

Dr. Berend Miklós
hadi önkénytes honvéd törzsorvos

Harctéri naplója

Adatok a magyar honvédség, főképp
az 5. h. huszárezred történetéből

Senye József honv. tüzérfőhadnagy rajzaival

Budapest 1916
Singer és Wolfner kiadása

Minden jogot fenntartunk.

Copyright by Singer & Wolfner Budapest 1916

Bevezetés.

— Conan Doyle írja meg azt az esetet, mikor egy angol kiránduló társaságot elfognak és a Saharába hurcolnak a Mahdi fanatikus dervisei. Még egy szegény birkatürelmű bankfiú is annyira elveszti az önuralmát, mikor a lándzsa-nyéllal magyarázzák neki az utat; mikor félmeztelenül, nyáj módjára terelik őket a léleknélküli pusztában, hogy ügyetlen, nőies kezével az arcába üt annak a Raggaranégernek, aki úgy vigyorog szemébe, mint a halál — az pedig szó nélkül, mosolyogva, de annál nagyobb szakértelemmel szűrja le — ott lihegi, dobogja ki szíve véréát az okkersárga, szomjas homokon.

— Ez jutott az eszembe egy csendes júliusi estén az állatkerti vendéglőben, mikor azt vitattam egy kis társaságban, hogy nincs az a kultúra, sőt nincs az az önfegyelem, amely alatt ne rejtőznék az öntudatunk küszöbén alul az ősemler, minden eredendő bűnével és szenvedélyével — és, ha arra kerül a sor, mindent lebiró erejével. Könnyű most fegyelmezni magunkat! — de jöjjön csak egyszer el a háború, amelynek a viharfelhője évek óta vörösen dereng a láthatárunkon — s akkor nem fog nekünk fájni se az emberhekatombákból kpréselt gőzölgő vérzuhatag, se százezer ember halálsikoltásának rettenetes kardala, mert mi az országunk szíve dobbanásán kívül legfőlebb a legközelebbi véreink hangját fogjuk lesni, azokért fogunk reszketni, meg imádkozni.

És még azokért sem annyira, mint máskor. Mert nem az a fő, hogy visszajövnk-e, csak az, hogy ne hiába menjünk el; az a fontos, hogy a gyermekeink már békében nőhessenek föl s az

ithonmaradottak a zivatar után könnyes szemeik szivárványán keresztül ragyogni lássák a napot. És akkor azok a könnyek hamar föl fognak száradni. Azok pedig, akiknek sírós marad a szeme, azok, akik fekete ruhából, fekete fátyol alól fognak fölnézni az égre, egypár millió csillaggal többet fognak látni a „hadak útján“ s megkereshetik ott a magukét.

A karácsonyfa a tópartján csendesen világított piros, sárga és kék apró lámpáival, amelyeket lassan ide-oda moztatott a langyos esti szél. Lesznai Anna barátnőm gyönyörű verse jutott az eszembe „a mesefáról“, amelyet a kis Murci leányom szerel szavalni; a tó csendes, alig látható hullámokkal fodrozott vizén millió fénypont egyesült foszforescáló, derengi) világosságú tükörbe, amelyről élesen vált le a néma hattyúk silhouetteje. Az aquarium. és madárház fénylő fehér gyöngysorokból a fekete égre kirajzolt körvonala, a sziklacsoport hol sárgán, 'hol pirosan izzó vízesése, az elegáns közönség a zsúfolt fehér asztalok körül, (amint áhítattal hallgatja Händel méltóságos és nemes Largóját — jólétet lehelt és indolenciát, nyugalmat és megelégedést.

És másnap — Háború van!

Tágra nyitott erkélyem ablakán besuhan a friss nyáresti levegő, behullik a nép tompa morajlása; hol erősebben, hol gyengébben zúg, mintha az északi tenger hullámverése lenne a „Vesz-szen Szerbia“ dühös kiáltásának taktus-verése, s közben a legnemesebb, legfájdalmasabb melódia, amely valaha egy nemzet szívéből született: a himnus.

Észak felől veres szélű barna fellegek torlódnak az égbolt felé. Nőnek, gomolyognak, apokalyptikus szörnyetegek módjára ölik el a kék színét az égnek. Nézem őket; mintha a kozákok lándzsáinak az égre vetített fenyegető villanását látnám a Kárpátok felől, amikor egy-egy hangtalan villám világítja meg az ijesztően fantasztikus sötét felhőhegyeket. És eszembe jut mindaz, amit az apám meg a nagybátyáim — harcos tanúi annak az időnek — gyermekkoromban meséltek. És megrázkódik bennem a lélek arra a gondolatra, hogy ha inem állunk a sarkunkra mind, úgy megint előnthatik azok a piszkos hordák a magyar rónaságot, amelyek valaha elhajtották a „Kossuthkutya“ apám utolsó tehénkéjét.

Rettenetes zivatar dühöngött akkor éjszaka és tombolt azután napokig. Sivított és kacagott a szél; rázta a fákat és a lelkeinket az orosz hadüzenetet megelőző napokban; kidöntött fákat

és reménységeket; fölkorbácsolta a tenger fenekét és leszakította rólunk azokat, akiket hívtak a határra, mit félig leszáradt levelekkel, amelyeket kerget maga előtt a sors szele, úgy kacagott, úgy süvített, mintha a pokolból küldték volna ki — és közbe: mintha hívó sikoltozásokat hallanék . . .

Sohasem láttam — nyár derekán! — ennyi sárga, hervadt őszi falevelet. Az arab legenda jutott az eszembe: Az „En nus min Sebaaban“ éjszakáján Allah kísétál ahhoz a magányos Lólusfához, amely a paradicsom legtulsó szélén áll s amelynek milliónyi levelére egy-egy ember neve van fölírva. Megrázza, s akinek a levele földre hull, az meghal a (következő évben. — Illylázszik, most nem volt Allahnak elég egy éjszaka! két kézzel rázza a fát napok óta úgy, mint még soha.

Megint bementem — most már magara, — az állatkertbe. Eloltva a lámpák, üresek az asztalok, füttyül a szél, elfújta a nevető kedvű, kacagó szemű asszonyokat mind. Hol vannak, kit siratnak, kire vágnak, kit hívnak azok most? a mesefa nem világít, az ég sötét, a Vénus csillag, amely inég soha tán olyan észbódítóan nem égett, mint most — aeroplannak nézték a pestiek minden este — nem látszik. Csukaszürkében van mindenki, aki férfi és mi, polgári ruhás senkik, a nyakunkba húzzuk a kopasz fejünket.

Igaz: nekem nem kell elmennem. Nekem van hadibeosztásom, vezethetek itt egy vereskeresztes kórházat. Itt maradjak, mikor tudom, hogy a német kollégák mind elmennek a frontra, aki csak mozogni bír és már szervezik is Berlinben a kurzusokat a hadiönkéntes orvosok kitanítására! Hiszen ide már csak reconvaleseens sebesültek érkeznek, azokat elláthatják az öregebbeik is! Egész életemben háborúról álmotam és most annak örüljek, hogy véletlenül tíz évvel idősebb vagyok és nem kell elmennem? Bármiképp végződjk az országnak ez az élet-halál harca — mert érzem, hogy az — én. ezentúl mindig lesütve tartsam a szemem és ne merjek a kis fiam szemébe nézni, ha nagyobb lesz és kérdezni fog?

A Walkür-egyveleget intonálják a philharmonikusok. Milyen másképpen hangzik ma a „Walkürenruf“, mint eddig! Azért-e, mert most nem langyos levegőjű páholyból hallgatom, hanem a zivatar üvöltéséből? Azért-e, mert nem hajglóriával körülvert fejeket látok magam előtt, hanem egyenruhás katonákat? Mintha soha nem érttettem volna meg ezt a harcos melódiát, pedig annyi-

szor hallgattam, úgy ismerem minden taktusát. És milyen furcsa, hogy a kürtjelek összekeverednek a szélben — a Hunding gyászos kürtje búgott-e az előbb vagy a Siegfried diadalmas harsónája? Vájjon melyik az, amelyik engem harcba hív? Nem tudom, ejh! nem is fontos . . . Mert egyet hallok tisztán; mindig erősebben, mindig hangosabban, mindig harsogóbban: a kardmotívumot, amiait diadalmasan szárnyal, túlzúgva mindent, a szél sivitásán keresztül, föl, föl, az ég felé!

Félre a megalkuvással; ahol minden kockán van az országban, ott nem aktuálisak a gyermekvédelmi ideálok, hanem kösse föl a kardot mindenki, aki még bírja és odasiessen, ahol az ágyúk diskurálnak. És ott tegye meg a kötelességét.

Másnap jelentkeztem Hazai báró miniszternél a munkapárti klubban önkéntesnek az orosz határra; harctéri szolgálatra.

Így lettem katona.

Ahogy eső után gomba terem az erdőn, úgy nőnek ebben a véresőben a harctéri naplók.

Odakünn mindenki utinaplót vezet.

Az ennek az oka tán, hogy az emberekkel két hallatlan dolog történik: az egyik az, hogy tényleg történik velük valami; a másik meg az, hogy ráeszmélnek arra, hogy lekünk is van. És ez annyira hihetetlen, hogy mindenki igyekszik megrögzíteni; bebizonyítani, hogy valaha tényleg volt.

Hogy a magam gombáját föltáloalom, azért van, mert több időm volt foglalkozni vele, mint a legtöbb katonának. Írtam marsszünetben, két kötözés közt ia segélyhelyen, pihenőn, meg ütközetben, éjjel-nappal. És nem irtani hozzá egy szót se amióta hazajöttem.

Hogy valami érték is legyen ebben a könyvben, leirtani benne az 5. honv. huszárezred történetét; nemcsak a saját meglátásom, de az ezrednaplók és „Eligazítások“ alapján. Revideálták is az ezredparancsnokaim: egy lap ez a honvédhuszárság történetéből.

Persze, csak egy kiszakított lap. A „front“ ma sok ezer kilométer hosszú és milliók állanak rajta. Egy huszárezred, meg nem több, mint 6—800 ember. A csatatéren még azt se tudja mindig biztosan az ember, ami a közvetlen közelében történik, s az a látókör, a melyet egy ember áttekint, az a terület, amelyet egy csapat — még ha olyan mozgékony is, mint a huszárság —

ebben a vonalbam elfoglal, éppen úgy aránylik a front hosszához, mint ez a napló az összefoglaló történelemhez.

— És amellet: mindenki a saját hangulatán keresztül látja meg, *érzi meg a történéseket*.

Ha egy zivatar elül, az elsülyedt hajók roncsait kisodorja a tenger a partra.

A középkor szörszálhasogató angol törvénye még ezek közt e két *fajtat* különböztetett meg: „leisam“ volt a nehezebb, értékesebb, amelyet maga a vihar dobott a partra; „flotsam“ a könnyebb, értéktelenebb, amely úszva maradt, dobálták a habok ide-oda s lassan néha hetek, hónapok múlva kisodorta az ár.

Mire megfeneklettek, nincs már köztük nagy különbség. Kézbe kell venni, hogy lássuk: ér e még valamit.

A fergeteg még dühöng, de a parti fővényen már kezd összegyűlni a törmelék. Többnyire „flotsam“, mert az értékesebbejje elmerült.

Akik a partról nézik a zivatart, felveszik egyik-másik darabot, aztáin vagy elhajítják vagy elteszik emlékül.

Talán akad, aki ezt is kézbeveszi vagy egyszer; aztán úgyis csak eldobja s betemeti végleg a homok ...

ELSŐ RÉSZ.

Szavavédelem.

I.

Végre, végre, mikor már alig mertem kimenni az utcára; mikor már háromszor is elbúcsúztam és itthon maradunk megint, végre szeptember 26. jött a végleges parancs az indulásra. Sajnos, nem az orosz határra, ahová kértem; nem oda, ahol eldől az ország sorsa s ahol minden honvéd úgy érezheti, mintha ő is is egy kis kereke volna annak a cséplőgépnak, ahol vérből örölik az ország búzáját; ahol holttesthalmokból alapozzák meg a második ezer esztendőre Magyarországot, hanem Szerbiába, ahol guerillaháború folyik; Szerbiába, ahol parancsba jött IX/3.), hogy „nem szabad kítúzni a vöröskeresztes zászlót a kötöző helyre, mert elsősorban oda lőnek“, a hol komitácsi, azaz gyilkos minden asszony és minden gyerek; a hol megmérgezik a kutakat s ahol minden bokorból, minden fatetőről vigyog a csúnya, díztelen halál és kiütéses typhus, meg a kolera röhög a szemünkbe. Mindegy. Csak menjünk már; csak előre, csak el innen!

Fölvirágozott ágyú körül, amelyre nemzeti zászló van tűzve, körben áll és felesküzik az 1. honvéd tartalék ágyús-osztály; és azután indul. Virágos zászlókkal, fölvirágozott sapkákkal és kardokkal. Az ágyúk kerekét olyan sűrűn fonja be az őszi rózsza, mintha a nizzai karnevál ünnepi kocsijai volnának. Sok, nagyon sok piros rózsza öleli a csöveket és amerre megyünk, mintha vérvirágok hullanának a kőre minden kerékfordulónál. És elöl viszi, az alezredes után egy jókötésű altiszt a divisio gyönyörű zászló-

jál; szakasztott mása a régi magyar hadilobogónak. Magyar asszony adta, kis gyerekek akasztottak rá. szalagokat. Négy fehér, két vörös.

A gyermekeim szalagján viszem Guyon 2. osztályú vitézségi érmét — Branyiszkoért kapta — a gyűjteményemből. Egy szebb, egy jobb jövő szimbólumát lengeti, suhogtatja a szél — és beiszél régi dalról, régi dicsőségről.

„Imához!” — fúj a kürtös és közben horkol, fúj, ágaskodik a pejparipa alatta.

Porfelhőből hallatszik a nóta, egyik ágyún kezdik, másiknál folytatják: „Megmutatjuk a muszkák seregének, mi vagyunk az első honvéd tüzerek!”

Azután jön egy zápor, lemossa a rózsákat, letapossa a földre, elhallgat a nóta, leszáll az éjszaka és elindulunk. Kinézek a vagon-ablakon a holdvilágos éjszakába; előttem terül el, mögöttem marad el az Alföld gyönyörű rónája. Csend van; csak az égen tolongnak a felhők, mintha széles völgyek, feltornyosuló hegyormok, meredek sziklabástyák közt világítana egynéhány föl-föltünő csillag, köztük néha kivillan a Vénus és úgy ragyog, úgy csillog, mint egy csodálatos gyémántsolitaire.

Egy fütty, csöndes dörgés a távolban, erősebb zúgás, átfutó fénysávok a síneken — egy visszamenő vonat siklik el lassan mellettünk. Vörös kereszt van festve a kocsikra; ólomszürke, sápadt, borotvátlan arcú sebesültek néznek ki némán és apathikusian az ablakokon. Tovább megyünk.

A forgó kerekek fölkeltek az alvó viszhangot a pétérvári erőd alatt elfúló tüiméiben. A sínek és kerekek csengő taktusütése keményen verődik vissza a sötét falakról, s értelemnélküli, folyton ismétlődő rythrusokban vágódik bele a fájó agyvelőmbé. A holdfény fehérre festi a fekete bástyákat; csillogó tűhegyeket és gyönyörű fényes csipkeszövedékeket világít meg a ködben.

Úgy ragyognak, úgy csillognak ezek a csipkeszövedékek, mintha apró gyöngyökből álló sorok volnának feltűzve fekete-bársony szalagon egy szép asszony ivoire színű nyakára.

Ezek a fekete bársonyszalagok lövőárkok; a csipkeszövedékek drótsövényből álló akadályok és a csillogó tők az őrt álló szuronyok hegyei.

A vonat belesiklik a ködtengerbe, amelynek nincsen határa; a kerekek monoton csattogása szavakká alakul, amelyeket el-

gondolkozva, félálomban ismét az agy velőm s közben chaotikus képen elvonul előttem az egész életem, amit ott hagytam . . .

Hogy lóg ki ilyenkor a kis fiam lába az ágyból, míg a kis leányom meg úgy bebújik a párnák közé, hogy nem látszik ki belőle más, mini. az édes haja. Kicsi gyermekeim, édes aipró jószágok — hogy befogták előttem az ajtót, hogy ne menjek el, — hogy kapaszkodtak bele a köpenyegembe ...

Föliadok a félálomból és körülnézek. Sok lámpa; a köd elemit, újra ragyognak a csillagok, fényesen csillog előttem a Duna tükre: Újvidék. Adieu múlt, adieu Magyarország!

Ii.

1914. IX/28. Ruma; ki a kocsikból, elő az ágyúkkal, ki a lovakal és siessünk! 45 km. ügetés az első napóra; falvakon át, amelyekben sötétben néznek ránk a szerb lakók s ahol sok a leégett ház; mezők mellett, ahol már a háború elvonult s ahol az elhagyott, lövészárkok még látszanak a végtelennek tetsző kukoricaföldeken. Budjanovicen át Asanjába megyünk, amely már a Száva mellett fekszik s ahol nehezen várnak, mert félig-meddig kelepében érzi ott magát a 3. népfölkelő gyalogezred 2.. százada, amely megszállva tartja és tüzéségük nincs.

Déltől kezdve folyton erősödő ágyúszó, amelyre a lovaink eleinte hegyezik a fülüket, aztán megszokják. Kezd a dolog érdekes lenni; az ügetés parancs nélkül is egyre gyorsabb lesz. Este felé föl villan a Száva vidékről egy reflektor és sugárcévéjével végigkutatja a láthatárt; hosszú kérdőjeleket rajzol az égre — olvasson belőlük mindenki, amit akar. A nótázás elhallgat az ütegnél: csend legyen! Az elővédék és az oldalbiztosítékok lovasai kivágtatnak, a fegyvereket megtöltik és megyünk amerre invitál az ágyúszó. Guglia vezérőrnagy forcirozza Klenáknál az átkelést, az ő ágyúí ezek talán? Besötétedik, de dereng a Száva felől; átjöttek a szerbek megint; bevették magukat Zimonyba és ami ott világít, az Surcin község; ott is ellenség van. Vágtató lovas hoz parancsot: „gyors ügetéssel előre!“ Végre megérkezünk Asanjába; félig romba dőlt szerb község, sok ház még füstölög: egyeseket a szerbek gyűjtöttek föl, másokat mi, büntetésből az árulásért. A földön hever egy lezuhant harang; ki kell előle térti — ez is egy symbolum.

Az utcán végtől-véig állanak a trén indulásra kész szekerei,

amelyeknek a támadás első jelére vágatva kell visszamenni Dec irányában.

Az ágyúk egyenesen indulnak a már elkészített lövőállásokba; csak az „ütközetvonalat“ marad itt. Alig hogy elmozdulnak az ágyúk, — még én le se szálltam a lóról — alig 200 lépésnyire mellettem, megvillan egy fényjelzés — egy lámpát csóválnak ott. Kurucz kapitány rám szói: „Látod-e, ezredorvos uram?“ „Látom, bízd rám, csak menj!“ A kapitány vágat az ütege után, én meg húzódok közelebb. Még egyszer megcsóválják a lámpát a sötétségben, egy perc múlva meg harmadszor is; mindig hosszú, nagy ívben. Így nem visznek lámpát: ez kétségtelenül ellenséges jeladás! Nem szólok senkinek; oda vágatok, miért ne fognám én el az első komit ácsit? Berohanok a házba; senki sincs a romhalom közt, sem a padláson, sem az udvaron — fölkutatom a szomszédházakat. Senki. Nagyon ügyesek a rációk!

A Frommer-pisztoly visszakerül a tokjába és igen csendesen, lógó orral megyek a többiek után, a hadiszállásra. Az első harci gesztus, amely, mert nem sikerült, a nevetséggel határos ... Mert nem az intentio. csak az eredmény számol a világon, legyen akár béke, akár háború. Kiadhatja a szíve vérét az egyik, fölálodhat, odadobhat mindent — és semmi — a másiknak tán elég egy kicsit elforgatni a szemét meg csendesen suttogva hazudni és mindent elér!

Nagyon kicsinek érzem és egy kicsit szégyellem magamat, de éppen idejében jut az eszembe *Bertrand du Guesclin* mondása: „Fois ce que dois, advienne que pourra“ és nem törődöm tovább a sikertelenséggel — én megtettem a magamét.

A hadiszálláson a daliás, óriás termetű, fehér bajuszú Guha alezredes fogad bennünket, akinek nagy része van az eddigi szerb betörések visszaűzésében; ő az állomás-parancsnok. Egy kicsit ideges a hangulat, de van miért. Progárnál — tőlünk balra (5 kilométernyire — átjöttek a szerbek; az ottani kis őrségünk egy óra előtt, húzódott vissza Asanjába. Eltorzult arccal, kidülő szemekkel mesélik most az udvaron a szerb atrocitásokat. Az ellenjés ide, a falu határába üldözte őket. Két ezred, három ezred. A támadásuk bármely pillanatban ránk zúdulhat, pedig nincs itt több, mint 150 másodosztályú, rosszul fegyverzett népfölkelő. A félős azonban az, hogy megkerülnek, hátulról támadnak meg s akkor úgy bele szorítanak a Szávaparti mocsarakba, hogy mindott veszünk. Az előőrsökön addig nehéz szívvel álló legénység

táncolva fogadja a hírt, hogy: itt vannak végre az ágyúk! Feszült várakozás az éjjel, jobbról-balról erős ágyúharc van, Kupinovce és Progár felől puskatüzet is hallunk, de az avizált támadás elmaradt.

— Hja, nem hiába csóválták azt a lámpát! —

III.

IX/29. Reggel megjavult a helyzet, megjött a 3. népfölkelő gyalogezred fél zászlóalja meg fél század utász; egy fél svadron huszárt is hozott Bánlaky Bandi; van 1500 emberünk és jöhetnek a rácok, ha akarnak. Rögtön reggel négy ágyúval megyünk az erősen szorongatott Kupinovoba, hat kilométernyire tőlünk, amelyet állandóan lönek a szerbek s amelynek a helyőrsége már teljesen ki van merülve a folytonos tűzharcban. A főutcáinak csak az egyik oldalán lehet járni, a másik oldalon hull a golyó; tele van velük minden ház fala, soknak kidöntve a homlokzata, leégve a teteje.

Vízimadarak óriás seregei felhőként szállnak el a fejünk fölött; azoknak a hazája ez a vidék, amely sok szomorú dolgot látott mostanában. Rettenetesen kegyetlenkedtek itt az utolsó betörésnél a szerbek és véres ütközet volt a mocsárban. Hetven huszárunkat körülvették, elvágták és beleszorították; szügyig álltak a lovak a vízben; nem tudtak mozdulni, de csuk akkor adták meg magukat, mikor becsületszóra Ígérték nekik tisztességes hadifogságot. Lefegyverezték, megetették jól — aztán egyenkint lőtték halomra őket. Szuronnal kutatva utána, hogy kibe maradt még egy szívdobogásnyi élet. — Kis P. P. hadnagyunknak elesett a lóva, ő megsebesült, mozdulni nem tudott, de nem adta meg magát. Huszonegy napig élt hűséges legényével a mocsárban gyufával pörkölt békákból. Akkor magyar szót hallott végre; csont és bőrré aszva kikecmereknek. Az úton egy szekérrel, azon egy koporsóval találkozunk; a koporsóra az ő neve van írva! (Érte jött a bátyja, hogy exhumáltassa és Pestre vigye.)

A tisztai casinóban (a falu legexponáltabb széli házának a konyhája ez, eddig még csak egy gránát csapott bele) mesélik ebédnél ezt az esetet. Zaboszsákok a székek, töltény ládákból van összerakva az asztal és erősen bedeszakázva az ablak; lövőrészek a falakon.

Végigsétálok a falun, az utca jobb oldalán persze, mert most megint erősebben csapkod a golyó s a toronyba most vágott be egy gránát.

Szakadó esőben „haza“ aztán Asanjába; meghorkannak és fölágaskodva fújnak az úton-a-lovak; két óriási vadkan sétál el mellettünk. Vár otthon a parancs: két órakor éjjel indulás: vissza kell venni a szerbektől Zimonyt.

Koromsötétben, szabadó esőben elindulunk; hajnalban elérjük Surcint, ott találkozunk a divisióknak többi 16 ágyújával meg a csapatokkal. *Elállt* az eső s a reggeli harmatos gyönyörű mezőn feltűnnek végre a zimonyi tornyok; tisztán látni Belgrádra: a Kalimegdán várnak épnek látszó erődítményei szabályos mértani vonalakban rajzolódnak ki az égre (a pesti lapok szerint már halomra vannak löve!)

A rajvonalakba fejlődött gyalogság előre megy a kukoricában, az útegek lövő-állásba vágatnak és kezdik löni a város határában föltételezett ellenséget, hogy a „népkefélők“ nyugodtabban mehessenek előre. Belgrádból válaszolnak egynehány srappellel, amelyek az útegeket keresik; látjuk levágódni itt is, ott is körülöttünk az ólomesőt, de baj nincs, puska nem szól közbe, a gyalogság csak megy, mendegél — és szépen bemendegél Zimonyba; az ágyúk elhallgatnak innen is, túl is — a rácok úgy látszik, kiűritették a várost.

No, mindegy. Legalább városban ebédelünk, az is valami. Jó azonban egy huszár „s pihegve szól“ „a tüzérség Marienhofra megy, állást foglal és ott marad.“ Marienhof Zimony túloldalán, a vasúti bevágás mellett egy kis majorság, amelyről jól látni Belgrádra: megfelelő tüzérségi állás.

Hát jó. Állást foglalunk, várunk, ebédelünk félig érett szőlőt, de délután megunjuk magunkat az alezredesemmel és belovagolunk a városba. Elhagyottan, sötéten mered ránk a város csontváza, a néma házak, leeresztett redőnyök, bezárt üzletek, üres utcák, némelyeken egy-egy lógó fejű ember bandukol. Seholy asszony, legfőlegb egy-egy nagyon vén asszony.

A főutca dunai végéhez közel egy bezárt kávéház előtt állnak a parancsnokok, meg Tamássy altábornagy, két oldalt a gyalogság. Gyönyörű fasort látok húzódni a pályaház felé, de megállít a csendőrkordon parancsnoka; a bozót tele van még komitácsival. Nincs tíz perce, hogy két bombadobót lefűleltek és lelőttek. Az bizonyos, hogy ezek nem nagyon féltik az életü-

ket! Tényleg, szól is a puska a bozótban innen is, tui is, szóraznak egymással az előőrsök, a „fasorba pedig ne tessék menni, mert ott rögtön ellövik az embert“.

Úgy látszik, igaza lehet, mert, alig hogy visszaérek, elfütyül valami a fülem mellett. Azt hittem, hogy légy, de fájdalmasan nyerít föl és úgy fölgaskodik, hogy majd feldönt egy háts ló, nyakába kapta a golyót.

De ez a ló tudtommal az egyetlen sebesültünk ezen az oldalon. Csak a part más részén esett el még néhány legényünk.

Sohasem felejttem el ezt a Marienhof-i éjszakát. Hármezer ember összehúfolva egy major-udvaron és a körül; egymás hegyén, hátán ló meg ember.

Mi tüzértisztek is bevonultunk egy úgynevezett szobába; por, piszok; összetört bútorok. Szalmát a földre és „vacsorát, vacsorát!“ Kapunk is nyers szalonnát s amikor már jóllaktunk, jött a tábori konyha is a meleg gulyással. Volt egyszóval minden, akár csak a mesében, csak víz nem, mert még délután kimerték a kutat. A lovászom vagy két kilométernyire ment el éjfélikor, hogy félig kidőlt lovamat meg tudja itatni.

De még szórakozás is volt. L . . ics hadnagy mesélte el vagy ötször egymásután, hogy hogy vették el tőle tegnap a „szerbek a hat ágyúját. Ezelőtt „Bumser“ volt a jó L—ics (vártüzér, míg a tábori ágyúsoknak „Bimser“ a hivatalos neve) „és tudod, csináltam magamnak egy nagyszerű „Beobachlungsposition“ és onnan lövettem. Nem is volt tegnapelőtt semmi baj. Tegnap hát megint elkezdtem. Egyszerre elromlik a telefon és nem tudok beszélni az enyim egyik szakasszal“ (notandum: az akkor már a szerbeké volt!) „Kiabálok, semmi! Szólok a másik szakasznak, hát — kérlek, belekiabál nekem egy piszkos, egy 42 centiméteres gorombaságot szerbül a telefonba!“ (Még szerencse, hogy horvát; megértette.)

„Én se rest, kimászok a figyelő toronyból, hát nem lőnek nekem minden oldalról! De még hogy lőnek! És szaladnak nekem, emitt az árva ágyúimat már a szerbek viszik, amott meg szaladnak az enyimek — úgy látszik, meglepték őket ebben a verflucht kukoricában! — Mit tehettem? utánuk szaladtam!“ — Igazat adunk neki; ha már így volt, egyebet igazán alig tehetett.

Próbáljunk aludni. 15 ember egy kis lyukban; egyik horkol, a másik sóhajtozik, a harmadik forgolódik. A szalma zizeg; egy macska tapogat bennünket a sötétben, messziről bög az ágyúszó,

a szomszéd „szobában“ dobognák a lovak és valakinek az anyja Istenihez fohászodik egy két kilenc huszár — „meggebednek a lovaink, mert nem kaptak inni!“

Elkezd álmban kiabálni egy hadnagy, a ki most állandóan tűzben volt egy hétig és úgy látszik, nem bírják már az idegei a mulatságot. — „Első szakasz rajvonalba előre!“ — „Hát nem látod, hogy ott jönnek?“ „Tűz! gyorstűz!“ —

Gondolkozom vagy egy óráig, hogy ne adjak-e neki a mi nyugalmunk érdekében veronalt vagy brómot, — akik meg mellette feküdtek, nyugalomra intőleg rúgták, lökdöstek egész éjszaka de ő azért folyton rohamozott tovább — a gyógyszerért meg ki kellene menni a nyereg-táskámhoz, amely legalább 20 lépésnyire, azaz elérhetetlen messzeségben van 21 órai mars után — hát csak kiabálj Bi . . . pajtás, ahogy tudsz!

Nem ritkák az ilyen esetek. Az 1. népfőlkelő gyalogezred tegnap éjjel szépen betakaródzott csillagfényvel, a földre húzta az égboltozatot és úgy aludt, hogy a Detailie „Réve“-je se szebben. Egyszerre óriás (kiáltás: „Fegyverre!“) Egy perc múlva talpon van az alvó, ezerfejű óriás, csak egy ember alszik édesen, mint a tejfel, az, aki kiabált, de föl nem ébredt. Természetesen „megpokrócolták.“

Juszt is aludtunk vagy 3 órát, végignéztük, hogy imádkozik a 32. román népfőlkelő gyalogezred egy szénaboglya körül és nem a legemeltebb hangulatban indultunk „haza“ Asanjába, amelyet a bakahumor máris „az anyjá“-nak nevez; istenéhez fohászzkodván¹, s a megfelelő jelzőkkel is ellátván.

Így vettük be Zimonyt és löktük ki belőle a szerbeket.

Vagy egy hét múlva ta kezembe kerültek a pesti újságok, amelyekben meg volt írva a mi zimonyi „csatánk“. „A mieink erős küzdelem után, de (csekély veszteséggel) foglalták vissza a várost, ahonnan az ellenség rendetlen futásban menekült. Sokat elfogtunk, sok elesett és igen sok beleszorult a Szávába, amely ma megint halottakat hurcol a hálán!“

Így tudtam meg csak, hogy csatában vettem részt; addig azt hittem, hogy csak csetepaté. Lehet különben, hogy így is volt, — de én csak ennyit láttam belőle.

Szakadatlanul bóg Klenák felől, ahol Guglia vezérőrnagy forcirozza az átkelést, az ágyú; lőnek Kupinovoból és Progarból; a szerbek is válaszolnak, ahogy tudnak; éjjel, mikor haza jöttünk, egész koncert volt; jól megkülönböztethető a monitor-ágyúk pán-

céltorony állal eltompított vastag hangja a dörmögő Haubitz-ok meg az éles tábori ágyúktól. És ennél a hangversenynél, amelytől szünetlenül rezegnek az ablakaink, aludtunk, aludtunk, mint a halottak, — először egy hét óta ágyban. Az a fő, hogy „szép idő van“, mint Hofer vezérőrnagy bátyánk mondja; csodálatos csillag ragyogású volt az éjszaka; egy csomó le is hullott, de maradt is elég és a lassankint leáldozó Vénus « láthatár peremén olyan észvesztően csillogott, mint egy, még utoljára föllobbanó, csalóka, hiú, de végtelenül édes reménység.

IV.

X/4. Ha egy kis, *határszéli* „Etappenkommandó“-hoz excellenciás urak látogatnak el, annak legalább is egy hajnali fölkelés a következménye. Így volt Zimony előtt, így tegnapelőtt este mikor újra meglátogatott bennünket Tamássy altábornagy, legeslegfőbb commandánsunk. Kémeink ugyanis hírül hozták, hogy s rácok Belgrád felől nagyobb haderővel vonulnak Sabác irányában és így Kupinovo körül ágyúink tüzébe fognak kerülni, ha jó vigyázunk. Mi ugyan hitetlenek vagyunk, mert egyrészt tudjuk hogy a szerbeknek nagyszerű a kémszolgálatuk és áruló körülöt-tüink minden ember, — másrészt a magunk „gém“-eivel — akilk csak az innenső partról „gém“-kednek — is egészen tisztában vagyunk, dehál: gyereünk csak!

Átlovagoltunk X/3-án hajnalban 18 ágyúval, megfelelő lovas és gyalogos fedezettel, — szakadó záporban persze — Kupino volna; még pirkadás előtt lesbe állítottuk az ágyúkat, elálarcozva őket gallyal, fával, földhányással szépen; ugyanígy van eldugva a figyelő létra.

Én is fölállítottam a „segélyhelyet két ütegünk közt egy elhagyatott szerb házacskában; volt ott steril víz, szalma és minden ... És miután a sebesülteket üdíteni is kell, teám pedig nincs, három ellenséges tyúkból olyan levest főztem, hogy semmiféle párisi „pot au feu“ nem különb.

A tábori orvos szerepe ebben a csatározásban egészen más mint az előírás mondja. Nagyobb felelősséggel is jár és veszélyesebb is, mint más harctéren, — éppen tegnap hallottam meg szegény Nagy László barátom halálhírét, aki egyetemünk egyik reménysége volt!

Itt segélyhelykocsinak, hadosztály egészségügyi intézetnek se híre, se hamva; XIV. Lajos csak hencegett, mikor azt mondta, hogy: ő az állam, de én, sajnos, csak az igazat mondom, hogy én vagyok a kis fõlszereléssel segélyhely is, meg a kötözõhely is együtt. Elhasznált kötözõszer vagy gyógyszer-pótlásról mindenki úgy gondoskodik, ahogy tud; sebesültszállítás csak a szalmás parasztszekéren történik, de ez nem is lehet másik éppen ilyen kis csapaltesteknél; az operáló hadseregek fényesen el vannak látva mindennel.

Denique, a szerbek csak nem tették meg nekünk azt a szíveséget, hogy elmasírozzanak elöttünk. „Majd bolondok lesznek, hogy jöjjenek!“ annyira tudták, hogy lesben állunk, hogy egész nap nem lóttek egyszer sem, pedig különben állandóan bombázzák a falut.

Miután sebesült nem volt, fölvaltottam az alezredest egy órára a megfigyelõ létrán és a nagy tüzérségi távcsõvel vágyódó szemmel néztem — Szerbiát. Csak két kilométer és egyelőre mégis milyen messze van!

Elöttünk terül el a Száva rettenetes mocsara, amelyik a mi részünkrõl az átkelésnek legfõbb akadálya, míg nekik ebben is szerencsájük van, mert az õ partjuk sima és meredek. És elgondolkoztam. Végig nézve a közvetlen elõttém elterülõ kukoricatarlón, amelyik a mocsárig húzódik, itt-ott kicsi, barna, alig egy méternyi kupacok emelkednek ki a tarlóból, jeltelen sírok ezek mind, jó magyar honvédek sírjai, akik itt örök álmukat aluszszák néhány hét óta. Hollók és varjak seregestõl kárognak körülöttem, a levegõben magasan úszik egy sas, és behúzott farkú, csapzott, kóbor kutyák ólálkodva kullognak a véráztatott mezõn.

A Szávát magát annyira takarja ez a bozotos mocsár, amely ma egy nagy temetõ, hogy a szabad vizet egyáltalában nem lehet látni, még a figyelõ létráról sem. Jobbra terül el az elzárt „Kupinsíki kut“, szembe velünk egy lombokkal borított kis sziget: Szkela Ada. A szerb parton gyönyörû sima zöld mezõ; párhuzamosan »a parttal feketés sáv húzódik végtõl-végtõl: az õ lövõárkaik azok. Valamivel hátrább egy kis falu: Szkela, azon keresztül megy az országút, amelyre jobbról-balról rá vannak szegezve az ágyúink; hátrább, mint egy álom, kékelnek át a Boszniai hegyek.

Elõl nem látni mást, mint kis õrségeket; a faluból menászt hozó katonákat és néha egy-egy, a lövõárokból kibukkanó fejet.

Azután fölvalt az alezredesem, én meg elmegyek megnézni, hogy fő a leves.

De közben elég szomorú látványban van részem. Már előbb említettem, hogy egy kis fekete halom körül nagyon ólálkodik egy kutya, és mintha kaparna valamit ... Egy szegény honvédkünk félig lerágott lábszáncsontja volt.

A kutyát lelöttem; ez volt az egyedüli lövés az egész napon. A halmot becsületesen elföldel tettem, egy kis keresztet is állítottam rá (úgy tégy másokkal, ahogy szeretnéd, hogy veled is elbánjanak, ha sorod kerül!), de azért keserű érzés volt elgondolni, hogy: ez hát az érem másik oldala.

Hagyj ott mindent: boldogságot, vagy annak az illúzióját (ami egyre megy) és aztán aludd jeltelen sírban az örök rothadás álmát egy kukoricaföldön, azzal az egyedüli vigasztaló tudattal, hogy az emléked úgyis hamarabb lesz hamuvá, mint jómagád. És még csak a jövő tavaszt se várhassák be szegény csontjaid, amelyeket akkor biztosan kivet az eke és szitokkal dob félre a szerb paraszt, hanem sietve rágjon, le egy kóbor kutya ...

Ez is azok közé a dolgok közé tartozik, amelyektől megfájdul az ember szíve, különösen akkor, ha már különben is jobban sajnó a kelleténél.

V.

X/5. 450 jó magyar képű debreceni „fiút“ kaptunk a 3. népfőlkelő gyalogezred kiegészítésére ma. Egy régi öreg barátom is jött velük. — „Hál te hogy kerülsz ide? —

—Jaj, kérlek, még elmondani se könnyű! Tudod, mióta vágytunk úton? Csak 14 napja!

—Hát ez egy kicsit sok. Talán Galiciának kerültetek?

—Ördögöd van, hogy kitaláltad! Nekünk Lemberg irányában kellett volna menni, de nem tudtunk már eljutni a csapataunkhoz; elzárták már az oroszok az utat. Akkor Przemyslbe akartak küldeni. Hallottuk is dörögni a vár ágyúit, de bejutni már nem tudtunk; már körül volt sárva az erőd.

—Azután Neu-Sandec felé vezényelték a vonatunkat, ott se lehetett már kijutni. Visszaküldtek bennünket Pestre; onnan meg ide.

—Hát itt éppen jó helyre jutottatok, ilyen katonák kellettnek nekünk, éppen mint ti! — nyugtatom meg az öreget. De nem egé-

szen azt érzem, amit mondtam. Csupa kopaszodó, őszülő, deres, bajszú emberek a „fiúk“, jó pocakos bírok, ügyészek, kereskedők a tisztjeik. Egy hadnagynak a fia, mint főhadnagy szolgál az északi harctéren, a másik a két kis unokájáról mesél, „kiket a tanár úr már kezelte“, a harmadiknak menyasszonya a leánya, mindegyiknek egy sereg ija-fija, — de ellenben van olyan, akinek alig van már foga. Igen jó vágású, erős, kemény kötésű öreg cívisek — csak nem katonák!

—És még ezek csak, csak! — panaszkodik az öreg Guba alezredes.

—Hanem nézd meg csak a „hadtápszászlóaljakat!“ (2. oszt. népfelkelők). „Ezek a magyar komitácsik és ha nincs is más uniformisuk, mint a sapka, a karszalag meg a Werndl-puskájuk, még se találó a név, amit a bakáik adtak nekik, mert igen szelíd, meg szolid emberek ők már mind, úgy látszik, nekem, öreg embernek már csak öreg katonákat adnak!“

Hetedikén hírül hozzák a „gémekek“, hogy Progárnál 6 ágyújuk van a szerbeknek és ha rajtuk ütünk, el lehetne azokat szedni. És miután a harcikedv kitűnő, nagyot szítt a pipáján és önkéntesnek vállalkozott 30 ember, hogy ő biz elmegy és megnézi a rácot. Mert hát a virtus virtus, és az kikívánczik az emberből, még ha öreges is a legény.

Veszélyes vállalkozás, mert óriási, ismeretlen mocsáron kell átmenni még a Száva túlszéljén is; ott állanak az ágyúk állítólag Kriinska községeknél. De mennek fináncok is, csendőrök is, akik állítólag ismerik a gázlókat.

Meglepetés: ez paraszt ésszel azt jelenti: senkinek se szólni; átlopakodni, mint a csikós, mikor elköti a szomszéd lovát. Szó, se beszéd: került.

De katonáéknál másképpen van.

A csónakok csak elmentek egy csendes éjszakán kocsin Asanjából Progárra, de a haditanács azt is határozta, hogy az egész vonalon, Zimonytól Kupinovoig erős ágyutámadást csinálunk 8-án este; két oldalról lőjük azt a helyet, ahol a szerb ütegeket feltételezik s csak másnap éjjel mennek az önkéntesek.

Este fél 8-kor kiérek a Progárral szembe elbujtatott ütegünkhöz, éppen vacsora van; a feketekávét majd a szerbek isszák meg.

Pontban 8 órakor eldördül tőlünk balra az első lövés, belekap a koncertbe a kupinovoi négy ágyúnk, megszólalunk mi is

és a láthatár még több pontján villog a piros derengés és utána megint sötét az égbolt. A szerb parton egyik shrapnell hegyes fénykúpja villog és robban a másik után s pár másodperc múlva egy olyan hang, mintha nagy fakalapáccsal ütöbtek volna egy asztalra. Mikor a mi ágyúinknál vezénylik a tüzet, kétméteres világos piros tűzszalag szökik előre s utána egypár másodpercig bíborvörös gőzkörben áll minden s ebben mozdulatlan démonok, akik kiszabadították a poklot; azután pedig olyan sötét lesz, mintha világosság nem is tudna újra lenni ezen a világon.

És suhognak a kilőtt shrapnellek, mintha egy sasóriás repülne; mintha ércfelhőn gördítenének végig csodás gyorsasággal egy vasgolyót, lövésszünetben pedig olyanforma zajt hallunk, mintha apró babot, vagy mogyorót dobálnának a falra. Kupinovóból, meg Progarból erősen tüzel ránk az ellenség; mindenütt keresnek bennünket az ő robbanó pontjaik a levegőben, egypárszor nem is messze viharzik a földre a tüzes esőjük, de nagyobb kár nélkül.

Különben is csodálatos az ilyen shrapnell-zápor. A napokban untam magam és átmentem Kupinovoba, megnézni a betegeket (sok ott a malária, persze!), meg hogyan dolgozik az ütegünk, és véletlenül gyors egymásutánban öt lövést kaptunk éppen a fejünk fölött. Ugy húzódott le a legénység, mint az ijedt tyúk, ha a sas közelít. Minden robbanás olyan kopogást és ólomzáport zúdított le ránk, (hogy azt hittem, egyikünk se viszi el épen a bőrét, és amikor körülnéztünk, csak egy kerék volt eltörve; egy csomó lyuk volt a köpönyegeinken meg két könnyű seb.

Villámlik és dörög az egész láthatár és minden villámlásnál kiugrik a sötétségből egy óriás tölgy, amelynek a tetejében a tűzhatást vizsgáljuk. Csendesen szemez az őszi eső, az egész mennyboltot eltakarta egy nagy fekete felhő, mintha tintafolt folyt volna odafönn végig. Félkilenckor felbukik az ágyúink mögött a tele hold, tisztán látni benne a csókban összeforrott két fejet. Telehinti ezüsttel a köpönyegeinket. Szembe vele a szerb parton egy kicsi csillag; több nincs is az egész látóhatáron.

Egy félóráig farkasszemet néznek északkeletről a hold, délnyugatról a csillag, azután a hold, ahogy lassan emelkedik, elbújik a felhők mögé, a csillag ott marad. Ómen ez talán? Elszóteledik-e a magyar hold és a szerb csillag marad meg? Azok, akikből nem nő búzavirág, azok, akik nem „alulról fogják sza-

golni a violát“ jövő tavasszal, majd meglátják; de én nem féltem a holdat, csak azért bújt el, mert nyugodtabban akart csókolózni.

Menjünk „haza“, a piszkos Asanjába, amelyet még jobban gyűlölök, mint az ellenségemet, olyan nyomorult sárfészek.

És nem ok nélkül gyűlölöm. Van nekünk más háborúnk is, nem csak a szerbekkel. Kupinovoban maláriás minden ötödik ember, a typhus gyakori, minden második embernek vérhasszerű baja, és hogy a tánc teljes legyen, vannak már koleragyanús esetek is. Batajnicán pedig otthon van a himlő meg a diphtherku.

Az eső esik, sártenger az utcán, a víz zavarosabb napról-napra — jó sohase volt. Egy-két nap múlva ihatatlan lesz egészen.

Már a boxerlázadás leverésénél úgy mentek előre a német csapatok, hogy az *elővéddel* ment mindig egy orvos vízvizsgáló és szűrőkészülékekkel. A víz már mindenütt megvizsgálva, szűrve és forralva várta a csapatokat; tilos más vizet használni, mint amelyiket az orvos kijelöl. — Vaskéz kell ide, mert különben a télre mind typhusosok leszünk meg cholerasok! A szerbek nem jönnek, mi nem megyünk, az eső esik; térdig járunk a nyúlós fekete sárban, az egyedüli szórakozás az, ha verekedni lehet, de az is olyan kevéssé kiadós, hogy elvesztette már az újság ingerét. — Ha néha a kezünkbe kerül egy négynapos újság, rávetjük magunkat, mint az éhes farkasok a prédára. Az oroszok Máramarosszigeten vannak; távolról nagy csaták visszhangja zeng és zúg felénk, hegyek remegnek meg a rohanó csapatok lábdobajától s most van itt az idő, mikor „a föld mennydörgése megszegyeníti az eget“. Milliárdok párolognak a semmibe és Szent Péter írkokokkal dolgozik hónapok óta. A galíciai rónák, mocsarak most tanulták, de nem felejtik el többé az „Éljen“ riadót, a Kárpátok büszkén verik vissza; ott az öcsém, ott az egész családom, mi pedig elmerülünk a mocsárban és sátoros ünnep, ha néha puska-végre kaphatunk egypár rongyos rácot. Ha legalább még most odamehetnének! De nem: nekünk a legcsúnyább, legdísztelenebb és legveszélyesebb hely jutott: a csendes belefűlés a sárba: orgyilkosok és kútmérgezők közt.

N. B. Mikor másnap este át akartak menni az önkéntesek, elmerültek a csónakok: megvolt már fúrva mind! És még szerencse így, mert megtudtuk reggelre, hogy az ágyúharc után elvitték Progarból az üteget a szerbek.

„Nem tilinkóval fogják a verebet, uram!“ mondaná a debreceni kondás.

VI

Okt. 10. Úgy látszik, Asanjában szándékoznak teletetni bennünket, mert „tisztí casinot“ rendeztetett be az alezredekem. Ott szolgálják fel most naponta a „Boeuf a la minute“-öt, amit azért hívnak így, mert abban a minutában, ahogy levágták, már el is kezdik főzni. Ezt a gyorsaságot azonban kiegyenlíti az, hogy a megrágásához néha 1—2 nap szabadságot kell kérni, különben nem készülünk el vele. Itt folyik az ezredes hivatalos tarokkja, amelytől jobban félek, mint a ráctól s reggeltől estig „Lórum“-ot játszanak a „lúkoma“ (állatorvos), meg a daliás bakatiszt-typusú adjutánsunk, aki hangosan álmodozik arról, hogy milyen jó lenne a karácsonyestét megint a Bodó-kávéházban tölteni.

Rettenetesen húzódnak a napok. Ha azt a néhány sebesültel, aki naponta kerül, meg egy-néhány beteget megnéztem, semmi dolgom. Lovagolni nem érdemes, mert szakad az eső és csak annak van fogalma arról, hogy milyen mély és ragadós tud a sár *lenni*, aki itt *sétál* végig az utcán. Tengernyi a vad, de vadászni nem szabad, mert a lövés felriasztaná a tábori őrségeket. Egyik nap egyik tisztünk betegszik meg, másnap meg a másik megy kórházba. És miután gyorsan pótolják őket, folyton új arcokat látunk. Közbe egy embert föbelőnek, egy árulót felakasztanak; mindez már régi, többször látott, megszokott dolog.

Semmittevés, de zenekísérettel. Éjjel-nappal bóg az ágyú. „Demonstrálunk“ mi is, hol itt, hol ott; a társaságnak hol egyik, hol meg másik része van „munkában“ és vannak, akiket másnap már nem látunk viszont a vacsorán.

A hadiszálláson koncentrálődik az élet. Éjjel-nappal szól a telefon. (A telefonista ma, három heti szolgálat után össze-rogyott.) Biciklista jön paraccsal, huszárjárőr jelentéssel; az udvaron őrtűz mellett virraszt a „készültség“; chiffírozott sürgönyök jönnek az „Armeegruppenkommandótól“, időnkint autók magasrangú tisztekkel, közbe a falusi jegyző panaszkodik, vagy egy szerb asszony sír. Jelentések a csapateltolásokról, az aznapi harcok eredményéről; ezeket térképekre berajzolni, ide-oda elküldeni. Gondoskodni munícióról, élelemről; jelentések a szomszéd „Gruppok“ és községek parancsnokaitól; közben készüljön el az aznapi ezredparancs és gondolkozni kell azon is, hogy

vájjon áruló-e az a szerb paraszt, aki az udvaron átkozódik: be-
küld jék-e Péterváradra, vagy nem?

Mert aki Péterváradra megy, az nem igen kerül vissza. De az öreg Guha alezredesnek nagyon jó szíve van, nem állja az asszony sírást; legyint egyet a kezével s ha csak lehel, elereszti.

De már Bal tüzéren nem lehetett segíteni. Mintha a

3. népfőlkelő gyalogezred törzse. Középen. Guha ezredes

malayi szigetlakók „Ámokfutásának nevezett akut mániája jött volna rá, úgy futott tegnap részegségében a véres szuronnal, kidúlt szemekkel végig az utcán, amíg lefotgák. Vájjon hol si-
ratja szegény édesanyja?

Eleinte érdekelt az ágyúharc, de már megszoktuk s ha a szerbek nem lőnek vissza, már nemcsak a tüzérek, de még az ágyuk is ásítanak, mikor .kisütik őket.

Csak egy szórakozás van; azoknak az elbeszélését hallgatni,

kik már itt voltak a szerb betörés véres visszaverésénél. A legjobb ízű elbeszélő maga az állomásparancsnok, Guha alezredes. Kis epizódokat mesél, amelyek fénysugár módjára világítanak be abba a sötétségbe, amelyben évek óta szöttek, fonták ellenünk annak a Nessusi ingnek a fonadékát, amellyel tönkre akarták égetni ezt az országot. Csak azt sajnálom, hogy nem tudom kellően visszaadni azt a nagyszerűen keserű katonahumort, amivel ő mesél:

„Hogy itt eleinte milyen kapkodás volt, azt te, doktor, el sem képzelheted, amíg a katonaság át nem vélte a közigazgatás nagy részét. Nem gondolt a polgári hatóság semmire. Ha meg gondolt, hát akkor ellenünk gondolta. Nahát!”

„Például a katonaság leveleit cenzúrázták, *a civilekét nem*. Pedig még a későbbi cenzúrán is kifogtak ezek. Csak hetek múlva jöttek rá például, hogy a borítékra írták apró cyrill betűkkel a híreket s erre a helyre ragasztották a bélyeget. Úgyes dolog, mi? Képzelheted, hogy minden mozdulatunkat hamarabb tudták jóformán, mint mi magunk. Egyszer Szernendiánál parancsba adtam, hogy pontban délután négy órakor kezdje lőni egyik ütegünk a kilesett szerb pozíciót, egy egész új, titokban elkészített lövőállásból, amit éjjel, sötétben csináltunk. És mi történik? Délután négykor pontosan felrobban egymásután 10 gránát azon a helyen — *pedig az ütegünk még nem is volt ott*, mert elkésett. Nahát!!“

„*Mindent* tudtak. Úgy volt ez lehetséges, hogy például a szerb telefonos kisasszonyokat eleinte mind a helyükön hagyták. Azután vagy nem kapott a katonaság rögtön összeköttetést, vagy ha kapott, a hírt éppen olyan hamar tudták Belgrádban, mint a péterváradi parancsnokságon. Mit gondolsz, hány telefonos vezetékük volt nekik a föld alatt lefektetve? Vájjon hány van még ma is? És azt hiszed, nem hallgatják-e le még ma is éjjelenként, vékony, ezüst, a drótra akasztott sodronnyal, a köztünk hemzseggő árulók minden beszélgetésünket? Én például éjjel sohase telefonálok komoly dolgokat, ha elkerülhetem, a hadvezetőség is rájött már arra, hogy nem szabad meghatározott órákban telefonálni a parancsokat; hiszen nincs rá eset, hogy mindent meg ne tudjanak. És ilyen viszonyok közt, azt hiszed, könnyű volt a telefonos kisasszonyokat elzavarni? Nahát! Hetekig tartott!”

„Hogy miképpen készültek a háborúra? Tudod-e, hogy min-

den országútjuk árka betonos fedezék, és évek óta el van ellenünk készítve minden sánc, minden lövőállás? És tudod-e, hogy az idén *parancsba volt kiadva* minden szerémségi szerbnek, hogy mást, mint kukoricát, *nem szabad ültetni*? Úgy-e, hogy egypár-szor rád is lőttek már a kukoricából? Hát tudhatod, hogy, ez a legrettenetesebb fedezék; hogy nincs rá mód megakadályozni, hogy akármilyen óvatos is az őrség, oda ne lopakodjék az ellenség a kukoricában. Én most már töretem, amilyen gyorsan bírom, de addig nem vagyok nyugodt, amíg egy tábla áll. Nahát!”

„Azt azonban meg kell adni, hogy kemény katonák és leleményes fickók, a szerbek. Nem meséltem még neked, hogy mi történt a nagy betörés alatt a Péter váradról sietve dél felé indított csapataink egyrészével? Nahát az történt, hogy utánuk vágatott egy vezérkari őrnagy és eldirigálta őket; kit ide, kit oda, a harmadikat meg amoda, ahol semmi szükség nem volt rájuk. Hejh, pedig heh nehezen vártuk őket! Egy szerb tiszt volt, a mi ruhánkban ... Csak akkor jöttek rá a dologra, mikor ezek a csapatok sehogy se akartak megjönni, hogy hamis parancsokat kaplak. És a legbolondabb, hogy még el se tudták fogni ezt a betyárt. Nahát!”

„Úgy tudták a jelszóinkat, hogy nemcsak kihallgatták a telefonbeszélgetéseinket, de még rá is telefonáltak az egyes parancsnokságokra. Péterváradot egyszer felcsengeti „Stationskommando Ruma“ és kérdezi, hogy indítottake ma és milyen csapatokat? Ott egy naiv számár ült, felelt; egy másik, ezután egypár nappal később nem akart felelni, akkor azt mondja neki egy hang: du Schwein, morgen wirst du schon hangen, aber erst steche ich dir deine beiden Augen aus! — Hát ehhez mit szólsz?”

„Még ma is előszeretettel bujkálnak a mi egyenruhánkban. Nagyrészt olyan tiszték ezek, akik azelőtt nálunk szolgáltak és átszöktek. Sok van ilyen, nagyon sok ... nem olvastad a tegnapi előtti parancsot (X/9.), amely újólag figyelmezteti a parancsnokokat, hogy „ütközet alatt idegen altiszték vagy tiszték által hozzájuk hozott, az eredeti dispositióktól eltérő parancsnak fel ne üljenek“? Ezek a gazemberek közénk csúsztak a láthatatlanná tevő kukorica közt és miután mindent tudtak a csapatainkról, nem is keltettek gyanút!”

„Azt tudhatod, hogy ezek a szerbek itt mind disznópásztorok. Progáron, a szomszédunkban rájöttünk, hogy egy szerb mindig a Száva partjára hajtja a malacait. Csak az volt a furcsa,

hogy egyszer sok volt, máskor kevés. Annyi malacot hajtott ki, ahány szakaszunk volt a faluban aznap, annyi disznót, ahány ágyunk. Nahát lógott is, amikor erre rá jöttük, a gazember!”

„Ne beszélj a legjobb barátoddal se, ha megtudsz valamit, vagy ha kiküldetést kaptál, mert a falaknak füleik vannak; mert leskelődnek rád a kukoricásból, mert kihallgatnak a fa tetejéről!”

VII.

—Ezredes uram, itt te is, más is folyton emlegeti a „nagy betörést“, a deci csatát, a pázuai ütközetet; mi, akik akkor még Pesten voltunk, nem tudunk erről semmit; mi csak azt olvastuk, hogy Mitrovicánál elfogtuk a Timok-Divisiót és hogy más. kisebb csapatokat is kivertünk egypár nap múlva. Hogy volt ez az eset tulajdonképpen?

—Hát azt hiszed, hogy, én tudom? Nem tudja azt ma még egészen a hadvezetőségén kívül senki. Elég azt tudnom, amit magunk éltünk át. Hanem az bizonyos, hogy nemcsak Mitrovicánál jöttek be. Bejöttek azok Zimony alatt, meg itt Progarnál, Obresnél, meg Kupinonál; sok helyen egyszerre. Könnyű volt nekik akkor! Át lehetett lábalni a Szávát s ez volt az az idő, mikor a hadvezetőségünk már eltolta északra a csapatok legnagyobb részét, de a határszéli védő szolgálat még nem volt eléggé szervezve; itt, ezen a vidéken akkor csak a Czeisler-divisio volt s annaik a támogatására küldték az én ezredemet is, a 3. népfőlkelő gyalogezredet, amely végig verekedte ezeket a csúnya napokat, addig a Fehértemplom—Kevevára „Abschnitt“-ben voltunk. Annyi bizonyos, hogy a Timokokon kívül még legalább 6—7 Puk (ezred) tört be, becsülöm őket húszezre. Az is bizonyos, hogy az első napokban igen gyorsan nyomultak előre; Kupinovo és Obres közt elnyomták a mieinket, visszaszorították a Czeisler-divisiót; eljöttek az ópazua, Indija, Ruma vonalig, ópazuat lötték is, a másik kettő már nem.

„Szeptember 2—3-án törtek be; 10-ikéig folyton előre nyomultak, állandóan visszavetettek bennünket; 9-én itt volt a Deci csala a szomszédban, amelyikben az egyik gyönyörű zászlóalj 36 százalékot veszített s mikor este 6 óráig a magam ezrede tartóztatta fel őket. Csúnya dolog volt, mondhatom! Az kétségtelen, hogy Pétervárad volt az irányuk; az is tény, hogy a Száva—

Dunaköz távolságának több mint felét megtették. Az ópazua—Indija—Ruma vonalon aztán már szemben találták magukkal a Kraus-Poleschensky, Baumgartner brigádot, meg a mi visszanyomott divisionkat (Czeisler), amelyek aztán elég heves ütközetek után szorították vissza őket. Verekedtünk Vojkán, Goluhícin, Urbanovcin és Ópazuán.“

„Ezek nagyon szép csaták voltak! A szerbek dühösen tartották magukat, de a mieink úgy verekedtek, hogy — nahát!! és mégis kivertük őket az országból. Csak Besanját tartották mostanáig (október 14.), — tudod ez az a kis község Zimony felett a Szávaparton, ahová könnyű nekik átsétálni a Cigány-sziget védelme alatt a hidon. Hallottad-e úgy-e, az ágyúszót Zimony felől, éppen ma verték ki őket onnan; most telefonáltak egy fél-órája, hogy úgy potyogtak a fákról, mint a rothadt alma!“

— Sokat hallottam a fiúktól erről a Dec-i csatáról; alezredes uram, nem mondanád el, hogy volt?

— Kérdezd meg csak Katonát, meg Meyer Ernő collégádat, azok is ott voltak; holnap meg odaadom a „Gefechtsbericht“-emet, azután kispekulálhatod a térképen, hogy volt, mint volt; de ma nem esik az eső, ugyan kérlek, nézz el Progárra, azt telefonálják, hogy sok ott a typhus!

(A Gefechtsberichtet megkaptam, de az alezredes maga is elmondta másnap az egészet; le is írom legközelebb.)

Átlovagoltam Progárra, amely a kupinovi mocsár mentén terül el, 12 kilométernyire tőlünk; az út másik oldalán gyönyörű erdővel. Ambrózius alezredes itt a parancsnok, akinek a zászlóalja, tegnap mesélték, úgy ment előre Dec-nél, mintha díszszemlén lenne a Vérmezőn. 12 centiméteres gránát- meg shrapnell-hüvelyeket mutogatott, amelyekkel tele vannak még az Obres-i erdők; a huszárjárőrök hozzák őket naponta. Ezek azért érdekesek, mert a törököktől zsákmányolt ágyukból jöttek ki.

Nem lelem Waldhauser F. barátomat, akit kerestem, s mikor visszajövőben voltam, akkor dördültek meg éppen az Obres-i ágyúink és a szerbek élénken feleltek. Nincs sok értelme ennek az egész lövöldözésnek. Olyan dolog ez csak, mintha nyelves kofák feleselnének egymással a kerítésen keresztül; valóban nem éri meg az elfogyasztott puskaport, ők is tudják, hogy imi itt vagyunk; mi is tudjuk, hogy ők is megvannak jó egészségben; találni ritkán találnak ők is, mi is, mert hiszen elbújni legalább olyan jól tud a tüzérség, mint löni, hát akkor minek ez a játék?

Sokkal érdemesebb nézni a mozdulatlan mocsarat, amely most annyi haláltitkot rejteget s a tölgyfaerdőt, amelyen már nemcsak sárga, de véres szint kapott a lomb, némely ág mintha csepegne — csak olyan mozdulatlan, olyan szomorú, olyan dermedt ne volna ez az ősz, mini a nagy; elmúlás maga. Mennyi minden behullott az enyészetbe, ami élt és virult, életképes. és szép volt, mint most a sok rozsdás, aranyszínű falevél!

„Aranyos“, a mostani lovam egy kicsit ijedős. Keresztül lovagoltam egy erdei ösvényen, amelyen megrövidíttem az utat egy kilométerrel és nézhetem az erdőt. Hullanak, csak hullanak a levelek s alóluk az úton egyszerre egy vipera emeli fel a sziszegő-fejét. Mikor megfékezem az ágaskodó, reszketve fújó loval, keserűen jut eszembe Cyrano mondása a lehulló levelek bájáról abban a percben, amíg lelibegnek a fáról a földre.

Nincs Cyranónak igaza. Hiszen még a legpoétikusabb elmúlás alól is a vipera meg a féreg bújik elő. Jusson csak eszedbe, hogy amikor a hősök hőse, a „Hóvér Percy“ elesik, a következőpercben már nevetséges a kadavere, mert egy nyomorult Falstaff szurkálja meg — s a publikum? Kacag! Emlékezzél csak a kupinovoi mocsár szagára, meg a kutyától kikapart lábszárcsontra, — az Ibsen mondása „In Schönheit sterben!“ — mesei Köszönöm, kigyó, szervusz! Te is megtanítottál valamire! —

VIII.

Okt. 16. Kilovagoltam másnap Dec-re, hogy megnézzem a csatateret; lapos mező ma, ahol a kukoricacsutkán kívül csak honvédsírok látszanak. A falu déli szegélyét lombos fák takarják, Asanja felől jövet baloldalt egy magányos szélmalom, jobbra, a Petrovic-i út mentén szőlőkertek; az országút hosszirányban vágja a falut, keresztbe meg a Galovica-csatorna.

IX/G-án kapta a 3. népfőlkelő gyalogezred a parancsot, hogy fél század utász, meg 2 svadron népfőlkelő huszárral együtt induljon Vojka felé; a divisiojuk szélső balszárnyát alkották ekkor. Megkeresik az összeköttetést a divisioval, parancs szerint elérnek Dec-re, ott derítsék fel a terepei; további parancs majd jön.

Hát jó. A felderítésre kiküldött huszárfőőrök mindenütt tüzet kapnak a kukoricásból; 9-kor kibújik onnan 2 szerb lovas-és hosszúkás formájú, alacsony felhő jön az Asanjai úton; dél-

ről és jobb oldalról jön az ellenség. A szerb lovas járőr elfogására kiküldött, erősen lőtt járőr egyik huszára lova nyakára borulva, haldokolva jön vissza egy haslövessel s erős ellenséges gyalogoszlopot és tüzéséget jelent, amely rögtön rajvonalba fejlődik a kukorica-erdőben.

Guha alezredes felállítja 3 zászlóalját a falu előtt a Galovica csatorna hosszában; pár perc múlva becsap az első szerb gránát a templom mellé és fuccs a konyhakocsi. Felrobban egy iölténykocsi — nem biztató kezdet. — Nekünk meg se ágyúnk se géppuskánk. De mindegy; az ezred támadásra készül, mikor vágatában jön Fritz báró és hozza a hadosztály újabb parancsai, hogy az ezred rögtön induljon Petrovcic—Becmen felé.

De ez a parancs már nem hajtható végre, mert a menetoszlopoknak az ellenség arcvonala előtl keltene elmenni, ami egyenlő a megsemmisítéssel: az alezredes kiadja a parancsot a támadásra.

A balszárny (Ambrózius alezredes) indul először, mert a jobb szárny (Baligovics) későbbben kapta a parancsot, hanem a középső zászlóalj visszamarad. Ezáltal hézag támadt a frontban, de a szárnyak mégis előre mentek; nehezebben a jobb szárny, amelyet előbb a szélmalomnál visszanyomtak, de aztán véres küzdelem után visszavették a mieink a szélmalmot. Végre 2 óra tájon előre jön a középső zászlóalj is Jellencz Jóska főhadnagy vezetése alatt; viisszaszorítják az ellenséget mindenütt; a balszárny eléri a szőlőkerteket; ott van az alezredes és a kis tartalék. Itt lövik le az Ambrózius adjutánsát; e szárny ellen feszül legnagyobb erővel a szerb támadás, amíg uekik csak fél századjuk volt a rajvonaluk meghosszabbítására.

Óriás veszteségek dacára a zászlóalj előre megy, mint a zivatar; visszanyomja, veszélybe hozza a szerb jobb szárnyat, amely kezd visszavonulni Asanja irányában. Délután 3 óraker volt ez; ekkor állt a csata a legjobban; Bors hadnagy megtámadja a szerb ágyúfedezetet s a szerb tüzéség kezd visszavonulni, de alig negyed óra múlva Petrovcic irányából — *onnan tehát, ahol a hadosztályuk állott* — erős ellenséges gyalogságot jelentenek; pusztító ágyútüzet kapnak erről az oldalról, előlről meg gépfegyverek kattogása indul meg.

(A hadosztály, mint később kiderült, már fél 11-kor délelőtt visszavonult, de valószínűleg lelőtték a hírhozó küldöncöt s az ezred magában állta a tüzet reggel 9-től este 6-ig.)

Ilyen viszonyok közt vissza kellett húzódnok; 6 órára érlek a Galoviea-csatornához újra.

Mikor még a szőlőkertben voltak, egyik kis házból egyszerre erősen rájuk tüzeltek. A házban senki; végre az ágy alól meg a v kéményből húznak le három rác parasztot; megelik a füstölgő puskákat is. Kiállítják őket a legelső tűzvonalba: ott hányják reszketve magukra a keresztet a legnagyobb golyózápokban, de csodálatos módon ott egyik se sebesült meg. A visszavonuláskor azonban közjük csap egy gránát; egyet egészen széttép, de sajnos, a kísérő bakát is. Erre leszúrták a másik kettőt is.

Bámulatosan verekedtek az öreg népfölkelők. Sebesült, aki csak mozdulni tudott, mind visszahozta a puskát, meg a patront. Egy, ősz szakállú öreg, akinek a balkarja volt összeroncsolva, ott esett össze Guha előtt, de még estében is az alezredes felé nyújtotta a puskáját. „Alezredes uram, visszahoztam; nem hagytam ott a kutya szerbeknek, pedig hét gyerekem van odahaza!”

— Gyerekek, gyermekvédelem, milyen messze van most tőlem mindez! — vagy talán nem is? A múlt héten összeszámoltam, hogy egy század népfölkelőnek hány gyereke van otthon. 7—800 az átlag, de volt olyan század is (360 ember), amelyik után 1028 gyerek sír odahaza. Hát nem-e az most a legjobb gyermekvédelem, ha az apjukra vigyázok? . . .

Két fiatal segédorvos ott kötözött a tűzvonalba, amíg az ezredes maga nem küldte vissza őket. Egymást támogatva roskadozott vissza a csapatához egynéhány tiszt. „Vizet, vizet!” Ez volt az egyedüli, amit kívántak a haldoklók és volt, aki ágyon akarta lőni magát, mert vissza kellett vonulniok. Akárhányan — még a derék Katona hadnagy is — egészen kábultak a mellettük lecsapódó gránátok gázai és légnyomásától; a szerbek lövései már pásztázzák a kanálispartot; a töltény fogytán, a legénység holtrafáradt; egyszerre tizenkét helyen gyúl ki mögöttük a saját lakosaitól felgyújtott falu; el kell rendelni a visszavonulást.

Előre vinni a legénységet csata elején: könnyű dolog. Százszor nehezebb összetartani ilyenkor; ők meg tudták tenni.

Este 9-kor érték Ugrinovci-ba; vizet ittak, fél órát pihennek, éjfélre Krnjesevci-ben voltak; Vojkára onnan; 4-kor hajnalban Indijára jöttek.

Pázuáról már mindenki menekült akkor. Csak egy kis vasúti hivatalnok maradt ott az állomáson a 14 napos menyecskefeleségével, aki toporzékolva jelentette ki a liszteknek, hogy ő

bizony nem megy: nem hagyja el a kis urát! Milyen furcsa, hogy még mindig repkednek ilyen „kék madarak“ a világon!

A 31 órai mars és ütközet után a holtra fáradt *ezred* pihenni készül a városban, de jön Jankovich huszárezredes: „Itt az ellenség! Ki a városból a mezőre! Egy zászlóalj menjen Popinci, a másik kettő Golubinci irányába“ neki az ellenségnek!

Popinciből a lova nyakára borultan haldokolva tér meg a huszárrőr. Golubincin is ellenség van; erősen lövik az égő» falut; órák óta harcban áll itt a hadosztály és ropog a puska, de Guhának nincs még parancsa, hogy hol álljon tűzvonalba. Végre jelenti egy járőr, hogy Polesehenszky brigádgenerális a falu bal oldalán van; az alezredes, Katona meg Meyer Ernő dr. belovagolnak, hogy megkeressék. (Hjah, ebben a háborúban u doktor nemcsak kötöz, de ha kell, jó ordonánctisztnek is!) Az elhagyott sötét falut az égő házakon kívül csak a gránátok robbanása világítja meg, de az elég sűrűn; reszketnek, horkolnak,, fűjnek, ágaskodnak a lovak; a lövedékek mellettük csapkodnak le, alig lehet előre vinni őket. Elérik a jelzett helyet: nincs a generális. Még egyszer át a falun. „Krausz ő excellenciája a falu-másik szélén van“, jelenti egy járőr. Meglelik. Parancs: „Egy zászlóaljat a falu nyugati kijáratához; a másik kettőt lépesd alakban hátrább“. Jó. De nem lelik az egyik zászlóaljukat; lemaradt a korom sötétségben. Neki az éjszakának, megkeresni. Fényjelzés, sípolás: semmi! Végre, kétségbeesett keresés után jön Jelencz és hozza a zászlóaljat.

„Nem ettünk két napja, három napja nem aludtunk, gránát ide, gránát oda, be egy házba! Hát ott nagyszerűen terített asztal várta már a — szerbeket!“ — meséli az alezredes.

„Becsukattam a bitangokat a pincébe, a sajtot, kenyeret megettük, az ágyakat a mezőre kivitettük; szünet volt az ütközetben; aludni fogunk. Nahát! jön 1 órakor éjjel egy patrouille; elkér tőlem egy századot; két órakor a másik és elvisz másik két századot, deniqe alvásról szó sincs! Reggel 4 órakor már rajvonalban feküdtünk és támadtunk az egész vonalon. Volt ott egy nagyszerű kis tüzér brigadérosunk, ejnye, ejnye, elfelejtettem a nevét, pedig kár. Azt láttad volna csak! Felmászott a toronyba, körülötte csapkodtak a gránátok, de ő ott maradt! Előbb tönkre lőtte a szerb tüzérséget, azután meg az erősítésül jövő szerb gyalogság menetoszlopaiba dolgoztak a gránátaink: sokat köszönhattük Golubincinél a tüzérségnek!“ —

— „Délutánra megtörtük a támadásukat, estére meg voltak verve, a mieink üldözték és teljesen kiverték őket az országból.“ —

Ez a hiteles története a 3. népfölkelő gyalogezred becsületes és hősi munkájának a szerb betörés alatt: 4 nap alatt egy veszteit csata, amely azonban egy egész napig tartóztatta fel. az ellenséget — és egy megnyert ütközet.

Fájlalni valójuk volt utána elég. Sok embert és sok tisztet vesztettek; elesett Jellencz Jóska; a halmába egy fényes kardpenge, meg egy rozsdás hüvely van beleszúrva, meg két kis faág keresztben, összekötve egy tisztí kardbojttal. A kereszt tetején egy rongyos csukaszürke sapka himbálódzik, ha még azóta le nem verte az eső.

Az Asanja—Dec-i úton honvédsírok; fehér kövecskékkel körülrakva szépen; annyi kicsi keresztbe kötött kettős faág beleszúrva mindegyikbe, ahányan ott alusznak. Igen sok ág van letörve a fákról!

De azért, ha nem szédülne olyan rettenetesen a fejem, amikor lovagolok, jobban érezném magamat ma, mint az elmúlt napokban, mert amikor arra jártam, az egyik kis keresztben olt ült egy szép kis pacsirta és tele tüdővel, harsogó torokkal, a kék ég és a ragyogó nap felé emeli tündöklő szemekkel énekelte a sírok fölött az élet dalát.

IX.

X/20. Mégis történik valami.

Úgy kezdődött, hogy 17-én reggelre összefogták az asanji és kupinovi szerbeket mind, mert belátták, hogy nem volt elég az „intelligentiát“, patikus, pópa, jegyző uramékat, a tanító kisasszony önágyágát becsukni; áruló ez mind ahány.

Ott állanak szuronyos fedezet alatt az utcán. Csupa sovány ember, aki Caesar megjegyzését Cassiusra hozza az eszembe — nincs köztük egy se kövér. Lassú mozdulataikban van valami a ketrebe szorult, vadállat nesztelen leskelődéséből. Zárkózott, közömbös, merev arcok; ha rájuk nézel, egyiknek se látszik élet a szemében, az arcukon nem mozdul egy vonás. Most köszön nek, de érezzük, milyen ólomnehéz a kéz, amikor a kalaphoz emelkedik.

A péterváradí várba viszik őket ma.

Hála Istennek, hiába rendeztük be az asanjai tiszti casinot; a divisio-törzset Zimonyba tették át.

Iszonyúan szédülök. Mintha sohase akarna vége lenni ennek a rongyos 35 kilométernek; ez a haszontalan Aranyos meg úgy ráz, mintha a lelkemet akarná kiszakítani — pedig hiába! — mert úgy se leszek beteg, akárhogy legyen is.

A Marienhof magasságában 3 shrapnel üdvözli lovas csapatunkat Belgrádból s mikor a Fő-utca melletti „Herrengasse“-be térünk lakást keresni, nem messze tőlünk robban egy gránát s a lovaink lába elé esnek a szilánkok. Ez határozottan élénkebb hely lesz, mint Asanja.

Nekem egy szép leányszoba jut. Rézágy! Villamos világítás! Annak a magyarázata, hogy miért nem költözött ide más tiszt, igen egyszerű: a szomszéd, ház (Nedelkovics főorvos háza) romokban hever, egy, a Hunyady-toronynak címezett gránát rövidre vágott és szétszakította. Éppen a lövonalában vagyunk ennek a millenáris emléeknek, amelyet folyton lőnek, mert jó tűzérési megfigyelő pozíció.

Ez a Zimony határozottan gusztusos harctér; verekednek, de úri módon laknak az emberek; milyen szépeket fogok én álmodni ebben a fehér ágyban!

A Stationscommando-nál Dormándy Géza vezérkari kapitánnyal találkozom, klubtársam a „Vén fiúk“-tól. Kemény katonacarc; nagyon megörülök neki.

Megkapom az „Armeegruppenchefarzt“ díszes címe és munkáját, de nem lesz nehéz a dolgom, mert Dalmady Zoltán dr. már minden szükséges intézkedést megtett a cholera ellen.

Van itt valóságos, igazi kávéház is. Itt találkoznak a tisztek és itt van Hámos bátyánk ő méltósága, a fő-fő magyar komitácsi, aki, miután a háború elrontotta az idei őszi vadászatát, 2 Mannlicher-karabéllyal, egy jó prizmás távcsővel meg egy gyönyörű csibukkal minden éjjel a lövőárokból passziózik.

Három napja volt az utolsó csata. Sok sebesültünk és 58 halottunk volt, de a mintaszerű hadikórházban már csak 35-en fekszenek; a többi már evacuálva van. Kell a hely! Lehet, hogy ma megint lesz uyanennyi.

Megnéztem mindent, menjünk lefeküdni, mert két hete vagyok már beteg s ma egy kicsit furcsán érzem magam. Ma úgyse lesz semmi!

Most jött ugyanis autóban két vezérkari tiszt és kényelmesen hátradőlve ültek a kocsiban.

Akkor pedig ki van zárva minden! ... Mert ha valami készül, a vezérkari előrehajolva ül, még ha nem akarja is.

Nagy nehezen bírtam csak hazamenni. Szédülök, olyan megedek ez a lépcső és sohase hittem volna, hogy ilyen magas tudjon lenni ez az egy emelet.

... A legközelebbi, amire emlékszem, amikor megint magamhoz tértem, az, hogy cipel négy ember, mint egy zsák búzát, én meg csodálkozva nézem, hogy mit akarnak tőlem? Azok lefektetnek egy ágyra. Úgy látszik, összeestem a lépcsőn, belevágtam a fejemet valamibe, mert jócskán vérzik és fekvé maradtam. „Lú-koma“ (az állatorvos), aki véletlenül otthon volt és kinézett a zuhanás zajára, aztán fölemelt a tisztiszolgákkal és elküldött egy emberdoktorért is ijedtébe.

A csicskások (tisztiszolgák) künn voltak a folyosón, mikor elestem, a hű koma meg rögtön kijött; eszerint nem tarthatott az egész eszméletlenségem egy-két percnél tovább — és én mégis egészen komplikált dolgokat álmodtam össze ez alatt az idő alatt...

Ismeretes dolog, hogy ha álmában leesik az ember az ágyról, a leesés pillanata alatt egész hosszú álmokat álmodik, amelyeknek az esés csak mintegy logikus csattanója. De, hogy egy kétségtelenül agy vérszegénységből származó önkívület is ilyen álmokra vezessen, azt csak most tudtam meg... így jut az ember orvosi tapasztalatokra saját magán ... Nem jó!...

... Azt álmodtam, hogy fáradt voltam és kimerült; keserves útról jöttem, egy még keservesebbre készültem s egyszerre egy pusztaságban álltam. Fantasztikus mesetemplom tornyosodott előttem, ahonnan énekhang hallatszott az utcára... Hófehér márványkereszt a kapubolt tetején s e fölött visszahajtott szárnyú, irgalmas nézésű arkangyala a halálnak ... Szürke, gomolygó ködből nőtt a templom fala, fekete fellegekből volt a boltozata és zötd, átlátszó, északtengeri hullámok voltak az ablakai. Csapkodta ezeket az ablakokat a vihar és sötét volt odabenn nagyon; csak az örökmécses veres lámpája szórt vércseppekhez hasonló világoosságot a mélyen lehajtott fejekre. Sok, sok góthikus oszlop állt ott, mint egy erdő, de ezek körül kígyók csavarodtak, a tetejükéről meg azok az apokalyptikus sárkányok csúsztak lejjebb-lejjebb, amelyeket a góth templomoknak is csak a külső vízcsator-

náin mert megeleveníteni a középkori fantázia. Az oszlopok közt homályos kápolnák nyíltak és mindegyikben egy Madonnakép világitott. Ott voltak a Rafael és a Bellini Madonnái, ott a Botticelli fájdalmas szemű szent asszonyai, a Burne Jones modern-régi, titkokat fölelevenítő, múltakat megújító Máriaképei; ott voltak a Sienia-i hihetetlenül naiv, szigorúságukban édes primitívek, ott a Mantegna Madonnája, aki egy szerető asszony, semmi más; a Dagnan-Bouveret-é, aki csak az asztalos felesége és ott a Giotto-é, aki csak angyal, de lieui asszony; kacagó és síró Madonnák, fájdalmasak és örvendezők; Madonnák a hét törrel a szívükben és olyanok, akik gyerekeket simogatnak; olyanok, akik sötétpiros rózsák és fehér liliomok erdeje közt jártak, meg olyanok, akik haldoklók szívére tették a kezüket a sötétben.

... És mindegyik kápolna előtt térdeltek és imádkoztak. Fölöttem zúgott, harsogott az orgona, mintha a Dies Irae-t játszották volna a Litániának kíséretül; minden hang úgy ütötte a szédülő fejemet, mint egy baltaütés — és ha az orgonahang elcsitult, az oszlopokon kanyargó sárkánykígyók sziszegése hallatszotta a sötétségből... Táncoltak a szemem előtt a gyertyák és a fejek és a pap az oltár előtt mintha egy ködfelhőben úsznék a föld fölött.

... Odatámaszkodtam egy sziszegő oszlophoz és forgott körülöttem a félöntudatlanság szédületében minden; örvénylett lefelé. Az ablakon becsaptak a hullámok, a boltozat leszállt, a falak összedőltek, az oszlopok összeroppantak, mint a sívó-homok; a nép elsüllyedt és csak a Madonnák maradtak meg, — de még jobban világitottak, mint azelőtt. És az egyik, akinek kék könyörülettel volt tele a szeme, megfogta a kezemet...

... Ekkor ébresztettek föl és nem a Madonna, de a saját csicskásom őrtületesen buta, de húséges, ijedt képe meredt rám, meg egynéhány rémült arc. Behunytam a szemem, mert azt szerettem volna, hogy *ez* legyen az álom, *az* meg a valóság; egy másodpercig mintha még éreztem volna is annak a puha kéznek, a szorítását, amelyik olyan volt, mint a simogatás, azután megint nem emlékszem egy jó darabig semmire, csak arra, hogy a lakoma nagyon szakszerűen kezelt, igen kedves volt és én azt éreztem a legstílszerűbbnek az egész dologban, hogy éppen ő kezel..

Eleinte azt hitték, hogy kolerás vagyok (hiába tiltakoztam, hogy csak dysenteriám van), mert éppen így vágódott el és halt meg ma délben egy félóra alatt egy katonánk az utcán ...

... Ha valaki egy ilyen szívgyöngeségi rohamot kap, az tulajdonképpen — már másodszor tapasztalom, — igen kellemes érzés, ha már az ájuláson túl van és nyugodtan fekszik az ember. Mozdulni nem tud, felelősségérzete nincs, semmi nem fáj, semmi nem fontos, minden egészen közömbös, legközömbösebb pedig azonban az, hogy összeszedi-e magát az ember vagy nem, és meddig tart? Tulajdonképpen már kívül vagyunk és felette az ügynek, csak még némi platonikus érdeklődéssel nézzük, hogy mit csinál az a „másik“, akit ott készülünk hagyni... A Nirvána lehet ilyen, vagy az ópiumszívó bágyadt luciditása egy kissé előrehaladt állapotban.

... De nem lehet soká boldog az ember... Beront ijedt arccal a „zöld“ kadét: — „Rögtön el kell oltani minden lámpát, nyolc órákor nem szabad a legcsekélyebb fénynek sem lenni Zimonyban, a trén pedig álljon készen az indulásra!“ — Föl akarok kelní. Visszaesem, nem tudok mozdulni — és rettenetesen érzem magamat. Sohase hittem volna, hogy ilyen fekete gondolatai legyenek valakinek egy fehér ágyban ... de aztán mégis elalszom.

Tíz órákor nagy szaladás ébreszt föl. Berohan Dalmady kollégám: „Rögtön öltözzél föl, itt van érted a szekér, beviszlek a kórházba. Megtámadjuk a szerbeket, hogy mi fog történni, azt tudni nem lehet; a hidat akarjuk fölrobbantani ma éjjel. Itt nem vagy biztonságban; parancsom van, hogy rögtön vigyelek, mert nekem aztán a segítő-helyre kell mennem a kórházba!“ Úgy visznek podgyászostól, mindenestől a szekérré ...

Sötét és csendes a város, egy gyertya nem sok, annyi sincs. Minden szögleten, szuronyos őr kéri a „Feldruf“-ot; halk sípszóra, suttogó parancsszóra nesztelenül vonulnak el mellettünk a bakáink. A kocsí lassan döcög, kiérünk a városból és a Rideauról (a vasúti bevágást keresztbe metsző hosszú magaslat, amely párhuzamos a Szávával, uralja a terepet s amelyen reflektorunk meg ágyúink egy része áll), egy fényszórónk sugárkévéjét látjuk, tmint a szerb állásokat keresi. Onnan meg, a híd mellől, — vagy talán a Cigányszigetről? — szembe szegeződik vele a szerbek fénycsóvája s a két ellenséges sugár úgy kereszteződik, mint két kitanult, egymás gyöngéit tapogató hidegvérű vívó kardpengéje. Rajtunk is átfut a szerb reflektor világossága, kísértetiesen emeli ki a sötétségből az egész Rideaut, a szőlőkerteket, átmegy a városon, megáll a főutcán, mint egy brutálisan indiszkrét tapoga-

tódzás. Alattunk jó közel, megszólal az első 18 centiméteres Haubitze dörgő basszushangja, amelybe mindig több vegyül bele... Életemben ilyen nyomorultnak, ilyen haszontalannak, ilyen senkinek nem éreztem magam! Ütközet készül — és én tehetetlenül feküdjem!

.. Lefektettek jó puha ágyba, egy olyan csinos tiszta kis. külön szobába, hogy semmiféle szanatóriumnak nem kell külön; ápoltak a jó Vince-nénikék, de ha kimentek, odavánszorogtam az ablakhoz és vártam, mi lesz? Az ágyú erősen dolgozott; innen js, túlról is röpködtek a fénycsóvák a levegőben; itt is, ott is egy robbanás, egy kis tűzijáték, de komolyan csak a reflektorok verekedtek. Csak reggel felé ropogott Besanja felől egy negyed óráig a puskatűz, — ilyen hangon rotyoghatott Macbeth boszorkányainak főztje az üstben, — de miért, miért nem, a támadás és a híd fölrobbantási kísérlete elmaradt. Hála Istennek, nem mulasztottam semmit és csak öt sebesültünk volt az éjjel a lövőárkokban...

X.

Okt. 25.

... A kórház nagyon kedves hely volt, csak aludni nem lehetett ott jól. Éppen az ablakom alatt van elbújtatva alig kétszáz. lépésnyire innen, két darab tizenyolc centiméteres Haubitze egy udvarban, disznóól formájú deszkatető alá. A „Komsia“ (szomszéd) bakternek vagy ébresztő-órának képzeletét magát, mert minden órában lead egy-egy sortüzet éjjel, aztán megint hallgat egy óráig... Az ember fölébred, morog egyet: „Die verfluchten Pulverjuden!“ — aztán alszik tovább ...

...Meséltem ma Dalmadynak annak az estének az emlékét, mikor a progári, hirtelen meglepett őrségünket visszaszorították Asanjára, a megérkezésünk estéjén ... A rémlátást, a járványszerűen föllépő tömegszuggerenciát, amikor az emberek lelkeről lefoszlik a lelkesedés, a harcvágy, a fegyelem, mint egy ruha és elementáris erővel szabadul föl az eddig mesterségesen elnyomott életöszton ... ő meg elmondja, amit átélt.

— „Az első népfölkelő gyalogezredet, amelynél szolgáltam, augusztus 15-én alarmírozták hirtelen Rumári: rögtön induljunk Jarakra ... Amikor meg odaérünk, azzal fogadnak „hát ti mit kerestek itt?“ Mi nem keresünk semmit, de, ha már itt vagyunk

és nincs ránk szükség, megfürdünk legalább a Szávában... Persze tudod: nem egyszerre; egyszerre két század, a többi fegyverben vár ... Délután három óra tájon a szerb parton feltűnik egy vágató tiszt; felbontott blúzzal, véres ingben, kikelt arccal, „összegázoltak bennünket, erre jönnek vissza a csapatok!“... És valami tényleg jön, mert magas, vastag porfelhő kél az úton, hallani a vágatás zürzavaros moraját, a porból hosszú kocsisor bontakozik ki egymásba gabalyodva; mindegyik előzni akarja a másikat; egyik nekimegy a másiknak, az bele az árokba, ott is marad; ló vagy ember, aki leesett, el van veszve, keresztül taposva egy perc alatt... Persze a fiúk ki a *vízből*, amilyen gyorsan tudnak ...“

Amíg D. mesél, nekem a Michel Angelo híres képe bontakozik ki a szemem előtt: az Anghiari-i csata, amely vízben meglepett lovasság megtámadását ábrázolja ... Oh, Istenem, vannak-e még képek, csendes templom- vagy múzeum-szögletek ezen a világon? Vagy lesznek-e még valaha?

— „A századok félkör-alakban hirtelen fölállanak a híd körül, hogy az ellenséget föltartsák; sáncokat, lövőárkokat csinálnak, míg egyrésztük a most már a híd előtt megtorlódtott óriási kocsitáborban csinál rendet... Alig, hogy átjutnak a, szekerek, jön is már a futók .kidülledt szemű, egymást kergető csoportja; összekeveredve benne minden fegyvernem s egypár száz embert, mint a zivatar az őszi levelet, sodor át a frenetikus rohanás a hídon. Csak át a túlsó partra!“ ...

Dalmady olyan élénken beszél, hogy én, aki mindenben képeket látok, az exstatikus Zurbaran örült arcait látom magam előtt eltáncolni a halálos kimerülés tántorogva vonagló reszketésében Dante Infernojának egy fekete Bolgiája felé...

— „Csak a hídon túl, mikor levetik magukat a földre s a lihegő, síró lélegzetvétél elcsitul, lehet megtudni, hogy tulajdonképpen mi történt“ ...

— „Sabácon túl áll a rajvonal, erős puska- és ágyútűzben, de bátran állja és előnyomul. A municiójuk ugyan fogytán, de majd csak pótolják azt is — és nincsen semmi baj... Egyszerre rémült kiáltozást hallanak a hátuk mögött... Az történt, hogy a trén egy része — ez az 500 szekér, — eltévedt és véletlenül egész a rajvonal közelébe, annak hátába került. A trénparancsnok, egy tapasztalatlan tartalékos hadnagy, ahelyett, hogy körben fordítaná meg és rendesen visszavezetné az oszlopot, „Kurz urakehr!“-et pa-

rancsol, vagyis azt, hogy minden szekér forduljon meg a helyén és jöjjön visszafelé. Ez még békében sem vihető keresztül, de lehetetlen az ágyútűzben. A szerbek persze észreveszik a nagy oszlopot és egymár gránátot röpitenek oda. Szekerek feldőlnek, lovak elesnek, a többi megvadul és egyszerre, vad vágatásban széled el a mezőn minden szekér, egymást törve, tiporva, hogy az útra jusson, hogy kiszabaduljon a robbanó pokolból, amelynek gránát-küldöncei a halál dalát harangozzák a fejük fölött... A rajvonal hallja a zajt, látják a menekülést, ingadozni kezdenek; beszüntetik a tüzelést, otthagyják a lövőárkot és magukkal rántják a izomszéd csoportokat is ... Az előbb még hősök voltak és katonák; tudtak tréfálni a halál szeméin? — egy perc múlva már csak gyenge emberek. Egy kevésbé harcedzett seregnél egy ilyen vaklárma, bajt is csinálhatott volna, de nálunk nem fordulhat ilyesmi elő, mert a minden eshetőségre kész vezetőség nemcsak betöltötte a harc vonalban támadt hézagot, de rögtöni ellentámadásra rendelt tartalékcsapatokat, amelyek óriási veszteségek közt szorították vissza az ellenséget“ ...

Még ha nincsenek is sebesültek, akad a doktornak dolga ilyenkor elég... A katalapsiáig fokozott kimerültség görcse mozdatlanul vágja a földre az egyiket abban a másodpercben, amelyben a fölszabadulás beállt; síró- és nevető-görcsök, ugató hisztériások akadnak és hihetetlen, hogy némelyik milyen sérüléssel fut el mérföldeket. Dalmady látott egyet, aki végigfutott, bajonettszúrással a hasában... napszúrások vannak persze dandárral — és nyáron a katalapsiások is nagyobb részben belehalnak ...

—„Amint ez a kis eset elmúlt, egy idillikus hetet éltünk át a Szávaparton. Gyönyörű kukoricagórékat emeltek földbevágott paloták fölé a bakák; volt azokban minden, még függőlámpa is; kivágva tökből; kicifrázva tempósan — és fűrdtünk, halásztunk a Szávában ...“

—„Egy délután aztán gyanús mozgolódást mutatott az országút; sejtettük, hogy valami készül. Majd meg fogod látni, hogy ellenséges országban órákkal előre meg tudja mondani az, aki jól figyel az országutat, hogy készül-e valami vagy sem... Másképpen járnak az emberek egy úton, ahol valami készül — és másképpen járnak az emberek, akik valamire készülnek... Este sűgva jött a parancs: Vissza! ... Egy félóra múlva odaát voltunk, egy óra alatt el volt bontva a híd — Sabácot földadtuk!“ ...

Este, dolga végeztével leül és politikát mesél Tauszk dr., önnek a kis kórháznak a vezetője, egy nagyon kedves horvát “-ember és kitűnő operatőr.

— „Tinektek még ma sincs fogalmatok arról, hogy milyen óriási a szerbekben a nacionalista érzés és ez az, ami náluk a fegyelmei megteremtette. Meg lehetett nekik bízni a legkisebb parasztján is, ha nemzeties szempontokról volt szó, mert azok közt nincs áruló, de még közömbös elem sincs“ . . .

„A legcsekélyebb mozgalmuk sem volt nemzeti, tehát monarchia-ellenes jelleg nélkül. Lett legyen annak az egyesületnek a neve vagy bevallott célja zenekör, tornaklub (sokol), vöröskereszt, olvasókör (Citaonica), vagy antialkoholista-egyesület, ' mindig, értsd meg: mindig tagja volt. az elnök a Narodna Odbrana-nak, amiről most már tudjátok, hogy mit jelent s lehetőleg ennek minél több tagja került bele a bizottságokba is, úgy, hogy a vezetés *mindig* ennek a kezében volt, a pénz *mindig* ennek a rendelkezésére állt“ ...

— „Tudod, hogy mi zimonyiak, már kétszer szaladtunk ki saját városunkból, amely e közben tönkrement és hogy teljesen ki van halva, magiul is láthatod ... De van-e neked fogalmad arról, hogy mi volt itt, mikor a szerbek először bevonultak? ... Mikor itt voltak, eljöttek a kórházba is és nagyon udvariasak voltak. A szerb katonaság nagyon fegyelmezett. Csak a komitácsi rabol, az is csak akkor, ha a saját szakállára dolgozik.“ —

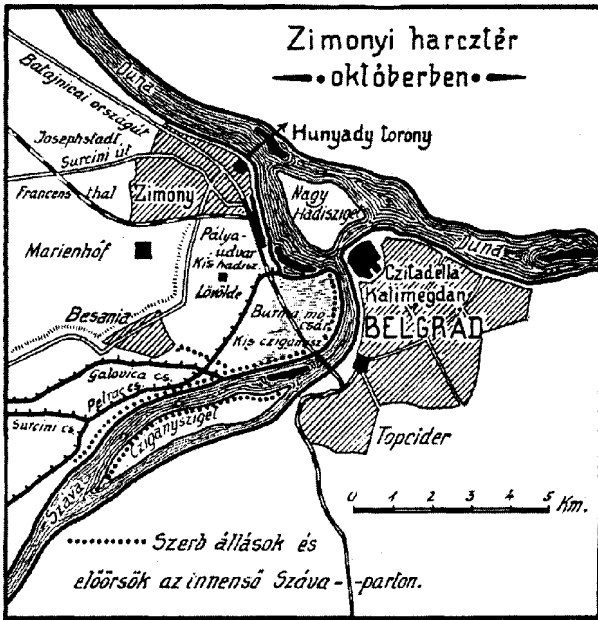
— „Elkeresztelték az utcákat és rögtön kirakták az új főliratokat; még láthatod a nyomaikat ma is. Nesze, itt van egy szerb *királyi* levelezőlap, amely Zimonyt már mint szerb várost tünteti föl. A Szerémség királyává koronázták Györgyét, Putnik vajda a Szerémség vajdája lett. Kólót táncoltak a Hunyady-torony körül és berendezték a szerb városi közigazgatást... A kólóval ugyan megjárták, mert a monitor odalött s vagy négy leány ott maradt ... de mi akkor igazán azt hittük, hogy ez sokáig fog tartani, ha nem is örökké“ ...

— „Mikor másodszor bejöttek — ekkor voltál te is itt a visszaverésüknél, — akkor már nem ijedtünk meg úgy. De annyit mondhatok neked, hogy pakoltass be mindent minden este, mert sohasem tudhatod, hogy mikor jön, melyik percben a parancs a rögtöni kivonulásra! Azt mondom neked: Zimony ma a halál kapuja“ ...!

Okt. 24.

Eddig négy kolerásunk és nyolc „gyanús“ esetünk volt, de a Dalmady energikus intézkedései beváltak, öt napja nem volt újabb megbetegedés; ráérek elmenni mindenüvé.

Voltam az ősszelőtt és még mindig bombázott Hunyady-tor-

nyon is. A temető mellett, magasra kiemelkedő dombon uralkodik a vidék felett; szerencse még, hogy szobrokkal díszített homlokzata el, van fordulva a szerb partról, abban nem tehetek kárt. És — bármennyire szívesen lőtték volna le, — a torony tetején rájuk néző sas még ott tartja a karmai között a kardot. Pedig ez nekik van fordítva! A toronyszobában, amelynek ablakai most kendővel vannak maszkirozva, hogy ne lássák a figyelőt, csodálatos szép

kilátás nyílik a szabad Dunára, a szigetekre, a két folyam összefolyására és Belgrádra. A nagy, tizenöt centiméteres tűzérési távcsővel az embereket lehet innen megismerni Belgrádban. A várban nagy sárga épület a közepén — teljesen összelöve. A szögleten egy gömbölyű torony, — már csak a jó Isten tartja, mert az alapját jóformán kilőttük... A vár mellett a Kalimegdán-park szép zöld színpoltja, tetején balustrádszerű sétáló-hellyel. E mögött sejtjük most a tűzér-állásaikat s küldünk is oda naponta 30—40 srapnell. De sehol nincs ember. Pedig éjjel, ha azt hiszik, hogy a mieink támadnak, cikcakkos fényvonal illuminálja ki a vár fokát s az onnan a Száva-parthoz lehúzódó sáncok tetejét; de a fényvonal lámpái a tüzelő puskacsövek, amelyek Belgrádot védik.

Előttünk a „nagy hadisziget“. Lapos, mint a tányér; a senki szigete, mert aki oda teszi a lábát, — szerb vagy magyar, — azt rögtön kilövi a másik. Ennek a végével szemben Belgrád a két összeomló folyam kiszögellésében; odébb a Száván a kis és nagy Cigánysziget, ezek ellenséges puskásokkal vannak tele. A zimonyi pályaudvartól a Duna mellett a Szávaig menő vasúti töltés mindkét oldalán mocsaras terület, baloldalt a partig, jobbra Besanja faluig. Az ellenség tartja az innesső part Száva-töltését. Besanja és a töltés közt a katonai lövölde golyófogója. Itt van ütközet alatt az előretolt segélyhelyünk. Hátralé hízódik egy meredek, domblánc, a „Rideau“. A Rideau és a Száva közti terület a harctér, amelynek legveszedelmesebb pontja a Duna—Száva-Szöglet és töltés által határolt háromszög (Burma), amelyet három oldalról tudnak keresztűzbe venni. Még kellemetlenebbé teszi ezt a területet a Galovica-csatorna, emellett olyan mocsár, hogy nyakig sülyed belé a baka; ez a mi támadási területünk.

Amint innen körülnézek, kezdem megérteni, hogy miért mentünk két kilométerrel hátrább, de még azt is, hogy miért mondják Zimonyt a halál kapujának.

A helyzet magyarázata a háború itteni története. A hidat eleinte a szerbek akarták fölrobbantani, de csak negyed része süiyedt, járható gyalogságnak ma is. Mikor aztán haderőinket északra koncentrálták s a szerémségi betörés megtörtént — ők jöttek át a hídon; a Burmán, Besanja faluban, a nagy Cigányszigeten fedezéket készítettek; betonnal kirakott shrapnell-védett lövőárkokat s ezekben tartják magukat. A mieink többször verték már őket a Szávaig. Kiverték őket Besanjából is, de nekünk ezt a pozíciót nem lehet tartani, mert egészen a belgrádi ágyúk

hatása alatt áll, úgy, hogy céltalan veszteségek árán lehetne őket csak végleg kiverni innen. Ennek csak akkor volna értelme, ha itt akarnánk átmenni. De mikor összesen öt és fél zászlóaljunk van itt? Most mi lennénk boldogok, ha fölrobbanthatnánk a hidat. Dormándynak az az ötlete támadt, hogy egy, ekrazitt-al töltött hó-ekét ereszt neki a hídnak. Sajnos, ezt sem lehetett megtenni, mert véletlenül saját gránátaink egyike föltépte a síneket azon a területen, ahol már ők tanyáznak. Így tehát farkasszemet nézünk és várjuk, hogy Krausz apánk jöjjön és addig földadatunk: tartani magunkat. Sok vérbe kerül. A terep nekik kedvez; mesésen be vannak lóve minden pontra; egy csomó géppuskájuk van beállítva a hídra és a töltésre, látszóval már innen látni a tüzérségnek szóló jelzéseiket... Itt egy vízvezetéki cső hever, ott egy szénaboglya, amott egy cséplőgép, ha támadunk, ezek jelzik nekik, hogy 850 méter, 2000 méter! ... A mezőn sok, nagyon sok kis kupac: a régibb összeütközések sírjai és vagy tíz temetlen hulla a múlt heti csatából; egyen rajta még a ruha, a többi meztelen. Szétszórt fegyver, ruhadarabok, borjuk is bőven látszanak a mocsaras réten. A távcsővel a lövőárkaik réseit is jól látni innen; meg a mi előretolt őrségünket a pályaudvaron túli második őrháznál. Ott már állandóan fűtyül a golyó, a tüzérharc meg folyik éjjel-nappal és most készülnek a mi erődítésein, amelyek oldaltámadástól megvédjenek. A legközelebbi két hét még kritikus, de ha ezek meglesznek, majd másképpen beszélünk mi is. A Hunyady-torony mögött kis zárt szerb temető; ez előtt dombtetőn kápolna, naptól beragyogott zöld gyepes réten. Ez a kápolna - meg van ölve; ez a temető már hallott ítéletnap harsogást, ezek a fák a múlt romlásától görbültek vissza és ezek a falevelek azóta nem mernek nézni a napba ... Semmi sem irtózatosabb, mint egy harc a temetőben, nem rettenetesebb, mini a hirtelen halál a sírdombok között.

Egy gránát csapott be a kapu fölött, egy másik az egyik oldalablakból csinált kaput; a tátongó résen keresztül a mennyezet látszik, a ráfestett csillagos égboltozattal. Irónikusabban ennél csak az hat, hogy a pázsit kék, piros és violaszínű fényes csillagcskákkal van beszórva a vadvirágok között, amelyeket félig eltakarnak a folyton hulló falevelek; a színes üvegek cserepei ezek a kilótt ablakokból. A falakon száz meg száz golyó helye; egy helyen meg egy véres kéz öt ujjának nyoma, mintha oda-csapta volna valami...

Itt táncolták a diadaluktól részeg szerbek és a katrincás leányok Györgye úrral az ünnepi kólót, itt ünnepelték a „Szerémség királyát“; ide csapott bele a bosszúálló monitoraink rettenetes ágyútüze, s a táncnak vége lett, meg a táncosok egy részének is; a kápolna elpusztult, s a gránátoktól föltépett sirok visszaadták halottaikat.

XII.

Okt. 27.

Három napja erős puskatüzelés van minden reggel a vasúti töltésnél; ma éjjel erős ágyúharc volt, reggel meg az egész vonalon támadtak a szerbek, visszalökték az utolsó őrségünket, fölgyújtották az őrházat és elsáncolták magukat. Mi erre ellentámadásba mentünk és kivertük őket; néhány embert elveszítettünk, ők állítólag sokat.

Ha a vasúti töltés mentén megyünk a pályaudvarra, minden áteresznél ott a szuronyos őr és a drótsövényakadályok, mert a töltésen túl már ellenséges terület. A földig égett, fűrészgyáron túl a mozdonyraktár most a főőrségünk tanyája. Itt, hála Istennek, énekéinek; magyar fiúk vannak itt. Széles lövőárkok balra a mezőn, drótakadály előtte; ugyanígy megerősítve az egész felvágott, összelőtt pályaház; mély, barna, füstös gránátvágott tölcsérek a sínek közt; kilőtt patronhüvelyek és üvegcserepek mindenfelé, odébb egy összezúzott raktár romokban.

Komikusan hat az összelőtt számlapú óra; ijedt, elgörbülve a levegőbe lógó kél fölemelt mutatója fél tizenkettőt mutat és úgy néz ki a fehér üvegcserep-ruháiban, mint egy, a karját ijedten föltartó kicsi, kövér öregasszony ...

Az árokban posztoló baka azt dúdolja, hogy: „Megájj, megájj, kutya Szerbia!“ ... Nagy János közvitéz valakinek az ánya térgyit emlegeti mellettem, Sánta Szabó Pétör pedig egy ma reggel kilőtt szerb „snapper“ darabját „próbálja“ elcserelni egy cigarettilvel. De a komája nem megy bele az üzletbe, „mert snapper sok van, csak le kell hajuni érte, de cigaretli annál kevesebb“. Mindjárt kész lesz a menázi is; ma „eakkumpakk“ van, amit szerelnek a magyarok; a „kutya Szerbiát“ is visszakergötték vagy egy órája, hát nagy a kedv és pipáját agyarára szorítva mesélt valaki, hogy hogy kajabáltak a rácok, amikor szaladtak ... Mese

közben négyszer is átzúg a rideauról a fejünk fölött olyan hangon a tizenöt centiméteres gránát, mintha egy megőrült szárnyas gőzmozdony repülne a levegőben, de ezek már föl se néznek rá „hátszen nem nekik szól“ ... Az őrháznál áll az utolsó előtti őrség. Kérik a „Feldruf“-ot, de biz én ma elfelejtettem. Még megeshetett

volna vélem szégyenszemre, hogy bekísértet a derék kis kadét őrparancsnok, ha nem lenne egy hőmérő a sapkámon. De így azt a választ kapja a Stationseommandótól a telefonon: „nagy orrú, sovány, hőmérő a sapkán; mehet és fotografálhat, amerre akar“. Füst gomolyog messziről a töltésen; az őrház, melyet egy óra előtt vettünk vissza. Elég messze van, majdnem két kilométer a

pályaudvartól és csak két lövést adnak le rám, amíg odaérek; úgy látszik, most nem sokan vannak a kis cigányszigeten, amely háromszáz lépésnyire van ide. Az őrház romhalom; csak a földön égnek a gerendái meg a váza. A nap ragyog és Belgrád innen gyönyörű. A jó távcsöveimmel nemcsak a villamos vasutat látom jární, de még mást is: *honvédhuszár ruhába öltöztetett szerb katonákat a parton.*

A romok mellett, földbevájt „kastélyban“ pipázik az őrségnek az a része, amely nem áll paszton; a többi a lövőárokban, egy újjal a puska ravaszán figyel; nem látni belőlük jóformán semmit. A földön még a csata obligát maradványai: kilőtt patronhüvelyek és véres ruhák, eltört szuronyok. Egy előttünk álló vastag fatörzset úgy átvágott egy shrapnellünk most egy félórája. — vagy ötven lépéssel túl az őrségen, az ellenség felé, — hogy a hüvely beleszorult a fába. Ezt, odacsúsztatva, elhozom... Érdekes emlék, mert ellenséges területről szerződött. Vagy négyszáz lépéssel előttünk vastag vonal keresztezi a síneket; a szerbek legelőre toltabb őrsége. A fiúk néha „odapassióznak“, de nincs se fogatja, se értelme ennek. Energikus parancsnokok nem is engedik, ha csak a földözékből ki nem bújjik az ellenség.

Láttam mindent, megvan a fénykép is, gyerünk haza, dél van. A mocsár kesernyés illata terjeng a ragyogó levegőben és sárga lángban égnek a szétszórt topoly fák. Egy rigó énekel, de hirtelen megszakad a dal; egy shrapnell robban felettem, a csendes levegőben állva maradó báránnyelvéje olyan ártatlanul néz ki, olyan fehérén, de ez egyszer „Fehler“. Eszembe jut, hogy regula szerint meg kellene jobbról-balra lóbálni a sapkát; így jelzik a fiúk nemcsak a lövöldében, de itt is a nem talált lövést, de nekem elég azt látni, hogy a szegény megijedt rigónak nem történt baja — és különben sincs mulatni való kedvem ma.

A pályaudvartól a városba platán-allé vezet, mellette a Duna-töltésen túl nyárfák. Az őszi levelek gyönyörűsége pompájával, megrakva úgy hajolnak a föld felé, mint ahogy Tizián kéjtől fáradt asszonya hajlik a tükrére, hogy hervadt szépsége utolsó csillogását lássa még. Az alléét bokáig borítja a lehullott levelek pirosas-sárga szőnyege; bíbor és sáfrányszín ragyognak a déli napon, citrom és narancs rőt rozsdával keverednek közbe és barnásviola árnyékot vetnek a fák. Óriási, mozdulatlan felhők szürkésfehéren tündökölnék messze, magasan, mint egy dicsfény, míg a fák fejében a nap lángoló aranykoronája ül. Az ökönyál úszik

és fénylik a levegőben s távol, mint megolvadt ezüst, folyik a Duna.

És valahogyan más ez az őszt mégis, mint a tavalyi volt. Tavaly ilyenkor a budai hegyekben szinte hallani lehetett a lerepülő levelek boldog sikoltását, mintha nászokra siettek volna a földre le; boldogan, hogy megölelhetik, hogy végre keblére borulhatnak, hogy végzetüket betölthetik ... nem törődve az enyészettel, ami azután következik.

A múlt évi káprázatos őszben benne volt még a tavasz ujjongó Ígérete, ebben csak a kihunyó élet utolsó föllobbanása lángol; ez csak a zsarátnok pirossága, mielőtt végleg szénné égve örökre elfeketedik s ez a piros láng ennek az egész dalolva kacagó katonaseregnek egy végnélküli tél perspektíváját világítja meg, amelynek tavasza nem lesz ... nem lehet többé soha!

XIII.

Okt. 28.

Kézibombákkal láttak el bennünket, azokkal kísérletezünk most. . . Szomorú aktualitást adott ezek kipróbálásának a tegnapi eset. Amíg én az égő őrházat fényképeztem, az előrsön álló legénységünk két parasztot fogott el a szőlők között, akik a Belgrádból adott jelekre állítólag piros kendő lobogtatásával válaszoltak... A szőlőkbe menni szigorúan tilos; a veres kendőt megtalálták náluk; négy baka látta őket integetni. Egy szegény szakaszvezető meg egy tizedes érték be őket. „Nem csináltunk semmit“, — mondja az egyik, öreg, — „hanem találtam itt valamit, fogja“, — és a kézibe nyom a szakaszvezetőnek egy hosszúkás jószágot, azzal pár lépést odább megy és a földre fekszik. Ebben a percben felrobban a bomba, a szakaszvezető halálosan megsebesül, a másik könnyebben; amazok elkezdnek szaladni, a bakák elfogják és persze hozzák a „Stationseommaudo“-hoz. Egyik egy hatvan éves, meghajlott hátú, csapzott ősz bajuszú, szúrós szemű — sváb! — akinek, amint azóta hallottam, három fia szolgál a mi hadseregünkben és igen ájtatos katolikus, de tizenöt évig élt Belgrádban. A másik, a Matthes is sváb, úgy néz ki, mint egy húszéves ferencvárosi jassz.

—Nem tudtátok, hogy nem szabad a szőlőbe járni?

—Tudtuk, de szőlőt akartunk enni.

—Ti lobogtattátok ezt a jelzőzászlót?

— Nem ők, a viláért sem! „Azt az „izét“ pedig ott szedték föl.“ — Az az izé kétségtelenül egy lövedék a mi saját monitorunkról, ami már régóta ki van lőve. Kőkemény arccal állnak ott, körülöttünk a csendőrök, előttük Dormándy kapitány, aki vallat. Nem lehet a dolog másképpen, mint úgy, hogy a lövedék régi, de átalakították kézibombává; a fiatal egyszer oda is mondja az öregnek, hogy szólt neki a robbanás percében „most robbant föl a bomba“. Kikérdezik az egész szakasz bakát, aki ott volt, kihallgatom szegény sebesültünket, aki valószínűleg belepusztul! ... A rögtönítélő bíróságnak ennyi elég ...

Reggel fél kilenc órakor négy baka, négy csendőr jobboldalt, ugyanannyi balra. Köztük mennek, sőt még belevágnak a katonás lépésbe is; nem is jönnek ki belőle. Nem tántorognak, njnes megkötve a kezük, nem néznek se jobbra, se balra, de nem a földre sem ... Csak úgy mennek ...

Nem messzire van egy elhagyott, szomorú temető; félig össze-dült sírokkal, az nagyon alkalmas hely az ilyen dologra. Amint odaállnak a domboldal meredek fala elé, a Pere Lachaise-lemető, abban is a „Mur des fédérés“ jut eszembe, ahol 71-ben a comunardokat lövette balomra a versaillesi kormány s ahol a hely borzalma még ma is megrázkódtat.

N. főhadnagy int: állj, itt éppen jó lesz ... Se szó, se beszéd, se egy gesztus. Egy mozdulat nincs az arcukon.. Pap nincs. Körülnéznek. Az egész társaságban nekik van a legközönyösebb arcuk, egy hajszállal sem sápadtabbak ma, mint tegnap. Ahova odaállítják őket, oda állanak és ránk néznek. Szinte rájuk szeretnék kiáltani, hogy: „Mondjatok hát valamit, a Krisztus szerelmére!“ De nem: egy szó nem esik.

Mondják, hogy: térdepeljenek le; megteszik és néznek ránk... Bekötik a szemüket... Úristen, van-e még gondolat és milyen ezekben a mindjárt szétloccsanó agyvelőkben, vagy megtompult-e már és képtelenek a gondolkozásra? Vagy úgy megvetnek bennünket, hogy nem érdemesítenek egy szóra?

Ennek a titkát is magokkal viszik, az arcukról nem lehet leolvasni semmit. Az öreg közel van a másikhöz. Egy baka föl-emeli, mint egy bábut, ez tette rám a legrettenetesebb hatást valahogy, magam se tudom, miért és két lépéssel odébb teszi — az még az ujját se mozzgatja — a karja már úgy lóg, mint egy fabábé.

A sortűzre úgy esnek össze, mint a rongy, egyformán kifor-

dított kézzel, amelyiknek fölfelé van hajlítva a nyitott tenyere. Nincs ezeknél az ötletnek nagyobb értéke, mint egy ütet taplónak, vagy egy zöld paprikának!

Furcsa. Tegnap tudtam fütüülni shrapnell-robbanásban, golyózizégésben és tudtam intenzíven élvezni a harcmező őszi buja fénypompáját, most pedig hogy reszketett a hangom, amikor a „beállott halált” jelentettem és milyen izzadt a homlokom ...

Csak meghalni könnyű, de ölni nehéz; aki doktor, az hiába játszik katonát, doktor marad örökké! és szentséges Úristen, ha mégis véletlenül robbant föl az a lövedék? Nem bánom, elmegyek akárhová, de, ha lehet, kivégzéshez nem kommandiroztatom magam többé!

Gyönyörű csillagfényes éjszaka jött és az 5. ágyúszred 2. ütegének nagyszerű vörös bora van; meg olyan csoda jó török kávék főznek, hogy megbarátkoztam velük. Idejárnak esténként. Óriási már itt a kényelem a földalatti lakásban; be is deszkázták, egy selyem store is került a villamos lámpára. De azért még^{*} hideg és nedves az minden komfort dacára is.

A „Jancsi” — ez a magyar fényszóró — meg a „Gyuri” (a szerbek reflektora) folyton dolgoznak, Gyuri mindig a Dunát lesi; fél a monitoroktól, akiket „gummikutya” néven tisztelnek a szerbek. Jó volna eltalálni a Gyurit, adatunk is le rá két pohár bor közt egész sor tüzeket telefonon a 15-ösökből, de ha P. kapitánynak nem szelel a szivarja, mérgében a Kalimegdánra is ráüzen a 18-as Ilaubitz-okból. Besanja felől a gyorsüzelő ágyúink lövik a Cigányszigetet, a szerbek is válaszolnak, ahogy birnak, olyan szép tűzijáték van, hogy ehhez képest semmi a Duna-ünnepély! Ha a Jancsi fénye megpihen a Kalimegdánon, élesen válik ki a „Nyebojsza” torony; a nagy 15-ös távcsövei még a repedések is meglátszanak rajta. Süvöltő gránátok repülnek ide-oda, hullik a tüzeső innen is, túl is, de közben nyugodtan ragyognak a csillagok: semmi közül az egészhez!

Kimentünk tegnap megnézni az új monitorunkat, az „Euns'-et, amely a „Bodrog” mellett van lehorgonyozva, védett helyen, a Dunapart meredek fala mellett. Mellettük egy szállítóhajó, meg a „Kulpa”, a kórházhajónk.

A monitor-ütközetek most, sajnos, még érdekesebbek lesznek, mint eddig, — jelentkeztem is hozzájuk önkénytesnek — mert most sülyedt el a szegény „Temes” három napja, tegnap pedig Pancsovánál fogtunk ki egy torpedót és tudjuk, hogy egy

angol aknalerakó tisztet, kaptak most a szerbek. Ki is van akasztva a védő háló mind a két hadihajón.

Az „Enns“ legénysége gyönyörű és a hadilobogót vígan csapkodja a szél: csak valamivel nagyobb a „Bodrog“-nál és ide jöjjön az, aki látni akarja, hogy lehet egy nagyobb fajta csinákliba mindent beletenni, ami egy Dreadnought-on van, de csak az jöjjön ide, aki hajlékony. Mert másképpen az „Enns“ Haubitz-tornyaiba ugyan bele nem mászik!

Részt is vettünk egy kis kiránduláson Belgrád alá. Nagyon egyszerű a monitorok taktikája.

Csendesen, eloltott lámpákkal, mint egy árnyék, siklik a vízen, akkor ahhoz képest, hogy a Haubitz-ok mennek-e akcióba, vagy nagyobb távolságra a nagy 12 cm.-sek, az elejével, vagy a végével fordul a támadott pontra. Megáll csendben, eldördülnek az ágyúk, ugyanabban a pillanatban kilobban a reflector fénycsóvája s a pár másodpercig tartó világításban hat géppuska golyó-zuhatagokat bocsát a megtámadott pontra. A következő percben — mielőtt meglelhetett volna az ellenséges fényszóró — csend, sötétség, hátra teljes erővel, vagy el oldalt, hogy öt perc múlva más helyről újítsa meg a támadást. Reng és reszket, megrázkódik az egész hajó a dörgés tői és egészen belekábul az, aki először hallja a torony-ágyúkat énekelni.

Mindig sűrű gépfegyver és ágyútűz fogadja a „gummikutya-kat“, ha megjelennek; mindig keresi őket a „Gyuri“ a vizén. És nem ok nélkül. Mert a „Móni“ könnyebben kilesheti a pozícióikat, mint mi a Laudon-kaszárnyából, vagy a Hunyady-toronyból, és megy is a szikratávirat rögtön a tüzérséghez „tűz alá venni ezt, meg azt a pontot“, s akkor a 15-ösök meg a 18-asok teljes erővel szólnak a koncertbe.

Sűrűn kopog a golyó a falon, de az nem árt; a figyelő-részekbe ma nem tévedt egyik de csengetnek a shrapnellek a levegőben: „halál-állomás: beszállani“; de bizony mi nem szállunk be; egy, két gránát mellettünk csapja föl a vizet és egész geyzerreket zuhant a fedélzetünkre, de ezek megszokott dolgok és: csuk csiga vér! Elvégezzük a dolgunkat szépen, elhallgattatunk egypár ágyút, szétugrasztunk egy csomó szerbet, látjuk szaladni, meg összeesni őket a reflector gépfegyvergolyóktól benépesített sugárkévájében, azután vissza, s öt perc múlva „Messieurs, le diner est servie!“ És milyen diner! csak civilizált ember koromban ettem így s durva egyenruháin szégyenlősen húzódik meg

a flottatisztek uniformisa mellett, akik akkor is tudnak elegánsak lenni, ha meghalni mennek!

Diner után hagytam el a monitort, hogy egy typhusbetegünknek utána nézzek. — Choleramentesek vagyunk, hála Istennek és büszkék vagyunk rá. —

A túlparti szerb erdők árnyékában lassankint eltűnnek a hadihajók fenyegető sötét körvonalai, csak az árboc és a szikratávíró merednek az égnek, mintegy megfordított fölkiáltó-jel, amelyre egy gondolatjel van fölakasztva. Csak a Kulpa kivilágított ablakai látszanak. Gyorsan siklik a motorcsónak a vizén, mikor egyszerre — talán álmodom? — az olasz matrózok édes, bűbájos kardala hangzik, a Bodrog már nem is látható fedélzetéről az éjszakába. Absolut csönd van, semmi nem látszik és a víz ringatja a váratlanul fölcsendült éneket. És annyi vágyódás, annyi gyengédség sír és reszket ebben a dalban, hogy kővé fagy tőle a szívem. „Angiovinna, Angiovinella!“ Mit? Hát vannak-e még ma is asszonyok, van még szerelem is ezen a rettenetes világon? Szívek, amelyek még dobogni is tudnak, nemcsak mechanikusan lüktetni? Vannak még ajkak, amelyek káromkodás és jajsikoltáson kívül énekelni mernek — és akarnak?

Valaha, egy csodálatos tavaszi estén, amikor a nápolyi öböl legszebb nászruháját vette föl fehér habokból és ragyogó csillagokkal ékesítette azúrszín palástját; behintette magát a nyiló narancsfák nászillatával és kíséretül énekelte az élet örök dalát: egy, a tenger felé nyúló sziklán, a Posilippo tövében, a „Scoglio del Frisio“-ban egy öreg, reszketeg talián, meg két fiatal lazzaronitól hallottam piros chianti mellett — és énekeltem ezt a dalt!

Mennyit kerestem azóta, de sohasem találtam ... És amint a dal elszáll a hab fölött mint egy nagy, fehér madár, úgy érzem, mintha kacagna a csillagos égre a Duna; mintha megremegne az éjjeli szél simogatása alatt s bársonypuha keblét kitárná az ölelésnek. Apró kis hullámok torlódnak a tetején, ezerszeresen verődik vissza bennük a hold, ezüstbe van mártva az egész folyam és álmodozva mosolyog a víz.

A dal elhallgat és elhangzik a távolban, a hold felhő mögé bújik, az erdőből egy hosszú, elfojtott sóhajtás kél a fák levelein, a víz hideg lesz, ólomszínű és kegyetlenül hallgat, mint egy titkot rejtő, megbocsátani nem tudó asszonyi szív, a rideau mögül kiló a fényszórónk kemény, éles fénycsóvája és kísérteties fehér világításban áll a Kalimegdán. Vonítva, üvöltve zúg át a fejünk

fölött az első éjjeli gránát, Besanja felől meg egy szerb gépfegyver kegyetlenül monoton kattogása hallatszik.

Az álomnak vége; „kiszállani urak. *Itthon* vagyunk!“

XIV.

Nov. 2. Majdnem megjártam 31-ikén délben. A Besanjai legénységünknek kelleti utána nézmem, amely legközelebb van az ellenséghez s állandó tűzharcban áll vele. Csak nagy kerülővel, az úgynevezett felső úton lehet megközelíteni a falut; ott is csak azóta nyugodtan, amióta kukoricaszárból készült függöny takarja el. Sokkal rövidebb, de járhatatlan az alsó út, amely 600 lépésnyire van a szerbektől s két kilométer hosszan lövik ott az embert.

Csakhogy 1 óra lett, mire végeztem, 2-kor pedig dolgom van. Közbe meg azt a sült csukát sem szeretném elmulasztani, amit mára ígértek a kedves schwesterek a kórházban.

Nem fognak eltalálni, ügyetlenek ezek, és egy egészen biztos csukáért meg lehet reszkírozni egy, egészen bizonytalan golyót, sarkantyút hát az Aranyosnak és — gyerünk csak!

Hanem, mikor kimegyek az útra, hát mégis túlságosan közel vannak; bolondságot meg nem muszáj éppen okvetlenül csinálni, be csak balra a szőlőbe, ott mégse látnak annyira!

Valóságos erődítéssé válnak kiképezve a tetejükön lőrés-szerűleg kivágott szőlőhegyek. Mennék, de baj van. A szőlő csak a domb közepéig ér, onnan a tetőig sívó homok, azon meg valami, még nem látott furcsaság. Kis pálcákon drót feszítve, erre meg shrapnellvédő kupakok, üres conservedobozok vannak rá akasztva. akár csak csengők egy zsinórra, sok helyen föl is törve a föld.

Az Aranyos megjíed, elkezd táncolni s amíg egy helyen ugrálunk, már próbálják is „amazok“ a nekem föladott üzeneteiket a kezembe, vagy valami más testrészembe adresszálni. Erre el voltam készülve, de ettől a huncut dróttól félek, mert eszembe jut, amint tegnap Dormándy beszélt, hogy szárazföldi torpedókat rakatott le ezen a vonalon, hátha annak a vezetőke ez a furcsa drót? És, ha föl találok robbanni, hogy kikapnék az öreg Gernya alezredesemtől, hogy elárultam az ellenségnek a lefektetett torpedók helyét; nem, erre nem lehet menni. De most már igazán nincs hátra más, mint egy vad galopp az úton, az Aranyos eszít is meghozza a sarkantyú; fölágaskodik egy óriási szökéssel s nem is állunk meg a kórházig. Hanem bevallom, hogy

amíg — lovaglási tudományom nem nagy dicséretére — egy helyen ugráltunk a szőlőtőkék meg a drót közt; éppen elég magányosan éreztem magamat, mert bolond egy érzés: egymagában állni céltábla módjára egész ellenséges csatasor előtt, a ló meg nem megy. De ismétlem, amit a katonaeMBER ilyenkor érez: a rettenetes magány, nem más. Ha csak egy pajtása volna ott az embernek, már jobb lenne.

A csukát megettem, — jó volt! Mindig is hálásan fogok vizsgálódni a zimonyi kórházra, de a kikapás nem maradt el. Az alezredes ravasz ember, elébb egész ártatlan arccal tudakolta, hogy melyik lovammal voltam künn. (Mert persze jelentették azóta az esetet!) Én egész gyanútlanul mondtam, hogy a sarzsilovamon.

No, volt nekem mit hallani arról, hogy kincstári lovat ok nélkül lelövetni fejben járó vétek! „Csak a magad lován jársz, barátom, ha bolondokat akarsz csinálni!“

Igaza van: a ló érték, az ember csak numerus.

Délutánra készült el végre a „Flussminenabteilung“ is a vasúti töltést szegéPyező fák fölrobbantásának előkészületeivel; ezek védelme alatt támadták eddig az előre tolt őrségünket; én is jelentkeztem, mint önkéntes, erre a mulatságra. Az a kellemes a zimonyi harctéren, hogy az ember rendez-vous-t ad a kávéházban, megissza a feketéjét, felköti a karabélyát és elmegy: robbantani. A múltkor leégett őrház meg a hid közt egész függöny van a vízparton a belgrádi oldaton vastag fákból, ezeket akarjuk elpusztítani ma.

Egyenkint ki az őrházig, egyenkint lopakodunk át a töltésen, aki átment, meghúzódik egy fa aljában, a többit bevárni, egyszerre sohsem mozog több két embernél. Na, végre együtt vagyunk, Joller főhadnagy, 20 utász, én, *meg* a kötöző legényem, jó öreg Farkas, akit már úgy kineveltem, hogy semmin se csodálkozik.

Jól oda csatolva a karabély, hogy ne zörögjön, ellenzőjével hátra fordítva a sipka;se kard, se semmi haszontalan szerszám. Jól megnézd, hova teszed a lábad, mert gurulósaik a kövek s egy régi, félig bedült lövőárok ásít a vízparton a kis hadisziget mellett, ahol most el van bújtatva egy szakasz bakánk, hogy ha kell, oldal támadás tói védjen.

Belgrádból minden lépésünket látják, de ezen nem lehet segíteni, bár mindenki meghúzódik egy fatörzs árnyékában és sohase mozdul két embernél több egyszerre.

Az előlmenők olajos fúró gépekkel zajtalanul megfúrják a fákat; öt ember 5—6 doboz ekrazitot erősít egy-egy csomóban a vastagabb fákra, oda köti őket dróttal.

Mi meg „kézimunkázunk“ a fák aljában; elkészítjük a vastag, sárga viaszgyertyákhoz hasonló ekrazit-patronokat.

Mellettünk fekszenek a 10—15 m. hosszú, tekercsekbe csavart vezetékzinór-kötegek; egyik végük ketté ágazik; mind a három végen robbantó gyutacs: a detonátorok. A szétágazott két végrészt beledugjuk egy-egy ekrazit-patronba, beleszorítjuk egy

kis ágacskával, visszahajtuk rá a viaszos papírt „sietni kell. dől már süregetik a muníciót!“ a karjára vesz egy ember egy kosárra valót és viszi. Közbe meg a tűzértségünk a lempontosabban lövi a fejünk felett a szerb lövőárkot, hogy ne nagyon legyen kedvük indiskréten nézegetni — minden shrapnell ott robban 200 lépéssel előttünk, ennyire közelítettük meg őket délután 5 óráig és megfűrtünk közben 400 fát.

A patronok belejönnek a fákon fűrt lyukakba, a nyílásokat elzártuk agyaggal, a kötegek egyelőre rá vannak akasztva az alacsony gályákra.

Előttünk 50 m. el van rombolva az úttest; gránát robbantotta föl a síneket: 150 lépésre onnan meg a szerb lövőárok.

Hat embert látok; egy nagy harcsabajuszu nyugtalanul nézeget jobbra-balra, lépten-nyomon leveszi a sipkáját, törülgeti a kopasz fejét: izzad a szűk lyukban. Mellette egy ötvenesnek látszó öreg, amellet meg egy gyerek — legalább annak látszik; a ravaszon a kezük. Mikor meghallják a közelgő shrapnell üvöltését, egyszerre elbújnak a fejek, mint egy Paprika Jancsi-theatrumban. Azután jön a golyózivatar; porzik a gát, szakadnak az ágak, hullanak a levelek, derékban törik ki egy fa — és megint kibújnak a fejek.

Most következik a dolog érdekes része: összekötni az összes vezetékeket, bekapcsolni a detonatorokat a nagy ekrazitdobozokba; beiktatni a villamos áramot, galvanométerrel meggyőződni, hogy keresztül megy-e az áram; akkor majd megnyom Jolter egy gombot és — lesz, ami lesz!

Kezd besötétedni, késő lett; kár, mert nem fog már a robbanás fényképe sikerülni.

De bizony ebből a fényképből úgyse lesz semmi; „az ezredorvos úr jöjjön rögtön a telefonhoz“, súgja a fülembe egy szakaszvezető, „a stationscommando hívhatja“. Nem is kell messze mennem, utánam hozták a kagylót. „No, mi az, mért nem hagyok békeességben dolgozni?“ „Gyere vissza rögtön: a miniszter saját kérelmedre áthelyezett az északi harctérre, ha sietsz, elérheted a Dormándy autóját, ő is ma este utazik!“

Ha nem volnának olyan közel a szerbek, talán fölkiáltanék!

Igaz, hogy ezeket a leveleket még Asanjából írtam; azóta egészen más a helyzet s ha ma kellene döntenem, hogy menjek-e, vagy nem, tán meggondolnám. De nemcsak a sors hozta, magam

is így akartam, hát akkor: menjünk! Legyen vége a paplanos ágyból, meg a kávéházból kiinduló guerilla-háborúnak; ott leszek a döntésnél, mikor nemzetek élete vagy halála fölött az ércckockát vetik; a kis rostáról a nagy rostáló gépre kerültem: ennyi az egész!

Futó lépés 1 km., tovább már nem is bírnám ... a pályaudvarnál elfogok egy autót, „ahogy bírsz!“ „Feri pakolj, fél óra múlva indulás! Pap Jancsi a fölnyergelt lovammal ide, de rögtön!“

Búcsú telefonon az alezredestől, aki most a Hunyadytoronyból dirigálja a tüzet: „Isten áldjon, vitéz alezredes Uram!“ a jó Glöboczni ezredes (az állomásparancsnok) ott szorongatja a kezünket, beszél leküzdött choléráról, kitüntetésre fölterjesztésről, katonás példaadásról és csak egy bizonyos, hogy ezek a meleg szavak, meg ez a sajnálat többet ér minden kitüntetésnél. És künn vannak a „fiúk“ is mind és oly melegen szorongatják a kezemet. „Ejh, fúj a szél, viszi a száradt faleveleket!“

Mikor az autónk indulni akar, a harmadik szomszédba még lecsap egy szerb gránát utolsó üdvözléssel. De az autó nem paripa; elindulunk. És abban a percben rettenetes dördülés rázza meg a várost s megvan az a nyugodt tudatom, hogy nem hiába játszottam sapeurt ma délután; a robbantásunk sikerült, most dőlnek halomra, repülnek szétforgácsolva levegőbe a szávaparti fák s erről az oldalról ugyan nem lepi meg többet senki az őrségünket.

„Halt! Wer da?“ „Offiziere.“ „Vorwärts!“ az autó lassan előremegy néhány lépéssel, aztán újra: „Halt! den Feldruf!“ „Schüss!“ „Vorwärts!“ az utolsó Feldruf a déli haretéren — és el lehet dobni eddigi leghűségesebb kísérőnket; utolsó reménységünket; a cyankális kapsulát.

Fáradt vagyok: ma egy kicsit sok volt az izgalomból és holnap fogom — talán utoljára — látni azokat, akiket szerelek.

Vágtat a vonat, fehér köd borul a világra, mint egy nagy szemfedő. Sebesültszállító kocsikat csatolnak, mindig többen leszünk; zsúfolva a vonal. És most azt hallom a csattogó kerekekből „mindig többen leszünk; megyünk, megyünk, megyünk,“ látom a szikrák záporát, amelyeket ont a gép kéménye — kihunyó lelkeket, akik elkísérnek.

Mindenszentek napja kezdődik; jönnek a kupinovi mocsárból, a Drina partjáról, a Száva-töltéstől, mozdul a rög: jönnek velünk, s „mindig többen leszünk; megyünk, megyünk, megyünk.“ És látom a sok száz vonatot, amint jön a halálos éjszakából s mindegyiken a szikrazáport és mindegyik szikrában hazajön egy

lélek. Lublin alól jönnek; vágatnak a satanowi halálrohamból, a rawa-ruskaí rémes mezőről, a przemysli vérrel áztatott bástyák alól, Krasznik, meg Komarowtól s annyi száz csatából — „mindig többen teszünk; megyünk, megyünk, megyünk!”

A kémények ontják a szikrát és masíroznak hazafelé behunyt szemmel, szürkén; százezer és millió. Csattognak a kerekek; megyünk együtt elevenek és halottak; mi is elég szürkék vagyunk már: nincsen köztünk nagy különbség.

Egy nagy kereszt áll a kerepesi temetőben egy keresztúton;

A zimonyi harctér — télen.

ott mondja, amikor beáll a sötétség, a pap a halottak imáját: azoknak, akiknek kedvesei másutt fekszenek eltemetve; a kereszt körül meggyújtják a kicsi gyertyákat, s ebbe a tűzbe dobálják a többi sírokról megmaradt gyertyákat is s aztán megkéri a papot: X. Péterért, Y. Pálért mondjon el egy imádságot. „Uram Istenem, könyörülj X. Péter szolgád lelkén, aki” — e körül a kereszt körül az idén sok tízezer embernek kell tolongani, mert most már mindegyikünknek van egy kedves halottja távol, ismeretlen mezők alatt. — „Ha nincs néki, majd lesz néki, Jó az Isten, majd ad' néki!” — Lobogó máglyának kell ott égni az idén, s föl kell csapni; az illatos lángnak az égig!

Rohan a vonat: zsúfolva van s „mindig többen leszünk; megyünk, megyünk, megyünk!”

Félálomban látom a keresztet, hallom az imádságot, azután, chaos: egyik percben a Hogarth Danse macabre-ja táncol el előttem: azután egy renaissance korabeli ismerős kis fafaragást látok: egy kis fatørsót, amelyiken az arc egyik fele él, a piros arcélen megfeszül a bőr, mosolyog az ajk és ragyog a szem, a másik felén csak a csontváz látszik s az üres szemüregből féreg, a bordák közül meg, ahonnan a szívet kiette, a redves mellkascsontok alul óvatosan dugja ki egy kígyó a fejét, — azután egy félreecsapott kalapú parasztleányt látok, amint az utcán kurjongatja: „bej nyírfalevél, nyírfalevél — mindet összesodorja a szél!”

Igaz, mind összesodorja; és a kallói temetőben egy félig kidült fekete kő van s az idén az anyám se tesz már rá virágot s nem „sodri” le róla a falevelet, mint eddig.

És azután nem látok már többet semmit. „A föld megint puszta és üres vala és sötétség vala a mélység színén.”

Köd; a tűzszikrák kihunytak; füstpalástjába fázón betakarva, hidegen, csendesen, dideregve, elhagyatottan, mint egy kábulatban alszik a város — megérkeztünk.

MÁSODIK RÉSZ.

Út az északi harctérre.

XV.

*Motto: „Geht schneller vor, geht schneller vor,
Geht immer, immer schaeller vor!“*

(„Das ganze aveneiren!“ német signál .)

Nov. 7. Két nap otthon, ahol nem ismert meg senki az utcán,, akkor megjött a lovam s harmadikán reggel tovább, fölfelé. Az utolsó tubarózsát tűzte a sipkámba a feleségem; a nász- és sírkoszorú közös virágának utolsó illatát meg a gyermekeim boldog kacagásának a muzsikáját viszem utolsó útravalóul.

El a Vágvölgy várromjai mellett, amelyek ma is fenyegetően merednek az égnek s amelyeknek a harcos értelme ma közelebb áll a lelkünkhöz, mint békés időben. Visszamenő vonatok mellett, amelyekből letompult lelkű, megereszkedett arcú, sápadt, borostás állá sebesültek meredten néznek kifelé. Amint följebb, följebb megyünk, mindig több a katona, kevesebb a civil; sokasodik a férfi, kevesedik az asszony: halkabb a kacagás, keményebb a szó és harsogóbb a katonanóta ... És a lószállító kocsik ajtajánál kuporgó katonafiúk mind azt fűjják, míg a nemzetiszínű zászlót a kocsin, a pántlikát a sipkán a szél lobogtatja, hogy „fűjja a szél, fűjja, hazafelé fűjja“, — pedig, fiúk, bizony nem egyhamar fűjja az a szél azt a zászlót hazafelé, előbb még Pétervárra kell elfűjnia!

— De hiszen most jól állunk . . . Ivangorodnak tart a győzelmese seregünk ...

Orosz foglyokat hozó vonattal találkozunk Zsolnán; a „Stationskommando“ megkér, hogy nézzek be egyik kocsiba, mert egy pár ember rosszul van. Téved; hárman már egészen jól vannak; meghaltak kolerában, kettő még haldoklik.

— Szuronyos örök, ide! Leakasztani a kocsit, benne hagyni a beteget, a többi más kocsiba! Mind a két kocsit a pályaudvar szélire! Orvost ide, rögtön!

Zsúfolva van a többi „hat ló vagy 36 ember“ fölírású kocsis is foglyokkal; a sötétben nem látni belőlük semmit, csak a szalmazigés meg a sóhajtások hallatszanak.

Ott kucorognak sárosan, véresen, piszkosan földszínű köpenyeikben és a legtöbben a tenyerükbe támasztják a lelógatott fejüket.

Nehéz szag, — akár az állatkerti ketreceké, — árad ki a kocsikból. Álmosan pislogva a lámpába, esetlenül ülnek föl s úgy nehezednek a deszkákra, mintha ólomból volnának. Odajön egy végre az ajtóhoz és könyörgőn nyújtja ki mind a két kezét; félig suttogva, de szenvedélyes hangon megszólal: „Chleba!“ (Kenyér.) — „Chleba, chleba“, — hangzik a háttérből, mintegy visszhang és most már mind odatolonganak az ajtóhoz ... A megelevenedett Gorky- vagy Arcibaszew-figurák, meg a Dosztojevsky muzsikjai: a szegények, a földről, meg a napról álmódók, akiknek Atyuska puskát nyomott a markába és elküldte őket magyart ölni; katonának.

Egy szempillantás alatt szét van tépve a kenyér és csendesen csámcsogva kullognak, begörbített háttal a helyükre; morognak is, mint a jóllakott állatok és kiül az arcukra a semmi többet nem kívánás baromi megelégedése.

... Este violaszínűek lesznek a hegyek és leszáll a köd; a telehold intenzíven sárga és nagy, majdnem szivárványszerű gőzkör környékezi; a sötétkékből feketedett völgyekben egy-egy kis sárga mécsvilág — aztán megérkezünk.

A népiskolában mind a négy északi hadseregünk tisztjeinek gyűlőhelye. Sokan vagyunk már, tele minden hotel. Ma senkit sem eresztenek a frontra. Vágtatva szárnyaló hírek mindenfelé; mindenki „jól“ van informálva s mindenki mást beszél... Mondják, hogy erősen visszavonulóban vagyunk és az egyes csapattestek fölállítására, rendezésére még nincs befejezve; mondják, hogy a továbbmenő vonalakat elzárják a csapatszállítások; hogy 200.000 bajor meg württembergi megy most, azért nem mehetünk mi;

tágranyitott, ijedtszemű vészmadarak nagy vereségről is beszélnek, de senki sem tud semmit.

. . . Amíg lakást keresek, meglátok egy régi templomot, bástyaszerűen kiülő oldalkápolnával; este nyolc óra van, de világosság dereng odabenn; még égetik a pitvarban a halottak kis gyertyáit; a nagy hajó majdnem üres és sötét, csak itt-ott térdepel egy lehajtott: fejű, csukaszürke alak. Bíborpiros palástba öltözött faragott Krisztus az oltárkép és csinált vörös virágokból való glória van a feje fölött. Nem művészi, de valahogy nagyon stílszerű ma. Pompának szánták a szoborra a bíborpalástot; ma egy elijesztő reális syjmbolum, mert ennek a Krisztusnak tágranyitott, rám meredő, ijedt szemében egész reszkető emberi módon van meg mind az a borzadás, amelyet annak kellett éreznie, aki fölládozta magát az emberiségért.

És nincs a templomban néhány síró asszonyon kívül más, mint térdeplő katonák. Igazuk lehet; valahogy én is úgy veszem észre, hogy aki letérdepelt, erősebben áll utána föl.

Kicsi, csinos, csendes város; olyan, mint Zsolna. A Fő-téren árkádok házak, bástyaszerűen kiugró pillérek, a német középkor obligát őrtornya a városházán. És az árkádok sora előtti kicsi korzón járkálnak esténként, az idevalósi kicsi lányok, meg a frontra menő tisztjeink.

Ma kétszázötvenen vagyunk itt; majdnem csupa hadnagy meg kadét; szép, friss, fiatal, meleg arcok; képviselve a hadsereg minden fegyverneme; nagyrésze úgy került ide, hogy már otthon volt sebesülten; meggyógyult és most újra visszamegy. Sok közöttük a magyar, ők a lehangosabbak, a legjobb kedvűek, kardjuk csörgésével, kacagásukkal tele a kávéház meg a korzó. Alig várják, hogy visszaeresszék őket a csataterre.

— Geht schneller vor! — könnyű ezt mondani, de mikor nem eresztenek! Ma (7), érkezett meg a lovam, mindennap tömegesen jönnek a tisztok, de csak az 1. hadsereg tisztjeit küldik tovább, a többi vár. Most már bét napja, hogy az utolsó ágyúdörgést hallottam Zimonyban és idegessé tesz a semmittevés, meg az éjszakai csend.

Hatan verődünk eddig össze a divízióból. Ezek a fiúk már csináltak világtörténelmet, már tudnak szakértelemmel — és tapasztalat alapján — beszélni a pikaszúrásról, meg a shrapnellgolyóról. Mind olyan, mint a toporzékoló paripa, aki alig várja, hogy nekivezessék valami akadálnak, mert érzi, hogy nincs olyan

gát, nincs olyan árok, amelyiknek nekimenni ne merne. Nem kételkedik ez a győzelemben egy se . . .

Bár mit jelent az, hogy: győzni?

Sokszor van az az érzésem, hogy győzők és legyőzöttek, haladók és élők, sírni fogunk a végén mindahány; kimondhatatlan irtózat lesz az elnyomorított földön és a lelkesedés minden ujjongása kivívott győzelmek, zsákmányolt tropheák, széttipott ellenséges seregek fölött nem fogja túlhangzani a borzadást meg az üvöltést és még ha győzünk is, — azok, akik megélik — nem mennek vissza többé mint emberek, csak mini emberrongyok, De mindegy: ez a tudatom is azok közé a fájdalmak közé tartozik, amelyeket Antaeus módjára úgy kell megfojtani a lélekben, hogy anyjukat, a reményt többé soha megérinteni ne bírják, mert ha hozzáérnek — letepernek, megölnék bennünket.

XVI.

Mottó: „Kiallott Rákóczi a munkácsi sánkra
 Reá támaszkodék pántos pallosára,
 Reá támaszkodék a rézdobosánra;
 ... Dobosom, dobosom, udvari dobosom;
 Most, neked azt mondom: ne azt verd, hogy mars mars,
 Ne úgy verjed mint eddig: Isten tudja hogy lesz s mint
 De azt verd hogy: rajta!“

Nov. 9. Íródik ez az írás a „Hotel Soubieu“-ben, — magyarul subavendéglő — ahol tegnap délután óta lakunk.

Egy nyitott, teherszállító lókosci ez, amelyikben az ajtó egyik oldalán három ló lakik, a másik oldalán meg mi hatan huszárok; ki subába, ki gubába.. A lovak melegítenek, amire nagyon szükség van, — A többi tiszt, szegény bakák, tűzerek, meg a többi gezemice, vagy százan, be van pakolva, zsúfolva három, úgynevezett személyszállító-kocsiba; még a felső ládatarló-hálóban is aludtak szegények; meg egymás hegy én-hátán, földön, miegymáson.

A mi szállásunk kicsit szellős, de hát rajtunk van már a hadi-ruha; úgy lehetne róluk lehámozni a sok mindenféle teveszört, meg bundát, mint az articsóka levelét és eltekintve attól, hogy didergünk és az eső esik, meg hogy nem ettünk huszonnégy órája, egészen jó dolgunk van. Mert éppen most mégis főztünk a loko-

motívon egy kis teát és megvolnánk, hála Istennek! Egész furcsa hírek keringenek azonban a levegőben .. . állítólag nyolc orosz hadtest Hindenburg és Dankl közölt betört Porosz-Sziléziába s a mi 2. hadseregünket sietve viszik oda ... Krakó északi előerődjeitől nyolc kilométernyire áll az ellenség és egy bizonyos: hajnal óta minden negyedórában jön erre egy katona-vonat Przemysl irányából, erősen keverve menekülőkkal. És még egy bizonyos eszerint: az, hogy Ivangorod alól visszajöttünk.

Mellettem beszéli itt a szalmán fekvő Kamionka—strumilowai lovasroham történetét néhány „vörös-ördög“, aki részt vett benne; viselik az arcukon a büszkeségét, a blúzunkon a kitüntetését és a testükön a nyomát ennek a csatának. „És tudod-e, hogy talán nem is erre meg a stojanowi rohamunkra vagyunk legbüszkébbek, hanem arra, amit az ötös, meg a kilences ezredünk lisztiszolgái csináltak Kamionkánál“, — meséli Diószeghy kapitány, aki, mintha egy Pekár-novellából lovagolt volna ide.

— „A Jóny-hadosztály sebesültjei ott feküdtek egy csomóban a kamionkai kaszárnyából lett kórházban s ott voltak a tisztiszolgáink, egynéhány kocsisunk, suszterünk, amikor egy orosz lovas-hadosztály megtámadta őket. Tiszt is volt kettő. Gebaner nyugalmazott tüzérkapitány, meg az ötödik ezred hadnagya, Cseley Andor egynéhány polyák népfölkelővel. Egészben véve 130 ember, már a sebesültekkel együtt. Réggel félhattól délután háromig támadták őket meg a vasutat és a fálut, ahogy bírták; ők meg az udvarból, padlásról, ablakokból védték magukat. Rostává lőtték a kaszárnyát, — az oroszoknak két géppuskájuk is volt, nekik semmi — azután rohamra jöttek; maga Wamiovszky generális, a divízió parancsnok legelői... hallották kiabálni: „Jöjjetek le a fekete kutyákat!“, „ki az a fekete kutya, te!“, — kiáltott vissza neki egy tizedes, amikor harminc lépésről hasbalötte ...

(Homér hősei is ilyenformán diskuráltak, — ha talán nem is ilyen választékosan, — de a stílus nem változott.)

A kamionkai csata, amelyben a mi hadosztályunk négy lovas-ezrede kél orosz hadtestet tartóztatott föl, augusztus 24-én kezdődött; Horváth hadnagynak még az „Eligazítás“ most is itt van a zsebében, ideadja; ez áll benne:

„VIII/23., este 4 óra 30 perckor indulásra készen áll az ezred (a 3-as honvédhuszárok} Podlinsky Ml.-ről Zoltauce felé; menetelés négyes tagoszlopban. Előljárőr-parancsnok Mokry százados a fél 4-ik századdal, az előhad Szeőke őrnagy kommandója aki

ehhez adva a kerékpáros-század, az utász-szakasz; a fél 4-ik század mint géppuskafedezet, utána a 3. és 6. századok.“

„A főcsapat Czitó tábornok parancsnoksága alatt marad; élen az ezred első osztálya, utána a távíró-szakasz.“

„Járőrök rögtön kiküldendők (4) különböző irányba; legfontosabb annak kiderítése, hogy a Búg vize gázolható-e Spas köznyelvén — és merről jön az ellenség.“

— „Azt szeretném, fiúk, ha összefüggően mondanátok el az egészet“, — kérem őket. De ők csak nevetnek. Mit tudják ők, hol volt a többi? Legfőleg azt sejtik körülbelül, hogy a saját ezredük (a 3-asok), mit csinált. De hogy a többi mit tett, azt legfőleg a tisztek elbeszéléséből tudják.

— „Azt se tudjátok megmondani, hogy az 5-ösök, az én ezredem, részt vett-e a rohamban?“ — kérdem tőlük.

— „Nem, a Jóny-dandár, amelyben a te ezreded van, tartalékban volt ezen a napon, csak biztosító-különítményeket küldött ki meg járőröket. Volt ugyan a harcnak egyrésze, amikor úgy alakult a helyzet, hogy ők is rohamozták, óriási ágyútűz dacára föl is fejlődtek, de szerencséjükre megtudták egy visszajövő dragonyos századtól, hogy az a terület, amelyen előre akarnak menni, egészen mocsaras. Mind ott veszték volna.“ —

„Meg aztán a méltányosság is úgy kívánta, — vág Kövessy közbe — „hogy a Czitó-dandár menjen aznap elől. Még lenéztek volna különben bennünket az 5-ösök. „Hiszen, amikor kivaggoniroztunk és a Jóny-dandárral találkoztunk, rájuk szóltak a mi legényeink, hogy „szervusz, testvér“! Azok meg csak félvállról felelték, hogy „Stojanovnál lettél vóna ecsém, akkor lennél testvér!“; hát ezt se lehetett ennyiben hagyni.“

„Én nékem semmi részem sem volt benne, - hárítja el a kérdést Diószeghy. — Annyit tudok csak, hogy hol mendegéltünk, hol megálltunk; lőttek bennünket innen is, túl is, de eleinte nem voltak érzékenyebb veszteségek. Délután egyszerre látjuk, hogy nagy tömeg muszka lovasság jön Rajta-rajtában, át a Búg hidján Kamionkába; lehetett ekkor félnégy. Fölfejlődtünk rohamra, de engem kiküldtek egy erdőbe oldalvédnek. Hát ez nem volt mulatságos. Egynéhány orosz ágyú állandóan gránátokkal lőtte az erdőt; fák szakadnak, robbannak, ágak hullanak, a lovak megvadulnak, bolondok az ijedségtől, — akit meg eltalálnak, izre-porra szakad, nem kell neki doktor ... Én fölmásztam egy szalmakazalra s onnan néztem, hogy rohamozza félhatkor a többi század

a falut. . . azután parancs szerint összekötötést kerestem a Jóny-<landárral. Ez aztán az egész is, amit tudok, hanem kérdezd meg csak a „Slicit“, meg Horváthot, azok benne voltak nyakig!“*

— „Én az 5-ik századdal a főutcán rohamoztam végig, — meséli a „Slici“ (Haslinger főhadnagy). — Elöttem ment Wemer hadnagy, aki alól két lovat lőttek ki aznap; én a 3-ik szakasz élén. Lőttek bennünket minden házból; géppuskákkal a templomból, ágyúkkal a falu északi végéről. Mi azt hittük, hogy csak tüzérség meg lovasság van ott, de bizony nagy tömeg gyalogság és géppuskaosztatok is voltak ...“

— „Az utca végén az első szakaszunk összeesik egy ágyú-sor-tűzben, a második szakasz nem bír megállni; rádől, rátorlódik; házmagos ember- és lógombolyag zárja el az utat, — rettenetes dolgokat láttam, de nem nagyon értem rá észrevenni, az ágyúk újra meg újra belelőttek a vonagló, ordító ember-torlaszba előttünk és csak arra emlékszem, hogy egy szegény huszáromat egy srapnell-telitalálat lovaszul dobta át — egy kerítésen — darabokban!“ —

— „Nekünk egy drótkadály szorult meg a torkunkon és tizenöt lépésről kaptuk az utolsó ágyú-sortüzet. Megkerültem az utolsó házat és oldalról támadtam meg az üteget. Már akkor befogatolva voltak. Kézitusára mentünk. Nem kért, nem is adott kegyelmet senki; az ágyúfedezetet levágtuk, azokat a tüzéreket, akik a kenderföldre menekültek, ott aprítottuk föl, — este lelt aztán, a falu égett, én a vérvesztéségtől alig bírtam a nyeregben maradni. A századom 154 emberéből 54, a szakaszom 40 emberéből 12 maradt, de az ágyúk magyar kézen voltak, az oroszok kiverve, megölve, elszórva.“**

Kövessy F. főhadnagy folytatja az elbeszélést. Olyan irreális a kép: bundába burkolt alakok a lókocsi félhomályában, alig látszik a fejük a szalmából. A falakon- valamennyiünk fegyverzete, holmija lóg; mellettünk dobognak a lovak, én ott ülök a középén egy óriási gróji sajt mellett, amely íróasztalnak van kinevezve; az íróasztalom lába egy rumos hordó és kezd már ide hallatszani a távoli ágyúszó.

— „Én egy másik utcában rohamoztam az élszázaddal s a puskatüzön kívül két oldalról ágyúztak bennünket. De olyan gyor-

* Diószeghy a limanovai csatában, kézi tusában két revolvergolyót kapott azóta, a karjába; tönkrezúzódott a csont. Otthon van.

** Haslinger főhadnagy is otthon van azóta: súlyos, betegen vitték el a harctérről.

san jöttünk, hogy mi nem kaptunk lövéseket, hanem az utánunk következő szakasz.“ —

— „A falu északi vége előtt megtörik az utca; a hajtáson túl negyven lépésről ágyútűzet kaptunk; a 36 huszárból nyolcan maradtak, nyeregben, azokkal rárohamoztam az ágyúfedezetre, jött utánunk egy másik szakasz is, levágtuk mind.“ —

— „Ekkor orosz lovasság jött nekünk; azokkal vettük föl a harcot, jöttek is a szomszéd közből a többi huszárok; az oroszok be egy mellékutcába, mi meg utánuk és kilöttem rájuk egymásután vagy tizenöt töltenyt. .. azután megszártak pikával, leestem a lóról, az üldözés elhaladt mellettem. A lovam ment előre, de még láttam, mikor az is összeesett egy golyótól ... kívánszorogtam a sötétben a Búg partjára, tele volt ott halottakkal, sebesültekkel a hídfő ... Akkor egy huszár hozott egy lovat és fölsegített; oda-mentem, ahol a Slici százada verekedett, ott megint kilötték alólam a lovat; leestem, magam maradtam s csak akkor jöttem rá, hogy tele vagyok vérrel és nemcsak a bal karom van átszúrva, de nyilallik az oldalam is.“ —

— „No aztán egy idő múlva ágyúdörgést hallottam, hallottam a magyar szót, — a mi szegedi honvédtüzéreink voltak; föltettek egy ágyúra, adtak nagyszerű cigarettát és tizenegyor este be is kötözlek.“ —*

Amíg a fiúk beszélnek, reggel négy óra óta egy helyien áll a vonatunk Skawlina állomáson és folyton jönnek trénnel, menekülőkkel tele vonatok Tarnow felől; egyik a másik után, — minden tíz percben egy másik.

Csendesen cigarettázik mellettem Horváth Béla főhadnagy; úgy kell belőle kihúzni a szót, — belenéz a sötétségbe és lassan elmondja, amit átélt. Amit ezek a látszólag fiatal fiúk elbeszélnek, percenkint formidabilisabb lesz s mintha egy görög sorstragédia strófái meg antistrófáit hallanám.

„Az előbb mesélte a Slici, emlékszel, hogy, amikor az első szakasz összeesett az ágyú-sortűzben, a második rá torlódott, összegabalyodott vele; házmagas tömeg volt; holt meg sebesült lovak és huszárok, vonagló meg elkábult emberek torlaszként zárták el az utat.“ —

„Hát én ennél a második szakasznál voltam. A lovam haldokolva bukott föl és maga alá temetett, de szerencsémre oldalt

* Szegény Kövessy, aki a mintaképe volt a magyar úrnak és a huszárnak, meghalt azóta a harctéren, typhusban.

vágódtunk; bele az árokba... így is keresztülvágtatott rajtunk a többi és egészen kábult voltam, amint a mellettem nyüzsgő, ordító embertömegbe újra, meg újra beelöltek az ágyúk.“ —

Hirtelen eszembe jut a „századod legendái“-nak egy rettenetes képe: a „Mur des temps“, amit a Viktor Hugó óriási fanlázifa megálmodott; a vértömegből kiálló vonagló kezek és lábak halálos agóniában összefonódott vízióját, — azt, amit szegény Hegedűs László barátom is csak betegen bírt már elképzelni és megfesteni — azt ez a nyugodtan cigarettázó, csendes beszédű ember *úlvlle*.

— „Végre kimásztam, megszúrtam a vergődő lovamat, az akkor elhengeredett rólam egy kicsit és ki tudtam húzni a lábam, közben kaptam még egy vágást a fejemre a sötétségben, azt se láttam, hogy kitől“ —

— „Eltántorogtam a Bug partjára, ott összeverődünk Pető őrmesterrel meg még három huszárral; visszamentünk. Akkor még mindig kétségbeesetten igyekszik kimászni az embertorlaszból, aki még mozdulni tud; az ágyúk már nem tüzelnek, de most meg vagy húsz kozák támadja a még rángatózó, véres emberhalmot.

Ezeket mi revolverrel, karabéllyal tartjuk vissza; újabb lovasok jönnek, megismertük a sötétben is, hogy oroszok, őket a „Prr, Prr“ kiáltásukról, amivel megállítják a lovaikat, de egy-pár sortűzre visszamentek ezek is... próbáltunk még aztán is kimenteni a halomból embereket, de akkorára kihűlt azokban az élet.“ —

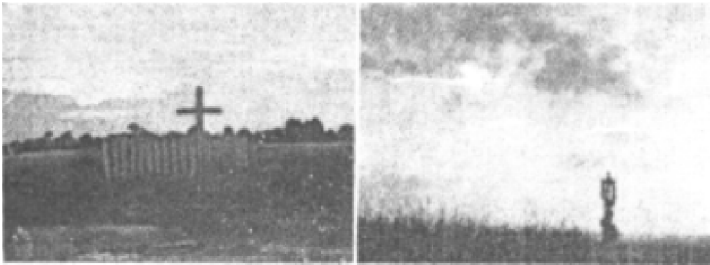
— „Sötét volt; a falu égett, itt is, ott is tántorgott egy sebesült huszár. Az ezredparancsnokunkkal, Cserépy ezredessel meg még egy súlyosan sebesülttel összekapaszkodtunk és úgy bukdácsoltunk a gyülekezőhelyre, — közbe-közbe fölbuktunk, akkor legalább pihentünk egy kicsit, — éjfél felé hallottuk végre az első „Állj!, ki vagy?“ kiáltást: megérkeztünk a dandárhoz.“ —

— „Olyan nagy volt a lelkesedés, hogy Czító tábornokot — aki az éllovasokkal csinálta végig az egész ütközetet — majd leszedték a lováról és az emberek alig érezték a sebeket. Bálint huszáromnak át volt vágva a koponyája, de „szégyelte megmondani“, egy másiknak csupaszon volt a könyökcsontja, de az Istennek se akart kórházba menni, azután volt ott még egy, — nem is emlékszem a nevére — azon egész gyűjtemény volt mindenféle sebekből és folyton türelmetlenkedett, amikor kötözték, hogy: „elég már, jól van már no“. De a vér csakúgy dült belőle: levetkőz-

tették erővel s akkor sült ki, hogy még egy óriási vágás van a vállán, amit el akart bliccelni!“ —

— „Hát sebesült, az volt szépen, kezdve az ezredesen, mindkét őrnaggyal folytatva, másnap egy kapitánynak kellett átvenni az ezredparancsnokságot. Szeőke őrnagynak egy muszka pallosvágás. egész szeletet vitt le a koponyacsontjából és még mellékesen hat pikaszúrás is volt rajta,“ — foglalja össze az eredményeket a „Slici“.

A Zürichi Musée de la Paix jut az eszembe; csak Merész Károly elesett lovagjainak a koponyáin láttam ilyen sebeket, — ott vannak ezek a koponyák a múzeumban — a különbség csak az, hogy azok ott is maradtak; a magyar koponya meg ezt is kibírta.

Kamionkán elesett huszárak sírjai. A két rajvonal közt fotografálva 1915-jul. 1. este.

— Akarsz-e anekdotát is a végire?“ — veszi át újra a szót Diószeghy. — „Hát akkor írd meg, hogy mikor beérkeztünk, egy vén szakállas zsidó valahonnan egy feszületet kerített és úgy áldott meg bennünket... és a jelenet komikus volta mellett is, valahogy mindegyikünknek könny jött a szemébe.“ —

— „Szomorú az az anekdota, amit a csata utójátékaképpen most Szegeden meséltek nekem“ — fejezi be Kövessy az elbeszélést.

— „Elmegy a szegény szegedi asszony, három gyermek anyja, hogy a városházán az ura után kérdezősködjék. Azt mondják, nem tudják, mi van vele.“ — Hát legalább azt mondják meg neki, hogy a Halász százados úr hol van és mit csinál, mert azzal van az ő ura is. — „Mutatnak neki fölfelé: az égre. A szegény asszony nem érti; fölmegey a másik emeletre. Ott aztán fölvilágosítják, hogy bizony Halász százados úr már a legfelsőbb égi vártán áll őrséget,

a szentséges Úristen trónusa előtt, ottan lesz valószínűen az ő ura is ...“

Sok magyar fiú, sok magyar huszár megy föl most naponta erre a „legfelsőbb szolgálatra“. —

Nem baj, ha mind elmegyünk is. De csak, ne menjünk el hiába!

XVII.

Nov. 11. Még mindig a Suba-hotelben! Ezt az utat sem felejtjük el egyhamar.

Nyolcadikán délután indultunk el Teschenből Bochniára (Krakó és Przemysl közt a középúton), állítólag ott van a 4-ik hadsereg parancsnoksága. Közben sürgönyparancsra megálltunk nyílt pályán tizennégy órára; éjjel újabb sürgöny, hogy mégis csak menjünk. Át Krakón, amelytől északra mennydörög az ütközet, aztán megint, hol megállítanak, hol megindítanak; 10-én délutáni két óraikor végre odaérkezünk és jelentkezünk vagy nyolcvanan. Az állomásparancsnok kijelenti, hogy szívesen ad minden fölvilágosítást, amit adhat, de sokat nem fog mondhatni, mert ő maga sem tud semmit.

Hát ez szép,

— Hol van a 4-ik hadsereg¹ parancsnoksága?

Ma reggel ment innen Wielickára; Krakó mellé.

— És hol van a mi hadosztályunk, a 11. K. T. D.?

— Arról fogalmam sincs!

— Szabad akkor kérdeznünk, hogy hová menjünk?

— Legjobban teszik az uraik, ha visszamennek a hadseregparancsnokságuk után, Wielickára!

Wielicka közvetlenül a krakói erődöv déli szélén van és most, 11-én reggel kilenckor még mindig várjuk azt a vonatot, amely a „Szállodánkat“ oda vigye!

Így röviden elmondva, egyszerű az egész.

De ha nem volnánk mindnyájan „öreg harcosok“, akár éhen is halhatnánk, amióta Teschenből elindultunk. Miután azonban megállapítottuk, hogy minden ütközben talált liba, aki a „Feldruf“-ot nem tudja, ellenség, hát csak megélünk valahogy.

De nemcsak humoros ez az eset. Az se egészen mulatságos, hogy így utaztatják előre, hátra, cél nélkül az embereket és még fogalmam sincs arról, mikor érek az ezredemhez, csak egy válik kétségbeejtően biztosabbá minden pillanatban: az, hogy benne

vagyunk e három nap óta a visszavonulás kellős közepében és mind erősebben tartja magát a hír, hogy az oroszok özönlének be Porosz-Sziléziába.

Bizonyos az is, hogy, minden tíz percben vágat mellettünk visszafelé egy vonat; bakák, tüzérek, telefon- és távíró-különítmények, hidászok, utászok egymásután, — de most nóta nélkül, nagyon is csendesen. És minden kocsiban ülnek menekülők is közé zsúfolva a katonáknak; kétségbeesett, szürke arcokkal, lázon, éhezően, elfásulva, nyomorul tan. Sírva, jajgatva, öklüket rázva, az égnek, vagy merőn bámulva kidült szemekkel a semmibe. Tarnoból jönnek; ott áll már az ellenség.

És nemcsak a vonatokon ömlik a katona visszafelé. Az országúton előttünk, s odébb a láthatár szélén jön, folyton jön tegnap reggel óta a trén; hol megállnak, hol megindulnak; közben egy-egy ló kidől, beledöntik az árokba — és tovább!

Rettenetes állapotban vannak a lovak. Sántán, iszonyú sebektől feltört háttal, kidülő nyirkos szemekkel, halálos megfeszülésben nyújtva előre a nyakukat, húzzák-vonják reszkető inakkal a lehetetlenül megrakott szekereket; ütik, vágják, csápolják a tántorgó nyomorultakat a káromkodó, közben egymást szidó, veszedő kocsisok.

Azután jön óriási csónakokkal egy hidászcsapat; odébb meg „Holáner-bakák“ (uhlánusok) járöre megy észak felé. Köd van és eső, amelytől átjárja a csontjainkat a hideg.

A szürke égről úgy válik le a mozgó szekerek tömege, mint egy kopott etruszk fríz; hátrább meg a másik úton másik sor mozog ugyanabban az irányban. Besötétedik; a frízt már nem látjuk, de látjuk mozogni a szakaszlámpákat, akár a földön tovacúsúzó fénybogarak lennének; halljuk az ostorpattogást és a kerekek nyirkosását meg a menekülők panaszkodó, síró hangját, amint egymást hívogatják. Tele minden állomás ijedt néppel, meg annak a tetőig fölmagasodó ládáival, szennyes batyujaival, sírásával, jajgatásával, rossz szagával meg az éhségével. Mert enni kapni sehol nem lehet. ..

Ülnek a katonák közt, az ágyúkon, a lépcsőkön, a trénszekerek tetején; látszik, hogy napok óta nem aludtak; mindenütt ugyanolyan fakó, szürke, rettegő arcok. Cilinderkalapos, piszkos, fekete-kaftános, pajesszel a veresedő szakállba vesző zsidók népvándorlása; ács, szabó meg a kovács jön a szerszámával, egy kis leány a kanári madaras kalitkájával; az anyák az élő batyuval.

Gycrekek cipelnek nehéz ládákat; lapostalpú, nagymellű, erőslábú munkásnép jön; cigányok koldulják közbe végig az utat; jönnek a parasztasszonyok zsíros ködmenekben, „úri“ kisasszonykák, akik most is kacagnak, ríkitó ruhákban; öreg asszonyok az ókúlával. Lehajtott fejű öreg emberek jönnek; nagy családok lehetetlenül megrakott, jajgatva csikorgó szekerek tetején megszófolva; boltjával a hátán a falusi krajzler, a kofa, a bába; jönnek egész népvándorlaskori törzsek, elől a családfő egy nagy bottal, akárcsak Coron képén Cain; hajtják az állataikat maguk előtt. De pap nem jön; tanító-forma se, ezek már inkább megvárják az orosz barátaikat. És nem jön a zsidó korcsmáros se; inkább meghal, de nem hagyja a gseftet.

Olyan az országút, mint egy, barna habokat vető, árvízből eredi, piszkosan bugyborékoló menekülő folyója az életnek.

Mellettünk pedig egyik vonat a másik után. Egyiken a tábori ágyi'rk, a másikon egy hadosztály egészségügyi intézete, sötét, néma, elhagyottnak látszó vonatok gránátokkal meg shrapnellekkel; hoznak dynamó-gépeket. — elégve egynéhány — reflektorokat, heliográfokat, vascölöpöket: sok kocsiba csak szeges drót van; vonatszámra nehéz ostrom-tarackokat, szerszamos kocsikat; vonatok jönnek liszttel, zabbal, benzinnel, letört autókkal. Vörös-keresztes nép jön, sebesülteiket hoznak; külön kolerás-vonat rémíti a pályát, még jobban, mint az ekrazittal, dinamittal, kézi-bombákkal tele vonat, amely éppen most ment el itt, szuronyos népfölkelőkkel minden kocsi ajtajában. Szorgalmasan öntözik az oltott meszet mindenfelé s az előbb tettek le három kolerás halottat, aki már a vonaton adta ki a letkét.

És amerre visz a vonat, tábor áll minden mezőn; itt trénszekerek ezrivel; ott hidászok; idom talán pontonjaik zöldesszürke foltokkal tarkázzák a mezőt; ulánusok, dragonyosok, huszárok; külön a telefonisták, a táviró különítmények. Dél lesz; föllobognak a tábortűzek, füstölnek a konyhakocsik, ott tolong mindenki a csajkájával: a nap egyedüli jó perce a szegény katonának.

Este lesz, éjjel; megvirrad, a nap eltelik, de a kép nem változott: a szekerek mennek, közbe keverve, minden fegyvernem katonája. Azután automobilonak jönnek, meg autobusok az utón száz számra: megy a hadseregparancsnokság: mennek vörös-keresztes kocsik; a két sínpár közt biciklisták hosszú sora; a töltés aljában meg az ezredeiktől elmaradtak tántorgóan, kimerülten; vége-láthatatlanul.

Bochniában kolerások fekszenek az utcán; rendtelenség, por és piszok. A város mellett, meg a mezőn ássák a földet sírok módjára itt is, ott is; ládákat cipelnek oda; az értékesebb cókókját sülyeszti, temeti, ássa el a siránkozó, átkozódó népség, mielőtt a pánik zivatarától tovább sodortatja magát.

Hat repülőgépünk száll el itt egymásután a fejünk fölött északkelet felé, messze hallik a zúgásuk, 5—600 méter magasan repülnek: neki az ellenségnek.

Megyünk Wielicka felé. Minden mezőn tábor újra, de nem azok, akiket láttunk; amazok messze járnak már azóta. Apró csillagokkal tele a láthatár; sötét lesz, a tábortüzek az út mindkét oldalán füstölnek és égnek; az úton meg egyfolytában nyikorognak a szekerek és sokszoros sorban mennek a fénybogarak Krakó. felé. Lépten-nyomon megállt a vonat, pedig közeledik az ágyúszó. ügylátszik valami akadály van előttünk.

Végre 11-én délelőtt Wielickára érünk.

A városban mozdulni nem lehet a katonától; autók, autóbuszok mindenfelé; az egyikben egy iroda, meg egy konyha van együtt; a másikban egy Röntgen-gép, mellette a doktor ágya. Egyik utcát egy egészségügyi intézet szekerei tömnek meg, egy másikban ágyú ágyú mellett. Sár, nagyon sok sár. A sóbányájáról híres kis város lakói egy kicsit félnek tőlünk, — és igazuk van. — Velünk a kolera jár; utánunk meg az ellenség nyomul.

Megleljük egy régi barokkastélyban a hadseregparancsnokságot.

— Az urak már nem tartoznak a 4-ik hadsereghez; a 11-ik honvéd lovashadosztály át van helyezve az 1-ső hadsereghez; induljanak Sielcebe, a porosz határra!

Lázasan dolgoznak a vezérkari tiszték és napok óta eloszolván az a megnyugtató érzésem, hogy talán mégis van egy agyvelő valahol, amely ezt a népvándorlást irányítja és amelyik tudja, hogy mit akar és mit csinál.

—Mondd meg az Istenért, igaz-e hogy Hindenburgot megverték s hogy Auffenberg serege megsemmisült?

—Nem igaz! Egyelőre vissza kell vonulnunk, mert óriási túlerőben vannak, de megverve nem vagyunk sehol!

A hadseregparancsnokság pénztára még tegnap hálószoba volt; ma kassza az éjjeli szekrény s úgy dobálják ott a számlálhatatlan ezresek, mint a szalmát.

Együtt ebédelünk a hadseregparancsnoksággal; vagyunk vagy

200-an ott; automobilos ismerősökkel találkozunk, a kik Dodót, meg engem bevisznek egy fél órára Krakóba, a vonat úgyis csak 6 óraker indul.

Belekerülünk most már mi is az út két oldalán haladó rengeteg tömegébe a trénnel; csak zsonglőr ügyességgel lehet előre haladni és megyünk olyan pácében, amely békében, nyitott országúton lehetetlennek látszanék és égnek állana tőle a hajunk, de itt és most egészen természetes. Mint egy mozgó panorámát, úgy hagyjuk el egyik táborát a másik után; kék, sárga meg fekete viaszos vászonnal bevont szekerek nagy sorát; huszárokat, akik a hátukon cipelik a nyeregtáskájukat, mert kidőlt a lovuk; gépfegyverosztályokat, elfogott orosz trénszekereket — egész keskeny, alacsony, hosszú kétkerekes alkalmatosságok ezek — zsákmányolt orosz tábori konyhákból főznek le mellettünk; odébbvagy ezer alacsony stájer szekér. Torlódás az úton: József Ferdinánd főherceg, a 4-ik hadsereg vezére megy az előőrsökhöz Podgorze állomásra.

Kigyúlnak balra az állomás villamos lámpái és még mindig jönnek a láthatár széléről a vonatok; beláthatatlan sorban, .lön a zsúfolt trén az úton, meg a menekülők hada most már negyedik nap és negyedik éjjel szakadatlanul.

Baloldalt szabályos körvonalak mértani ábrája — az első permanens erődvonal — rajzolódik ki a violaszínűre hajló opálfényű alkonyi égére; csak az alján világít egy sárgába hajló tengerzöld esik.

Az utat követelő autókön úgy csiripolnak, füttyülnek a tisztai sárok, mintha megvadult madarak sikonganának. Egy domb tetejéről régi várfal foszlánya húzódik le a kapuig, amelyen belül egyszerre szétfolyik, kiárad a menekülők percről-percre jobban megtorlódott tömege. Sietnek, rohannak, hogy még az éjjelre bejussanak a védő falak közé. Benn szétömlenek minden mellékutkába, újra összezsúfolódnak a Visztula-hídnál, aztán elszóródnak: mindig kisebb patakokban szivárognak széjjel és eltűnnek a Ghetto síkátoraiban.

Dolgom végeztével, amíg Dodo megjön, be a Mária-tempomba; úgyis ez előtt találkozunk.

Sötét van ott, egészen sötét; már a pitvarban alig látni a kalapácsolt bronz szenteltvíz tar ló medencét. Az ajtótól balra fekete vasrácsához szorítja a fejét egy térdeplő fiatal asszony, akinek az arcát nem látom, de a szőke haja világít a sötétben. Messze-

az oltár fölött régi üvegfestményeken szűrődik be csak egy kis vörös meg violaszínű világítás. Inkább sejtem, mint látom a kórus festett fafaragásait, az oltárkép csak egy aranyrámától körülvelt sötét folt, de a kereszt-hajóban egy óriási arany korona fénylik. Az oldalkápolnák most sötét barlangok, egy-egy gyertya pislog, egy-egy aranyos faragás csillog, de sötét van, hideg van, alig van odabenn egy lélek; aki van, az is úgy sompolyog, mint egy árnyék. Úgy érzem, mintha egy, csak fantomoktól népes sírboltban járnék, amelyben erős és brutális visszhangot ver a sarkantyús eszmám és mintha századok súlya nehezednék a lelkemre, amelyik megtelik a vigasztalanság, a magány lenyűgöző tudatával. Akkor éreztem ezt utoljára, mikor egy monitorul közetben lezártak ben jüünk a citadellába; körül zuhogtak a hajó oldalán a lövedékek és saját ágyúink rémséges dörgése reszkettette meg a bezárt, füledt levegőt.

Ki, csak ki az Isten szabad ege alá! — éppen idején jön a Dodo csiripelő füttye közt az autó — ebben a templomban mindent találtam, csak vigasztalást nem és csak egy bizonyos: bezárva még meghalni se jó!

XVIII.

Október 15. 11-kor este indultunk Wielickáról; reggel nagy kávéfőzés a mozdonytól kapott meleg vízben. 12-én este a porosz határra érünk. Osviecinre. Itt találjuk a gondoskodás *első* nyomát: üdítő állomást a pályaudvaron s a kalauz följánlja, hogy a szomszéd állomáson telefonon rendel vacsorát, — *meleg* vacsorát! — Schoppinitzen nem csak a meleg vacsora vár, de odajön az állomásfőnök, aki „nem túrheti, hogy az urak a lókocsiban aludjanak,“ — hanem gőzmozdonnyal fűttet egy személyszállító kocsit egész éjszaka, hogy nyugodtan aludjunk; Sielcebe úgyis csak reggel kell mennünk.

Sőt még mást is látok. Egy sebesült közkatonát hoznak, aki-nek a-diagnózis-cédulájára az van írva: még ma operálandó. Tíz perc múlva *külön vonat* viszi Kaltowitzba, a kórházba.

Reggel átmegyünk Sielcebe, amely Sosnoviec orosz város egyik külvárosa. Megleljük a parancsnokságot — vissza Schoppinitz, Osviecin át Krsezovicére; ott a hadosztály. — Most tehát háromszor fogunk Krakón keresztülmenni! Vájjon meddig folytatódik a Comedie of errors?

A vonatunk csak este indul, ráérünk megnézni, milyen egy 120.000 lakosú orosz város.

Nagy pályaudvar, amelyet látszik, hogy katonai célokra épült: s hogy orosz katonai célokra, azt bizonyítják a még füstölgő, leégett raktárak; piszkos, lapos bőrsapkás zsidó kocsis a rongyos, de gumikerekes kocsin, — már az érkezéskor megütnek egy olyan alaphangot, amelyet semmi nem hazudtol meg s amelyet a pi.szok harmóniájának lehetne nevezni.

Házak, amelyek ablakai tán soha nem voltak mosva, udvarok, amelyekben évek hulladéka várja a vízözönt, mert más tisztára mosni nem fogja soha; minden ház kapujában veres vagy kék lámpán a házszám, hogy a rendőrség vagy a pogromrendező urak hamar megtalálják, akit keresnek; egymásra rakott piros íéglák, amelyek közeit nem vakolat, de piszok tölti ki; kövezet, amelyben $\frac{1}{2}$ m magasabb vagy alacsonyabban áll az egyik kő a másiknál és a hézag megint piszokkal van egalizálva, a pályaudvar előtti téren a kutyabagosi stílusú „Victoria-szálloda“ meg egy verandás épület, amelyik vendéglő is, kávéház is, cukrászda is és ahova délután lejárnak a helybeli szépségek, hogy kenyeres szerelmek üzleteit kössék — ez Sosnovice. Az utcán az „éjjeli menedékhely“ őszes alakjai búsulnak, mert a poroszok a szeszes italok kimérését eltiltották; a nők vastagon alákarikázott szláv szemében rejtélyek zsarátnoka pislog s a kicsattanó ajkak mósolya minden gyönyört megígér, de kegyetlenséggel is fenyeget.

Másnap este — miután még hatszor megállították a vonatunkat s már azt kezdtem hinni, hogy nem is a Comedie of errorst, de a „Drama of Stupidity“ játszák — végre megérkeztünk Krsezovicére. — Ott a hadosztály-törzs a mesés Potoczky-kastélyban, ahol még a huszárok mai őrszobájának a falán is egy Vigee-Lebrun arckép mosolyog. — Nem is értem, hogy nem csavarja az orrocskáját a sok makrapipa — és ahol még nekem, az utoljára jöttek is egy 4 szobás Louis quinze suite jutott. És másnap, 15-én reggel át a Pisari melletti, falig összerombolt majorba, ahol megtalálom az ezredet és jelentkezem. — Nyolc napig lókocsi. tegnap grófi kastély, ahol egy Watteau marquise gyönyörű hajporos fejecskéje kacagott rám a falról — a hangja úgy csilingelt bele az álmomba mint a gyöngyvirágok csöngetése — ma meg, egy alomszalma minden bútorunk.

— Úgy szép az élet, ha zajlik!

XIX.

Molto: „Oh, East is East. and West is West;
And never the twain shall meet,
Till Earth and sky stand presently
At God's great judgement Seal... (Kipling.)

X/19. Olyan szívesen fogadtak, hogy rögtön elfelejtettem az első csalódást ami ért: Hegedűs ezredes, akinek a kedvességéről legendákat meséltek, már nincs az ezrednél; most már a dandárunk (24. lovas dandár) parancsnoka. Pilótás kapitány, a híres vívó az ezredparancsnok most s már az első napon is látok annyit, hogy itt öröm lesz szolgálni. A tiszték olyanok, mint a jókedvű csikók; nevetésük, éneklésük felveti a házat.

Az ötösöknek, a mi ezredünknek az a büszkesége, hogy az egyedüli volt, amely piros csáköval vonult a háborúba (nem kapta meg a borítékot idejében) — és *ők meg a kilencesek* szerezték meg a híres Stojanovi rohamnál a „vörös ördög“ titulust a honvédhuszároknak.

Az ezred 6 századából ugyan csak-4 maradt; 150 helyett 100 lovas van svadronyonként, pedig már kétszer kaptak 100—100 ember pótlást, de már az is elfogyott, s ha mégis rohamra hívna a trombita, 900 helyett legfőlebb 500 huszárkad cikázik az égnek s a Divízió ma nem 3600 szablya — hanem csak 1100.

Elvadult „hadi“ szakállak — mosdani, csizmát tisztítani nem igen szokás. Olyan óriási kényelemben, hogy mindenkinek külön szalmaágya legyen, már 3 hete nem voltak.

Amikor jöttem, sátoros-ünnep volt éppen — 3 hét óta az első postakioszlás. Oh ezek az iromba kannolások Kassáról meg Szabolcsból, az én hazából — ezek a reszkető betűk és az a sok szeretet, az a naiv gondoskodás, ami ezekből a kártyákból kiárad... — Külön csomókba rakjuk az egyes századokét, külön a géppuska-osztagot, a távíró-osztagét — és külön csomóba azokét, akik már elestek, megsebesültek vagy betegek. És amikor eloszlásra kerül a sor — ez a csomó a legnagyobb! — ők már porladnak, de a levelek még mindig jönnek, jönnek — egy kicsi kadétnak, aki még az elején elesett — 6 illatos levélkéje van itt finom, vékony, női írással. — Szegény leány!

Az elődöm pár hét előtt meghalt choleraiban s lehet, hogy

egyes dolgok el is kallódtak, mert az ezred egészségügyi felszereléséhez képest az Augias istállója is egy női szalon volt, amikor átvettem. Egy előnyöm volt ebből tegnap: bemehettem Krakóba, bevásárolni a szükséges dolgokat, mert a hadosztály egészségügyi intézet alig tudott egy kevés kötöszert adni, mást meg éppen-séggel semmit, mert két kocsijuk elveszett Stojanovnál s még eddig nem tudták pótolni augusztus óta.

A vártól észak és nyugatra nagy ütközet folyik 4 napja már. Szemben velünk az orosz gárda-hadosztályok állanak, az ellenséges sereg legjobb katonái.

Krakót már ostromolt városnak tekinti a vezetőség, bár még csak az északi előerődök állanak tűzben. De már le van foglalva a posta; pénzt feladni nem lehet; kötöszert, gyógyszert, benzint, carbidot, csak a várparancsnokság engedélyével lehet venni, s magyar népfölkelő húzódik meg, őrséget állva, minden bokor alján, amerre eldöcög a szekerem.

Az erődvonalakon erősen dolgoznak. Élesen vágnek le a láthatárról a dombtetőkön dolgozó alakok százai. Sokszoros sorban állanak drótsövények tömkelegei meg a kiépített lövőállások mindenütt. Újabb, meg újabb töltényraktárakat, lakásokat vágnak a földbe; tábori vasutakat, megfigyelő-létrákat, Döckerbarakkokat emelnek; szállítanak nehéz tarackokat; az országúton keresztbe is drótkadály-kapukat állítanak. Ezer meg ezer emberhangya nyüzsög s tüzértisztek szaladgálnak egyik erődvonalról a másikig. Három sorban állanak ezek, de csak katonaszem veszi őket észre; pázsittal fedett ártatlan domboknak látszanak.

Bíbornoki arany kalappal ékes, régi palotát látok; düledező régi templomokkal szemben. A bíbornoki kalap alatt pedig nyomtatott felírás „K. u. K. Untersuchungsstation für U... Untersuchungen“. — Contrastokból áll az élet s még inkább a háború.

Látok régi templomokat, amelyek egészen meglepnek amíg rá nem jövök, hogy késői renaissance ugyan, de bizánci meg román motívumok vannak benne s ez az alapja a mai orosz templomépítő stílusnak.

Európában semmi sincs tán, arai annyira emlékeztethetne az indiai alvó mesevárosokra, mint a Wavel; a Jagellók félig rombadőlt vára, amely egy dombon uralja a várost. — Pedig az építőstílusuk homlokegyenest ellenkező. — Amazok faragott kővéhez képest a nyers, vörös téglafal dísztelen, merev, komor és rideg; ott tobzódik a fantázia, itt még mozdulni se mer De a hasonlóság abban áll,

hogy ott is, itt is páriáéitől tanyázik a romok közt. Ott pávák, majmok és fakírok, itt koldusok, varjak és papok. — Kaszárnya van a palotában, és trén-szekerek meg régiforma muníciós-kocsik állanak a Cours d'honneur-ön, ahol királynők büszke hintói voltak el valaha.

De a 900 éves dóm, amelynek aranyos oldalkápolna tetője messze ragyog a város fölött — nagyszerű! És soha nem láttam életemben frappánsabb symbólumot annál, ami a kapubejáratnál ütötte meg a szememet; mammoth-bordák lógnak ott felakasztva egy rozsdavert óriási vaskampón — aztán lejutunk a rideg kriptába, ahol csupasz, sötét falak közt, alacsony üregekben alusznak a lengyel királyok gigantikus kalapált vas- meg rézkoporsókban Báthory István külön a Jagellóktól — és legelől Kosciuszko meg Poniatovsky egymás mellett.

Kihalt állatóriások kívül, porrá lett emberóriások — akik mintha messzebb sülyyedtek volna a múlt mélységébe előlünk mint akár a Fáraók — ide lenn: — nem, aki a Wawelt megnézi nem hihet egy feltámadó Lengyelországban . . .

Csak egy marad élve: a művészet. — És, óh, milyen kétszeresen jól esik akkor, mikor a babonásan színes vitrage-ok, a nehéz tarackok taszító dördülésétől rezegnek meg — Weit Stooss színek tői égő tryptichonjait nézni! Itt vannak a kaputól balra eső kápolnában, amelynek a falait is ő, vagy valamelyik tanítvány: festette be — már a mennysorság meglátására kitágult szemű — vértanuk utolsó perceivel, martiromságuk glóriájával. A kapu másik oldalán meg a Sofia királyné kápolnijában Puvis de Chavannesra emlékeztető színű kompozíciókban, égszínké alapoi aranyos orosz szentek, bámulatosan színes, de mintegy legenda: ködbe burkolt naiv mesevilága, amelyen már nem a byzancei mérevség uralkodik, de az orosz néplélekben elképzelt paraszt mennysorság méltósága.

Es ezt a két kápolnát megnézve, a művészet tanít meg rá — hathatósabban, mint az elfelejtett történelem, — hogy ahol va gyünk, valóban a kelet kapuja, ahol két világnézet találkozik é küzd egymással évezredek óta.

Egyik Jagelló porphyrsíremléke a másik mellett. — Nagy Kazimir, Waza Zsigmond, Báthory felesége, Anna Jagelonka — egy kápolnában a lengyel királyok táborigyűlése — 3 m. magas, trébeit hautrelief ezüstmunka. A templom közepén Szent Stanislaw ezüstkoporsója áll sötétben, némán, majdnem azt mondhatnám —

fenyegetőn. — Egyik falon Szobieszky János, Bécset felmentő csatája, ott Bartolo Fiorentino kőművkái, — odébb Thorwaldsen Krisztusán, Canova egy mellszobrán, remekbe készült, kovácsolt ajtókon itasodik meg a szemem. — Amott meg a főoltártól balra az az oltárkép, amely a lengyel magyar testvériség egy dokumentuma. — Itt esküdött Nagy Lajos leánya, a tragikus sorsú Hedvig, örök hűséget. Jagellónak: nagy, bronz, embernagyságú, kínja szenvedésében vonagló Krisztus van a kereszten; a háttér pedig massiv ezüstlap, amelyen virágok tobzódnak, nyílnak, bimbóznak, álmodnak,“ fakadnak, hervadnak, hullanak. Massiv ezüstvirágok, rózsák, violák, nárciszok nőnek ki a lapból, körülkarolják az üdvözítő lábát; glóriával — emberibb glóriával, mint a szokásos fénykör — veszik körül a fejét és szinte érzem a füledt, túlvilági illatukat.

A Sobieskyé mellett, a főoltár háta mögött Báthory István fekete-fehér márványkápolnája; a legnagyobb, legsötétebb és legridegebb. Innen indult az összekötő folyosó a királyi várba. Bal oldalán a nagy kőemlék és alatta — elfogadom az Őment! — az orosz Iván térdeplő alakját. Te voltál, Báthory István, az első magyar, aki a muszkát leverted, bár a te diadalmas buzogányod volna ma a mi kezünkben is!

A dóm előtt öregasszonyok, fogatlan koldusok, verebek és rongyokba öltözött gyerekek fürödnek a kövön napban, porban, ágyúszóban.

TÉLI HADJÁRAT. Mozgó harcok Krakó és a Dunajec közt.

XX.

XI/21. Most Skawinán írok, a villamos kézilámpa fényinél. És pedig azért írok, mert így kevésbé érzem az éhséget és fázást.

19. este 11 órakor még nyugodtan készültünk lefeküdni, amikor jött a parancs, hogy léi 1-kor éjjel indulnunk kell: az egész hadosztály találkozik Kohanowkánál — Krakó alatt — és megy rész tv enni abban a nagy ütközetben, amely már 4 napja folyik a vártól északra Skála mellett s amelyben nemsokára döntés várható.

Abszolút sötétségben lovagolni annyit jelent, hogy az ember 2 percig baktat, 3 percig áll, aztán egypár taktust üget, meg-megáll újra és közben fázik. Mert hull a hó csendesen s a sipkahőmérőm 6° hideget mutat.

Végre összeszedődik a divízió; együtt vannak a „Kraszni csorti“ (vörös ördögök) és megyünk; Krakót jobbra hagyjuk, elkezd pirkadni, s hogy megérezzük, hogy átléptük az orosz határt, elkezd kegyetlenül fújni a szél és versenyt didergünk a lovainkkal. A határon egymás mellett állanak az orosz őrházak és egyszerre megszűnik az, amit minálunk útnak szoktak nevezni.

őrületes szakadékok közt, amelyekből vad sziklák állanak ki, s amelyek mellett térdig sülyednek a lovak, kanyarodunk lankás dombok közt, az őszi vetés zöld tábláin keresztül; amelyeket deresre hintett a hó — a percről-percre erősödő ágyúsó felé. Idehallik a Krakóból idehozott nehéz tarackok taszító dörgése,

kivehető, hogy nekik több tábori ágyújuk van a mező e részén, mint nekünk — ők nyolcas sortűzeket adnak, — de nekünk több a nehéz ágyúnk és a géppuskánk. A mienk ta-ta-ta-ta hangja sürűbben szól mint az övék, amelyik azt mondja: Klap, klap, klap és aztán elhallgat, mert, hála Istennek, elromlott! (Elég gyakran megteszi, különösen télen, hogy befagy a hűtőburokban a víz.) — Feljön a nap és 2 Ballon captif nézi Krakó felől fölöttünk a harcteret. Dombra föl, völgybe le, sziklák közé ragadt pici faházak, egy-egy „kastély“ — azután mindig erősebben hallatszanak már a puskasortűzek és megjelennek az orosz shrapnellek füstfelhői — megérkeztünk.

Tüzérségi fedezet vagyunk; unalmas és kellemetlen feladat, mert ha az orosz tüzérség kitapogatja az állásainkat, jut majd nekünk is.

Egymásután vágatnak fel az ütegek, amelyeket védünk, a dombhátra s pár perc múlva újabb meg újabb ágyúk vágnak a koncertbe.

Az orosz tüzérség tapogat, tapogat. — Itt is, ott is egy-egy sereg felhő — egyszer megnyújtja 200 — azután még 400 méterrel — ha most 200 méterrel rövidebbre veszi, éppen a „gábliban“ leszünk. De a tüzekeket, meg a huszárokat semmi már a sodrúkból ki nem veszi. Az ütegeknél, amelyekhez előrecsúszom, az idegességnek semmi nyoma, cigarettázva vezényelnek a tisztek, viccelődve dolgozik a legénység.

Huszárküldönc vágat, jó hírt hoz; erősen nyomjuk a muszkát, az átkaroló mozdulat előrehalad s Isten segítségével győzelemre harangoznak ma az ágyúk!

Estére a hadosztályunk 500 karabélyból álló gyalogzászlóaljat küld ki Maszyce-től (ahol most állunk) délre — rajvonalba; Hegedűs ezredes parancsnoksága alatt, s orvosfőnöknek engem is oda osztanak be. A hadosztály többi része elszállásol a szomszéd falukban.

A hátamra veszem a hálózáságot, a legényem hozza a kötőszeres dobozt; ennyi a hivatalos és s a privát felszerelés.

Mennek is már a rajvonalba kiszemelt legények. A hátukra veszik a pokrócot, (a köpenyeg rajtuk van már) a hónuk alatt, vagy a puskájukra akasztva lóg egy nagy zsúp szalma; a hónuk alatt az ásó.

Nagy káromkodások közt ássák a lövőárkaikat; „ügen meg vannak sértve ettől a bakamesterségtől“. — No, úgy is csinálják.

— Igaz is, hogy kemény a föld nagyon s a kis ásóval nehezen megy a munka. A sértődésüket azzal is kifejezésre juttatják, hogy ásás közben nem a képes felüket fordítják az ellenségnek.

De hát valahogy mégis kiássák; nagy dörmögve és okoskodva, azután meg — mellé fekszenek!

„Nem fekszel rögvest bele abba a lyukba te!“ — Előbb az a baj, hogy derogál neki belefeküdni, — „mint egy földi féregnek“ — azután meg, ha egy shrapnellt zúgni hall, muszáj neki kimászni és megnézni, hogy merről jön, — mert kíváncsi népség ez nagyon! És „még azt hiszi különben a muszka, hogy mi is úgy ütünk, mint a baka“ — mondja huszár Gulyás.

Hogy az, amit — csinál, „virtus“ — és most nem a virtusról van szó, hanem a háborúról, azt nem akarja belátni egy sem.

A rajvonal beásta magát, mi meg kvártélyt keresünk vagy 200 lépéssel a tűzvonal mögött s már éppen készülnék burgonyát sütni s azután szalmából vetett királyi fekhelyeinket elfoglalni, (kimenni ráértünk az első lövésre is) mikor újabb parancs jön a hadtesttől. — „Vissza — itt most nincs rátok szükség“.

„De hát, ha már itt vagyunk, hagyjatok itt bennünket reggelig, hova menjünk most éjjel?“

Mіндеgy. — Menjetek az ezredeitekhez, vagy el a bal fenéken!“

Szép. — Az ezredeink 10 km. vannak hátul a lovakkal; azt se tudjuk, melyik falukban, mert az volt a megállapodás, hogy ők jönnek reggel utánunk — és gyalog huszárkodni nem mulatságos.

A „vacsorát“ otthagyjuk; koromsötétben, teljesen reprodukálhatatlan diskurzus közt botorkálunk, egymásra bukva, hol meg félig sárba fúlva, bukdácsolva visszafelé. Reggel I-re érkezünk végre, derékig sárosan, félig megfagyva egy faluba. Egy kastély van ott, benne a hadosztályunk törzse, — de ott még a folyosókon is alusznak; zsúfolásig tele a paplak tisztekkel, a többi ház meg olyan, hogy inkább ki a fagyos mezőre, mint ebbe a piszokba'.

Valósággal megostromoljuk a kastélyt, mert az ablakon ke resztül belátunk egy kis szobába, amelyben „csak“ 6-an fekszenek. Ez nem igazság! Ahol 6 ember szűkösen elfér, ott azonkívül még 8-nak van helye, ha muszáj. — Ketten fekszenek az asztalra, én, mint kiváltságos és praktikus ember a legjobb helyet kapom — az asztal alatt. Itt mászkálnak át legkevésbé az emberen.

Küllőkor lefekszünk, 4-kor fel! — Két óra botorkálás újra a sárban, amíg a lovainkat elérjük s rögtön el Skawinára: csak 9 óráig tartó erős menet!

örületes zúgás-zengéssel — 300 ágyúból áll itt a zenekarunk — dörög a csata mollettünk; lassan elhalkul a moraj, a dönlést mára várják, de nekünk már nem lesz részünk benne, -ni délre megyünk fenntartani egy onnan Krakó -ellen jövő orosz sereget, amely a Skálánál küzdő hadtesteink oldalát fenyegeti.

Itt didergek jelenleg egy be nem fűthető szobában; álmodom egy csésze theáról és konstátálom, hogy 48 órai éhezés és fázással is meg lehet élni, még akkor is, ha közben nem aludt az ember — csak azt nem tudom még, hogy meddig?

XXI.

XI/24. Nyergem a párnám, csillag a lámpám, lovam a kályhám, köd, hó a takaróm, a kard a plumeauja! — Egypár száz huszárgyerek az édes családom, az óbester a gondviselésem a lakásom hol egy alom szalma, hol valamelyik domboldal Krakó meg Przemysl közt.

Még nem is olyan régen ínyes szakértője voltam a Café Ric-he konyhájának —és óh, Prunier homardjai, ha rátok gondolok!! — ma úgy tartom, nincsen jobb a fagyott szalonnánál, még ha kicsit avas is — csak legyen!

Ágyúszó altat, a suttogott ébresztő szóra (riadó nincs az ellenség előli!) bújok ki a hálózsákomból, amely az utolsó otthona s ha kell, a koporsója is a tisztnek. — Van az enyemben két „sötétfehér“ takaróm; egyik fehér, a másik kékfehér volt valaha, amelyeken egy angyal feje — a kis leányom — nyugodott; ha azokba burkolózom, visszaálmodom magam a régi világba, amelyik nem is olyan régen volt, de most olyan kimondhatatlanul messze van, mintha elsülyedt volna.

Szép dolog a „rózsaujjú“ hajnal és én is felkeltem valaha, hogy megnézzem a Rigi ormán, hogy árasztja el a nap fényel a világot, de a „toujours perdrix“-nél még sokkal jogosultabb, ha a „toujours napfölkelte“ is kezd unalmassá válni és inkább lemondanék arról, hogy folyton az én assistenciámmal kel fel, anélkül, hogy valaha is Chantecler-i illúzióim lettek volna. — És amellet — hideg van! Megyünk, megyünk erőltetett menetekben elibe annak az orosz hadtestnek, amely Neu-Sandec felől jön

Skala ellen, segítségére az ott szorongatott seregnek, amelyet megvertünk (november 24-én) s onnan visszavonult, úgy hogy Skála ma a mienk! 22-én Suchára érünk; egyik gyönyörű völgy jön a másik után s vacogó fogakkal igyekszem Claude Lorraine, Bosznay Pista meg Mednyánszky képeire gondolni, — de csak az jut az eszembe, hogy a Louvrebán, a „Calorifére nationale“-ban nem 8° hideg van mint itt, pedig még csak az aljában vagyunk a Kárpátoknak.

Amellett — lassan megyünk. Az egészségügyi osztagot lépten-nyomon elvágja a tüzéség vagy a trénoszlop; vannak hidak, amelyek előtt várhatunk órahosszant, s azután szaladhatunk, amíg elérjük az ezredet. — Egy ilyen alkalommal mesélte Orosz őrmester, az egészségügyi altiszttem a következő csinos esetet, amelyre már előbb figyelmessé tettek a tisztársaim.

„A legelső csatánknál, Stojanovná), még az ütközet elején, mikor az erdőn vonultunk fel a rohamra, lovastul felbukott egy 9-es huszár és kitérte a karját“.

„Mondok, bekötöm. A Filka Jancsi tartotta a keze szarát, Porcs János, a másik sebesültvivő meg a lovakat fogta.“

„Egyszerre azt mondja Porcs János: a nyakunkon vannak, szakaszvezető úr! (még akkor szakaszvezető voltam, kérem alássan!) — De már akkor körül is vett bennünket egy osztály kozák, fogták a lovainkat és rögtön agyonütötték azt a szegény parasztot, aki vízzel itatta a sebesültet — mi csak mutogattuk nekik a vörös keresztet a karunkon meg a kötőszeres táskánkat, de ők csak röhögtek és azt mondták, hogy „ja, ja“! — Azzal vittek egy öreges tiszt úrhoz, aki azt mondta, hogy lőjjenek bennünket agyon! — Nem volt nehéz kitalálni, hogy mit mondott, mert sorba állítottak és belénk lőttek minden teketória nélkül; siettek, mert a kis géppuskánk éppen odalőtt. — így esett, hogy a nagy sietésben én, aki a szélin álltam, nem kaptam golyót, de azért én is felbuktam a többivel. — A pikaszúrást se sajnálták tőlünk, kaptam is vagy kettőt, a derekamba meg az oldalamba, de aztán nem mozdultam. Gondoltam, higgyék el, hogy jól meg vagyok ölve.“

„Még hallottam a másik hármat egy kicsit lihegni, de mire újra felütni mertem a fejemet, már nem mozdultak.“

„Felugrok, elkezdek szaladni. Lőttek rám mindenfelől, de én csak futottam. — Mikor már nem bírtam, bevágtam magam egy árok aljába, lehúztam a csizmám és újra szaladtam, hogy majd kidúlt a szemem, — de csak reggelre értem el az ezredet.“ —

És, amit Orosz elbeszél, megerősítik a tiszték. *Így volt; igaz, szóról-szóra.* A legyilkolt sebesültvívők voltak az ezredein első-halottai.

Egész fölösleges itt a vöröskeresztes karszalagot hordani.

Az én karomat ugyan nem is szorítja többet!

23-án 45 km. után 12°-os hidegben érünk este Szlonne-re, egy szegényes, kissé Fenyőházára emlékeztető fürdőhelyre; lakunk egy betört ablakú szobában, fűtöttük kétségbeesve, — de egészen hiába, — a galíciai levegőt és 16° hideg volt hajnalban, amikor gyémántcsillogásos jég közt elindultunk Mszana-Dolnára.

Az 5.-ik honvédhuszár-ezred „egészségügyi osztaga“.

Hómezőkön járunk két nap óta. Hegyre föl, völgybe le; jéggé van fagyva az út, a lovak, amelyeket nem volt időnk élesre patkoltatni, egymás után buknak föl huszárostul és a lovaglás életveszélyes. De mindegy: sietnünk kell, mert ellenséggel vannak tele a Kárpátok lejtői. Mindig fölfelé visz az út a kékellő begyekbe; olyanok a fenyők mellettünk, mint a bacchansnók thyrzusbotjai s kobaltkék színű a lovak árnyéka a havon. D. u. 3-kor már feljön a sárga udvarú hold és feltűnnek Magyarország jégtől ragyogó ezüstkoronájának, a Kárpátoknak, legészakibb ékkövei, a Beszki-dek. Nyolc kilométernyire vagyunk „hazulról“.

A huszárok mozgolódnak a nyeregben: — Látod testvér, az már a mi hazánk, azért olyan szép ez a vidék! — mondja az egyik. — És nézd csak Pista, itt már hegyestornyú templomok is vannak, ez szakasztott olyan, mint a nagykállói — feleli rá a másik.

Még a fázó közhuszár is meglátja ezeknek a völgyeknek a csodás szépségét, fenyves erdők, zúgó patakok, ragyogó, kékes-fehéren tündöklő hómezők intim, szűzies báját. Úgy ragyog az ég, hogy, ha béke volna, azt mondanám, kék bársonytakaró boltosul felettünk, sűrűn kihímezve csillagokkal, amelyek úgy fénylenek, mint a szerelmes asszony szeme — de ma ez a hasonlat nem stílszerű. — Ma úgy érzem, óriási acélkék páncélkupola takar el bennünket, — úgy ragyog mint a régi Umogesi email, — és szurony hegyek csillogását látom a ragyogó csillagokból.

Erős ágyúszó hallatszik Neu-Szandee felől.

Ma ment ki arrafelé Krakóból a páncélos vonatunk is, de eddig csak a legelői levő lengyel légió találkozott szembe, az ellenséggel, el is fogott 60 muszkát. Mellettük jöttünk el egynéhányszor; ezek mellett a bájos, kedves, gyönyörű gyerekek mellett, akikben lobogva ég a lelkesedés és akik dalolva mennek a csatába, mint őseik az Idealizmusban, a 48-as bécsi meg a lengyel légió. — Mind 20 éven aluli fiúk, sok köztük a 17 éves, meg 16 éves gyerek; rózsás arcú fiuk, akiket csak a lelkesedés hozott ide s akiknek nem a teste, csak a lelke bírja el a nehéz puskát. Beszéltem köztük magyar fiukkal, akik elszöktek hazulról, hogy a légióba álljanak; sok van ilyen, aki nem győzte bevárni a gimnázium padján a katonasort. — Ha minden stílszerű lenne ebben a háborúban, úgy velük kellene szolgálnom. — Az bizonyos, hogy ez az egyedüli csapat, amellyel felcserélném a helyemet, mert ezeknek gyerekorvosra van szükségük. — Úgy összeszorul a szívem, ha látom őket! — Ti azt hiszitek, fiúk, hogy a ti véretek is kell ahhoz, hogy újrászülessen, hamvaiból új életre keljen a rég elporladt Lengyelország?

Miért mondjam meg nektek, hogy a Wavelen mammuth-bordák vannak a dóm pitvarába felakasztva? hogy ezt a háborút remény nélkül is végig kell verekedni? — csalatkozni ráérték, ha még akkor éltek, — abban az utálatosan szürke, csalódott világban is, ami azután következik, s amikor irigyelni fogjuk talán azokat a szerencséseket, akiket a csata szédületes lendületében, mámoros extázisában csókolt agyon s fektetett a Valkürré vált acélgolyó a galíciai föld férges Walhallájába!

XXII.

XI/26—29. Háborúban olyan élvezeteket tanul meg az ember méltányolni, amelyeket előbb nem becsült meg értékük szerint.

— Ha megérjük ennek a lidércnyomásnak a végét, milyen epikureisták leszünk mi valaha!

Mosdani! — csizmát lehúzni, legalább 5 napban egyszer! — bejönni egy „szobába“, amely nem éppen istálló s amelyben nem túlságos sok tehén, ló, tengeri nyúl és disznó lakik együtt az embernek csak kegyelemből csúfolt Istenteremtésével — ezek olyan óriási nagy dolgok, amelyek után ma éppen 15-ik nap vágyódom hiába.

Egészen másképpen működnek az érzékeink mint a békében.

— Pl. megérzem, hogy a bejövő dragonyos kapitánynak van fölösleges cigarettája, — mert itt nem pénzvaluta van, hanem cigaretta szerint mérik a krózusokat, — ellenben csak reggel vettem észre, hogy a derekam alatt egy ökölnyi kő is volt, nemcsak szalma.

A 24-es lovasdandár dobrai segítőhelyén írom most, harcszünetben ezt a naplót; büszkén konstatalva, hogy ezen a vidéken, habár a leírás a tényeknek megfelel, mégis én lakom a legúrjobb módon.

Nálam van az irigyelt rendez vous helye a fázó tiszteknek s az itteni viszonyokhoz képest csodálatos a tisztaság. Kiseper tettem, lemosattam a falakat portól, pókhálótól, miegyébtől; állandóan fő a teavíz, vannak steril-műszereim és egy nagyszerű asztalom, amelyen akár operálni is lehet; — és főleg: elég meleg van. Ha még Tetanus-oltóanyagom is volna, úgy egészen jól el volnék látva.

Az operáló-asztal mellett $\frac{1}{2}$ m. kezdődik a „kórterem“ — ott fekszenek a bekötözött sebesültek, amíg tovább küldhetem őket; itt alszik a dandárparancsnokság, meg magam is, — meg ahányan még beférünk, ugyanazon a — sokszor még véres — szalmán.

Ha ugyan nem vonulunk vissza éjjelig!

Az operáló-asztalon most a tábori telefon berreg, — mert az is itt van összes tisztjei meg altisztjeivel; állandóan nyekeg és mekeg a gépje, a legkiállhatatlanabb hang a világon. Rosszabb,

mint az ütegünké, amelynek az ágyúí 200 lépésnyire mögöttem tüzelnek az ide 2 km. levő fűrészmalomra, ahol az orosz ágyúk és gépfegyverek vannak beásva és minden lüvésükre hatszoros zúgással dörög vissza a hegyoldal.

Az ajtó előtt dragonyos lovak nyerítenek patkolás közben a tehén, lovak, disznók, emberek, ágyúk, autóberregés, a sebesültek jajgatása, telefonnyekergés, meg időnkint egy-egy közelebb elpattanó orosz shrapnell pukkanásával olyan chinai koncert, amelyhez határozottan idegek kellene. Még a pókok is érzik ezt a zajt: megpróbálnak le-lejönni valamelyik tetőgerendába kapaszkodott hálójukból, — akkor egy lövés, egy rázkódás — és visszaszalad a pók.

Elég kis helyre koncentrálódik az élet és hogy még érdekesebb legyen: vadásztunk is ma a segítőhelyen. Igazán nem Ibsernremiscentia és nem is a padlásán történt, hanem a sebesültjeim szalmája közt, ahol nagyon szaladgáltak a tengeri nyulak.

Odakünn hózivatar volt délig; most is ködbe van borulva a világ és a Neu-Szandec felé vivő országúton, amely mellett a viskóm áll s ahol a vöröskeresztes zászlómat csapkodja a szél, jobbra-balra fenyőerdőkbe meg hóba öltözött zömök hegyek nyúlnak a felhőkig, — közbe meg fehér havas tisztások. Innen nem látni a csatából semmit, csak a tüzelő ütegünket mellettünk. Pedig itt vannak eldugva a lövőárkaink is az erdőszélben, a szembe levő erdők pedig hemzsegnék a kozákoktól, és állandóan folyik a harc.

26-án jöttünk ide Mszana-Dolnáról, ahol egy napig pihentünk, mert a lovainkat patkoltatni kellett. Egyszerre: Alarm! — Hamar felpakolták a hadosztályunkból alakult gyalogzászlóaljtag teherautókra és jöttünk Tymbark alá, ahogy bírtunk; itt állt már egy másik K. T. D. (lovas hadosztály) a lengyel légióval, de túlságosan nyomakodik előre az ellenség a vasútvonal mentén, amelyet pedig tartanunk kell néhány napig minden áron, amíg hátunk mögött a Rába völgyét kellőleg meg nem erősítik, — dolgoznak is már 2 nap óta ott teljes erővel, nehogy előretörhessen Krakó felé a muszka, akinek az egyik gárdahadteste meg a szibériai lövészek állanak velünk szemben — leghíresebb katonáik. — A mi egész csapatunknak Hegedűs ezredes a parancsnoka.

Elkaparítok a 6 sebesültvivőmmel én is egy kis túraautót és rohanok előre. Tymbarknál áll a raj vonalunk s annak folytatásában, az iskolában a segélyhely. Egy kicsit a levegőben lógok, de más hely nincs és a sofföröm karabéllyal áll őrt a faluszélén.

Erős ágyú- és géppuskaharc folyik s a rajvonalakon is úgy serceg végig a puskatűz, mint a nedves szalma lángja a kandallóban. — Keríték sebesültszállító-szekeret is; az előszólitott bíró ugyan égre-földre esküdözik, hogy egy szekér sincs a faluban, de mikor megmutatom neki a Browning lyukas végét, mindjárt termett kettő is.

Sebesült még nincs, a lépcsőház ablakából, mint egy páholyból nézem az ütközetet.

Szinte komikus játékfiguráknak néznek ki innen 800 lépésről, a havas háttéren az egyenkint előrejövő kozákok. Egyenkint jönnek csak. Fedetlen területen erősen ütik a nogajkával a lovat, aztán eltűnnek egy völgyben, ahol lépésben menve pihentetik a lovaikat, összevárják egymást s amikor onnan kijönnek, már 20 van együtt, vagy egész sotnia. — Sohase mennek az út közepén, hanem vagy az egyik vagy a másik szélén. Lassan, de sok helyen jönnek előre, a tűzértségünk nem nagy eredménnyel lövi őket s alig látok felbukni egynéhányat a robbanó kúpok alatt, azok közül is felkapaszkodik az egyik, csak a lova marad ott. A másiké lehajlott fejjel nézegeti a fekvő gazdáját, aztán megriad valamitől és vágat visszafelé.

Így megy ez délután 4-ig. amikor a falu mellett levő dombon mozgolódást veszek észre. Elhívatom a rajvonalból a legközelebbi altisztet — egy veresszakállú dragonyos őrmester a 6-osoktól, — csakugyan fogunk is ketten két muszkát. Ha sebesült nincs, ez is valami.

Csak az a kellemetlen, hogy amint az este kezd leszállani, túlsűrűen kezd jönni a kozák s a segélyhely mégse éjjeli előőrsnak való. Mi úgyis olyan kevesen vagyunk, hogy a „vonalunkban“ Jobb a lyuk mint a vonal. — A faluhoz vezető mély útban, 500 lépésre innen oszlopba szedődött orosz gyalogság is jön már; éppen idejében kapom hát a parancsot, hogy vonuljak vissza.

Persze, a pakolás is tart egy-két percig, de aztán „kocsira ágyam, ládám, lóra lábam, loholj, Ferke!“ — s még így is bejön a falu egyik végén az orosz, mikor mi kirobogunk a másikon. Hege-dús már azt hitte, hogy elfogtak.

És akkor visszamentünk két kilométert Dobrára. Átlag minden órában jön éjjel-nappal egynéhány sebesült; beteg több van kelletténél, jönnek már a fagyos lábúak, egynéhány hóvak is. Elég sok a sebesült légionárius; ők vannak legelől, hallgatagon küzdenek; vérzenek egy ideáért, ami él és meghalnak egy hazáért, ami nincs... Szegény fiúk! ... És a súlyosan sebesülteknek nemcsak

a testükön van átluggatva, leszakadva a ruha, de a lelkük is didergő és meztelen. Itt a doktornak a pap helyét is keli pótolni, mikor jönnek a fázó lelkek az utolsó nagy gonddal, azzal a keresztel, amit cipeltek, s amit senki se visz a sírba szívesen. Egyik a gyermekét siratja, másik az anyját; a testvéréről beszél a harmadik, aki, míg ő itten verekedett, kifosztotta a jussából; menyasszonyát siratja ez, aki most a vetélytársra marad és még olyan is akad, akinek megváltás a halál, mert azt, akiért mindent föláldozott, elszakította tőle az irgalom nélküli élet. És nincs a piszkos szalma közt vonagló testek közt egy se, akinek a lelkében ne fájna valami; és azok tán a legszerencsétlenebbek, akik nem tudnak beszélni már, csak mutogatn ... egy arcképet, egy arany hajkanakát ... egy utolsó, már előre megírt levelet ...

Tegnap gyönyörű napfény volt, úgy csillogtak a hegyek, mintha cukorsüvegek lettek volna. És a szélrózsa minden irányából apró piros virágok, helyenkint nagyobbak is, egész virágcsoportok — vérrózsák a hóban — mutatják az utat a segítőhely felé.

Át akarják karolni az oroszok mind a két szárnyunkat; nagy a mozgalom, erős a harc. Állítólag megszárták az este egy alezredesünket és künn fekszik a mezőn. Előreszaladok, de nem volt igaz; csak a lovát lőtték le.

Elmegyek az ezredes úrhoz esteli parancskiadásra, — ehhez vacsora is dukál és még szívesen is adják. Mikor visszajövök, azzal az utasítással, hogy még menjek hátra, Gruszelwietz faluba, mert az ellenség előrenyomult: a holdfényben, jobboldalon a sötétben hallgató erdő, baloldalt a beragyogott hómező, amelynek az orosz kézben levő erdő meg a fénylő csillagos ég a háttere, olyan tündéri látvány, olyan békés nyugalmat lehel, hogy elfelejtem a végtelen magányt, azokat, akiknek a csukló sírását hallgattam kötözés közben; el azokat, akiknek lefogtam ma a szemét, azokat a lelki sebeket, amiket bekötözni se bírtam, mert hiszen az orvos dolga itt a segélyhelyen, — még egyszer ismétlem, — nagyon sokszor psychikus segítség is, nemcsak a golyólyukak betapasztása, — de meg azt is elfelejtem, hogy éppen a két rajvonal közt vagyok. Csend is van, nem szóli már a fegyver és elkezdem füttyülni a kedvenc nótámat: „Marlborough s'en va t-en-guerre“ . . . Még most is füttyölném talán, de rám szól az erdőből rekedten az őrszem: „ki az a bolond?“ — „csak ép!“ — felelem, de találva érzem magam és elhallgatok, annál is inkább, mert a varázsnak vége és odaát is megszólal Angelus helyett az orosz ágyúk sor-

tüze. A segítőhelyen egy jajgató zsidógyereket találok; a könyökét ütötte át egy orosz shrapnellgolyó.

Hátramegyek az országit mentén új szállást keresni; csak késő éjjel jövök vissza és a föltámadt hózivatarban eltévelyedve, bolyongva, sírva lelem szegény fiút, akit az imént kötöttem be. Tarnowból való: elvesztette menekülés közben az egész családját, magában van és még csak tizenegy éves. Ma éjjel nálam lesz s reggel elküldöm a tábori kórházba, ez az egész, amit érte tehetek. De ez a kicsi, éjjel a fagyban, jégben kóborló árva fiú, meg azok az összecsicorult fogú, vadnézésű legionista-gyerekek, akiket nap-hosszant kötözök, szimbolizálják előttem ennek a háborúnak minden nyomorúságát.

Ethikus, vagy fájdalomi potenciálokat nem lehet úgy számokba foglalni, mint a villamos energiát, de ha lehetne, meg vagyok győződve, hogy ezek a lelki energiák még soha olyan magas feszülési fokon nem voltak, mint ma, amióta csak ez a világ áll és „forog, keserű levében“.

XXIII.

Nov. 30-án aránylag csendes nap volt, ami annyit jelent, hogy sok beteg, kevés sebesült; de irtózatosszerű sérülések!

Jönnek a németek! A 47. tartalék-hadosztály 20.000 embere 15 kilométernyire van ia hátunk mögött. Jönnek! Jönnek!

A Kagerer-ütegnek följánlottam ma a segélyhely vendég-szeretétét olyan módon, hogy én adom a szobát meg az asztalt, ők meg a vacsorát. Tőlük, meg a Hönig-ütegtől tanulok most főzni, mert „menázsi-mestere“ lettem az ezrednek. Eddig kriminális rosszul ettünk. A tüzerekkel különben is érdemes barátkozni. Először is: mind nagyon kedves emberek, de meg egy-egy kilőtt shrapnell-ládából mindig előkerül náluk valami extra dolog, ami másutt nincsen. Este csúnya szél; ma próbálják ki a „rajvonalkályhákat“. Apró kis vaskályhák ezek, elég hosszú csővel, a japánok használták először.

Éjjel alvás kizárva, mert van egynéhány szerencsétlen sebesült, akiket csak reggel szállíthatatok hátrább, és van egy ma jött segédorvosom, aki vigyáz rájuk. Két gerincagy lövés van köztük, a képzelhető legrettenetesebb esetek! Agylövésnél legalább az a jó, hogy eszméletlenül szédül az ember a halálba; haslövésnél,

ha kivételesen is, életbe, épségbe gyógyulhat valaki, de ezeknél csak azért imádkozhatom, hogy minél hamarabb kapják meg azt a sülyedési tüdőlobot, ami meg szokta váltani ezeket az elkárhozottakat. Az egyiket nem félttem; teljesen bénult már a rekeszizma és vannak már, — hála Istennek! — légzési nehézségei. Ez egy nap alatt befejezi, de a másik! Egy húsz éves, szép, étellel, vágygal, intelligenciával tele koponya s erre ráakasztva lóg a viaszhajlékonyságú, teljesen béna, meleg hullatest, amely meleg maradhat az idők végéig, de még az animális tisztaságot se lesz képes megőrizni s béna fog maradni, ahogy a lövés irányából látszik, örökké! A gerincvelő meg van szakítva s még az Isten is csak úgy segíthet a nyomorulton, ha megváltja attól az életmaradéktól, ami mind az agy velejébe koncentrálódott s amit csak szörnyűbbé tesz a megtartott eszmélet. És a szerencsétlen tudja, mi sors vár reá s azt követeli tőlem, hogy altassam el véglegesen . . . „ő nem akar élő-halott lenni!“ Hiába beszélek neki műtétről, magyarázom a Laminektómiát, a gerincvelő fölszabadítását a nyomás alól s hogy akkor vissza fog térni idegeibe az élet; hiába hazudom idegregerációról, „az Isten szerelmére, öljön meg!“ — Elaltatom végre morfiummal, de nem tudok vele egy helyen maradni, mert neki van igaza és ... szabadíts meg, uram, a gonosztól! Rábízom az asszisztensemre, és kimegyek inkább a rajvonalba, mintsem ezt a fejet lássam! Úgyis meg kell nézmem, hogy válnak be a kályhák, úgyis ki kell tanítanom a legényeket, hogy ne nagyon dugdossák oda soká a lábukat, mert könnyebben fagy le.

Az első kályhák ott vannak a szomszédságban a Veder-ütegnél.

Minden ágyú mellé odaállítva a lőszer-kocsi, emellett meg egy lyuk a földbe vájva, befödve szalmával; az „ajtó“ is egy zsúp szalma. A szoba tágas, van másfél méter széles; tele van cigarettázó tisztékkel. Közepén a kályha; vörösen izzó fénye pirosra festi a szakállas barna arcokat, az egyiknek a fülére csatolva a telefon. Mert a kapitány a hegytetőn ül most is a jó 15-ös látcsőnél, onnan vezényli telefonon az üteget.

Csendesen, álmosan folyik a beszélgetés. Várnay főhadnagy, a nagy konyhamester megmagyarázza, lediktálja nekem, hogy hogyan csinálódik a hadipalacsinta. Nekem közben a párisi Hotel Hitz jut az eszembe, ahol az asztalunknál csináltak ugyanúgy, de még sem ilyenformán a „Crêpes a la Bourgogne“-t.

„Ha meg hirtelen kelt vacsorát csináltatnod és van egy kis

sajtotok, vágjátok szeletekre, keverjétek tojasos habarcsba, süssétek ki zsírban cvibakból csinált prézlivel — és kész!”

„Édes fiam, ez mind szép és jó, csak az a baj, hogy egyszer nincs cvibak, máskor nincs sajt, idő, az meg nálunk nincs soha. A mi ebéd-vacsoráinkra én most más beosztást csináltam, mint eddig. Mikor megérkezünk, — ide a szalmával! — ledülünk rögtön és két perc múlva alszik minden ember, lévén az éhség csak másodrendű szükség, kevésbé fontos, mint az alvás. Az alatt Szűcs uram főz. Ha aztán kész van, Ecker őrmester főlráz bennünket, odaadja a tele tányért; félig kinyílt szemmel eszünk valamit és azután véglegesen jó éjszakát . . . ennek az az előnye is van, hogy kevesebbet kritizál az ember.“

Úgy látszik, álmosan beszélek, mert bóbiskol a társaság. No, menjünk tovább . . . „jó éjszakát, fiúk!”

A Kagerer-ütegnél erősen ébren vannak és a papokat szidják; a skavinai papot, aki a lovainkat nem akarta az istállójába eresztetni, meg a suchai plébánost, akinek hat gyönyörű szalonja volt s csak két tisztnek akart kvartélyt adni, az akit a titulus alatt, hogy menekülökkel van tele a háza, amíg le nem lepleztem, hogy csak egy, de annál csinosabb menekülő asszonya volt. A Siegmund-szakállú Burián főhadnagy egyre-másra meséli az eseteket, ahol az oltár mögött, vagy a kriptában ott volt az orosz tábori telefon; a Lemberg körüli falvak papjait, akik a toronyból lámpával, haranggal minden mozdulatunkat jelezték; a csernovici pap stiklijét, aki kivonult stólával, hogy megáldja a harcbaneső sereget, „éppen indulni akartunk, már „lóra“ volt vezényelve, mikor megleltük a templomban a telefont, amelyen az indulásunkat jelezték az ellenségnek, úgy hogy csak arra volt idő, hogy a stólát, meg a papiruhát lehúzzuk róla, mielőtt felkötjük!”

A tűz piros világot vet az arcokra, a szalma zizeg és a telefonon éppen most diktálja „az öreg“, hogy „42, 23; első szakasz kezdje meg a tüzelést“ várunk, amíg elhangzik a két lövés, — félig kinyitott szájjal, mert másképp megreped a dobhártya, három lépésnyire az ágyútól aztán szól a telefon újra: „irány jó, 200 méterrel rövidebbre“, a korrekció megtörténik, a beszéd folyik tovább és minden percben egy-egy lövés csinálja a mondatokban a pontot meg a gondolatjelet. . .

A kis Mann hadnagy védi a papokat, — rettenetesen terrorizálják őket az oroszok . . . „emlékezek-e arra az orosz papra, aki Frohreich tábornokot temette és beszédet mondott a sírján? Mi-

kor kivonultunk onnét, az oroszok kitepték a nyelvét és fölakasztották!“

Erős puská tüz közvetlenül mellettünk. Egyszerre künn vagyunk a „házból“, — orosz repülőgépek megy fölöttünk, azt lövik.

— De biz az repül tovább.

Menjünk odább egy házzal. Ott fekszenek a hegyoldalban a saját huszárjaim a rajvonalon; minden 100 lépésre egy kályha jut. Az egyiknél ülnek a tisztek.

Lehajtja a kezébe a fejét, belebámul a tűzbe, amely vörösen csillogtatja a szőke szakállát és úgy meséli a háború egyik szomorú epizódját Füzesséry Sanyi:

„Ilyen csúnya, szeles, esős délután volt, amikor szegény Váradyi Dani kapitány elesett Jalinka melleit a stryovicei harcban. Egy szekérrre tettük, ott volt délutánig; este aztán eljöttünk egy majorba. Zúgott a szél, dudált, sípolt és rázta a házat; mellettünk dobogtak a lovak és szegény Dani künn feküdt a szekéren; jól betakarva. Az egy kis szobába mi bezsúfolva mind és köztünk ácsolták az utászok a koporsóját, a ház oldaláról leszakított deszkákból. Amíg meg rákerült a sor egy deszkára, addig ettünk rajta.— Közbe-közbe egyikünk fölállt és kinézett mértéket venni, hogy jó lesz-e már... Ettünk, mintha soha nem ettünk volna eddig életünkben. — igaz is, hogy két napig nem értünk eddig rá — pedig hogy szerettük szegény Danit és hogy fojtogatta a keserűség a torkunkat! Emlékszel-e, Lajbis?“

„Hogy emlékszem-e? A halálos ágyamon se fogom elfelejteni“, — sóhajt egyet Havasi „Lajbis“, az ezredsegédtisztünk. — Szakadt másnap az eső, mikor kimentünk arra a kis erdőtisztásra, — nem volt nagyobb, mint egy szoba — ahol az utászszakasz megásta a sírját. B... tábornok beszélni akart, de csak sírni tudott, Hegedűs sírt és beszélt, köröskörül dörgött az ágyú; félig körül voltunk fogva s csak annyi időnk volt még, hogy egy-egy borókabokrot ültessünk mindegyik fa elé és rávágassunk egy keresztet minden fára. Meg lehet majd azt ismerni öt év múlva is, — aztán mentünk keresztülvágni magunkat!“

Az ötös huszárak rajvonal-kályháinál nem ilyen elégikus a hangulat és a legények még a szokottnál is vígabban vakaróznak. Tolonganak a kályha körül, mert nagy a hideg. „Hát, komám, karácsonyra már én ott akarok énekelni a nyíregyházai templomban“, — biztatja Horváth őrmester az embereket.

— „A germán császár meg a franciák megegyeztek, azért jön

most ide a sok német... egy-kettőre kitaszígáljuk a muszkát Galíciából, elfogjuk a muszka császárt, aztán rendet csinálunk!“ —

„Jaj, csak még egyszer hazajussunk innen! Sohase mozdulok ki többet a falum határából, őrmester uram“, — sóhajtozik Sinkó. az én loápolóm. — „Még a szórna (szalma) se olyan kemény ott mint ittend!“

Lecsuklanak a fejek, a tuskés arcokon elterül az álom csöndje; én bizony nem mondom meg nekik, hogy ha nem „új kenyérre“, akkor az „új hóra“ tán hazakerülünk, már azok, akik még akkor meglesznek — de hamarabb aligha! Menjünk innen, ahol olyan nagyon bizakodnak.

Tovább, másik hegyoldalba; másik kályhához. A 3-asok fekszenek itt, a legjobb kedvű ezred az egész divízióban.

Egy „értelmes“ öreg, nagybajuszú rezervista meséli az első kályhánál a Fiorentina királykisasszony meg az ánglius király rettenetes históriáját már egy félórája. Nem is fogja abbahagyni, mert a mese vége azt jelentené, hogy kitessekélik a kályhától. A hallgatóság öt percenként változik, — az újon jöttek kidobálják a fölmelegedett régiket — de az öreg csak mesél, akár Scheherezáde. Amaz az életéért mesélt, ő meg az életet jelentő melegért. Zizeg a szalma, fúj a szél, zúg az erdő.

A másik kályhánál tiszték vannak. Diószeghy Dodó most borotválkozott (a sötétben) és a kedvenc nótáját éneklí, hogy:

— „Te csaltál meg, nem én téged, te hagytál el engem!
Jól tudom, hogy neked nem fáj az én beteg lelkem.
Gyere vissza, szeress újra, szeress úgy, mint régen!
Megbocsátom hűtlenséged, elfelejtem minden vétked —
Csak gyere vissza, szeress úgy, mint régen!“ .. .

És lassan énekel az egész rajvonalon. Egész csendesen vegyül a szél zúgásába az Illésy refrénje: „elvesztettem a karikagyűrűmet, biz Isten, sajnálom!“

No, ezeknek jó dolguk van.

A másik hegyoldal hol fölemelkedik, hol elsülyed a völgyből imént fölszállt csillogó ködben, amely a holdfényben a szürkeszín minden árnyalatával takarta be. És ebben a ködpalástban mintha zivataros tengeren úszó, ingó hajó lenne, röpülne a hegy, amely már nem olyan csendes, mint a többi. Nincs az ellenség csak 200 lépésnyire. Erősen ropog itt a fegyver s a kályhánál sut-

togva káromkodnak és összeszorított öklökkel ülnek az emberek. A földön, a pirosan foltozott hóban, pedig három ember fekszik, arccal saját vérébe borulva, keresztbe egymáson — holtan.

Egy vastag fához támaszkodva pedig Békésy Béla kapitány, régi vívópajtásom, kemény arccal nézi a csillagokat, az égen.

— Mi történt itt? — kérdem az egyik őrmestertől, aki egymagában „körüláll“ egy kályhát.

— Hát kérem, nagy szégyen esett rajtunk! — feleli az és az összeszorított öklével mutat a halottak felé. — Három nap előtt ezek a gazemberek járőrbe voltak Tymbark-on, jelentéseket hoztak, hol dőzsölnek az orosz tisztek, meg hány ember van ott... tegnap meg megint. A jelentés olyan fontos volt, hogy vitézségi érmet akartak adni nekik ma este ... de szerencsére holnapra maradt, mert a tábornok úr már lefeküdt. Ma este is ajánlkoztak, hogy bemennek. A kapitány úr 90 embert küldött utánuk, hogy, ha a jelentés igaz, elfogják az oroszokat. Hát azt mondja a falu szélén a három huszár, hogy csak várjanak itt rájuk, ők felköltik azt a cibilt, aki majd megmondja, hol vannak az orosz tisztek, — azzal bemennek. — Várnak rájuk, de nem jönnek. Meglestük, hová mentek; a ház be volt zárva, rájuk törtük az ajtót. Ezek a bitangok leányokkal dőzsöltek ott; elfogtuk őket. A kapitány úr előtt bevallották, hogy fenyegetéssel bírták le a leányokat, meg így szerezték a jelentéseiket is, amik különben igazak voltak, mert a falu tele volt muszkával s hogy már három napja mulatnak így. Kettőt már régen címeres gazembernek ismertünk, a harmadikat meg elcsábították. A kapitány úr mitőlünk kérdezte, milyen büntetést érdemelnek, mi halálra szavaztunk; kaptak öt percet imádságra, aztán meg mindegyik négy golyót. Hogy milyen szégyent hozott ránk ez a három gazember! És még' ezeknek vitézségi érem!“ —

— Ej, dehogy hozott, fiam, — mondok neki — nem tehet arról az ezred; gazemberek mindenütt vannak; okos ember azért nem teszi a többi felelőssé! —

— És annak a szegény elcsábított E . . .-nek szép mátkája, apja, anyja van otthon, — ki fog égni a szemük szégyelletükben! —

— Látod, fiam, ez az, aminek nem szabad lenni. Amit szegény vétett, megbűnhődött érte, — meg a többi is. Ha becsület van bennetek, megfogadjátok nekem, hogy erről a dologról nem esik szó otthon. Elestek, meghóttak becsületben; muszka golyótól, nem testvér kezétől, — ezt mondjátok majd a falujában. Halljátok, emberek?

— így lesz, ezredorvos uram ... magunk is így gondoltuk éppen!

— Nohát Isten áldjon, derék fiúk vagytok!

Feljött a téli ruhájába, aranytól szikrázó, piros gőz-pyamába öltözött nap; égő rózsaszínben ragyog a hómező, a túlsó hegy old af olyan, mint egy apró gyémántokkal behintett, szenvedélyes csókoltól elpirult női kebel. Megszólal az ágyú innen is, túl is; a szomszéd Tymbarkról zavaros moraj hallik, robbanások, sikoltozás és „Éljen“ kiáltás, — most verik ki a huszáraink onnan a muszkát! Új nap kezdődik a halál könyörtelen, sivár országában.

XXIV.

Mottó: — „Ils n'étaient pas siltot euntres
Que le boucher les a tués:
Les a coupes en p'tits morceaux
Mis au saloir comuie pourceaux“ —

Dec. 1—2. Lassú előnyomulás. Visszajött a segítőhely Dobrara. Kevés a sebesült, sok a beteg. Egész éjjel vonulnak előre a bakák az úton. 3-án gyorsabb ütem, emelkedett hangulat: előre! Elfogtunk egy orosz hadseregarancsot, amely részletezi a Szándecről való visszavonulásuk útját; ha sietünk, tán elfoghatjuk a vonatjukat. Előre hát, mégha kidőlnek is a lovak!

Szikrázik a nap, gyöngyöket csöpögnek a fák, olvad a hó,, mosolyog az ég, énekelve vonulnak az oszlopok az úton. A Vederütegénél ma még Jakohovics kántor is nótázik, az üteg legügyesebb hírvivője és legjobb altisztje, aki egyszersmind olyan ájtatos zsidó, hogy egész nap imádkozik a kis könyvből; lóháton is.

Feljön u nagylányéra sárga hold már négy óraker délután és néz bennünket szürkésfehér ködudvarából. Violaszínű lesz az egész világ és a sötét fenyőerdőszeleken tábortűz ég tábortűz mellett; piroslik a parázs, mellette mozdulatlan pihenő katonák. És messziről is meg lehet ismerni, hogy hol vannak magyarok. Mert, aki felüti a fejét a nótára, magyar az mind. És túlharsogja egyik ezred a másikat, egyik nóta jön a másik után. Ha már az előnyomulás is ilyen mámorosító, milyen csodaital lehet az, amelyet a győzelem tölt be a véres pohárba?

Az üteg élén Veder kapitány, az üteg „apja“, magyarázza nekem, hogy lehet a Vega Cassiopeia, meg a sarkcsillag állásából kiszámítani, hogy hány óra van és közben úgy diktálja a

legényeknek a nótákat, mintha cigánybanda volna mögötte, nem ágyuk.

Este hét órakor Limanova határában az úton, — amíg a városba bement járőrök jelentését megvárjuk — lelünk egy szép fehér házat; kapunk ott egy valóságos teát, valóságos teás csészében és nem csukaszürke vajjal meg sóval készült, puha vajaskenyeret, amíg egy tűzér Chopin-t zongorázik ...

Habom alatt el kellene tiltani az indulókon kívül minden

Indulás Limanovára.

muzsikát! Minek azt a fagyos jégkoporsót leolvasztani az ember szívéből, amíg tart ez a lidércnyomás?

Limanováról csak pár óra előtt vonultak ki az oroszok; miután mindent összeromboltak, tönkretettek és a bepiszkolt szobákba beállítanak a lovakat. A patikus háza megkímélve. Sebesült orosz tisztek fekszenek ott; az egyik delirál és le akar lőni, amíg bekötöm; a másik meg szó nélkül átadja mindkettőjük pénzes-tárcáját és nagyon csodálkozik, hogy nem veszem el.

Másnap sietve az ellenség után, hogy a tréinjüket elvágjuk, ha lehet. Veszedelmes vállalat, mert vagy mi fogunk, vagy minket fognak, — a mi hadosztályunk 1200 karabély — az ő erejük meg 15.000 ember.

Gf. B tábornok az egyik dandárral Szandecnek megy; a 24. dandárt Hegedűs ezredes vezeti az orosz visszavonulási vonal elé.

Rettenetes hegyi utakon érünk el, utolsó erőfeszítéssel a Kasina-Male-i hegyre, itt. még megoszlik a Hegedűs-dandár: Békéssy külön a 2. ezreddel, Tótvárady meg a 9-esekkel Jurkownak indul, amilyen gyorsan lehet; Pilótás az 5. ezreddel Iwkowa-Tymovának tart. Az egész dandár 600 karabély. De velünk van Hegedűs és az ő nyugodt arca fölér másik 600 puskával.

A másik dandárunk már erős harcban áll, mert halljuk az ágyúszót Szandec felől. Mi három órát veszítünk, amíg fölvonatjuk 12—12 lóval a két ágyúkat a jéggel bevont hegytetőre, ahol teljesen megdermedve, kimerülve, „készségtelenben“ töltjük az irtózatosan hideg éjszakát, mert pár kilométernyire van az ellenség és egész nap rajzottak körülünk az orosz járőrök, de harc nem volt.

Szinte reng és rázkódik a hegy, olyan a szél. Fantasztikus felhők vágtatnak az égen és úgy érzem, mintha a Valkűr-sziklán várnám, mikor vág a napisten tüzes Wotan-dárdája végig az égen hajnalkor és aztán: előre! Elérjük a célt, az Iwkowáról Tymowa felé serpentinekben kanyargó országút csúcspontját; a géppuskáink rögtön elkezdenek tüzelni a szemben lévő erdőre, amelyet ellenség szállt meg; a völgyben előttünk Tymowa falu meg egy vörös major tele kozákkal; túlhan látszik kanyarogni a Lipnicáról Grojnikra vivő országút, ezen kell jönni az orosz trénnek nemsokára: Hönig nekiszégezi a két ágyút.

A falu előtti mezőn nagyszámú cserkesz-lovasság látázik, de a kiküldött rajvonulunk visszavonulásra kényszeríti az egész társaságot. Folyik a harc; kettő kivételével csupa szerencsés sebesülés kerül ma csak a kezem alá, pedig valahányszor kimegyek a géppuskás „Bimbóhoz“ (Rózsaffy főhadnagy), vagy a serpentin tetejére. Ghyczy Bélához, egész dongó-rajok süvöltenek, pattognak a kövön el mellett.

Tizenegy órakor értem küld Honig: „jőjtek rögtön“; a két ágyúnk meg is kezdte már a gyorstüzet. Odaérek a tüzérségi megfigyelőhöz, belenézek a 15-ös távcsöbe és alig hiszek a szememnek: ott vágtat előttem az egész láthatár mentén a keresett orosz vonat; ágyúk, mozgó-konyhák, municíós szekerek, cserkesz lovasok véges-végig — és gyönyörűen robban fölöttük egyik shrapnellünk a

másik után, időközönként egy-egy gránát-vulkán is kigyullad, füstöl köztük. Vágtatnak, ütik a nogajkával a siető lovakat, szinte hallom a kiabálásukat; vad sietségük lüktetését érezzük minden vércseppünkben. „Lőjded csak, lőjded!“ Szekerek kidülnek, a vonat megtorlódik, kifogják a lovakat, — be a szekeret, az árokba és csak tovább, el innen, — tovább, tovább! — és mi is lőjjük: tovább, tovább!

Sajnos, a többi csoport nem tudott olyan gyorsan előrejönni, mint mi, — ugyan beleharapott az ellenségbe a 10. meg a 4-ik lovashadosztály is a hátunk mögött, de gyalogság kellene ide! — 200 karabéllyal, két géppuskával meg két ágyúval mégsem lehet föltartóztatni 15.000 embert. Az oroszok tréningjük védelmére erős csapatokat küldenek ellenünk 12 ágyúval és egy óraker az ő shrapnelleik kezdenek tömegestől robbanni köztünk a tetőn. Igaz, hogy névestém van ma, de nagy szerencsém is volt; egy fölöttünk robbanó shrapnell golyója átütötte a ház falát, pont ott, ahol ültem; de csak megkopogtatta a hátamat s mert én nem mondtam hogy: szabad, — hát nem is jött be; leesett a lócára mögöttem és beszórt vakolattal.

Hiába lövik az oroszok a tetőt: mi csak lőjük a Irénjüket és tartjuk az állást leszakadó éjszakáig; akkor föl vált bennünket egy másik K. T. D. 12 ágyúval, — ötszörannyi erő, mint mi voltunk: mi is ott hagyunk biztosításul egy századot s hátramegyünk éjjelzni Iwkowára, mert se ló, se ember nem bírja már — és hajnalban más munka vár.

Csakhogy hajnalig sincs szó alvásról. Átüzen Hegedűs, hogy küldjünk rögtön két gyalogszázadot Czhouwa (legalább) a lovak pihenjenek!) és fogjuk el azt a 100 kozákot, aki egész biztosan ott tanyázik ma éjjel.

Elindulunk gyalog, egy-egy nagy bottal a kezünkben, két és fél óras alvás után, a rettenetes hidegben, hajnali egy óraker. Megyünk, megyünk. Süt a hold és imbolgó zöldesbarna, hosszú árnyékok esnek a kristálytiszte hómezőre, amelyik a lábunk alatt csikorog. Az ujjamon egy lüktető, genyes körömméreg, amit már föl nyiszáltam reggel nagy kínnal; a könnyökömön meg egy nagy kötőszövetgyulladás; azt is föl kéne már vágni, mert erős lázam van... Tolong egyik felhő a másik után az égre, egymásután oltja ki a csillagokat; vörös viszfény dereng néhány kilométerrel előttünk és rettenetes fegyvertűz dörög köröskörül.

A gyűlölet, a háború nem alszik!

Megyünk, megyünk. Már nem tudok, nem bírok fölnézni IXA égre. Nem látok mást, mint az árnyékomat a csillogó hóban, meg az előttem menőnek a sarkát és tántorogva kapaszkodom a botomba; megyek mint egy fájo automata.

Fölebredtek már az ágyúk is és percről percre szörnyűbb lesz a pokol zenéje. Azt hiszitek, moszkoviták, hogy a tiétek már Galícia?

Olyanok vagyunk mi is, mint a tenger hullámai; apálykor visszavonulunk a sziklás hegyekig, de most tele hold van és dagály kezdődik; előre megyünk, előre! — csak a lábam ne reszketne, meg a karom ne fájna olyan nagyon. Megállunk a falu alatt, kis csoportok alakulnak, amelyek egyenkint fogják meglepni a házakat, — nincs több tíznél; leülök a hóba és megfagyás, meg nem fagyás, bánom is én! — alszom ...

Indulás. Be a házakba. De egy kozák sincs már itt, neszt vették a dolognak és elszeleltek. Menjünk „haza“ ... ma van Mikulás éjszakája, a kis gyerekeim cipőcskéje ott van a jó meleg kályhánál, jó sok cukor van benne, meg játék és ők, az édes kis jószágok ott alusznak a jó meleg ágyban ...

Behunyom a szememet és tántorgok „haza“; eszembe jut a „Grand saint Nicholas“ legendája, amit Yvette Guilbert olyan csodálatosan mondott el valaha, nagyon, nagyon régen! „O étaient trois petits enfants, qui s'en aliaient glaner aux champs“ és aki- ket egy kegyetlen ember az erdőben levágott és beszózva eltett egy hordóban. Azután eljött a nagy szent hét év múlva és enni kéri; akartak is neki hozni, de ő éppen abból a hordóból akart enni, amelyikben az apró gyerekek voltak fölvágvva, — „du petil sálé je venx avoir qu'est sept ans dans le saloir“ — s mikor a megijedt gazember elfut, kiterjeszti a szép fehér kezét a nagy szent a hordó fölé és előbújnak a bámésszemű, bodros-fejű gyerekek.

Jó öreg druszám, szent Miklós, ma terjesszed ki az áldó kezéd a „grand salw“ felé, — erre a beszózott, bepácolt világra és millió levágott, fölaprított szegény fiú kapná a kegyetlenül, igazságtalanul elpusztított életét vissza!

Megérkezünk. A századok már állanak. „Lóra! Lépést! indulj!“ A hold lebukik, sötétség lesz, a gomolygó köd leszáll és eltakarja az induló huszárcsapatot, mint egy nyirkos, szürkés-fehér, gyűrött szemfedő.

XXV.

Mottó: „Dicsértessék tőlünk Magyarok Istene
 Ki megsegítetted árva nemzetünket.
 Rabságba; nem hagyod mi árva fejünköt,
 Kemény- vas igától megmentél bennünket.“

Dec. 10. A Mlinnétől keléire levő útelágazásnál. —

Milyen jó itt ülni egy kényelmes, melegre befűtött, bár különben rettenetes viskóban, de ahol mégis van asztal is, szék is a szalmán kívül — és írni! Mert bizony az elmúlt napokban kétszer volt úgy, hogy az hittem, fuccs az ezred, fuccs a napló, meg az, aki írja! A kényelem ugyan erősen relatív dolog, mert dühöng körülültünk az ütközet: százával viszik el mellettünk az úton a bekötözött sebesülteket és pokoli a lárma, de mi egyelőre tartalékban vagyunk s amíg nem minket lönek, nincs sok közünk hozzá ..

Amikor elindultunk 6-án reggel, mindjárt láttuk, hogy a napnem jól kezdődik, mert Filótás kapitány megjegyzése, hogy a minket Iwkowa-Tymowa közt fölváltó csapatok „most négy hangon énekelnek, de egy hangon fognak szaladni“ - jobban beteljesedett, ahogy gondoltuk: már akkor ingadoztak, mikor minket fölváltottak s a nap folyamán, — lehet, hogy túlnagy erőt is küldtek ki akkorám oda az oroszok — teljesen szétszóródott a hadosztályuk, ami a mi harcunkat is kellemetlenül befolyásolta. Mert a Hegedús-dandárnak az volt erre a napra a föladata, hogy Jurkowa menjen, amelyet Tóthvárady tart a 9-esekkel s vele egyesülve támogassa egy másik K. T. D. előnyomulását.

A mi vállalkozásunk vakmerőségét mi sem jellemzi jobban,, mint az, hogy elindultunk úgy, hogy lőszerpótlást nem kaptunk, átlag tíz tölténnyel fejenkint; a többit tegnap elpuskáltuk, keserves egy mars volt, hiszen a csapat egész előző nap harcolt, két éjjel alig aludt. — Lekin át, Lososinán keresztül, ia Dunajec völgyébe. Évek óta készültem erre a dunajeci kirándulásra, de nem álmodtam, hogy milyen körülmények közt fogom megcsinálni.

Azt is egész őszintén bevallom, hogy a vidék szépségeit kellőképpen méltányolni, sőt még észrevenni sem tudtam. Ködös, esős,

időben, ha még azonkívül rázza is az embert a hideg, dupla vas-tagra van dagadva az inficiált karja és mellékesen folyton lövik a csapatot a túlsó partról; ha az innenső hegyekről is, előlről is egy-folytában puskáznak az orosz járőrök, — ezek együtt csodálatosan megcsökkentik az ember tájképélvező-képességet.

Folytonos harcban mentünk előre s így csak lassan haladhatunk. Két óraker jön Tóthváradytól egy jelentés, hogy Jurkowot alig tudja már tartani, félig körül van fogva, patronja meg alig van.

Hegedűs előre küldi Ghyczyt fél századdal és egy géppuskával; mi meg sietünk, amennyire az ellenséges tűz megengedi. Szerencse még, hogy a Dunajec hídját, amely mellett elmegyünk. Konkoly századosunk tegnap fölrobbantotta; legalább a túlpartról nem támadhatnak meg bennünket.

Végre megérkezünk. A falu előtt, balra a hegytetőn egy nagyon érdekes alakú, valószínűleg még a 14. századból eredő csonka, gömbölyű őrtorony romja uralja a vidéket, — fogunk is ott egypár kozákot — itt maradnak a lovak, mi meg tűzharca szállunk. Jobbra kanyarodik el a Dunajec a hegytől, róna nyílik meg előttünk s dacára annak, hogy a 9-eseknek 2—3, nekünk meg 5 6 patronunk van koponyánkint, tartjuk a pozíciót s állásba viszi Honig a két ágyúnkat. Egy huszár vezet oda a Tóthváradytól már előre kinézett helyre, amelytől nem messze egy kozák volt elbújva. Mikor a huszár azt mondja: „Ide tessék állani“, — odalő a kozák. A huszár megfordul: „ejnye, az apád!“, — visszalő, leszedi a muszkát s visszafordulva, nyugodtan folytatja: „ezt a helyei gondolta a százados úr!“

Ekkor, — félnégy van — jön egy jelentés, hogy a másik lovashadosztály, amelynek, balra tőlünk Tymovát, a mi tegnapi állásunkat kellett volna tartani — visszavonult és teljesen szét van szórva; Schwer tábornokot nem találják, a Jurkow-Tymova-i út el van vágva. Előttünk és tőlünk jobbra ellenséges terület; most már csak egy visszavonulási utunk van — a Dunajec völgye, amerre jöttünk, s ez se kellemes, mert az oldalában lovasság és tüzérségnek meghághatatlan hegyek kísérik a folyói. Jó lesz visszamenni, amíg nem késő.

A rajvonalakat egyenkint rendelik vissza a gyülekezőhelyre, a faluhoz; a többi addig kilövi utolsó patronjait, hogy az ellenség minél későbbben vegye észre azt, hogy visszamegyünk.

De az orosz tűzéréség akkorára már „belőtte magát“ az útra. Abban a csoportban, amelyben Hegedűssel meg a törzskarával állunk, egymásután csap le egyméhány „meleg“ shrapnell; s aztán jól célzott ágyúgyorstűz zúdult oldalról az országuóra, amelyen a csonka torony felé kell visszamennünk a vezetékek-lovainkhoz. Ez a negyedóra „Feuerverfolgung“ határozottan kellemetlen volt s Isten szerencséje, hogy, dacára a köztünk egymás után robbanó lövedékeknek, csak kisebb bajok történtek. Ghyczy mellett vágattam s kétszer csiapott meg bennünket az éppen köztünk elröpült shrapnell szele, amely aztán mellettünk robban a sötét mezőn ... Végre lóra ülnek a huszárok is, a menetoszlop kialakul s csak az utolsóknak visszahagyott rajvonat folytatja még a tüzet, mikor a lovam megvadul egy éppen fölöttünk pukkanó lövedéktől, belebukik egy árokba, rám esik, valami ropog is, de nem igen érek rá inventáriumot csinálni, mert nincs idő. (Utólag kiderült, hogy az eséssel megspóroltam magamnak egy műtétet; mikor ráestem a karomra, nagyszerűen fölrepedt rajta a tályog.)

Ekkor jön egy másik jelentés:

A Neu-Szandectől vonuló orosz sereg jön előre a Dunajec völgyében, vagyis szemben velünk.

Patronunk nincs és az egyedüli visszavonulási utunk végleg el van vágva.

Ott lovagolok Hegedűs mögött, mikor a legnyugodtabb hangon kiadja Márton főhadnagynak a parancsot:

—„Főhadnagy úr egy századdal elővéd. Ha tüzet kap, ki a kardot és vágja magát keresztül. Megállás nincs.“

—„Háttraadni csöndesen, hogy hangos szó vagy szivarra gyújtás tilos. Szorosan fölzárkózni. Erős ügetésben előre!“

(Ez pedig rosszul esik, mert hiába, mégis a cigaretta az utolsó barátja ilyenkor az embernek!)

Ez az az idő, amikor mindenki megnézi, ki lovagol mellette, mert ilyenkor válik el, hogy kibe mi lakik. Akinek falzett hangja van; akinek nincs az arcán az a bizonyos, egyenesen ironikus vonás, amely mindennél inkább jellegzi a végletekre elszánt férfiarcot, az menjen innen; hátrább!... Mert ez az a perc, amikor a legkeményebb legény is lehetőleg keres magának egy olyan megbízható kardú pajtást, akivel szívesen verekszik egy frontban. Ez az a perc, mikor az emberek szép csendesesen meglazítják a kardot a hüvelyben, a forgópisztolyt a tokban, megtapogatják búcsúzóra a fényképekkel tele tárcájukat vagy egy kis keresztet s úgy sut-

to gva kicserélik a végső óhajtásaikat, utolsó megbízásaikat. Mert mindegyikünk érzi, hogy nem a Dunajec, de a halál völgyében vagyunk most... Mi magunk íné g tán elmenekülhetné nk valahogy a hegyeken át, — gyalog, — de lovat s ágyúkkal erre a mere-dekekre lehetetlen fölmeni.

Déli egy órák voltak Jakobkovicén az oroszok; onnan Tro-piéig, ahol kijuthatnánk a defiléeből s ahol nekünk *el muszáj* menni, csak négy kilométer. Már órák óta elállhatták az utunkat. A Dunajec tulsó partjáról folyton lőnek bennünket dum-dum go-lyókkal; köztünk, mellettünk pattognak a sziklafalon. Egyik jelző-tűz is a másik után gyúl ki; valahány ház, ami mellett elügetünk, veres színben lobog föl a túlparton s kíséri az utunkat, de egy szerencsénk mégis van: zuhog, hála Istennek, az eső! Ezt a sötét-séget elűzni pedig viskók esőben füstölgő gyenge lángja nem elég; egy égő város szikra- és fényözöne kellene ehhez ...

Ekkor jön előlről az első puskalövés; utána még egy csomó: no, most kezdődik a tánc! Szárba fogni, jól comb közé venni a lovat és — előre csak! Az ügetés mind gyorsabbá válik, pattognak a patkóvert szikrák a kövön, folyton nő a lendület, amely már a roham üteméhez közeledik és másodpercenként várjuk az utolsó parancsot, hogy „ki kard“!

... De nem! Hihetetlen, kimondhatatlan szerencsénk van; csak egy, körülbelül fél századnyi oldalbiztosíték állt az utunkba; azt letapossuk szó nélkül az utolsó emberig; az oroszok nem tudták meg, hogy mi itt vagyunk s amint későbbben kiderült, bekanyarod-tak Jakobkovicénél, hogy a német hadosztály hátába kerüljenek.

Két órával ezelőtt kereszteték az utunkat.. .

Amit érzünk, azt egykönnyen leírni nem lehet és semmiféle lélekanalízis nem magyarázza meg.. . örülnünk kellene, hisz a biztos haláltól szabadultunk — négyszázan akartunk megrohanni vagy tízezer embert, —és valahogy mégse örülnék .. . Legalább is valami csalódás is vegyül bele ... Olyan szépen el voltunk már szánva! ... És hátha mégis szétszórtuk volna őket mind? ... Hi-szen az éjszakában nem tudták volna, hányan jövünk; az meg bizonyos, hogy a mi utunk csak az ő testükön vezethetett keresztül. Ez a tudat pedig rettenetes súlyt ad ilyenkor a kardnak... No, mindegy: egy bizonyos, az, hogy az első cigaretta mesés... de egyszerre halálosan fáradtak vagyunk!

Most már lassabban mehetünk s egy rettenetes — öszvér-útnak nevezett — hegyi ösvényen este tizenegykor érkezünk Dab-

rociészre. Nawsietől délre. Ez egy magányos hegygerinc, amelyet szükség esetén elég soká tarthatunk a két ágyúnkkal..

Ott, ahol leroskadunk, nyom el az ólomsúlyú nehéz álom, de kora hajnalban: talpra! Most senki ne beszéljen kimertültségről, éhezésről, meg hasonló szamárságokról, mert még Szählender vezérkari őrnagyunk is azt mondja, hogy: „Die Situation is nicht günstig ...“ Fogalmunk sincs, hol van a hadosztályunk; egymás után szállingóznak hozzánk rémmesékkal a másik K. T. D. tegnap szétrobbantott dragonyosai; kiderül, hogy szegény Szántó hadnagyunkat, aki önmagát föláldozva az utolsó percig és a legutolsó töltenyig tartotta tegnap a jurkowi rajvonalat, valószínűleg elfogták; hiányzik az egész szakasza: harminc ember. Ki el-eseti, ki fogságba jutott közülök; az ő hősiességük volt a menekülésünk heroikus váltsága.

A lovak nem tudnak mozdulni: föltétlenül be kell várnunk töltenyópóllást meg a hadosztály parancsát. Addig pedig ki a járőrökkel: derítsék ki az utakat!

Erős ágyúszó és puskaropogás van előttünk 8—10 kilométernyire; a Rajbrod—Kamionba—Tymbark-vonalon dühöng az ütközet; a német 47. fart. hadosztály meg a mi csapataink szorítják az oroszokat.

De, ha csakugyan várnunk kell, akkor semmi ok nincs arra, hogy el ne fogassak néhány egészen ellenséges kinézésű libát meg csirkét . . . Három napja alig ettünk, de én juszt is csirkelevest és spékelt libapecsenyét csináltatok ma délre... Még pedig roston (puskavessző) sütve, a kutyafáját!

Csak ezek a járőrök ne hoznának mindig kellemetlenebb jelentéseket! Egyik hióbposta jön a másik után; a hadosztályunkat állítólag elfogták; egy másik jelentés szerint visszaverték a Neu-Szandec ellen küldött csoportot. erős ellenséges gyalogsági oszlop közeledik azon az úton, amelyiken az éjjel jöttünk, a jobboldali hegyeken, aztán a baloldalon is erős tüzet kapnak a járőrök; hátulról mind sűrűbben ropog már a fegyver, sőt az utolsó jelentés szerint elől is el van már zárva az út... A dragonyosok szerint óriási orosz erők állanak előttünk s az az egy bizonyos, hogy azok a csapatok, amelyek tegnap szétszórták a másik K. T. D.-t, igen könnyen ékelődhetnek be a saját seregünk és közénk.

Az utunk a meredek Kobyla-hegyen át vezet, de az úgy he van vonva jéggel, mint egy fehérre kandírozott körte. Nekiáll az egész ezred; lépcsőket vág, húzza az ágyúkat; a töltenykocsik-

ból kiszedjük a lövedékeket s azokat a tizenhét orosz foglyunk hajnal óta cipeli a hegyre. . . Végre fönn vannak az ágyúk; oda-rendelem a szekereimet is és mi is nekiindulunk, egymást húzva tolvá, neki a meredek kaptalónak; utánam hozza két tisztiszolga a kondérban a félig főtt levest, saját külön Ferkém vállára kapta puskavesszőn búsuló félig sült libát és baktat utánam.

A tetőre érve, a segédorvosom egészen nyugodtan kijelenti hogy a szekereimet, amelyeken nemcsak az ezred egészségügyi föl szerelése volt, (no meg minden málhám), de azonkívül nyolc sebesültem a két utóbbi nap harcaiból, mert az elmúlt napokban sehol a szerencsétleneket leadni nem tudtam, — elfogták az oroszok.

Ő fölkísérte parancs szerint a szekereket a tüzérségi állásba de ott „valaki“ azt mondta, hogy jobb lesz előremennie a védet-tebb krosznói völgyben levő kis faluba, úgysis arra kell nekünk is jönni, ő elindult; erős tüzet kaptak, állítólag már jöttek is a kozákok; egy ló kidőlt, egy szekér fölfordult... denique megijedtek a lovakat kifogták, a szekereket meg egy konyhakocsinkat ott-hagyták; a sebesültek állítólag utánuk vánszorogtak, már aki ahogy bírt. . . azóta már ki is fosztották a szekereket. . .

—Hol vannak azok a sebesültek?

—Jönnek utánunk ...

De én nem látom őket sehol... különben, hogy is jöjjön az egyik, szegény, a szétzúzott combsontjával! . . .

Elönt a szégyen és a düh. Az én sebesültjeim az ellenség kezében, mikor megfogadtam, hogy amíg élek, nem adok oda sebe sültet soha! ... Rohanok Filótáshoz, az ezredparancsnokomhoz adjon tíz huszárt, kivágom a szekereket, de legalább is visszahozom a sebesülteket! ...

— Nem lehet; már úgysis késő; neked pedig megtiltom, hogy lemenj és megint örültségeket csinálj!

Megyek apellálni Hegedús ezredeshez: „Adjál tíz huszárt, ha tot, csak négyet!“, de formálisan letilt:

— Itt fogsz maradni mellettem! ... Szlatkovszky hadnagy egy szakasz huszárral induljon rögtön a szekerekért!

A nyugtalanság úgy kopog a lelkemen, mint egy genyes tályog lüktetése, a legényem meg — igaz is, hogy az ő holmija is ott volt a szekéren, — ijedtében földhöz vágja a libát. „Süsse meg a muszka!“ A következő két óra a legkeservesebbek közé tartozik a életemben... Nem azért, mert elveszett minden fölszerelésem nincs a rajtam levő ruhán kívül semmim s a legelső hideg éjjel

meg fogok fagyni. Még csak nem is azért, mert percről-pereire jobban .szorul körülöttünk a gyűrű s úgy körül vagyunk fogva, hogy a tiszték, mikor azt kérdem: merre megyünk, lakonikusan azt felelik, hogy: „Vagy a pokolba, vagy Wladivosztokba“, — s hogy muszka kézre jutni mit jelent, közben illusztrálva is látjuk: három közös huszár meg egy német lógnak kiszúrt szemmel, megcsónkítva, fölakasztva az úton ... De úgy érzem, mintha a bec sületem egy darabját rabolták volna el és amikor Hegedűs újabb jelentéseket vesz át, ellopódom és megyek Sztatkovszky után. Meg is találok a völgyijén. Egy kicsit tüzelnek ugyan ... de hozza már, hozza; hála Istennek, a szekereket és az elővánszorgott sebesülteket is!...

(N. B. nem volt semmi nagyobb baj; nem is volt ott egy kozák sem, nem is nyúlt a szekerekhez senki, csak hogy éppen tüzeltek rájuk és megijedtek egy kicsit. A kocsisok 25—25 botot kapnak, Sztatkovszky pedig, aki tűzből mentette ki a szekereket, kiténtelésre lesz fölterjesztve.)

Óriási ütközet dühöng körülöttünk köröskörül, mi meg, anélkül, hogy egy lövéssel felelhetnénk, vonulunk a hegyeken át, amerre a németek állásait tudjuk. Végre — délután háromkor — kiszabadulunk a puszkagolyók gyűrűjéből; találkoznak saját bakáinkkal (18. Landwehr Inf. Regt.), akiket a Kobyla elfoglalására küldtek ki; kikerültünk a csapdából s este hétkor érkezünk, halálosan kimerülve, vaksötétben a poroszok által megszállva tartott Rozdziele faluba, ahol „emeletesen“ alszunk; én egy ágy alatt, relatív kényelemben, a többi meg úgy, hogy két, a földön fekvő ember hord egy harmadikat. Az urak azt mondják, hogy ez volt a két legrosszabb napjuk a háború kezdete óta, pedig részt vettek a stojanovi „halálrohamban“.

Éjjelre megtaláljuk az összeköttetést a hadosztályunk vezetőcégével, amelynek semmi baja, kapunk töltenyt, sőt még elég cigarettát is. Most már megint lehet valamit kezdeni velünk.

De, amikor az este, a Gorky éjjeli menedékhelyét sokszorosan lefőző tömeglakásban, pislogó gyertyavilág mellett a bajtársaim arcát elnézegettem, megértettem valamit, amin már nagyon régen gondolkodom, s amit eddig megfejtani nem bírtam. Azt, hogy miért van a renaissancekori festők által megörökített fiatal férfiarcokon az a végtelen elmélyedés, az a befelé nézés, az a sajátosan kemény, komoly, szomorú vonás, ami rendes körülmények közt a mi arcunkról hiányzik?

Hiszen olyan könnyelműen éltek és szellemi munkával megéppen nem ölték maglikat abban az időben ... és most csupa ilyen arc van körülöttem, mint azok.

Mert folytonos harcban éltek; mert láttak maguk mellől ki-dőlni pillanatok alatt testvért, barátot; mert megtanulták, hogy az élet nem érték és ha érték, nem az övék többé, — most pedig már mi is megtanultuk ezt a leckét. —

XXVI.

Rodziele, dec 10.

Dec. 5-én volt a tymovai csata, 6-án a jurkowi ütközet, 7-én a kobylai egérfogó, apró részei a napok óta dühöngő népcsatának; 8-án a brigád egy különítménye a német front egy szárnyának oldalvédjéül küldetik ki Apor báró vezetése alatt. Hegedűs kimegy terepszemlére, én vele s ha harcba áll a különítményünk, ott is maradok. Úgy látszik, döntést akar provokálni a hadvezetőség, mert napról-napra elkeseredettebb a csata.

Nagy veszteségei lehettek a német hadosztálynak (Gen. v. Besser) a tegnapi és mai rohamban, mert százával viszik a sebesülteket a szekerek, aki még járni tud, tömegestül bandukol mellettünk visszafelé.

Az ellátó útvonalon irigység és tiszteletet ébresztő rend, úgy kiigazítva a trénszekerek sorja minden útkereszteződésnél, mintha díszszemlére várnák az Imperátort... És nyomtatott táblák itt is, a falukban is, pontosan jelzik a parancsnokságokat, fogolyleadót, telefonállomást; hol vegyenek föl az ezredek puskatöltést, ágyúmuníciót, kenyeret, zabot. Egy templomban fekszenek a nehéz sebesültek, mellettük a könnyebben sérültek gyűjtőhelye.

Munkában a főzőkonyhák, a táborigépek, amott konzervákat ettek, de egy csomóba rakták az üres bádogokat ...

És törhetetlen önbizalom minden arcon.

— Sie werden schon Haue kriegem! — mondják a gyönyörű rajnamenti fiúk, akiknek a fele önkéntes.

És egymásután mennek az ágyúik előre. Óriás lovak, masszív kerekek; és a lövedékek nem nehéz faládákban, mint nálunk, de könnyű nádfonadékokban ... Többet is visznek, mint mi; még kívülről is megrakták a kocsit...

Kis kopjére érünk, egy kellemetlenül lövött útdarabon át;

belátunk a völgybe, amelyet tegnap rohammal vettek be: már csak néhány orosz hullá van ott; egyik úgy ül egy fánál, mintha füttyülne, a másik térdepel, mintha imádkoznék; egy golyó, mikor keresztülment a koponyáján, hetykén csapta félre a harmadiknak a sipkáját, de a legtöbb úgy fekszik, mint egy darab rongy és az a furcsa impresszióm van, mintha bemélyednének, igyekeznének már a földbe, lefelé ...

Nincs ránk szükség egyelőre; visszamegyünk a tymbarki országúton, amely a fő szállítási életere a csapatoknak, de most olyan tűz alá veitek az oroszok, hogy percenként robban föl ott 20—30 gránát és megakadtak a szekerek. Nekünk muszáj átmenni, de szerencsénk van, baj nélkül jutunk keresztül. A djegocinai útkereszteződésnél 800 orosz foglyot visznek: „Vorwürts, ihr Himdel“

Kilencedikén áttesznek a Zmeskál-hadosztályhoz, Mlinnére érünk; folyik a csata, de ránk csak tizedikén kerül a sor; rettenetes sárban indul az 5. ezred, meg a 9. egy része a rajvonalban. Cél az odrolicei major a Lososina völgyében s onnan a jablonietzi nyereg.

Csakhogy olyan rettenetes tüzelés zúdul ránk a völgyben, amely éppen lövonalában van az orosz tüzérségnek, hogy kény-; telének vagyunk egy óriási kerülővel, a serpentin-úton keresni fői; az állásunkat. A hegyszoros tetején, ahol Rozdziele felé lejteni kezd az út, fölmennek este hétkor a huszárok. Első parancsom: az országúton várni a dandár egészségügyi osztagával.

Hát várunk... Az előttünk levő hegyoldal, a völgy a jobb oldalunkon, Rozdziele falu és a hegyoldal balra olyan a sötétségbe, mintha millió szent jánosbogárkával volna behintve; az állásaikat kiépítő csapatok villanylámpái villannak föl egy-egy percre. Szakadatlanul húzódnak előre a muníciót pótló szekerek, háfra meg a sebesültszállító-kocsik; lassú jajgatás meg nyögés szivárog ki a ponyvák alól, különben: csend. Tábortüzeket gyújtani tilos ...

Rozdziele tele a ma harcban állt katonák ezreivel; ott fekszenek a sárban, az utcán ... mindenütt.

Egy-egy autó jön, egy csendes parancs-szó hallatszik, egyik ágyút a másik után vontatják a lihegő, kifeszült inú, lógónyelvű, reszketőlábú lovak a hegyre; közvetlen mellettem ássák egy nehéz tarack-üteg lövőállásait.

Tele az éjszaka sejtelmes dobogással; talyigák csikorognak, ásóvágások, egy-egy lönyerítés; elfojtott káromkodások a monar-

chia bábeljének valamennyi nyelvén; csendesen suhanó árnyak, aztán súlyos, ütemes lépések ... Fekete kígyó kanyarog a hegynek, egy gyalogezred megy vívóállásba.

Tábori konyhákat tolnak föl gyalog, mert lovakat fölvenni már nem szabad. Közben puskaropogás az egymás vonalát folyton tapogató előőrsknél, egy pár ágyúlövés; egyszerre egy nagykaliberű gránát robban egetrázó dördüléssel száz lépésnyire mellettünk s tűzpiros világításánál szinte a pokolba látni... Aztán megint csönd és újra hallik az ásó- meg kapavágás ... Sodronyköteleket szekérszámra visznek ott, kézibombákat, aknákat amott, közben végigvág rajtunk egy éles, hideg fény csóva egy másodperere, azután meg a túlsó csúcsot világítja meg egy messziről dolgozó reflektor; ott már az ellenség állása van ...

Csupa azelőtt ismeretlen, ma meg már megszokott visszhangtól zúg csendesen az éjszaka . . . Inkább kitalálom őket, mintsem hallom: a fákat törik a hegytetőn, hogy kilövést csináljanak az ágyúknak, vagy eltorlaszolják az utakat; úgy szól a recsegés, hogy egy sortűzzel lehet összetéveszteni... Nem látom, de érzem nyüzsgögni mellettem az emberi hangyabolyt, amint a holnapi csatára készül és eltakarítja a mai maradványait; sírt is ásnak a sötétben, nem messze tőlem, Rozdziele előtt.

Hús utász dolgozik ott és szép sorjában, ahogy a vadászember mondja: terítéken feküsznék ott vagy harmincan. Bakák és tüzerek, egy dragonyos, két ulánus, egy huszár. A tüzerekre alig lehet ráismerni, nincs emberi formájuk, gránát szakította szél őket, egyiknek nincsen feje... Sorba megy egy altiszt az utászokkal a halottak előtt; kiszedik a jobb nadrágzsebből a „Legitimations-kapszlit“, a kendőjébe vagy ruhába kötik külön-külön a szegényes apróságait; most már csak ezek mennek vissza helyette a falujába.

Tízkor este parancs jön a dandár orvos főnökének (már mint nekem!): „Küldjél azonnal két orvost a rajvonalba, de csak a legszükségesebb kötszerekkel.“ A 9. ezred főorvosát otthagynom a szekereknél, állítson föl hátrább egy segélyhelyet, magara meg a segédorvosommal elindulok. .. Egy huszár fogja a kezemet, mert semmit se látok, lámpát pedig természetesen nem szabad! gyújtani.

Jó még, hogy éppen most kezdenek dolgozni a világítópisztolyok innen is, túl is; a fől szálló, kékesfehér indiszkrét magneziumcsillagok fényénél egy-egy pillantást lehet vetni az útra, a

dombra, amelyet ágyú őriz ágyú mellett. Egy félóra rettenetes sárban, aztán kövek, sziklák jönnek; lihegő mászás térdel, körömmel egy másik félóraig, ágyúk mellett, tarackok mellett; 25 ágyúnk áll ezen a kis hegyen, amely tűzérési bástyának van kiképezve s amelyről azt mondják, hogy a helyzet kulcsa; ennek a megtartása dönti el a csata sorsát. Jó, jó; de, csak, az Istenért, ki tudnánk nyitni már végre ezzel a kulccsal a győzelem templomának eddig bezárt kapuját!

Végre megérkezem; az urak egy része ott alszik egy viskóban, egymás hegyén, hálán, a többi virraszt az őrségen. Nem ettünk egész nap, nem ittunk; elveszett a teánk és a cukrunk; a mozgókonyhákat nem eresztették már át a tűzerek. A huszárok beásva közvetlenül a ház körül csinált fedezékekben; a lopódzó őrzérek kiküldve az ellenség felé. Éjfél van; egy óra múlva támadás van elrendelve, de az utolsó negyedórán lefűjják, mert híre jön, hogy a Kobyla-hegyet (ahol 7-én a szekereim elvesztek) az ellenség elfoglalta.

Három órakor az oroszok támadtak; egész nyolcvan lépésnyire közelítik meg az állásainkat, de a huszárok rettenetes gyorstüzeleése visszaűzi őket... Azután csend. Elhallgatnak az ágyúk is. A díszletek ki vannak készítve, a szereplők innen is, túl is a helyükön; a zenekar a jeladást várja, a puskák meg vannak olajozva, az ágyúk megtöltve, a töltényládákat odacipelték a rajvonalba, én pedig leülök a sötétben a tűzhely padkájára — másutt már nincs hely, — nézem pislogni a parazsat és várom, mikor húzzák föl a függönyt.

A „színpad“ e részén a szereplő személyek: orosz részről 90 ágyú és 15.000 ember, akiket Boroevics hadserege nyom délről s akik rajtunk keresztül akarják oldalba támadni a német hadosztályt és elfoglalva a tymbarki utat, el akarják annak ellátását vágni. Nálunk 25 ágyú, két zászlóalj gyalogság, a hatos dragonyosok és mitőlünk 260 ember.

Egy az öt ellen. Ha itt benyomnak bennünket, akár meg se álljunk Krakóig — az ütközet elveszett. A mi főszereplőnk; a 13. Landwehr Inf. Brigádé két német zászlóaljjal kiegészítve; ennek főadata megtámadni, visszafoglalni a Kobyla-hegyet. De ez a főszereplő olyan, mint a tenoristák: késik ...

Hajnal van, a völgyekbe szürke köd gomolyogva szállt le és most mindenki alszik. Néma csend, mint amikor a karmester kopogására várnak, hogy mikor gördüljön föl a függöny.

Ha még arra volna jó ez a háború, hogy a „Survival of the fittest“ érvényesüljön; ha a faj megneemesedése, az emberiség megtisztulása volna a vég és a gyengébb, értéktelenebb elem dőlné ki, pusztulna el... de vakeset intézi a sorsot s majd gondoskodik róla, hogy azok maradjanak meg, akik elveszik, kisajátítják az elmentek életét, gondolatait, meg a boldogságát; meg azok, akiknek a világok lángba zuhanása, hamuvá égése nagyon jó arra, hogy megfőzzék mellette a saját kis leveskéjüket, — ez a legkeserűbb gondolatom, amíg lecsukódik a rettenetes kimerüléstől a szemem ...

Aludni, aludni csak, amíg lehet!

XX VII.

Dec 11—13. A jablonietzi „segélyhelyen“.

De nem lehet.

Még nem pirkad, amikor fölriadok. Teljesen sötét van még (az ablakok természetesen le vannak takarva, mert miért adjunk kényelmes célpontot az ellenségnek?).

Sötét van és csend a viskóban. Már amilyen csendet tizen-négy kimerült ember produkál, amikor alszik, meg kilenc tengeri nyúl, amikor keresztülugrál rajtuk a szalma közt...

De van, hála Istennek más hang is. Egy kis gyerek, akit nem vettem észre az éjjel, mikor idejöttem, gügyög egy szögletben és mintha világosság derengene onnan.

Közbe kacag, a hangja után ítélve 1—1½ éves lehet; szinte énekel és a hangja olyan bájos, olyan édes, hogy könnybe lábad tőle a szemem és meg mernék esküdni, hogy közben szopogatja a kis keze ujját ...

Egyszerre előttem áll a múltam, a munkám, a gyönyörű, fehér, most elhagyott, becsukott csecsemő-osztályom a kórház második emeletén, a hatvan kis ágyával. Mindegyik kis ágy külön fehér vasfalú üvegboxban, mindegyik ágyra ráerősítve szépen a törülköző, az arcosó csésze, a púderes doboz, a hőmérő; mindegyiknek az a száma, amelyik az ágyon van; minden ágyra föl akasztva a rajzolt kórtörténet, amelyikből mindent le lehet olvasni, ami a babával történik ...

Sűrögnek, forognak a kedves nővérek, az asszisztenseim készenlétre a reggeli vizitre; a fal tetején táncoló gyerekekből van

festve a fríz. Most jönnek be a dajkák, a Rózsika testvér most ragasztja be a kortörténetekbe az elfogyasztott adagokat jelző színes papírszalagokat; pirosat az anyatejnek, kéket a tehéntejnek, szürkét, sárgát, violaszínűt, barnát a többi táplálék szerint; mind-egyik cédula színes oszlopa grammokban mutatja, mennyit fogyasztott a beteg.

Vilma testvér szigorú arccal áll a mérleg előtt, amikor odahozzák a fürdésre elkészített, kézzel-lábbal vickádozó apróságokat és a Grimm doktorkisasszony ma nagyon jókedvű, mert a legtöbb gyerek hízott; meg lesz ma elégedve a tanár úr...

És most fordulnak meg az alvástól kipirult arcú gyerekeim az ágyban és talán a „mticu papáról“ álmodnak, akiért este imádkoztak, s aki elment a muszkák ellen . . .

De nem lehet, nem való soká hallgatni most sem az álmokra, sem a gyerekgögcisélésre... elküldöm a házbelleket; meneküljenek innen azzal a gyerekekkel, de rögtön!

Egyszerre, mintha forgószél rázkódtatná meg a házat. Mögöttünk, mellettünk jobbra és balra megszólalnak az ütegeink, amelyek a Kobyla-hegyet, az 573. egyik lejtőjét, az 535. és 537. pontokat lövik, s a zúgás, sivítás, dörgésben csak kiabálva lehet egymást megérteni.

Az orosz ütegek sem maradnak a válasszal adósak s három oldalról kereszteződnek rajtunk át, előttünk, fölöttünk a gránátok; nyolcas sortűzek zúdulnak a nyeregbe, mintha óriási kalapácsütések hullanának le rá ... De egyelőre nem ismerhetik pontosan az ütegállásainkat, mert szisztématic szórják mindenüvé a „konzervát“ (az üres shrapnellhüvelyeket hívja így a huszár). Hol itt, hol ott csapódik ki a sárgapiros tűz s míg a magasra lökött föld, szikla- meg acéldarabok sárvulkánként fecsegnek százfelé, a szakító dördülés után fekete füstfelhő szakad ki, lobog és száll el nehézkesen.

A ház elé kilépni nem lehet, mert puskagolyó sivitással van tele a levegő; a segítség hely vonalában jobbra-balra húzódó rajvonal is erősen tüzel az előttünk levő, ellenséggel tele erdős hegyhátakra; egy lépésnyire az ablakomtól az első fedezékben Leskó János huszár alszik; éjjeli őrségen volt a szegény fiú, nem lehet neki rossz néven venni. Csak a puskája áll ki a lyukból; ő maga behúzódott a tetejező gerenda alá. Minden méterre más lyuk, másik huszár; egyik lő, a másik meg alszik.

Olyan számbeli túlsúlyban vannak az orosz ágyúk, hogy a

mieink egymásután hallgatnak el s csak a tőlünk jobbra álló szakasz folytatja elkeseredetten a harcot. Annál jobban vehető ki most a puskaropogás mindkét oldalon. Az ablaknál állok, mikor másfél méterrel előttem, közvetlenül Leskó fedezéke mellett csap le a gránátmenykhő; az arcomba vágódnak az üvegcserepek, megrázkódi az egész ház, mintha hullám érte volna.

Kiszaladok, bár ugyan nem doktor kell már ide! ... De vannak csodák; nehézkesen emeli föl a betemető földet a hátával s aztán lerázza a jó Leskó, bámulva néz körül s csak most kezdi megérteni, hogy milyen közel volt. a másvilághoz, de a cigaretát, amit adok, megköszöni szépen...

Aztán visszamászik ő is, de meg jó magam is, mert nagyon nem jó idekünn. .. Hanem, amikor egy félóra múlva megint kinézek, Leskó megint alszik! ... Ez már aztán imponáló egy idegrendszer!

Fél tízkor shrapnell, — szerencsénk, hogy nem gránát. — vág a házba; zuhognak az ólomgolyók, de a tetőt nem ütik keresztül, csak éppen potyog ami potyoghat; aztán egy másik gránát robban a ház előtt s összezúzódnak a még megmaradt ablakok a légnyomástól...

A segédorvosom „kisütött“ magának a kemence tetején egy szögletet, amelyet gránátmentesebbnek tart a többinél. Ott kucorog egész nap és vagy jajgat, vagy keserű vicceket csinál kínjában szegény ...

Fél tizenegykor egy muníciós szekerünk robban föl mögöttünk; óriási dördüléssel valóságos rakétaeső szikrázik és röpül mindenfelé, de csodálatos szerencseképen csak az ágyú megy tönkre, mert Breitenfeld főhadnagy, a szakaszparancsnok, pár perc előtt, mikor közvetlenül előttük robbant föl egy másik, pár perc pihenőre fedezékbe vezényelte a légénységet. Különben elpusztultak volna az utolsó szálig! ... Ez volt a legimponálóbb tűzijáték, amit életemben láttam.

Ha a segélyhely hátsó ajtaján, — békében disznóólé ez az ajtó, — kilépek (elől lehetetlen, mert ott teljesen védtelen a hely és éppen lövővonalban van), jól meghajolva, egy kis földmélyedésben eljuthatok a hátráblevő csúrig, a tisztékhez. Viszek nekik ebédet: sült krumplit, csukaszürke sóval meg aszaltszilvát, amit itt találtam.

Csűrbe, fába, házba elég sűrűn vágódnak a golyók, száraz koppanással.

Csendesen cigarettázik mindenki. A társalgás egyhangú, száraz, az arcom olyan merevek, hogyha egy süket ember potyogna ide közénk, megesküdnék, hogy halálosan unatkozunk.

Ghyczy B. — az elmaradhatlan monoklival a szemén és a buzogány-formájú elefántcsontgombos nádpálcájával, amelyet még. álmában sem tesz le a kezéből, — egymásután küldi ki minden irányba az őrzásokat, amelyeknek csúszva kell megközelíteni az ellenséges állásokat s jelezni a szuronytámadás kezdetét. Különösen veszedelmes az előttünk nyíló kis völgy; ha nem vigyázunk, itt egészen közel juthatnak, mielőtt észrevennők őket . . . Jobbra állanak tőlünk a 6-os dragonosok, a monarchia lelegegánsabb ezrede; a völgyet a 9-es huszáraink őrzik.

Egyik parancs jön a másik után: részletekben akárhányszor ellentmondók, de mindegyiknek egy a tenorja: kitartani minden áron... Ezt üzeni Hegedűs, ezt Rettich ezredes, ismétli Adler ezredes, ennek a pontnak a megtartásától függ a csata sorsa!

Ugyan okosabb lett volna tán akkor bakákat tenni ide! A karunk a lovon maradt, szuronyunk nincs, bicskával menjen itt is a muszkának a huszár, mint tegnapelőtt Limanován, ahol szegény Diószeghy Dodónak is tönkreüzta a karját két golyó és egy csomótisztünk elesett!?

Mindegy: lesz, ahogy lesz . . . Vágtat fölöttünk a golyó- és shrapnellzivatar, a fákról apró, golyótört galyak, levelek hullanak, állandóan le ránk, az elszórt házak egyenkint gyúlnak föl; lomha feketés füstjük, amelyben lángcsóvák lobognak, végighúzódik a völgyön, mint egy sárba taposott gyászfátyol, melynek egy-egy foszlányát el-elkapja és viszi a szél. Pernye, füst üli meg a völgyet, leszáll az ágyúkra, a huszárokra; n lelkünkre is leszállt már a halál köde . . . már minden mindegy. De — kitartani!

Lassankint egész egyhangúvá válik a robaj: megszokta már a fülünk a rettenetes ágyúpárbajt, amelynek szekundánsául rendelve vagyunk, a géppuskakattogást, a süvöltést, azt, hogy egy-egy fát tövestől lök föl egy gránát a levegőbe, mint egy pelyhet s csak egy nagy baj van: kifogyott a cigarettánk!

Délután háromkor elcsendesedik a tűz mind a két oldalon: ez a kritikus idő; előre az őrzásokkal! ... Az odroncei majort, támadják most erősen; veszett tüzelés hangzik onnan.

Elővánszorog tűzpausában néhány sebesült, az egyik egész könnyű sebbel, de teljesen megzavart eszmélettel; „lát jönni minden golyót“; látja, hogy hogy fűrják be magukat a levegőbe, mintha

tűk hegyei-lennének ... „Ott is jön ... amott is ... százával jön, Jézusom!”

Hoznak egypár súlyosan sérültet is, egy béllövést, aki majdnem reménytelen; egy dragonyost, akinek mind a két lábán keresztülment a golyó. Az első seb bemeneteli nyílása még csak egy kis lyuk a többi mértani haladványban nagyobb; az utolsó nyílás, ahol a golyó végleg kiment, akkora, mint egy gyermekfej és szét van robbantva benne minden a lecsupaszított, de szerencsére épen maradt csontig.

A szokatlan csendre fölébrednek, akik eddig aludtak a rajvonásban, nyúlnak a puska után és igyekeznek pótolni, amit elmulasztottak.

Négykor óriási „Hurrá!” zúg a baloldalunkon; a németek állanak ott s állítólag hivatalosan hirdették ki köztük, hogy „Calais és Verdun elesett” ...

Félóráig tort az ágyúszünet; most már dolgoznak a mi ütegeink is, még pedig rettenetes gyorsasággal, hogy kiegyenlítsék az oroszok számbeli túlsúlyát; kezd besötétedni és úgy vágtat végig a halálzivatár a világon, mint a germán Istenek veszett vadászata. Feketés tűzzel ég az 535. orosz ponton valami; recseg, ropog, füttyöl, bömböl, vijjog és sikoltozik a csata.

És embert se itt, se ott nem látni, pedig nem vagyunk egymástól messzebb háromszáz lépésnél ...

Mindenkinek megvan az az ösztöne, hogy, amíg lát, jobban tud védekezni ... Ez ugyan nem igaz, de így gondolja az ember.

De hogy védekezzék a sötétben, mikor villámok cikáznak a levegőben, amerre néz; a reszkető föld reng és dübörög a lábunk alatt és bíborpiros, kénsárga szegélyes palástú gránáttűz lángok ezek ám az igazi Porphyrogenéták! — füstölnek meg alusznak ki a lábunk előtt.

Hat óraker óriási robbanás az 573. ponton; orosz löszerkocsit, vagy ágyút robbantottunk föl; aztán, mintha a karmester kopogtatta volna le a zenekart, elhallgatnak az ágyúink meg az orosz ütegek is, de a puskatűz annál jobban ropog az erdők szélén.

Mindegy: mindenki föllélekzik egy kicsit s amint ott fekszem a csűr mögött, egyszerre kacagnom kell: egy bolond, futurista olasz poéta (Marinetti) verse jut az eszembe, amely hangokban utánozza a csatazajt. Mintha ezt a chaoszt hangokban le lehetne írni, mikor csak egy bizonyos: minden hang olyan száraz és kemény, mint egy ordított kegyetlen parancsszó!

Kilenckor este Schwer tábornok újabb parancsa: „Ennek a pontnak a megtartásától függ a csata sorsa ... kitartani az utolsó emberig... A hadjárat befejezésére fontos befolyással lehet az, hogy ez a pont a mienk maradjon.“

„Gemacht!“

De küld is patronokat; erősítésül egy zászlóaljat a 81. gyalogdandárból s hogy lássuk, milyen komoly a helyzet: egy rúd szálamit is nekünk. Meg kétszáz cigarettát.

Itt küzd előttünk, mellettünk állítólag már a 6-ik hadtest is: miskolci tüzekek kétségtelenül vannak itt; az öcsém vagy a kis sógorom ott lehet a mellettem lévő erdőben.

Elfogott oroszok beszélnek, hogy rettenetesen pusztítottak az ágyúink odaát, azt pedig magam láttam, hogy egy gyalogoszlopuk géppuskatüzünkbe került, amely vagy százat lekaszált, a többi megadta magát.

De, a mi kis dombunkról is húsz bakát, tizenhatsz, tüzért és két dragonyost földeltünk el; egy csomó sebesült huszárt most leültem el hordályakon s a visszajött sebesültvívők elmondják, hogy igen sok sebesültet szállítottak le a dombról.

És nekünk — a huszárosztagnak. — mégis végzetlen szerencsénk van: halott huszár nincs még eddig, pedig a legvadabb tűzben álltunk egész nap.

Éjjel néhány óra csend, csak az előőrsőknél ropog a puska, de hét óra ötven perckor reggel újra kezdődik a zivatar. A helyzet változatlan, az oroszok több helyen támadtak, de az odroncei major még a mienk, a Kobyla meg az övék; a német hadosztály elkeseredett küzdelem után elfoglalta Rajbrodot, sok ember megégett ott a faluban s egy orosz hadosztály megsemmisült.

Hogy milyen a mi veszteségünk, azt nem tudjuk. Mi csak azt tudjuk, hogy eke helyett gránátok szántják a földet; hogy violáspiros tűzben fehér galambok születnek a levegőben; hogy ahogy a halál esője; hogy rettenetes gázok fájdtíják a zúgó fejünket és hogy „ki kell tartani“.

Reggel kilenckor egyszerre eláll a golyózápor, körül lehet nézni a csűr túlsó oldaláról. A látvány rettenetes.

Amerre ellátunk, nincs olyan tíz négyzetméteres terület, ahol nem látni a gránátok gigantikus vakondtúrásait, végig, le a völgybe, egész az országútig; a segélyhely közelében shrapnellek égették ki a füvet és három gránát csapott be s most, hogy szünet

van, a huszárok shrapnell-hüvelyeket keresnek, mert egy koronát ígértem egy „nagyért“.

A „nagy“ a tizennégy centiméteres, ami a „Long Tom“-ból jön; jó lesz a kislányomnak karácsonyi ajándékul; virágvázát csinálhat majd belőle.

Egész nap változatlanul folyik a harc; köztönivalóm van éppen elég. Fél négykor a Majthényi-század fölött egy shrapnell-hüvely ráesik Ágoston Jóska csíkszeredai tizedes fejére. Berohan értem Plalthy Miska: „Tessék jönni, mindjárt elvérzik!“

Rohanok ki; most nincs idő fedezékkeresésre, kerülgetésre, neki a dombnak ... Fölemel egy forgószél, földhöz vág, mint a polyvát; mi volt, mi nem volt, én nem érek rá kutatni, de a tiszték is azt mondják, hogy gránát szele ért; ott robbant nem messze tőlem. Mindegy: kezem, lábam összeszedem, mind megvan; átfut a fejemen az a gondolat, hogy ahol az idegrendszer nem hystériásan puha, ott nem kell a gránátrobbanásra mindjárt idegshok-virágnak nőni s azzal vágatok tovább, mert itt igen csúnyán potyog a galy is a fákról...

Már nem vérzik; beviszik a házba, mire odaér, meghalt. Szép, huszonnégy éves fiú volt.

Három óraker az a hír, hogy visszavonulnak az oroszok. Az útegeink örületes tűzbe kezdenek, mi pedig parancsot kapunk, hogy „álljunk támadásra készen“.

Alig, hogy megkapjuk ezt a „kitűnő információn alapuló“ parancsot, mintegy exploziószerűen robban föl az orosz útegek tüze s egyúttal gépfegyver és puskatűz zuhataga szakad le ránk.

Kigyúlt a világ! Vérvizatar az éjszaka hamujával szórja tel*? az ijedt szemeket, beleégeti a gyűlölet zsarátnokát a szívek és agyvelőkbe s ősz parasztok meg búcsúzástól összetört asszonyok hiába könyörögnek az útszéli Krisztusnak, hogy öt szent sebének vérével váltsa meg még egyszer a világot!

Órákra törik a nap, percekre reped az óra s ezek az órák, ezek a percek mintha pestises tályogokká fakadnának az idő beteg testén... A zivatar pedig tovább vágat.

Besötétedik. Most már nem alszik ám senki a fedezékben. A huszárok kidülő véres szemekkel néznek az erdős hegyoldal felé, odalőnek, ahol a legkisebb mozgást sejtik és mindenki görcsösen fogja a karabélyát.

Ha minden meginog az üvöltő, mennydörgő, jajgató mezőn, mibe kapaszkodják a katona, ha nem a puskájába?

Szegény Ágoston Józsefnek a sírja ásását már kétszer *meg* kezdték, kétszer abbahagyták, mert dacára annak, hogy a ház mögött kerestem neki, elég védettnek látszó helyet, — nem lehetett dolgozni a golyóhullásban.

Csak kilenckor este lesznek velem készen. Ott vagyunk mind, amikor leteszik a földre. Filótás áll a fejénél és — ő maga is le-hajlott fejjel, — mond egynéhány egyszerű szót, ami olyan furcsán markol bele a szívünkbe; azután elkezd egy hadnagyunk félhangon imádkozni és köröskörül zúg fölöttünk a golyózápor.

Mi pedig ott állunk a sötétségben és nézünk lefelé a sírba, ahonnan egy szürkésfehér arc körvonala világít, mintha az utat mutatná; és nincs köztünk ember, aki a könnyein át ne a «i/7íf arcát látná onnan alulról hívogatni, integetni, hogy szinte bele-szédülünk.

És hiába nézünk az égre; onnan csak villámlás látszik, dörgés hangzik és hullanak ránk a galyak ...

Egy szó nincs, úgy megyünk „haza“. (A segítőhely éjszaka a tömeglakás.) Egy szó nincs, úgy fekszünk le, — már akik nincsenek őrségen. Megszokott hálótársaink: tetvek, poloskák és nyulak közé. És a sötétségben sóhajtások, egynéhány fogcsikorgatás is hallatszik. Mindegy, hogy ki volt; a másoknak úgy sincs köze hozzá!

Egykor éjjel talpon mindenki egy jelentésre. Több, mint egy óráig tartó rettenetes tűz a baloldalon... Most rohanják meg a mieink a Kobyla-hegyet!

Reggel hat, fél hét óra. Mi ez, alusznak a muszkák? Hiszen a „lopódzó őrségek“ azzal jöttek vissza, hogy még ott vannak a helyükön!

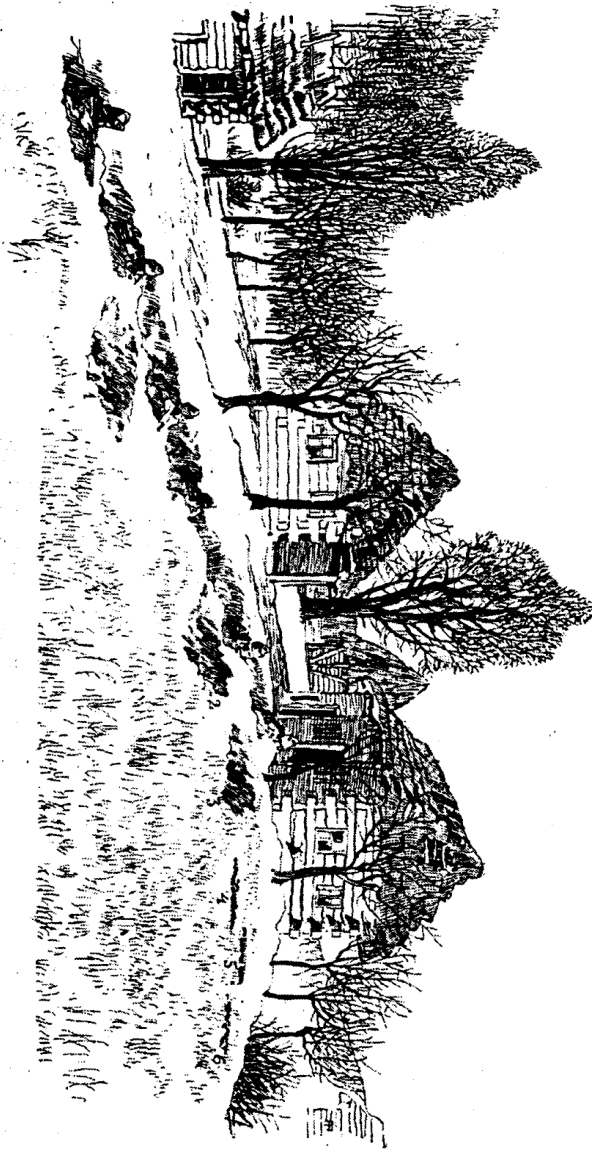
Hét után jön egy parancs: „Az ellenség visszavonulóban; az ütegek a legenergiusabb módon üldözzék...“

Egymásra nézünk.

Milyen furcsa, hogy még mindnyájan megvagyunk. Megereszkednek az ember lelkében a húrok. A pokol üvöltése és ropogása után „aus dem grimmigen, teuflischen Hohn erkenn ich den Heben, den einzigen Ton! ..“ Valami énekel pacsirtahangon a lelkünkben: azoknak a hangja, akiket szeretünk.

Senki se gondol arra, hogy: meddig még . . . csak arra, hogy *ma* még itt vagyunk!

Az idő elpörög; eltévedt golyók jelzik az ütközet végét; mindig távolabb látjuk robbanni a lövedékeinket, mindig távolabb

„Sanatorium Jablonitz“.

dombok fölött; az oroszok visszavonulóban vannak a Dunajec felé ...

Az Ágoston Jóska sírjára még ültetünk egy kis fenyőbokrok áll már rajta a kereszt.

„Előre!“

XIII. 16. este.

XXVIII.

„Motto: *..Meine Brüder im Kriege! Ich liebe euach von Grund aus, ich bin und war euresgleichen. Und ich bin auch euer bester Feind. So lasst, mich den euch die Wahrheit, sagen! — ich weiss um den Hass und den Neid eures Herzens. Ihr seid nicht gross genug um Hass und Neid nicht zu kennen. So seid denn gross genug, euch ihrer nicht zu schämen.“*

Nietzsche: Also sprach Zarathustra.

A következő 10 nap egy iszonyú chaos; szaladgálás előre,-hátra, mintha az egész lovas hadosztály egy football-labda lenne, amelyet az egyik hadsereg a másikhoz rüg, amaz meg, mikor már nincs rá szüksége, visszarúgja.

13-án reggel még volt annyi időm, hogy lerajzoljam azt a kellemes emlékü „segélyhelyet“, amelyet a 6-os dragonyosok ezredese (Rettich) „Sainatorium Jablonietz, ganz dicht an der Flugbahn gelegen“ elnevezéssel tisztelt meg, azután vágunk magunknak egy-egy jó husángot és kinevezve magunkat gletscherlovasságnak, elindultunk. Gyalog, persze, mert a lovak messze vannak hátul; a Lososina völgyébe, arra az útra, amelyen 2 nap előtt: tulajdoniképpen jönnünk kellett volna, de akkor olyan ágyútüzhe jutottunk, — ha nem csalódom, ezt már megírtam akkor, — hogy kerülővel kellett megközelíteni az állásainkat.

Gránát tölciséreket, Long-Tomokból kilőtt shrapnell hüvelyeket, gyöngyszemekkel hímezett ki a reggeli harmat s még az a néhány elmúlt ember is — helyenként csomóban, máshol egysével, — akiket még nem földeltek el, s akikkel talákoztunk, olyan békésen fekszik; elmúlása resignált harmóniájában megölelve a földet, hogy a lefolyt csata emlékei elmosódnak a napsugárban.

De legjobb kedve annak a 20 szedett-vedett muszkának van, akiket az éjjel egy előőrünk elfogott. Egy szép szál fiatal, ke-

resztbeálló szemű bashkirnak odaadok egy 12 cm-es shrapnell-hüzlnit, amelyiket a gyerekeknek szántam; ráteszi egy botra és érthetetlen melódiákat jajgatva baktat tovább. Ezeket nem kell túlságosan őrizni; nem szöknének meg egy viláigért ... A lososina-gornai útszéli zsidó korcsmában találjuk a 6-os dragonyosokat, kapunk tőlük nagyszerű ebédet (hjah, ezek voltak olyan okosak, hogy elhozták maguknak Lembergől, a Hotel-Georgeból a főszakácsot) és amint nálunk mondják, „jól mennyen nékik“.

Különben is kellemes társaság; a monarchia legelegánsabb ezrede: a tiszt bárónál kezdődik. Négy herceget már elvesztettek ebben a hadjáratban, de jut is, marad is nekik. Éjjelezés Krosnón, rettenetes piszokban.

14-ikén fölmásztunk a 451. magassági pontra, mint főtaralék. Étlen, szomjan reggeltől estig. De nem baj, mert jött egy hadseregpáncs, amely agyba-főbe dicsér bennünket; a főherceg maga is megtoldotta egynéhány kíséző meleg, szóval.

Sőt még a jutalom se marad el: elmehetünk „retablirozni“ Piszarovára, 23 km.-rel hátrább, 15-én . . .

„Retablirozni“ annyi, mint pihenni; rendbehozni lovat, szekert, ruhát, fegyvert, embert. Mindezeket kitisztítani, rendbe, újra harc képes állapotba hozuú. Ilyenkor követelik be rögtön a jelentéseket, statisztikát, hogy túlságosan jó dolga ne legyen az embernek. 7—8 naposak szoktak lenni az ilyen pihenők. Első nap mindenki siet lerázni az írásbeli dolgokat — és mosdik. De még hogy mosdik! Aki egy mosdóteknőt vagy rocskát tud keríteni magának, az azt mondja, hogy csodálatosan megfürdött! Kiszúroltatjuk, kiporoltatjuk, lemosatjuk a piszkos lyukakat, amelyekbe be vagyunk szállásolva. Lóvizit, fegyvervizit, kihallgatás, mosatás. Beérkezik a trén; 4 hét után viszontlátjuk a ládáinkat; kipakkolunk, bepakkolunk, előrekerülnek a féltve őrzött legutolsó egyiptomi cigaretták és a visszavonhatatlanul utolsó finom konzervek és eszünk. — Sokat eszünk! és az első nap végén mindenki vastagabb szalmaágyat vett magának, mint máskor, (mert hiszen ez a vacok most lakássá lesz szentelve) és igen fáradt. De nem baj, mert még legalább is 5—6 napunk van és mert leráztuk a dolgokat; most már jön komolyan a pihenés. Holnap nagy, óriási nagy levélírás lesz; a töltőtollam óránként van lefoglalva ... és — hihetetlen luxus! — a reggeli 8 órára van rendelve.

Nem szeretem a „kopogós“ huszárokat; eddig se szerettem

őket; de most már utálok. Heggel 3 óra. Ilyenkor fordul az ember a másik oldalára vagy felül, rágyújt egy cigarettára és szíjja a sötétben azzal a boldog tudattal, hogy „ráérek aludni, ameddig akarok“!

Kopognak. Bejön egy huszáraltiszt, csákósan. Ez már gyalázat! Hogy „rendes“ időben mindennap ilyenkor küldik az „eliga-zítást“, azt már megszoktuk, de bizony retablírozás idejében küldhették volna reggel is.

„Lajbis“ (az adjutáns) éktelenül káromkodik. „Hamar be-küldeni az ügyeletes „altiszteket!“ Ezek ugyanis (minden svadron-tól egy) éjjel mindig ott tartózkodnak az ezredtörzs közelében, hogy a századoknak el tudják vinni a parancsokat.

— Rögtön nyergeltetni minden századnál, — adja ki Filótás a parancsot, kibújhatunk fiúk, a retablírozásnak vége; üzem-zavar van valahol, 55 kilométerkét lovagolunk máma! Szűcs, teát! az Istenit neki! Ugyan nincs ennek a dolognak teteje, úgy látom, de 5-kor indul a divízió!

Mindenki kiabál a maga csicskása után. „Hamar Ferkó, Pista, Lajkó, ide a csizmámat, ruhát, pisztolyt, kulacsot, gukkert, map-pát és a többi satöbbit!“ ami úgy lóg rajtunk, mint egy-egy kopasz karácsonyfán.

Utoljára jön be — mint rendesen — az én saját Ferkóm „a hű pára“ és el is felejt valamit — mint rendesen.

Ha legalább ott hagylak volna bennünket Krosznón, ahelyett, hogy hátra küldtek Piszarovára, legalább is két pihenő napunk lett volna, mert 2 marsnapot megspórolunk.

De hát legyen ma elég nekünk a dicséret, a retablírozás majd: máskor! Nosza, nekiszaladtunk: 13 óra lóháton; el a most olyan békésen kinéző, csak egy kicsit fölétett tymovai meg jurkovi esatamezőink mellett, vissza azon az úton, amelyen jöttünk, Zavadára.

Annál mélyebbre sülyedni egy emberi lakásnak, mint Zavada volt, — már, hála Istennek — nem lehet. Ez igazán nagyon megnyugtató. És sajnos, a legnagyobb bűz sem helyettesíti a hiányzó meleget, ez is bizonyos.

Pedig ezek a galíciai szagok nem olyan közönségesek ám.

Azok a házak ugyanis, amelyekben lakni szoktunk, rendesen igen egyszerűen vannak építve.

Van egy ajtó. Azon belép az ember abba az istállóba, amelyben a négy lábú állatok laknak és ebből nyílik egy ajtó, amelyik

abba az istállóba vezet, amelyben a kétlábú állatok — pardon: emberek — laknak; meg a házinyulak és tyúkók; „kicsiny“ állatkákról természetesen nem beszélve, mert ezek már nem számítanak. Az istállónak ebben a részében van egy nagy kemence és egy ágy — jóformán sohase több — ezen alszik az egész család. Ablakok vannak, hogyne volnának; annyira vannak, hogy még be is vannak szegezve. Mindig be vannak szegezve. Ha szellőztetni akarsz, törd be az ablakot és ereszd be rajta a muszka szelet!

A tehetősebb lakosoknál gyalupad is áll egy szögletben; ezeknél az istálló és emberszag kigőzölgések, pálinkaszag, évek óta felgyült zsír- és konyhaszag, rothadt bőr és más illatsymphoniákhoz még az enyv meg a spiritusz émelygősen kisikoltozó parfümje is társul.

Természetesen, minden második este legalább, súlyos tuberkolózis „esetek“ köhögnek bennünket álomba; már úgy teszek, mintha észre se venném. Minek? Lehet ezen segíteni?

18-án tovább, előre. Üldözzük a muszkát, aki, úgy látszik, erősen visszahúzódott, mert ez nap megint mentünk 55 km.-l, amíg Brzeskon át Szecepanovra érkeztünk.

Brzesko elég nagy város, igen sok üzlettel. Azaz csak volt üzlettel, mert nincs ma ott egyetlen boltban se más, mint felfeszített vasredőny és összetört ablak kívül, szalma, rondaság és összetört pultok belül. De semmi. Amit el nem vittek, azt elpusztították. Mert mit csináltak volna pl. Leitgelb Salamon civil kalapjaival? De nincs egy se! Csak későbbben tudtam meg, hogy igazságtalan voltam a tatár urakhoz. Nem pusztítottak ők el mindent. Dehogya is! Hanem uzsorások vonulnak az orosz sereg után, akik a tiszt „urak“-tól megveszik a rablott holmit. Ez igen praktikus és valóban orosz intézmény.

Azokat a házakat, amelyekben vendéglő is volt, vagy pálinka mérés, fel is égettek egy kicsit, természetesen: használat után; a lakásokba beállították a lovakat. Elvittek azok a Gelbkopf Náthán „párisi“ női fehérműtől kezdve az emberek zsebéből kivett zseboráig „bezárólag“ mindent, de mindent!

Van Brzeskon egy gyönyörű, kissé barokkba játszó renaissance-stilusú modern kastély is; egy kis Versailles, óriási parkban. Egy sörgyárosé. A muszkák nem bírván meginni az összes sört — százezerszámra álltak ott a kis hordók, — kieresztették mind a pocsoltyába és a halak nagyon részegek lesznek az idén, mert a halastó is tele van sörrrel, csak úgy habzik!

A kastélyból megmaradtak a falak, ami még eléggé dicséretes, a parkból az évszázados fák egyrésze, meg a gyep, ahol le nem taposták.

Ma a főherceg hadiszállása van itt 2 nap előtt még az orosz hadsereg főparancsnokságáé volt, amely a lovaival etette meg az üvegházi virágokat.

Szcepanov-on, ahol az öreg plébánosnál voltunk szállva, ez előtt egy hónappal nagy csatát vívtak, amelyben a mi részünkről 14.000 ember verekedett 5 napig egy egész orosz hadtesttel. Óriási veszteségek mindkét részről, a végén a mieink vonultak vissza.

Elégett az öreg 500 éves kápolna; a hozzáépített új templomnak igen szép üvegfestményei voltak; összelövődözve mind. Egy gránát derékban tört egy óriási gömbölyű kőoszlopot, amelyik harmadmagával tartotta a főhajót: most inkább tartja a jó Isten, mint az, ami még áll.

A jó öreg plébános a kizsirosodott fekete soutane-jában vigasztalanul tipegve mutogatja nekem az elnyomorított templomát, Reszket; a szemüvege az orrán, amíg beszél, reszket a keze és folyton húzogatja, ráncolja a kevés sárga hajtól szegélyezett fejbőrt, A káplán azt mondja, hogy a csata óta nem tud már se aludni, se rendesen beszélni, mindig ott bolyong a templomban és próbálja összeszedni az üvegcserepeket.

—Panye doktor, um Gotteswillen, sohase látott ilyet még a világ! Gott, mein Herrgott! Előbb itt voltak a muszka tiszt urak és elvették mindenemet. Azután egy reggel, éppen a misére készültem, amikor elkezdték lőni a mieink a falut és előttem esett le a lóról egy orosz tiszt!

—Elkezdték szaladgálni, kiabálni és a golyó csak úgy hullott, hullott... kigyúlt az istálló, és beleégett a két öreg lovam, azután elszaladtunk a pincébe és ott voltunk egy napig. Éjjel előbújtunk, hát akkor itt voltak a vengerszkek (magyarok) a faluban, de nagyon kevesen voltak, félannyi se volt. Nagyon dühösek, meg éhesek voltak, azt mondták, hogy 3 napja alig ettek, a pincéből mindent elvittek. Akkor a moszkálék kezdtek ágyúzni bennünket és folyton ide lőttek, erre a dombra, ahol a templom áll. Megint elbújtunk a pincébe, meg a jégverembe. 4 napig mindig lőttek és ha egyszer a káplán úr, aki bátor ember, kidugta a fejét a pincéből, mindig más meg más vengerszkeket, meg dragonyosokat látott halva feküdni, meg haldokolni az udvaron.

—Hogy káromkodtak és hogy imádkoztak!

—A káplán úr, aki bátor ember, ki akart menni, hogy feladja nekik az utolsó kenetet. De nem lehetett, mert nagyon lőttek és a szegény templomom égett! Egyszer, amikor kinéztem, magam is láttam, mikor valami megpukkadt az udvar fölött és golyók estek belőle, három ember egyszerre halt meg ... Panye doktor, az egész ég ordítva és csikorogva szakadt meg az udvarom fölött! Panye doktor, én szégyenlem magamat, hogy nem mertem kimenni, és mindig sírtam!

—De azért, amikor sötét volt és már nem lőttek úgy, akkor mégis kijöttem. De nem tudtam őket meggyóntatni, mert nem tudom magyar“.

— Mondja nekem panye doktor, mit jelent „Sünde“ magyarul?

—És szorgalmasan följegyzí a főbűnöket „Vengerszki“ nyelven, *hogyha majd megint eljönnek ide meghalni a vengerszki, legalább meg tudja őket gyóntatni.*

—És négy nap múlva megint elmentek innen a mieink és amikor kijöttem, a plébániám küszöbén feküdt keresztben egy osztrák Landwehr-őrnagy meghalva és azon kérésziül tapostak, mint egy küszöbön jártak be az orosz tiszt urak; az ágyamon pedig haldoklott egy orosz ezredes . . . napokig mindig csak lemettem, mindig csak tettem . . . és azóta nem tudok aludni.

—Az orosz tisztek azt beszéltek, hogy már éppen vissza akartak vonulni; látták, hogy nem tudják bevenni a falut, a kocsi-jaikat meg az ágyúikat is elindították már, mikor azt látták, hogy a „Verfluchte Ungaren“ visszamentek. Hát akkor bejöttek, de mindig a „Vengerszki“-k után kérdezősködtek . . . azoktól félnek legjobban . . . — óh Jézus, mein Heiland, wsarum habé ich das erlebt, panye Regimentsarzt!

És a vérekes, nedves szeméből az öregségnek azok a keserű könnyei hullanak alá, amelyek jobban fájnak, mint a fiatalé, amikor óvatosan kikerülve az üvegcserepeket, lassan kitámolyog és behúzza maga mögött a templomajtót, amely szitává van löve.

— Ego te absolvo, szegény öreg papom! —

Kellő respektussal nézem a plébánia falát, amely sűrűn szep-lős, sőt még himlöhelyes is a golyóktól; az ágyam fölött vágott be, a szobámban robbant föl egy srapnel „Volltreffer“ és teleszórta a másik falat golyókkal, még egy ott lógó Jézus-képnek is kiütötte a két szemét. Az ajtót egy másik betörte s az a mögött álló szekrényt

átalakította a nagyanyáink idejében divatos, apró szellőző lyukakkal kicifrázott spajzszekrényformára.

És ugyanígy néz ki az egész falu. Csak a főtéren levő fehér majolika Szűz Mária-szobor maradt épen.

Azt mondtam előbb, hogy: az ágyam Van okom megismételni, mert 46 nap óta ma (20.) aludtam először ágyban — azaz olyan szalmazsákon, amelyen lepedő is volt. Igaz, hogy nem volt takarója; igaz az is, hogy egy kicsit véres volt a párnája, de az nem baj; az ember megfordítja és: rendben van.

Hogy micsoda csodálatos érzés az: egyszer 46 napban valóssággal levetkőzni és úgy nyújtózni ki, hogy ne a folytonos szalmazigézés hallja az ember — azt próbálni kell, leírni nem lehet! — És ma van az első napja, amióta itt vagyok, araikor le lehetett feküdni úgy, hogy nem igazítottuk az ismétlő pisztolyt meg a kézi villamos lámpát — ezekre lehet szükség rögtön riadónál — a jobbkezünk mellé.

Ma különben is ünnep van; vettem az öreg papunktól 2 üveg jól elásott tokaji bort: megittuk az egyiket a belgrádi diadal dicsőségére.

Én ugyan nem hiszem, amit a fiúk beszélnek! Hogy Szerbia végleg le van verve; hogy már le is küldték az új magyar kormányzókat a „Macsói bánság“-ba, hogy onnan most felhoznak 300.000 embert!), akkor bevesszük Varsót; még kevésbé hiszem a folyton szállingózó béke híreket, amelyeket különösen az elfogott orosz tisztek terjesztenek; legkevésbé hiszek a speciális német—francia békében, amelyről pedig még a hadosztálytábornokunk is „egész pozitív forrásból hallott“. Nem. Előbb még el kell pusztulnunk; még nem elég vér gőzöl; a könnyfolyam még nem elég széles és nem elég veres; még nem trágyázta elég emberrongy a mezőt, még vannak egyes asszonyok, akik nem járnak gyászban; még vannak kivételes gyerekek, akik nem siratnak apát vagy testvért; lányok, akiknek él a völegénye: asszonyok, akiknek még szerelmes levelel hoz a tábori posta — még mindig nincs megváltva a világ!

Eszembe jut Wells könyve „War in the Air“. Wells szerint a következő háború, amelyet már a levegő Dreadnoughtjai, a Zeppelinek vívnak — a civilizáció teljes megsemmisítésére fog vezetni. Vájjon nem lesz-e igaza? Nekünk már nincsen petróleumunk, nincsen gyertyánk, nincsen gyufáink vagy csak alig; nincs többé baromfi, tojás és egyáltalában nincsen liszt; főzeléket burgonyán

kívül nem látunk jóformán soha és ha véletlenül — juszt is — megmarad közülünk valaki, az mehet Pöstyénbe élete végéig. Akárhányszor a tűz lángja az egyedüli világítás, amelynél este főz a szakács; sötétben fekszünk le, sötétben kelünk fel. Milyen szerencse, hogy egyikünknek sincs már tükör a felszerelésében! Nekem volt egy pöttöm kis tükröm, akkora, mint a kis fiam tenyere; hála Istennek, ez is megfakult már, nem láthatom benne magamat, aminek igen örülök. Ez a sötétség igen jó.

Nem látjuk legalább egymás lerongyolt ruháját, bozontosán kócos hadiszakállát, elkényszeredett arcát.

És amellet napról napra erősebben érezzük, hogy aki itt van a harcmezőn, az mindent, de mindent levetett a civil ruhával, csuk az övéi iránti szerelmet meg szeretetet nem; és minél nagyobb ez a szerelem, minél jobban vágyódik valaki haza, annál jobban átalakul ez a belénk szorult gyöngédség gyűlöletbe, vadságba, az ellenséggel szemben, amely az egyedüli akadálya annak, hogy belenézzünk az otthon hagyottak szemébe.

Ehhez hozzájárul az egyénnek olyan korlátlan szabadsága, amelyenről békében álmodnod sem lehet. A forgópisztoly az oldaladon nem egy symbolum, de olyan rettenetes realitás, amelyik mindannyiunk kezében villámlott már. Elvehetsz mindent; rabolhatsz, ölhetsz, az egyéniség korlátlanul kiélheti, kitombolhatja vad szenvedélyeit, — mi ez, ha nem a civilisatio halála? Hiszen a civilisatio semmi egyéb jóformán, mint az egyéniség megfőkezése, fegyelmezése, elnyomása.

Azonkívül itt a harctéren olyan rettenetes orgiákat ül a máiéi nem is titkolt egoismus, hogy néha nem mernek egymás szemébe nézni az emberek ...

Nem, nem jó gondolataim vannak a szeptanovi paplak ágyán, talán az a vérfolt a párna másik oldalán sugdos a fülemben? A szalmán jobban aludtam, nagyon megszerettem, a szalmát.

Most még jó. Most még van elég szalma, akárhová megyünk.

Hogy mit jelent a szalma? Az életet!

A szalmával béleljük ki a sátrat, a nedves lövőárkot, a földbe ásott fedezéklakást; szalmával rakhatunk csak tüzet, mert a nedves faág különben meg nem gyúlna; szalmán főzünk, a szalmán alszunk, ünnep, amikor szénaágy kerül, ha nem is „New mowu Hay“ — a szalma zizegése az egyedüli zene, ami altat; szalmaszál a gyufa, amivel rágyújtunk, szalmaseprűvel seprünk, az a ruha-

kefe, bizony akárhányszor a törülköző is — és szalmával béleljük ki a sírokat.

Megbarátkoztunk a szalmával. Olyan nyugodtan tesszük közé az égő gyertyát, olyan nyugodtan dobáljuk el belé a csak félig eloltott cigarettát, hogy az otthoniaknak az égnek állna a haja, de hát az a kis tűzveszedelem itt már igazán nem számít.

Áldott szalma, mit csinálunk majd egy, legfőlebb két hó múlva nélküled, ha majd mind fellobogtál katonamelegítő lángban, ha letapostak a lovak, eláztál a sárban?

— Mostanában másforma ébresztőnk van, mint eddig. —

Az ellenség előtt eddig se szólt a trombita, a reggeli teával ráztak fel bennünket. Most már hamarabb felébredünk. Egész közeli, ostorpatogáshoz hasonló puska lövések. 5—6—7 egymásután, ilyenkor lövik agyon a tönkrement lovakat. Mindennap többel. A lovak már kezdik nem birni a háborút. Mi még bírjuk. Vájon meddig?

Van még egy másik ébresztőnk is, a sírás, óh ez a mindennapi rettenetes sírás! A faluk népe, amelyetől elvettek, elralx>Uak az oroszok mindent s amelyetől mi, a „felmentő sereg“(!) is elveszszük a megmaradt zabját, az utolsó szénáját . . .

Igaz, hogy megfizetjük, óriási árat fizetünk ki mindennap. De a pénz vásárló ereje itt megszűnt! Mit tud venni, hol és kitől ma a galíciai paraszt pénzen? Semmit, sehol.

De legkevésbé tud venni zabot meg szénát, pedig ezek nélkül megdöglik a tehene meg a lova, ő meg meghal éhen egy-két: hónap múlva! Hogy tudnak sírni ezek a rosszszagú parasztok, különösen a férfi nép, azt olyan furcsa nézni.

A pofacsontjaikon vörös foltok gyúlnak ki, rángatózik a mélyen barázdás homlokuk, a tömpe vastag orruk alatt szinte csattog a fog a széles, állati szájukban és amellet milyen furcsa hangon zokognak: szinte ugatóan hangzik és úgy ég a beesett szemük, mint a lobogó parázs.

„Nyíma, panya, nyírna!“ (Nincsen, uram semmim!), meg „szeko zabrali, seczko rabovali“ (mindent elvettek, mindent elraboltak tőlem) ez az egyedüli, amit eddig megtanultam lengyelül.

Mert mást még nem is hallottam, de ezt hallom napról-napra, csukló állati sírás hörgő vonaglása közt kinyögve és az emberek verik a fejüket a földhöz, vágják a földhöz a nyomorult papirosbankót is, amit cserébe adunk nekik.

Pedig mi ez az ő fájdalmuk és nyomoruk abban a rettenete

„Grand Guignol“ rém drámában, amelyé az egész élet átalakult s amelyben ma sokkal több a szereplő, mint a néző? Semmi.

Abban a rémdrámában, amelyben talán az a legrettenetesebb, hogy még a szereplők sem tudják soha, hogy mi történik a színpadon: vakon ágálnak, süketen játszanak és sem egymást nem látják, sem a nézőteret.

Most is itt ordít, itt sír az ajtóm előtt egy csomó rongyos „csues“.

— Hjah, mi éhezhetünk, paraszt, de a lovaknak kell a széna, meg a zab: ez a háború!

XXIX.

A „renyhe pihenés“ a szeptanovi paplakban 2 napig tartott. Harmadnap, amikor már kezdtünk remélni, hogy tán mégis „retab-tirozunk“, jön a parancs: „lóra, indulj!“. Áttettek bennünket a Boroevics-hadsereghez (a főhercegtől); új hadosztály-parancsnokát is kaptunk, eddigi egyik dandárparancsnokunk, Bi..... gróf tábornok személyében; ezentúl Czilo tábornok (a kamionkai híres roham vezére) és Hegedús ezredes — mindnyájunk katoná-ideál ja — a dandárparancsnokok.

Tehát visszarahantunk feneketlen sárban az új hadseregünkhöz; újra Brzesko-n, Jurkow-on, Tymován át Zaklycynra: must tesszük meg ezt az utat harmadszor 2 hét alatt: onnan tovább Rosenbark-ra (dec. 22.), egyszóval „lehúztunk“ megint vagy 120 jó kilométert a napról-napra rettenetesebbé váló utakon, amelyeket a leszakított telefon- meg távíródrótok szegélyeznek. Ezek a leszakadt, lógó távíródrótok valahogyan tragikusan hatnak rám. még jobban, mint a földbe félig betaposott telefonvezetékek, amelyek egyszerűen utálatosak, mert olyanok, mint egy hosszú, döglött giliszta. De az elszakadt távíródrót az egészen más. Olyan, mint egy végzetes, jóvá nem tehető energiamegcsakadás; mint a genie halála, a villamosság csődje, vagy a civilisatio kipsztításának a symboluma.

— Mikor Brzesko-n keresztül lovagolunk, akkor ereszkedik le éppen siklórepüléssel egy aeroplánunk a park fölé vagy száz méternyire, lebocsát fehér szalagon egy jelentést s aztán repül tovább az ellenség irányába. Tarnow felé.

Folyik a harc az egész vonalon. Tarnow-ot erősen bombáz-

zuk; de az orosz visszavonulás, úgy látszik megállott. Két, a 9-ik hadtestből való gyalogsági hadosztályunk állítólagos orosz lulerő elől visszavonult; mai jelentések szerint újra, óriási erőkkel támad Przemysl irányából az oldalunkba az ellenség. Még mindig annyi van, mint a sáska! — Hamar be a rajvonalba az ezredet, amíg a 45. gyaloghadosztály megérkezik!

Hát most itt vagyunk Rosenbark fölött a „Lipie 425“ magassági ponton; esik az eső; minden cseppje olyan nagy, mint egy shrapnellgolyó — és amellettsontig dermesztő a szél, dudál, énekel, sívít, visít; vágja az arcunkba az esőt: nem, nem mulatságos ilyenkor rajvonalba lenni!

Éppen megfelelő hangulatban várjuk a muszkát — és szent karácsony ünnepéi.

Egyelőre nincs még harc a mi vonalunkban; pár száz méternyire robbannak a lövedékek: a lövészárkokat már elkészítve találták a mi embereink; én még ráérek felmenni akkor, ha majd a „dulé“-ra kerül a sor; most ülök a faluban, süttetek piszkos zablisztból pogácsát karácsonyi süteménynek és, mint mindig, írom, éjjel-nappal írom ezt a naplót.

Szecepanov-on 450, ma meg 700 orosz foglyot szállítottak el mellettünk; volt ezek közt vagy 300, akiket ma éjjel fogott el itt (50 székely baka a marosvásárhelyi 22-es ezredből.

Szemben álltak; a góbék nagyon fáztak és még jobban unták már a dolgot.

— Sturmolnánk meg őket vagy egy kicsinyég, instálom! — mondták a kapitányuknak.

De az túlságosan vakmerőnek találta a vállalkozást, azt mondta, hogy: „várjunk még fiúk, sokan vannak.*”

Csakhogy az őrmesterük is nagyon fázott és megunta a topogást a lucskos fedezékben, azt mondta hajnalban a fiúknak, hogy „gyerünk csak vajh egy kicsit közelebb!“ — azzal elkezdtek a finom puha sárban hason előre csúszni főka módra vagy 120 métert; lehetek még vagy 300 lépésre. De akkor már ezt is megunták és éktelen hajrával megrohanták a muszkát. Azért igyekeztek gyorsan szaladni, hogy ne fázzanak olyan nagyon ...

Valószínűleg nem nagyon bátorítóan nézhettek ki a bemaszalt arcukkal meg ruhájukkal, mert a muszkák alig adtak le egy-néhány lövést, pedig lehetett volna rá idejük elég: meg voltak kpve, megijedtek, amellettsötétes volt, nem látták, mennyien jönnek s azt meg „persze“ nem tudták elképzelni, hogy ezek ilyen

kevesen legyenek. Megvoltak győződve, hogy ezek csak az előcsoportja a támadó zászlóaljnak — megadták magukat.

Mikor a félreértés kiderült, a főhadnagyuk szegényében agyonlőtte magát, a kapitány meg ellenállásra akarta hizlalni az embereit; okoskodott egy kicsit. No, ennek egy szakaszvezető egy kicsit helyre rugdosta az eszit (a hátán keresztül), arra aztán rend lett és hozta a 60 góbé a jól megérdemelt 300 muszkáját.

Most 2 hete Tymbark alatt az erősen megtizedelt német hadosztály jobb oldala biztosítására a mi ezredünk egy különítményét vezényelték az örökké jókedvű Br. Apor főhadnaggal, jelentik a porosz tábornoknak, hogy itt van az oldal véd. Megkérdezteti, hogy milyen nemzetiségűek? „Ungarn“ a válasz. — „Sind sie Magyaren oder nicht?“ az újabb kérdés: „Honvédhusaren“ — a felelet.

Apor megkérdi később, hogy miért érdeklődtek olyan nagyon. A válasz igen lakonikus. „Mert 8 nap előtt, mikor ide jöttem, még 300 emberem volt századonkint kint, ma pedig nincs több 150-nél. Ha nem magyarok volnának itt mellettem, kénytelen volnék visszahúzódni. — „So werde ich aber ausharren!“ —

Hogy mennyire nem adja meg magát a mi katonánk, annak illusztrálására elbeszélem Győry főhadnagyunk különítményének az esetét — éppen most történi.

Elindult dec. 4-én 4 liszt meg 80 emberrel és a 11-es közös huszárok egy utász szakaszával, Limanowa Meyerhofról azzal a parancsal, hogy próbáljon átcúszeni az ellenség vonalán és robantsa fel, ha lehetséges, a Dunajec és Visztula összefolyásánál levő 2 hidat.

Győry Tymowa és Jurkow közti túl is jutott a csata vonalon; keletre térve kisiklott az orosz lovasság elől; éjjel ment, nappal pihent egy erdőben.

Rájött a Krakó—Przemysl közti műútra, amely az útját keresztelte; tömegesen ment ott az orosz gyalogság és a trén; kettős áttörhetetlen vonaliján. Les te őket egy napig, de látta, hogy se hossza, se vége. Megkísértette az áttörést sok helyen, de már mindenütt jelezték, mindenütt üldözték, folyton lötték — visszament újra egy erdőbe. Utána jött túlnyomó lovasság — látta, hogy feladatát meg nem oldhatja, elhatározta, hogy visszavonul. Egynehány emberét már akkor elveszítette.

Éjjel egy tanya mögött akart ellopózni, amely az útját elzárta,

de onnan is erős tüzet kap. — Parancsot ad Porubszky hadnagynak, hogy szálljon le és foglalja el a tanyát.

P. lóról száll, 20 emberrel előre megy, elfog 70 embert és 5 szekeret. Nem messze egy szobában alszik 12 tiszt. Porubszky bemegy harmadmagával, elfogja őket Lassan, vontatottan kezdenek azok öltözködni, mint akik időt akarnak nyerni.

Csakugyan: erős lövöldözés van újra és jön Bakó főhadnagy Gyóry parancsával, hogy a különítmény körül van véve; azonnal hagyják el a majort.

P. hajtja a foglyokat egy csordában maga előtt. De 3 oldalról lövik őket az oroszokat semmiképen nem viheti el — visszakergeti őket a majorba.

Gyóry ezalatt, körülvéve. P.-t meg sem várhatja már; megkísérli a hegyek közt való visszavonulást: onnan az erdőbe. Nincs más lehelő út, mint felmászni egy patakban vízmosásos szakadékon. Ez az „út“ is mind meredekebbé válik, látta, hogy vagy vissza kell hagynia a lovait, vagy el lesz fogva.

Alig lehetett a huszárokat rábírní arra, hogy otthagyják a lovaikat; sokan még az egyenes parancsnak sem akartak engedelmeskedni, hogy lelőjék a lovakat!

Megvolt végre — elfojtott szitkok közt persze — ez is; menekültek tovább gyalog. Nem ettek napokig mást, mint fűvet. Mondhatlau (nélkülözések közi, alvás nélkül, de folytonos harcban, teljesen lerongyolva felismerhetetlen állapotban verekedtek magukat át tenger ellenség közt — de visszajöttek. Hazajött Gyóryvet két liszt, meg 19 ember, a többi elbukott, megsebesült, elesett... de meg nem adta magát!

Porubszky azalatt, elvesztve Gyóryt szem elől s hátrább is lévén, még fokozottabb tűzbe jutott; kénytelen volt irányt változtatni s egy meredek szakadékon felvezetve a lovakat, felmenekült az erdőbe; itt elvált tőle a 11. huszárok utászcsapata s más úton próbált menekülni.

Porubszky fölmászik a hegytetőre s a bokrok közül távcsövével kikémléli a helyzetei. Látja, hogy nagy tömeg gyalogság van mindenütt a hegy aljában és kiveheti a csapatmozdulatokból, hogy az ellenség tudja, hogy ő a hegytetőn van; elkészülve várják a hajtók, hol és merre fog kitörni a vad.

Keletre fordul s éjjel a Dunajec felé próbál keresztül törni, — nem volt túlságosan messzire, — közben újra csatlakozik hozzá néhány 11-es huszár az elhagyott utászszakaszból, amelyet közbe

szétrobbantottuk, arra felé is erős tüzet kap, nem szabad az út már semerre.

A 11-esek parancsnoka eltűnt. Elfogták-e, vagy meghalt? senki sem tudja.

P. visszavonul a begyre; 27-en vannak összesen. Volt ott egy szakadék, annak a szélén egynéhány viskó. Ezek egyikében lakott Kasimir Patonisky (Porta febolizunak hívják ezt a helyet), egy kiszolgált lengyel altiszt. Ez rejtette el őket olyanformán, hogy a lovakat kettesével, hármásával szalmapajtákba beásott folyosókba vezették és szalmával torlaszolták el a kijáratokat is, hogy kívülről láthatatlanok voltak. A fiúkat pedig a szakadékon keresztül levezette éjjel egy teljesen elhagyott, dűledező viskóba, amelynek szétrohadt gerendái közt mindenünnen ki lehetett látni a vidékre. Ilt csak úgy fértek el, hogy egymásra feküdtek. Ez volt a melegezésnek is az egyedüli lehetősége. Öt napot töltöttek itt mozdulatlanul.

Látták a szakadékon át, hogy teszik tűvé az oroszok értük az egész hegyet; hogy jönnek csatárlánc-vonalban fölfelé; hogy szurkálnak meg pikával minden szalmakupacol. Többször lovagoltak el az ő rejtékhelyük mellett is, egy kozák be is akart már jönni (várta is már az ajtónál 2 markos legény, hogy belefojtsa a levegőt), de saját szerencséjére: meggondolta.

Öt napig hordott nekik Kasimir Patonisky éjjelenként élelmet. Mesélte, hogy egy orosz főtiszt összehívta az egész község lakosságát, kirakott ötezer rubelt az asztalra; azé, aki megmutatja, hol vannak a kutya vörös ördögök.

Mindenki tudta, hol vannak a huszárok, de a pénz ott maradi az asztalon.

Egyszerre, mint egy őrült rohan le kiabálva Patonisky: itt voltak a bakáink! — A huszárok alig bírtak megmozdulni; egymást támogatva támolyogtak megrogyó lábakkal ki a viskóból,“ ott hagyták a jó embernek minden krajcárkájukat és jöttek vissza, csak éppen, hogy nem ismertük meg őket, mikor „haza“ jöttek!

Hálás feladat volna, ha majd békét ad az Isten valaha talán erre a világra, egy történetírónak: összeállítani a tiszta magyar születésű, *sebesülés nélkül* orosz kézre került foglyok számárnyát; ez lesz meggyőződésem szerint e háborúban való szereplésünk legszebb monumentuma. Hangsúlyozni kívánom, hogy: sebesülés nélkül. Mert pl. a messze menő járőreink közül sok

kerüli orosz rabságba. De előbb meglövik őket! A járőr el nem viheti, ott marad ellenséges földön, foglyul esik. De seb nélkül? Olyan nincs, hogy ott maradjon a huszár!

Nincs még egy hete, hogy kilenc huszárunk visszajött orosz fogságból. Csupasz kézzel fojtották meg öreiket és visszajöttek.

Abban a rettenetes ütközetben meg, amely a Tymbark, Hajbrod, Jablonietz, Limanowa vonalban éppen most folyt le s amelynek azt az epizódját, amelyben magam vettem részt, részletesen le is írtam egymástól ötven lépésnyire volt Limanowán beásva a két ellenséges rajvonal s az oroszok, abban a tudatban, hogy csak szurony nélküli emberek állanak velük szemben, éjjeli tám'adást határoztak el, miután egész nap erős ágyútűz alatt tartották a lévőárkainkat. Azt is tudták, hogy csak egy kis maroknyi ember van ott.

A 13-as közös huszárjaink egy csoportja véletlenül túlment éjjel a saját rajvonalon és belejutott az előrerohanó oroszok oldalába. Ha már ott voltak, hát nekimentek!

Azok nem várták meg a rohamot a 9-es és 10-es közös huszárok, de még a 3-as és 9-es honvédhuszárok sem (Baintner őrnagy parancsnoksága alatt), akik itt egymás melleit feküdtek a fedezékben. Kiugráltak mind; a puskázást nem szereti a huszár, aki nem túlságosan érti; a puskaagy sem sympathikus fegyver neki. Bicskával, meg a kis ásóval vezette a 3-as honvédhuszárokat legelől a kis 21 éves Bauer hadnagy az ellenségnek, a tisztek elől mindenütt, kard nélkül! (az a lovon maradt) azok is ásóval meg pisztollyal.

Ember ember ellen, illetve egy huszár 4—5 orosz ellen; rettenetes sötétségben folyt ez a verekedés, amelyről akik visszajöttek, még most is úgy beszélnek, hogy elsápad az arcuk és reszket a hangjuk.

Egymás után esnek el a tisztek, de az oroszok szuronyos puskáját visszaverte a kis ásó, meg a bicska; hajnalig üldözték a huszárok a visszavert ellenséget; dugába dőlt az orosz támadás és megkezdték a visszavonulást még az éj folyamán.

Hajnalban támadt aztán a hős Hadfy altábornagy és híres brigadéros. Molnár Dezső vezérőrnagy estére megkerülte a miskolci bakákkal az orosz állásokat, eldöntöttek a csatát. Elfogták vagy 1000 emberüket és egy csomó kocsijukat. De nem ez a legfontosabb: az a lényeges, hogy Limanowánál fordult meg a kocka, vissza lelt verve a Krakó elleni támadás véglegesen s olyanformán

gondoljuk, mintha a mi kezünkben volna azóta a botnak a bunkó-sabbik vége ...

Igaz, hogy elesett ebben a kis mulatságban — hogy csak egyeket említsek — Muhr ezredes, Bernolák, Br. Fiáth. Br. Karg. — Tymbarkon húsz huszártisztet temettünk egy nap alatt, — mert meghalni, azt nagyszerűen tudunk! Hogy hány sebesült meg, nem tudom, de úgy hallottam, hogy a tisztek kétharmada. Diószeghy Dodó barátomnak is két golyó járta át a karját.

Elesett a vívógárdánk dísze, virága, kedves pajtásom, Szántay Jenő. Már a harmadik a magyar bajnokok közül rövid idő alatt. Szarvassy, Zulavszky, Szántay.

Még itt van a gárdából Windisehgrätz Lajos herceg, Filótás, Békéssy B., Ujfalussy és az öregek közül magam. Vájjon meddig, vájjon milyen sorrendben kerül ránk a sor? megnyitottuk rá a múltkor a totalizatóri!

Mi, huszárok, nem szoktunk különben úgy tömegestől elesni egyszerre, mint ennél a limanovai bálnál. Nálunk ez másképp van, mint a bakáknál. Nálunk a járőrök hullatják el rendesen az embert, de azok aztán mindennap. Nálunk nem egyszerre bocsátják meg a csapatot, hanem állandóan csepeg, csurog; már ahogy jön. De azért kaland is minden „messzemenő“ járőr és meg volna sértve az a tiszt, akit kihagynának ebből az idegfeszítő mulatságból, amelyik különb, mint minden vadászat és engem is azzal fenyeget „Bösze“, hogy „ha nem adod ide a fényképező masinát, akkor itthon hagylak!“ (Persze, kénytelen vagyok odaadni.) De, ha veszélyesek is néha ezek a szórakozások, az már nem igaz, hogy ilyen, meg olyan érzékeny búcsúk, levélíráskok előzik meg, mint a lapok írják. Éppen most ment el Füzesséry Sanyi 20 huszárral, bejött, jelentkezett, hogy indul, aztán kért 2 konzervát meg egy hócipőt; az a tiszt, aki odaadta a hócipőt, kikötötte, hogy ha elvész a hócipője — mármint a Sanyival, — akkor rászáll az árván maradi sarzsiló; ez volt az egész; máskor ennyi komédia sincs. A legények meg, akik már nyeregben várták, indultak, mintha menáziért mennének, nem pedig hidat robbantani a muszka vonal mögé. Legfőlebb egy kis évődés esett, hogy kinek a szeretője kire marad . . .

Mert hát gyerekek ezek a huszárok még ma is! Hrebennénél történt — akkor még nem voltam itt, — hogy a mi hadosztályunknak kellett fedezni a hadsereg visszavonulását. A beásott huszárok állásait az orosz tűzérőség nehéz, 12 cmts. gránátokkal kezdte löni. A hegy tövében állt tartalékban egy huszárszázad és a legény-

ség kicsit sápadtan nézte ezeket a „nagy gombócokat“, mert még ilyeneket nem látott, meg a belőlük jobbra, balra felcsapódó porfelhőket, föld vulkánokat.

Ültek ott egy csomóban, mint a megriasztott foglyok. Ekkor — hogy, hogy nem, — egyik, egy mellettük levő, kifosztott paplaktól előhoz egy kiszolgált football-lapdát és magas ívben közéjük dobja. Előbb megijedtek, azt hitték, hogy ez is „gombóc“, de aztán megfogta egy-két jókedvű fiú, elkezdte dobálni; a veszély el lett felejtve és azutáni hiába röpködtek a gránátok, ő tőlük robbanhatott a „gombóc“, mert a fiúk footballt játszottak! és közben szedték föl közülök, meg a tüzérek közül hordták a sebesülteket lefelé.

Ezek az apró epizódok, amiket most leírok, csak adatok a huszár természetrajzához; a vakmerősége: gondtalanság. És nem azért dicsérem a magyart, mintha nem láttam volna hősöket minden nemzetiségből. Már a paritás kedvéért is elmondom Fleischer Rudolf kapitány esetét az osztrák Landwehrtől (30. Res. Regt); vaskoronarendet hord, hadiékítménnyel. Azt nem adják ingyen — legfőlebb magasrangú tiszteknek a vezérkARBól. De nem egy kis kapitánynak.

Augusztus 28-án, a komarowi csatában, Kolónia Ruszcyanánál olyan tűzbe került egy gyalogsági brigádunk, hogy 1 óra alatt elvesztette a legénysége 40 százalékát; nemcsak elesetek, de még meg is örültek egyes tisztek a rettenetes halálzivatárban — visszahullámmint sziklán megtörő hullám — hátra, hátrább! — Vannak percek, mikor megszűnik minden hősiesség, ahol nem marad csak az önfentartási ösztön, és itt a legprimitívebb okosság is azt követelte, hogy: vissza! — mert még egy óra — és nem marad ott élő ember.

De Fleischer — nem ment vissza! Ő nem kapott parancsot! — Maradt 50 embere még; azokat szétosztotta a vonalra és lövett; patron elég volt az elesetteknél; volt miből. 37 ágyú lőtte az állásukat; könnyű volt a „Mündungsfeuer“-eket megszámlálni az est szürkületében.

Három órát tartott így ki; mikor éjjel lett, akkor vonult vissza. Alig ment 200 lépést, mikor már hallotta az „Úrra“! „Úrra“! kiáltásokat — akkor rohamozták az oroszok a kihűlt helyüket . . .

Összeszedett vagy 600 embert a szétrobbantott brigádjából és

így vonult be a hadosztályához. Csak az ő kitartása akadályozta meg, hogy az oroszok a vonalat ott át nem törték.

Igen, ez az ember hős és hősök, akik vele voltak! Csak a baj, hogy nem mindenütt vagyunk elegenden ebből a fajtából é nem állanak mindenütt azzal a halállal leszámolt, kösziklába me revedett szilárdsággal, amely nélkül ilyen rettenetes túlerővé szemben győzni nem lehet. És ez is egyik oka annak, hogy az: sok vér, ami elfecsegett, kiomlott, meg nem szökkenett a sudár; a győzelem fáját.

Ha mindig és mindenütt úgy álltak volna, mint ahogy m álltunk Limanowánál, úgy most énekelve mennénk Pétervár felé csak úgy porzana a hó a lovaink lábai alatt!

De így még több vérrel kell öntözni annak a fának a győ keret, hogy sudárba szökjön, mert még mindig nem hajtott k rajla a végleges diadal bódító, veres virága, amelyiknek olyai nagynak kellene lennie, hogy betakarja csodaleveleivel az eges: eget. Olyan mámorítóan, káprázatosan illatosnak, hogy meg szűnjön sírni az árvák szeme és ne lásson, fascinálva mást, min azt, hogy lesz ebből a virágból egy csodálatos gyümölcs: a béke

Egy olyan gyümölcs, amelyből jusson mindenkinek és min denki gazdagabb legyen, mint volt azelőtt.

Egy olyan béke, amely végre ennek a sokat, szenvedett or szágnak is megadná azt a helyet a nap alatt, amelyet ez a hős vé ebben a háborúban százszor megérdemelt!

— Hát majd öntözzük, szép csendesesen, tovább.

XXX.

Vojtova, dec. 24., karácsonyeste.

A méltányosság követeli meg, hogy a lengyel légió elölt meg hajtóm a zászlókat és kifejezem előttük azt a elragadtatást, az a tiszteletet, amely megérdemelnek ezek a hős fiúk, akiknek; bátorsága, önfeláldozása valóban egytestvér a magyaréval.

Idealisták, mert még gyerekek. De a legnagyobb ideálist; köztük a hófejú öreg vezérük, Pilusovszky „Oberstbrigadier“.

Már az édesapja forradalmár volt. 70—71-ben próbált is forradalmat szítani; se ő, se a fia nem vélték észre a Wawelen:

mammutcsontokat . . . szemük csak a lengyel sasra volt szegezve s lépten-nyomon várták, mikor ébred; mikor nyitja szárnyát, hogy fölrepüljön újra a (napba — a Dnjeszter és a Duna felé...

Tíz év múlva a fia, 18 éves korában indított először titkos mozgalmat; elküldték Szibériába. Omskban dolgozott az ólom-bányákban, 28 éves korában „szabadságolták“ Varsóba; ott lapot indított és titkos mozgalmat szervezett. Elfogták megint; Pétervárra vitték, örültséget szimulált, 2 évet töltött a tébolyodottak közt. Akkor hazaeresztették Varsóba; újra összeállt az elégedetlenekkel, az írókkal, a fiatalokkal és dolgozott tovább. Kiutasították. Eljött Krakóba, ahol a „Jungschützenverein“-ek által már meg volt vetve a Légio alapja. Volt egy oroszországi és egy francia titkos Légio is a galiciain kívül.

Már 1909-ben, az első szerb bonyodalom idején készen állt P., hogy a fölkelés zászlóját kitűzze, hogy Ferenc Józsefet Lengyelország királyának kikiáltassa és Varsó elfoglalásával akarta kezdeni.

De a háborúból nem lett semmi, a fölkelés elmaradt.

A trónörökös megöletése után rögtön fegyvert kértek Bécsben, de a monarchia igen hidegen fogadta a vállalkozást: gyerekeknek tartotta őket. Igaza volt. Tényleg gyerekek; mindig a könny jön a szemembe, amikor találkozom velük.

P. ekkor kiválasztott 140 „gyereket“. Volt az első jelentkezők közt egy 60 éves író is, aki sírva kérte, hogy vigyék el, de ezt otthon hagyták, csak a „gyerekeknek“ volt szabad jönni. — Augusztus 2-án átlépték az orosz határt, a csapat egy nap alatt 450 főre .szaporodott. Csak régi Werndl-puskáik voltak még akkor.

Három nap múlva már volt 80 lovasuk; mind az oroszoktól elvett ló és fegyverrel. Dicsőség járt velük, amerre mentek; rémei lellek az ellenségnek.

Volbromnál rendes csatában verték meg az oroszokat, elvették az ágyúikat, lőszerkocsijaikat; most már volt tüzérségük is. Pár hét alatt 20.000 főre szaporodott a számuk, de 15.000-en azóta már elestek, sebben, főleg betegségben. Kimerülésben pusztult el nagyon sok, de meg kozákgolyótól, saját öngyilkos kezétől és az akasztófán.

A légionista nem adja meg magát; nem is érdemes. Az oroszok nem ismerik el őket hadviselő félnek, csak franctireur csapatnak és föltétlenül fölakasztják, akit megfognak — még ha

halálos sebbel kerül is a kezükbe. Hát öngyilkos lesz mind, aki a kezükbe kerülés előtt áll.

Teljesen fizetés nélkül szolgálnak; a följánlott 1 millió korona subventiot sem fogadták el.

Akad köztük magyar fiú is elvéve. Hallottam őket énekelni menetközben. A „Jeszee Polska nie zginel“ úgy áradt szél a levegőben, mint az élet árja, amely virágszirmokat sodor magával és arnig a nóta esengett, mintha még az én szomorú, skeptikus szemem is látta volna a fehér lengyel sast repülni, — messze, magosan . . .

Akkor voltam velük legfőbbel, amikor Tymbark-Dobra közt verekedtünk; a mi állásunktól jobbra levő dombokat tartotta ott a Légio. Ott hozták a segítő helyem előtt a sebesültjeiket, lázban égő fiúkat, akiknek azért csikorgott a foga, hogy el kellett menniük, de, ha fájt nekik, mikor kötöztem, az anyját sikoltozta még egy-néhány. Kis fiúk, 16—17 éves, fejletlen, sovány legénykék! Sohase fogom őket elfelejteni — rettenetes hideg volt akkor és hoztak egyet, akiről egy shrapnell-lövés letépte, lefosztotta a ruhát; csupasz volt és violaszínű a melle, befagyott vér volt a két tüdőlövés helyén; szilvakék volt az egész fiú és folyton azt hörögte, hogy „anyám, édes anyám“. Delirált, egyebet nem mondott, sohase tudtam meg, ki volt, csak azt tudtam, hogy magyar és éreztem, mikor hal meg a karom közt.

Nem tudtam neki tenni más szívességet, mint. azt, hogy magam temettem el. Jó sok szalma közé, hogy ne fázzon szegény ... és tettem neki egy kis nemzeti színű kokárdát a mellére, amelyiken már a piros szín nem látszott, ahelyett vágtam neki egy piros zászlószalagból egy darabot; azt a kezébe lettem, meg egy kis keresztcskét. A zsebében volt egy őszhajú öreg jószágos asszonynak az arcképe, azt odafektettem a szívére.

„Fetiszizmus“, mondják majd az „intellectuell“-ek; a fölvilágosodottak— Legyen! Mi itt a harctéren mind fetiszizmusban szenvedünk egy kicsit — és fetisista minden tengerész, fetisista mindenki, aki meghalhat bármely percben.

(Hat óra; most öltöztetik föl az ünnepi ruhába a gyermekeimet; most veszi föl a kis Mucu az új lakkcipőt, amelyre olyan büszke; most készülnek minden barátomnál, minden páciensemnél a kipi-rult arcú apróságok az év legnagyobb ünnepére, amely az övök — kizárólag az övök — a kórházamban már ki van osztva a játék,

amit a kegyelmes asszony küldött; ott is boldogan kacag még, aki tud . . .)

Most már van a Légiónak tüzérsége; adtunk nekik 7 ctns. ágyúkat, amelyeket imádnak s el nem hagynának semmiféle veszélyben; tőlünk kapják most már az élelmezési és lőszerpótlásukat: van már rendes tréningjük is.

P. maga nevezi ki a tiszteket. Aki ma közlegény, az holnap tiszt lehet s ha egy tiszt nem jól teljesít egy parancsot, másnap közlegény. A parancsőtisztek zenevirtuózok, művészek, írók, gyárosok, ügyvédek.

A Légio parancsnoka együtt él a katonáival; tiszték és .közemberek egyaránt művelt fiúk (pardon: férfiak!) és szolgálaton kiviii az érintkezés ia lehető legbarátságosabb. Imádják a magyarokat; csak magyar tiszteket, magyar géppuskákat kérnek. Parancskiadásnál mindig együtt van az egész tisztikar; mindig megbeszélik előbb az általános helyzetet és a másnapi haditerv részleteit.

A fiúk túlfiatal kora, meg az előzetes kiképzés hiánya okozta, hogy az első hónapokban nem bírták el a rettenetes nélkülözést és megerőltetést, amitől még a felnőttek közül is oly sok ezer pusztult el! Sok betegedett meg, és sok el is halt emiatt. P. most azt a végtelen okos dolgot eszelte ki, hogy megfelezte a Légiót (van A. és B. csoport), az egyik fele pihen, a másik verekszik. Ez alól a szabály alól csak döntőnek látszó ütközet esetén van kivétel.

Azt a tisztet vagy közlegényt, aki egy parancsot teljesít, kézfogással jutalmazza a parancsnok; ha vállalatra mennek, vagy ha megjönnek — megölelik, megcsókolják egymást — hiszen náluk minden küldetés halálveszedelem.

Pilusovsky maga hidegvérű, szigorú, komoly katona; ősz, kecskeszakállú, meghajlott hátú, sima homlokú ember, mélyen bennülő szemekkel, bozontos szemöldökkel.

A Légiónak van a legjobb felderítő szolgálata az egész hadseregben; járőrei teljesen megbízhatók, mert egy parancs felületes teljesítése feltétlenül lefokozással jár s ennél nagyobb szégyen a Légionistál nem érheti. Az P.-nek nem elég, hogy „itt vagy ott ellenség van“, azt is jelenteni, tudni kell a járőrnek, hogy mennyi — és mennyi tartalék van a hátuk mögött.

Legtöbbször polgári ruhába öltöznek a fiúk; maskírozzák magukat és úgy lopóznak az ellenség közé. Ahol csak lehetséges, bemennek a paphoz és azzal informáltatják magukat, Csak akkor

jönnek vissza, ha már meggyőződtek arról, hogy az információik helyesek.

(Most már ott vannak Budán, a nagyszüleiknél a gyerekeim; most ismétli a kis lányom az ünnepi mesét vagy verset, amit a Murcimamája irt és amit egy félóra múlva el fog mondani a nagyapának, akinek holnap születésnapja van; a jó, édes (nagy-mama meg a kis fiamat türtőzteti: egy félóra múlva jön már a Jézuska.)

— A mi hadosztályunk Neu-Sandec körüli harcaiban is részt vett a Légio. —

Mint már említettem, december 1-én még Tymbark, Dobra, Gruszowiec, Slopnice, Zamiesci még az ellenség kezében voltak. Ekkor támadtunk mi (Hegedús-dandár) és viaszorítottuk őket, míg gróf B. tábornok a második dandárral Neu-Sandec felé nyomult előre.

Ezt az előnyomulást a Légio azzal segítette elő, hogy az ott küzdő Retlich-dandár egyik megszorult géppuskaosztagát kimentette egy kellemetlen helyzetből, erős éjjeli támadással, azután meg azzal, hogy a Slopnicére bevonult ellenséges lovashadosztályt megtámadta.

Magához gyűjtötte P. előző este fiatal gárdáját és két önkéntest kért, aki Slopnicét kikémlélje: kiállt egyszerre száz fiú!

P. kiválasztott kettőt, akiknek legdurvább volt a kinézése (egy mérnök volt, meg egy varsói gyáros), saját maga maszkírozta őket; felöltöztette, megcsókolta, eleresztette.

Este 11 órakor beállít két pásztorfiú *mezítláb* a slopnkei pap-hoz; egy sereg orosz tiszt dorbézolt ott éppen. „Papot keresnek, mert haldoklik az anyjuk; eltalálta egy magyar golyó.“

Amíg a pap elkészült, magukban maradtak vele; megmutatták neki a Légio jelvényét (a keresztbe fektetett kardot a sassal), a pap megmondta, hogy 400 lovas van a faluban; pár száz lépéssel hátrább meg egy lovas hadosztály; azután el is kísérte őket, nehogy gyanút keltsen az, hogy magukban mennek a fiúk.

(Most már összegyűlt az egész család; most köszöntik föl a gyerekek a nagyapjukat, most adják át a virágot, amit eddig görcsösen szorongattak a kezükben — most gyűjtogatja öreg Teréz a gyertyákat — vájjon ki tette föl a fa tetejére a csillagot az idén?)

Éjjel megtámadtuk a falut; Böszörményi, a mi vitéz géppuskás főhadnagyunk az ötösöktől, aki akkor be volt hozzájuk osztva, lőtte az utcát géppuskával; elfogtak 140 lovast tisztestől,

azután visszamentek, mint akik dolgukat jól végezték. Másnap pedig már Neu-Sandec kikutatására küldöttek járőröket, akik hírül is hozták, hogy a túlságosan jól informált ellenség óriási erőket készül harcba vetni a dandárunk ellen; itt vannak már a 1.0., 11-es lovas hadosztályok; a 10., 11., 30., 16. gyalogezredek is jönnek már gyors menetben és már is megszállták a várost környező hegyeket.

A mi dandárunk még nem érkezett be, mert folytonos harcok közt kellett előnyomulnia; a Légió tartotta magát, amíg lehetett, mikor aztán túlszárnyalni kezdték, egyelőre visszavonult Jurkowra, hogy az ellenségnek a Dunajec völgyén való előnyomulását megakadályozza.

Dec. 1-én támadt (ugyanakkor, mint mi) a B. dandár; másodikán P. elhatározza, hogy túlerőt maszkírozva félrevezeti az ellenséget. Hihetetlen hegyi utakon nyomul előre Limanova irányába; eljut Zamiescinc, megszállja a magaslatokat, tűz alá veszi az orosz állásokat és ugyanakkor előre lopódzott Légiókürtösök csúsznak az ellenség közé és orosz kürtjeleket fújnak. „Riadót“, azután „visszavonulást“ jelez a kürtszó; amott óriási kavargás támad az éjszakában; a géppuska-osztagunk gőzerővel dolgozik, de még egymást is lőtték az oroszok a sötétben! Pánik-szerű menekülés; 50 orosz halottat temet el másnap a zamiesci-i pap.

(Most húzzák széjjel a szárnyas ajtókat a hall meg az ebédlő közt; az ebédlő szögletében ott áll a nagy fa; milyen szép lehet az idén ...)

Ez a diversió igen megkönnyítette a Bi..... dandár előnyomulását, mert Limanován szabad lett az út; az ellenség a kaninai magaslatokat szállotta meg s irmon; támadt rohammal a beásott huszárokra. Ekkor volt az az elkeseredett roham a kis nyírjes erdőben, amelyben 20 derék tisztünk elesett, 150 derék huszárral; még ma is siratjuk őket.

(Most mennek be a gyerekeim a karácsonyfához; az apjuk nem küldhetett nekik innen más ajándékot, mint üres shrapnell-hüvelyeket, amelyeket rá lőttek s amelyekért még fáradnia se kellett; csak föl kellett emelni a Jablonietzi „Sanatorium“ ajtaja meg kitört ablaka előtt; orosz foglyok cipelték két napig, azután elment az egyik tisztünk Pestre, az elvitte — jók lesznek virág-cserépek. De van, hála Istennek, van ott bizonyára szebb játék is ennél!)

Nemes harc volt ez: a magyar meg a lengyel nemzet színe, virága együtt és ez csak egy lap a Légió történetéből; azért szakítottam ki ezt, mert kiegészítése a mi hadosztályunk harcainak nov. 26.—dec. 13. közt.

Egyik legérdekesebb dolga a Légiónak az volt, ami az ivan-gorodí visszavonuláskor történt, ők ott második tartalékhátvédnek voltak kirendelve s egyszerre azon vették magukat észre, hogy benne vannak a legerősebb ágyú- és puskatűzben és körülzárva az üldöző ellenségtől.

P. látta a helyzet kétségbeesett voltát, de nem vonulhatott vissza, mert erre parancsot nem kapott.

Elfogták-e ezt a parancsot? lelőtték-e, aki hozta? az ki nem tudódott, de az bizonyos, hogy napokig tartották magukat és csak véren engedtek át minden talpalatnyi földet. Végre körül voltak fogva egészen, parancs már nem is jöhetett, nem maradt hátra más, mint keresztülvágni magukat. Egyedüli visszavonulási lehetőségük Sidlovecz-en át volt, de azt is orosz csapatok tartották már megszállva.

(Most már megnézték az összes játékokat a gyerekek, most már kezdenek örülni a karácsonyfának is. Mert hiába, a karácsonyfát, mi öregek, főleg magunknak csináljuk, a gyerekek nincs díszes karácsonyfára szüksége. És nem kell, egyiknek se kell a drága játék, kiválaszt magának egy, neki tetsző semmiséget és rá se néz talán a többire. Tudom *érezem*, hogy az én kis fiam most bizonyosan az ő saját külön shrapnelljét cipeli és rá se néz az egész komédiára, hiszen ezt a furcsa nehéz jószágot Mucupapa küldte neki.)

Éjjel 11-kor lopóznak a légionárusok Sidlovecz falu alá. Ott kiadja P. a következő parancsot: „Kiüríteni a fegyvereket“(!), hogy még akaratlanul se, még végszükségből se tehessen senki egy áruló puska lövést, „föl a szuronyt, visszahagyni az összes vonatkocsikát, szétszedni az ágyúkat, azokat gyalog viszi a középén menetelő 54k zászlóalj és előre!“

A biztosító szolgálat előljárórei oroszul hangosan beszélgetve nevetgélve — idegek kellettek ehhez a mulatsághoz, annyi bizonyos! — nyugodtan, minden sietség nélkül átsétálnak az orosz előőrsök vonalán: utánuk, orosz népdalokat énekelve vonul el a falun keresztül a Légió.

A ruháik az oroszoktól vannak elvéve mind; sötét éjjel volt; ilyenkor felismerni az egyedüli ismertető jelüket — a csalínál —

nem könnyű; az orosz tiszték vagy aludtak vagy mulattak, azután meg ki gondol ilyen vakmerőségre! senki sem állította meg őket az úgyis fáradt, már lepihent orosz seregből: kiértek a városból.

Előttük volt újra a szabadság útja, amely nekik csak újabb halálveszedelmeket jelenthetett. De oly elemi erővel tört itt ki belőlük az addig lenyűgözött tettvágy, hogy megfeledezve a még mindig elég szükséges óvatosságról, nem állották meg, hogy emlékül el ne fogják és magukkal ne vigyék az orosz elővéd 36 emberét.

Mennek egész éjszaka, túlérnek az ellenség vonalán, térdre borulnak, imádkoznak, aztán megtöltik újra a puskát, felzendül a „Boze cos polske“ és a lengyel Hymnuszt énekelve elindultak a seregünk ulán, hazafelé.

(Most ülnek le a nagy asztalnál vacsorázni, egy hiányzik a tavalyiak közül. A gyermekeknek ott van az ölében az a játék, amit megszerettek, amit kiválasztottak; ma inkább azt nézik, mint a vacsorát; még a parfait sem izgatja őket. Sietni se kell, mert ma sokáig maradhatnak fenn és még a templomba is el fognak menni a mamával, hogy az apjukért imádkozzanak.)

— Kopognak. — Bejön a szolgálatban levő őrmester és jelenti, hogy most állt fel a ház körül a szuronyos készütség és pár lépéssel arrébb fogtak 2 muszkát. Az ezredünk a rajvonalban van. Rázza a házat a szél, sikoltozik és kacag; közbe dörög az ágyú mögöttünk, lövi a Jaslo felé levő orosz állásokat. Koromsötét van; várjuk az orosz támadást, amely bármely percben ránk zúdulhat. A házunk az egész hadsereg szélső jobbszárnyának legelőretoltabb előőrsa ma. Rajtunk túl csak a sötétség és az oroszok.

Minden pillanatban megrohanhatnak bennünket.

Stílusos karácsonyeste!

XXXI.

Motto: There may be Heaven—there may be Hell.

Meantime, there is our life here. We-ell?

(Kipling.)

Dec. 26. Tüzérségi állás Wojtova mellett.

Huszonharmadikán este 9 óra volt. Éppen el akartuk oltani a kis napha-lámpát, amikor bejön fáradtan Szabó Jóska, a híres vészmadár géppuskás kapitány.

— Ezredparancsnok úr, alássan jelentem, hogy engem lehívtak a rajvonalból, a hadosztályhoz. Nekem jó újság, nektek rossz. Két óra múlva indulhattok, most írják az eligazítást. Én is megyek, hogy legalább két órát aludjam, de nem tudnátok-e adni egy theát? csontig vagyok fagyva!

Leül a kemencéhez és megvárja a theát, amelyet gyorsan főz Szűcs uram, akinek éppen ma ígérte meg Pilótás, hogy elküldi rajvonalba, ha ilyen ehetetlen dolgokat ad fel, „csináljon ott earriére-t a bitang!”

—Hát hova a csudába megyünk ily hirtelenül már megint? — kérdezzük Szabót, amint melegíti az elkékült, agyonfázott kezét.

—Harklovára, azt mondták a hadosztálynál, — feleli amaz, és rágyújt egy cigarettára, — de magok se tudják még biztosan. Csak annyit tudnak, hogy ott, a karácsony örömeire, erősen támadnak tegnap óta és sürgős erősítésekre van szükség.

Megissza a theát és elmegy.

Megpróbálunk aludni, de nem lehet. Ha az ember azt tudja, hogy 2 óra múlva indul és minden pillanatban az „Eligazítást” hozó „kopogós” huszárt várja, nem megy az alvás. Pedig nagyon ránk férne, mert halálosan fáradtak vagyunk. És titokban mind-egyikünk azt remélte, hogy valami hallgatólagos fegyverszünet mégis lesz az ünnepen, mi is betartottuk volna majd 13 nap múlva, mikor az ő karácsonyuk lesz.

Előkerülnek a térképek. „Hol a csudába is van az a Harklova?” Csak 18 kilométer! Mint mars, semmi. Elindulunk éjfélkor, sötétben csak négy kilométert számítva óránként, 5— 6 óra reggel oda érünk. Csak ilyen pizsokidő ne volna!

Forgolódik mindenki a vackon, nem alszik senki; a sötétben hol itt, hol ott sercen fel egy gyufa, egyik a másik után gyújt cigarettára, de az „eligazítás” nem jön.

Végre — éjfélkor! bejön az altiszt „jelentem alássan, a hadosztálytól hoztam Eligazítást!”

Úgy is tudjuk, mi van benne. De nem! egyelőre csak annyi, hogy az ezred jöjjön le a rajvonalból és itt a templomtéren gyülekezzen a divízió, újabb parancs fog jönni...

Úgy látszik, elég nagy az izgalom a hadosztályparancsnokságnál, mert nem egy parancs jön, de minden órában egy. Végre, mikor már alaposan kidühöngtük magunkat, 3 órakor jön a jelentés, hogy az ezred lejött s ugyanakkor az eligazítás „harcszerű”

menetre; ágyúk a hadosztály közepén a 3. és 5. ezredek közt; indulás, mielőtt az ütegek leérnek az eddigi lövő állásból.

Kibújunk. A templom előtt gyülekezik, nagy füstű, kis lángú szalmatüzek mellett várja a reggelt a huszárság.

Pirkad; erősen zúg és .sikkel a szél, csóválja a lombtalan fák ágait, térdig ér a sár, zuhog a jeges eső, vigasztalan szürke nappal lesz végre és legalább meglátom a rosenbarki templom tornyát, amelyik elég furcsa alkotmány. Fából való, barnás pléhbe öltöztetett hosszúkás pyramis, amelyiknek a hegyén az obligát orosz kereszt egy kicsit csámpásan áll; a teteje alatt, meg a derekán pedig egy-egy — valószínűleg az eső felfogására szánt — pléhből való züllött Stuartgallér lóg lefelé.

Végre — fél 9-kor reggel! — lecsúsznak a hegyről és kimász-
nak a sárból az ágyúink — ezek miatt ugyan kár volt olyan nagyon
sietnünk — és elindulunk a tönkretett, halálra sebzett utakon,
amelyeket éppen úgy elpusztított a háború, mint minden mást
ebben a szerencsétlen országban.

Úgy látszik, a visszavonuló ellenség errefelé akar visszavágni,
mert tetemes erők eltolását jelentik északon, nyugaton és délen
előttünk. Oroszok tartják Jaslo városát, a Visloka folyó mind a
két partján gyülekeznek és állítólag délnek mennek, ahol a 4-ik
„Uzlantik“ áll. (Uzlantik-lovashadosztály. Novemberben „Max
Alán“ volt. Decemberben „Uzlantik“ a hivatalos neve. Vájjon,
hogyan fogják elkeresztelni januárra?)

A mi 3-ik hadseregünk délről nyomja az ellenséget, de a hely-
zet nagyon komplikált és mi mehetünk rendes foglalkozásunk
után: „Lückézni“ (Lücke — hézag, nyílás).

Ez a mi mesterségünk. Ezért szaladunk mi folyton jobbra-
balra, mint a bolondok. Ahol valahol gyenge a vonal, ahol egy
„Lücke“ támad, hamar beledobnak egy lovas hadosztályt.

Csak legalább aludtunk volna! De azért még elég jó kedvvel
indultunk útnak. Ma lesz karácsonyeste és délre várjuk a postáit;
aki csak egy kicsit is gondol ránk, az bizonyosan megemlékezett
rólunk. Az elmúlt napokban tudtuk meg, hogy a mi harcaink Jab-
loniecz—Limanován valóban döntő jelentőségűek voltak s ma-
kacs kitartásunk abban a halálzivatárban egyik legfőbb oka az
ellenség visszavonulásának, amelyik itt akart keresztültörni, van
tehát okunk büszkének is lenni egy kicsit . . .

— Most már megköthetik a békét, — volt az általános véle-
mény, — meg is kötik hamarosan; ez több mint bizonyos. A mon-

archia Szerbia miatt indított háborút; Szerbia a mienk, most felhozzák onnan a csapatokat; 4—5 hét alatt kiverjük a muszkát innen: a háború célja el van -érve, addig a németek is elkészülnek és febr. 1-re teljesen künn leszünk a vízből!

(Künn van a vízből: az, aki hazamegy. A sebesültet is azzal vigasztalja a többi: „Künn vagy a vízből, mit búsulsz?”)

Jön azonban egyik Hióbposta a másik után. Amint a hadosztály fekete-vere s kígyója lassan kanyarog az úton, egyik tiszt a másiknak kiállja hátrafelé az újságokat, amelyek előlről jönnek, ahol a tábornok meg a vezérkar lovagol — és én, aki ma jól hátul beszélgetek, már messziről látom, mikor még nem is értem a szót, hogy rosszak a hírek.

Mert annak a tisztnek, aki most hallgatja, hogy az él-század ról mit kiabálnak vissza neki, erősen felágaskodik a lora, önkénytelenül megsarkantyúzta szegényt.

A postáinkat ma már semmi esetre se kaphatjuk meg. A csomag-postáért nem kár, legfeljebb egy hét múlva eszünk „hazai“-t, ki törődik ezzel? de a levelek! Hát még egy meleg szó se jusson ki egyik- vagy másiknak karácsonyra?

Legalább látnám, hogy örül a többi; akkor talán én is jobban kibírnám ...

Hát ez meg mi megint? R. Pista úgy kiabál, amint az'osztálya élén lovagol, hogy egész belevörösödött; ott ágaskodik a F. lora, amott meg M. Ernő üti a magáét.

Mellettem is eljön egy parancsörtiszt, aki most jött 1 órája Pestről és a kedves híreket hozta: „Arangyelovác-i katasztrófa, Valjevót föladtuk. Belgrádot kiürítettük, a veszteségek nagyságát titkolják!”

A kezek ököltre szorulnak; a tüzlángként föllobogott béke-reménységnek vége; most már megvan a kellő karácsonyi hangulat!... mit nekünk a Hindenburg diadala, mit nekünk limanovai győzelem, ha még csak nem is reménykedhetünk a békében, mikor már úgy belefáradtunk, úgy belefásultunk, hogy csak ez tartott mindnyájunkat.

És hát döntő volt-e valóban a jahlonicz—limanovai csata, ha ilyen rövid idővel ezután 6, sőt legújabb értesülések szerint 8 hadtest készül éppen most megtámadni bennünket (ez a hír is ugyanígy érkezik visszafelé, mint az előzőek).

Przemysl—Lemberg vidékéről való hadtestek ezek minden valószínűség szerint, de még azt sem tudhatni, nem újra Magyar-

országba készülnek-e és a mi irányunkban jelzett mozdulatok csak tüntetésszerűek.

Nem tudunk semmit. Ejh, úgylis minden mindegy már!

Rettenetesen fúj keresztül rajtunk a szél és vágja az arcunkba az esőt marokszámra. Minden szélrohamra el kell fordítani a fejünket és könnyezik tőle a szemünk. (Vagy talán nem is a szél?) — „Le vent qui souffle á travers les montagnes me rendra fou!“ —

Biecz-en ál indulunk, kerülő úton Harklova irányába, a „Lücke“-t kitölteni; neki az ellenségnek.

Biecz-en régi vár maradványai, meg van még belőle a piac közepén a vaskos őrtorony, meg a kapu fala. Különbön a megszokott kép: sok sár, sok piszok, sok katona, sok zsidó és a teljesen kifoszlott fiaiak, feltört üzletek.

Hl találkozunk a besztercebányai bakákkal; ezek már a friss, sorozásból valók.

Hátramaradok a legényemmel és végigjárom a várost. Gyertyákat keresek, mégis muszáj ma karácsonyfának lenni!

Éppen 15 vékony faggyúgyertya van az egész városban, karácsonyfadásznak, meg egy fél skatulya Stollwerk-féle caramell-eukor. „Lisztet adjanak!“ „Nyima panye, nyima!“ ez a felelet mindenütt, pedig már 10 koronát ígerek egy kiló lisztért. (A tegnap süttött zablisztpogácsát még hadi jóindulattal sem lehet megenni.)

Amerre megyünk, mindenütt kísér most már az ágyúdörgés; baloldalunkon sűrűn robbannak a lövedékek, de semmi közünk hozzá, legalább 2 kilométerrel „zu kurz“.

Megállok minden olyan ház előtt, amelyik nem látszik teljesen kirabolva. „Munki, panye?“ (Van-e lisztje?) „Nyima, panye, nyima!“

Végre eljövünk a Lipinski elölt naphtharaffinériához. Üzemből látszik; itt lesz liszt. De itt is „Nyima“, „hanem a lipinski-i papnak egészen biztosan lesz!“ — Jó, menjünk a lipinski-i paphoz.

Ott van az udvarán és nem örül nekem, azt látom, pedig nagyon kedves vagyok. Úgy látszik, bőségesen megtanulta, hogy ha egy tiszt lovagol be az udvarába, az nem gyönni jön mostanában.

Nincs neki egy csöpp se, de alig 3 kilométernyire ide, a baloldalon van egy csendőrors a hegyek közt, annak biztosan varr. tegnap hozott Szandeczról egy zsákkal!

Már pedig én a fejembe vettem, hogy ma pogácsát süttetek, ha 25 hadtest jön is! Keressük meg a csendőrt. Kérdés csak, hogy nem szokott-e meg azóta liszttestől, mert arrafelé erősen „dörgölnek“ már az ágyúk.

Szerencsém van; otthon lelem. Éppen most készül lóra ülni, egy szekér be is van fogva; pakolnak arra éppen, úgylátszik, visszafelé akar koncentrálni, amit megbocsátok neki, mert ide nem messze már tömegestől robbannak a shrapnellek és a muszkák, kedves szokásuk szerint, kezdik „tapogatni“ ezt a völgyet is. A franciáktól tanulták ezt a rossz szokást, hogy systematice szórják be a vidéket.

—Van-e lisztje, kérem? Szeretnék venni egypár kilót.

—Nincsen kérem, hanem tessék menni a lipinski-i paphoz, — mondja ő.

—Pedig engem éppen a lipinski-i plébános küldött ide, — mondom én, — 3 kilométert ügettem, hogy magához jöjjenek. Amíg a lovam kifújja magát, elszívok benn egy cigarettát, — azzal bemegegyek a házba.

Amint belépek a szobába, az első, amit meglátok, egy nagy zsák liszt, nyitva a szoba közepén, — úgy terpeszkedik a hasas zsák a földön, mint egy jóllakott bankár. „Úgy?“ (egy lesújtó rettenetes katonai pillantás felülről lefelé). — „Átveszem a parancsnokságot! rögtön kimérni 8 kilogramm lisztet!“ —

Szó nélkül kiméri s nem csoda, ha siet, mert a ház elé most vág le egy gránát, azt meg látja rajtam, hogy én bizony nem megegyek el a lisztem nélkül. Soha életemben még ilyen szép, fehér, finom lisztet nem láttam! (az igaz, hogy háború előtt soha eszembe nem jutott nézegetni, hogy milyen is az a „nullás“ liszt) a legényem a lova nyakára akasztja a kis zsákot — és most már gyors ügetésben előre!

Meglepő gyorsan, alig egy félóra múlva meglelem az ezredemet; állanak az országúton. Már megint újabb parancs jött a hadosztálytól. „Az ellenség a Ropa folyótól északra es Jasłó előtt saját erőinkkel harcban áll; most a Viszloka folyótól keletre toll el erőket, amelyek ott állítólag magukat beásták“ (tehát kb. 8 km. tőlünk).

„A 6-ik K. T. D. feladata Dembovec felé előnyomulni; a saját hadosztályunk a Harklowa előtti magaslatokat szállja meg, a tüzéség a 350-es pontot.“

No, Ghyczy Béla, mehetsz lövegfedezetnek 2 századdal az erdőbe! — ti is mozoghattok, savanyú képű géppuskások arra a szép csupasz dombra la! ahol olyan jól esik az eső és nincs még egy fa sem. Ami az ötödik ezredből még marad, megszállja Wojtova falu szélét.

(T. i. ez az „Eligazítás“ a sorok közt többek közt az is jelenti, hogy Harklovára, ahová készültünk, már nem lehet bemenni; ott már az ellenség megelőzőtt berniünket.)

A helyzet érdekes, de „nicht günstig!“

Mert ugyan feltétlenül igen hízelgő egy alig 1200 karabélyt számoló hadosztályra, ha az egész hadsereg legszélső szárnyának előőrsi szolgálatát rábízzák, mikor az ellenség támad; de karácsonyra bizony nyugodtabb helyet is elvállaltunk volna.

Besötétedik. Veder barátom a falu előtt, úgylátszik, nagyon dühös lehet, hogy a karácsony estéjét elrontották, mert az ütege egyik ösztüzet a másik után adja; ma nem nagyon spórol a munícióval. (Reggel hallottuk is, hogy teljesen összelőtt egy ellenséges zászlóalj.)

Éjjelre még jobban érezzük az orosz haderők nyomását; a járőrök nagy tömegek mozgását jelzik: összébb és hátrább tolják a mi rajvonalunkat, úgy hogy a mi ezredtörzsünk a legelői lévő pont.

(Ezért kellett, mini ahogy említettéin az előző fejezetben, fegyveres őrséget állítani a viskónk körül.)

— Pokrócot az ablakra, hogy ki ne lássék semmi s elő azzal a kis karácsonyfával, amit útközben vágattam az erdőben! Stílszerű tartója van; egy, Long-Tomból kilőtt 12 cm. shrapnell acélhüvely; éppen ilyen hangulatos a díszítése; egy orosz gépfegyver „gurnija“ fonja körül, tele a hegyes orosz patronok százaival, guirlandképpen; lógnak rajta Slollwerek-féle caramelcukrok, 15 faggyúgyertya és Szent János-kenyér helyett megint muszka patronok.

Hát kaphatunk-e mi más ajándékot mostanában, mint egy golyót?

Kopognak. Bejön egy porosz fiatalember, aki a szomszédságban lakik. Hallotta, hogy tiszték vannak itt; hogy karácsonyfát állítanak. Hát ő hozott erre valamit a magáéról.

Kitesz az asztalra egy skatulyát. Vagy 5 darab csillogó, ezüstös karácsonyfadísz van benne.

Egészen meg vagyunk hatva. Ezek az üvegsemmiségek csak

ugyan karácsonyfához hasonlóvá teszik a mi fánkat. Majdnem olyan szép most, mint egy dob-utcai viceházmesteré.

Melegen megszorogatjuk a kezét és most ő is kér valami igen nagy dolgot: egynehány cigarettát. Ne mondja, hogy nem urakkal van dolga, összeszedünk neki tízet! Nekünk se marad több. De milyen furcsa szomszédság: a csillogó üvegdíszek meg a patronok. Művészember nem tűrné meg: túlságosan „ütik“ egymást.

A Ghyczy-osztály karácsonyfája még sokkal egyszerűbb volt persze, mint a mienk. Egyszerűen leültek egy fenyő alá, ki-nevezték ünnepélyesen karácsonyfának; ráakasztották a hidegen elfogyasztott konzervák dobozait és hogy világítás is legyen, a tiszték rátették a gályákra pár percre a kis villamos lámpát. A fiúk igen meg voltak vele elégedve, pedig még meleg étel se jutott szegényeknek, mert a mozgókonyhák nem bírtak följutni a sárban ...

— Legrosszabbul jártak a szegény géppuskások. Se erdőjük, se fájuk, se karácsonyuk nem volt. De a fedezékből kiverte őket éjjel az eső kárpótlásul.

Hat óra este. Föltesszük a fát az asztalra és körül üljük. Meggyújtjuk a gyertyákat és nézünk bele a sercegő lángba.

Körülnézek. Még szerencsénk van: elég tiszta ez a szoba; kitakarították karácsonyra. A telő alatt, mint minden „gazdag“ házban — szentképek vannak sorjában fölakasztva; szépen egymás mellé. Egy másik falon pedig tányérok a falon, még pedig régi iglói, hollóházai fayence.

Milyen érdekes, hogy itt is találkozom a régi életem egy darabjával!

Pogácsát azért nem lehetett sütni, mert nincs errefelé sütő meg tepsi. De vacsora azért volt; még egy üveg tokaji borom is volt hozzá (a szeptanovi paptól). Csakhogy úgy ízlett, mintha ecet lett volna!

Az asztal körül hat halálosan ideges ember ül; a hetedik félrehúzódott egy sarokba és egy ostoba naplót ír most is. Eleinte mind a családjáról beszél és közbe sóhajtozik. Előkerülnek a bal mellény zsebből az arcképek, — a te fiad, az én kis lányom — hiszen majdnem mind családos emberek vagyunk.

A gyertyák sercegnek és csepegnek; a szél zúg, az eső vágja az ablakot.

Azután egyszerre nagyot vág az öklével az egyik az asztalra,

hogy föllobban minden gyertya s elkezd himbálózni az egész fa. A másik feleletképpen reménytelenül legyint a levegőbe, a harmadiknak meg a foga csikorog.

Még a beszélgetésnek is olyan rithmusa van már köztünk, mint a puskatűznek; egy-egy elejtett szó — azután csend; akkor mindenkinek eszébe jut, hogy ez így nem mulatságos; kellene mondani valamit és egyszerre kezdenek beszélni hárman-négyen is, mint mikor egy egész rajvonalon végigropog a tűz — azután megint csend.

Amellett mindegyikünk úgy tesz, mintha odavigyázna, hogy mit is mond a másik, pedig fogalma sincs róla — mind befelé néz és a sístergő karácsonyi gyertyalángon, mint egy tükrön át a saját vérző, messze szárnyaló lelkét figyeli; azt hallgatja tán, hogy csepeg rá a vér, meg a könny? vagy azt, hogy zuhannak rá mázsás súllyal az emlékek? . . .

Azután mindenki hallgatja a szelet; mást beszél mindenkinek. Nekem úgy tetszik, mintha az egész mindenség egy hatalmas orgona lenne. Minden, ami a földön van: házuk, emberek, -erdők; fájdalmak, szenvedélyek csak kis és nagy sípok; rövidek és hosszúak: és a megveszett végzet öklével vág a billentyűkbe, úgy játszik. A szél belefúj a sípokba és kizúg, kimennydörög az orgonából a tönkrement, életek sikoltozóan dissonans temetési kardala.

Csend van az asztal körül. Ez így nem jó lesz. Mindenki érzi, hogy nem jó ezekről a dolgokról gondolkozni és éppen úgy, mint valaha, előjön a legmegbízhatóbb téma, a „shop“ — a mesterség.

Csakhogy ez a mesterség most: ölni és meghalni. Előkerül a bumenbergi csata, amelyik után még négy napig lehetett hallani a mocsáriul fúló oroszokat „mintha a békák brekegtek volna“, mondja az elbeszélő; a másik meg a limanovai mezőről beszél, amelyet megnézett s amelyiken még a hatodik napon is majd elájultak az emberek a szagtól, mert a holtak nagy része még nem volt eltemetve és a híres kis nyíres erdő, ahol a legveszettebb verekedés folyt, még mindig tele volt a földbe, visszasüppedni kívánó orosz emberrongyokkal; feketén, mint a szerecsenek; pirosan kacagva, fehér szemgödreikkel görög bölcsék márványszobrainak módjára nézve a semmit; a részegség minden páthos nélküli poseában feküdtek a beléjük halt utolsó gondolat vonaglásának kifejezésével az eltorzult, már nem emberi arcukon, amelyeket a varjak ugrálnak, meg csipkednek, mint a túlérett cseresznyén — és

a legtöbbnek az ég felé volt kinyújtva a ragadozó állat karmához hasonló, görcsbe meredt fekete keze. A lovak lába is az égnek állt és a mi telefonistáink a csata után; ezekhez a fölkiáltójelekhez kötötték a vezetőket.

A gyertyák olyan nyugtalanul lobognak és összerезzennek, minden ágyúlövésre. Csöpög a fagygyú, el is alszik már egyik-másik.

Nem jók ezek a gyertyák.

Huszár jön a jelentéssel; éheznek és fáznak az embereink.

—Ejh, akkor nekünk se kell karácsonyfa! Úgyis csak véres irónia az egész — ki vele!

Odaajándékozom a házbeli gyermekeknek, csak a patronokat veszem le; ők még tudnak örülni a cukornak, amelyhez egyikünk sem nyúlt — a golyók meg úgy sem nekik vannak szánva.

—Az előszoba-konyhában viaszápadt gyönyörű lány fekszik az ágyon. Kékesfekete haja, beesett, karikás szeme; az arca egy szoboré és a tekintete egy őrülté. „Mi baja ennek a leánynak, hogy úgy sír?“ „Jaj, uram, beteg ez nagyon!“ — „Hát majd megvizsgálom: orvos vagyok!“ — De a leány nem enged magához nyúltni, csak sír, egyre jobban, s eltakarja a fejét. A szomszéd házban meg — beszél az őrmesterünk, — egy egészen fejletlen, 11 éves kislány ágyánál ordít az anyja.

A vojtovai templomnak nincsen tornya; egy kis kőfal áll mellette; van abban három boltív; ezekben három nagy esengő: erre felé már az ilyeneket is haragnak hívják.

Maga a templom fával van borítva, de belül téglából van és régibb, mint gondoltam. Meglepően nemesek és egyszerűek a vonalai és néhány igen szép kép — ki van minden festve, világítva szépen. És az egyik oltárképnek, amelyik a távolba néző szürkés-kék szemével szembe néz velem az egyik oldalkápolnából, olyan duzzadt piros ajkai vannak, mint azoknak a Burne Jones, vagy Dante Gábrriel Rosetti Madonnáknak, akiket annyira szerettem nézni valaha.

Férfi nincs; csak néhány, halinaruhás, bocskoros, borostás állú, nagyon ráncos, zabliszthez hasonló arcszínű, görnyedt hátú öreg ember hátul, legelöl pedig egy egészen ős, hófehér arcú pap.

De zsúfolva van a templom mégis. Telistele asszonyval, gyerekekkel, leánnyal. De csak a gyerekek néznek előre — az asszonyok, leányok, mind a tenyerükbe temették a lehajtott fejüket, amely majd a földet éri, ahogy térdepelnek. Soknak olyan furcsán vo-

naglik a válla, mintha sírna, vagy mintha a szívük dobogása rázná a testüket. És ha néha-néha fölneéz az oltárképre egyik-másik, tele. van a szeme könnyel és nehéz, ólmos karikák vannak a beesett szemük alatt. Az ajkaik pedig olyanok, mint az oltárképé, csakhogy vértelenek, haloványok.

(Azt suttojják, hogy amióta az oroszok itt jártak, tulajdonképpen nincs is lány már a faluban.)

A gyertyák olyan kiesik, olyan gyengén égnek, hogy legjobban az örök mécses világít, amelyik vörös színfoltokat vet az asszonyok hajára.

Az orgona hangja olyan fáradt, törődött, mint a papé; együtt öregedtek meg. Az asszonyok bátortalan éneke, mintha egy elfojtott zokogás keresné az utat az ég felé, Azután, ahogy találkoznak: összecsendülnek a hangok; megerősödnek, szétáradnak, betöltik az amúgy is kis templomot.

És, amikor kijövök onnan, egész meglepetésszerűen hái, hogy alighogy beteszem magam mögött az ajtót, az elhalkuló énekhang az ágyúdozójába megy át. Hjah igaz, ma készül az éjjeli t á m a d á s e l l e n ü n k !

A parasztok, mintha apró fénybogarak mászkálnának szanaszéjjel a feneketlen sárban, cuppogó lábbal mennek lassan a kis lámpáikkal hazafelé; az országúton pedig most vontatnak föl ágyúkat a falu túlsó oldalán.

A felhők úgy leszálltak, szinte a fejünket érik és csendesen pereg alá a nagyszemű, ólmos, nehéz, téli eső. Az ágyúk harangozók, villanásuk pedig köröskörül megvilágítja a hegyek, völgyek .vaksötét, igazán „fekete“ karácsonyát.

Az emberek pedig kipirosodott, nehéz szemmel néznek a reménytelen sötétbe.

A katonáké az erőltetett nézéstől meg a széltől van kivörösödve, a többi emberé pedig a sírástól.

A viskóban már alusznak és még álmukban is sóhajtoznak a bajtársak; ott is csak vörös világítás van már. Egy szögletben, fölakasztott Szűzmaria-kép előtt, az „ágyam“ fölött csöndesen ég a piros örök mécses.

A gorlicei fronton.

XXXII.

December 28. Karácsony ünnepe erős harcban lelt el; a nagy túlerővel ránk rohanó ellenség minket is arra kényszerített, hogy 25-ön reggel a fenyegetett tüzer-állásaink védelmére rajvonalba menjünk; ott fekszik az egész hadosztályunk. Erős ágyúharc folyik; Osobnicánál, tőlünk keletre, cserkesz lovasság és gyalogezredek jönnek; földértésünk tényleg 6—8 hadtestre becsüli az ellenség erejét. Mi pedig alig vagyunk itt 2—3000-en; de azért majd csak fentartjuk őket, amíg lehet.

Ma történt Osobnicán, hogy Karlik tizedesünk bement 6 emberével a faluba, amelyet akkorra már 2 szakasz cserkesz szállt meg; kikergeti őket erős tüzeléssel és amikor egy egész orosz ezred jön a dombtetőn levő úton lefelé, Karlik abba is úgy belepuskáztat, hogy azok kénytelenek rajvonalba fejlődni és 2 órát nyertünk.

Ma esett meg az is, hogy 8 emberünket egy gyalog zászlóalj parancsnoka adta be kitüntetésre, mert egy, századát megmentették az elfogatástól; fölvettek a legerősebb tűzben 4 géppuskát s olyan állásba vitték, ahonnan megvédehették a visszavonulást.

26-án olyan erővel nyomtak az oroszok, hogy a vojtovai állás megtartható nem volt. Három oldalról körül voltunk véve már: reggel óta lőttek nehéz ágyúkkal; az állásaink ki voltak keresve; jóformán az utolsó percben érkezett a hadseregparancs, mely visszahúzott bennünket. Éppen idején; ha még egy órát

késik, bizonyosan elfogták volna közülünk azokat, akik még akkor élnek. Ez a hely igen kellemetlen is volt; kiválóan alkalmas kisebb erők körülkerítésére, de gyenge az ellenállásra.

Amint visszamegyünk, már a szűk völgy mindkét oldalán levő erdős dombokról, elég közelről lőnek bennünket egész keserves hosszú délután és a Longtomok lövedékei folyton sivítanak, elég közelben is robbannak föl köztünk.

És ez a menet különben se volt nagyon mulatságos. Mennénk

A „tartalék“ Vojtowán.

— de nem lehet — az ágyúk lépten-nyomon elakadnak a sárban. Már pedig olyan közel vannak a muszkák, hogy a Veder tüzérei az út mentén fogdossák őket. A a naphta-raffinériánál, Lipinskin túl egy fél óráig azt hisszük, hogy el vagyunk vágva; de csak egy kis csapat volt előttünk, amelyet balomra lövünk és megyünk tovább.

Ködös idő. Minden szürke; a kopasz fák, az ég, a félig sáros hó, a letaposott levelek, a kopár dombtetők, a ruhák és az arcok nem kevésbé. Mintha sienna- meg okkersárgából egy kis Bitume-el különböző tragikus árnyalatokat raktak volna a vászonra; ide meg oda, meg nagy „patznikai“ csapott volna egy gigantikus, láthatatlan Mednyánszky...

Eleinte Kryg község vonalában akart megállni a mellénk

rendeli bosnyák gyalogság, és hogy kilövése legyen, kénytelen volt fölgyújtani a falut.

Olyan kegyetlen volt a helyzet, hogy még csak annyi időt sem adhattak szegényeknek, hogy rongyos holmijukat, ami nekik mégis mindenük — megmenthessék. Tíz perc múlva lobogott a láng minden ház szalmafedelén és magosan hordta a pernyét az északi szél. Estefelé volt, az asszonyok sikoltoztak, az emberek a hajukat tépik, síró gyermekek előttünk estek össze; az istállókban bennszorult állatok ordítása, bögése, vonítása közt a bosnyák Nibelungok nyugodtan gyújtogattak tovább.

És hirtelen leszáll az éjjel, csak annál kontrasztosabb a kép; az oroszok most már ide is lőnek és folytonosan puskaropogás hangzik: a házakban felejtett, ott hagyott patronok robbannak föl egymás után. Fekete füstcsóvákat, amelyekben myriádni apró piros csillagvirág ragyog, dob az égig a szél, azután levágja a földre, ahol végig hömpölyögnek mint egy koromfolyó. Sikoltásfoszlányok meg égő ruhadarabok vihar szárnyon szállanak el fölöttünk; zuhanó, recsegő háztetők ropogása közt, izzó, piros ködön át kígyózva siklik át némán egy vöröstarajú, fekete, apo kalyptikus óriás Fafner — a mi huszár-divíziónk. Fújó paripák ágaskodó réműlete közt megvonaglik és megáll — majdnem a tűz között. Egy félíg égett, eszét veszteit lángoló macska ugrik a lovamnak, hogy le kell lőnöm és fészkevesztett fehér galambok eszeveszett szárnycsapkodással röpködnek körül a réműletet hihetetlen kontraszképen.

Egyik percben a kifült levegő bíborpiros párázata csap meg, a másikon az esőt vágják a szélrohamok az arcunkba és szemünk karmazsinvörös reflexekben tükrözteti a réműletet. Terebélyes nagy fa kapja meg mellettünk a tűz lángoló fertőzését és föl lobog- egyszerre mint piros virágcsozor. Egymásba omló, a végső egyesülés vonagló, kéjes tűzgörcsében összezuhanó gerendák és tetők, mikor a földet érik, tűzoszlopokat, fantasztikusan égő feketeszélű, piros rózsákat dobálnak az ég felé. Talán a letűnt napnak utolsó üdvözlétül? Egymásután zuhannak a fehér galambok a tűzbe; amelyiket a láng megkapott, előbb még lobogó szárnyal menne föl, fölfelé, arra, ahol valamikor az ég volt; azután megfordul és lezuhan mint egy saját maga körül forgó fehér-piros meteor a tűzhalál fenséges megsemmisülésében.

Szabad az út. Az óriás kígyó némán kisiklik a véres káprázatú ködből. Úgy érzem, hogy Fafner csatára indul és a fülem a

Siegfried kürtje harsogását epedi. Még soká kísér bennünket a ragyogó, füstpalástu tűzdémon utolsó üdvözlete: a szálló perje. Utánunk sikoltoz a tűz, nyomunkba szállanak a szikrák, azután elnyel a völgy sötétsége mint egy óriási kilátott torok, de a lelkünk éppen oly kevéssé tud kimenekülni a szörnyeteg impresszió lidércnyomása alól, mint egy ijedt nyúl, amelyik egy autó fénycsóvjára elé kerül, vagy a krygi szegény galambok.

A „kardmotívumot“ hallok a lelkemmel újra, mint amikor elindultam, de mintha már a gyászinduló is dobogna, zokogna belé.

A legvéresebb ironia pedig az, hogy tudjuk, érezzük, hogy ezt a helyet megtartani mégsem lehet; hogy ez a véres gesztus csak egy hengegő tűzijáték, de nem a földbe és halálba gyökerező ellenállás .sziklakemény elhatározása.

Csak Gorlice magasságában lehet fölvenni a harcol, Gorlice messziről úgy néz ki, mintha nem is járta volna meg az orosz; tehetős gyárváros benyomását teszi; pittoreszk pirosfedelű házaival a Ropa két oldalán szembekacag velünk, amikor másnap reggel keresztül lovagolunk rajta. Belülről — egy csupaszra kikapart tojánhéj; nincs ott semmi; egypár kétségbeesett ember, aki ott züllik, ahol ezelőtt az otthona volt.

Itt készül a komoly ellenállás; itt erős viadal lesz; a rendezők most állítják föl a szokásos díszleteket. Kívágva a fák, hogy kilövés legyen; az út jobb oldalán egy gyönyörű kastély egész parkja, karcsú platánok, büszke fenyők, komoly, tekintélyes tölgyek, még a halál után is remegő nyárfák feküsznek a földön össze-vissza dobálva egymáson; a jegenyék fordított fölkiáltó jeleiből kaotikus gondolatjelek lettek — ezek mögé ütegek lesznek állítva. Békében az élőfákból álló kerteket kerítik be, háborúban pedig a legyilkolt fákat szegélyezi a drótsövény kerítés.

Arrébb gyümölcsös volt; most azt is levágták és bekerítették háromszoros kerítéssel szépen; előre óvják azokat a hullákat, akik holnap emberekből itt születni fognak. Addig amíg ezek megjönnek, bevetették a földet dróttal, aknákkal; fölszántották cövekekkel, sáncokkal, barlangokkal, ágyúállásokkal.

És amint tovább megyünk, az egész Gorlice—Szymbark—Ropa faluk fölötti dombterületen egymás után épülnek a földbe vágott, emeletes lövőároksorok; jönnek az utászok, nyüzsgönek a bakák; kalapács, ásó, parancsszavak; megakadó szekerek, vágató küldöncök, füstölgő táborigonyok és lassan menő sebesült-

szállító kocsik, amelyekből minden lépésnél az égre párolog, meg ti földre hullik a jajgatás. És ez csak a hátulsó vonal. A tulajdonképpeni első védőállás Gorlice—Malastowon át húzódik a Sekowa-völgyben Banica felé, amely ma még ellenséges kézben van.

A Ropa, meg a Sekowa völgye mély, szűk, de erős védővonalai képez; az est sötétjében olyan a vidék, mint a Teufelschlucht díszlete a „Büvös vadász“-ból.

Drót akadály-építés Gorlicén.

De itt ágyúk fognak holnap muzsikálni; itt szándékozunk az oroszoknak meg a halálnak rendez-vous-t adni, s velük tovább folytatni a félbeszakított flörtöt.

A hadseregparancsnokságunk ma Zborón van; bejutottunk a „Bártfa“ térkép szélére; esetleges visszavonulási utunk a Poprád-völgye felé vezethet csak. No, ezen az áron nem óhajtunk hazajutni!

December 28., 29. Várakozás. A csata megindult, mi az Uscie—ruskiei musztagörög plébánián várjuk, mikor szólít a rendező a színpadra, de a Czitó-dandárunkat már bedobták a tűzbe.

December 30. Nyergelve a lovak három napja, de ránk nincsen még szükség. Ez azért is jó, mert jól kell állni a csatának, ha a tartalékot még nem rántották elő, de meg azért is jó, mert pihenünk. Ránk fér.

Egész nap a már annyira megszokott ágyüdörgés, hogy már alig vesszük észre; estefelé átmegy lassú konvulzív kitörésekbe, azután meg egyenként kondul meg; angelust harangoznak az ágyúk, azután csend. Mert a puskaropogás: az már csend.

Ezekben a napokban összeszedtem ezredem első csatájának, a híres stojanowi rohamnak, amelyik a „Vörös ördög“ titulust megszerezte, a történetét.

Stojanow és Kamionka voltak annak a babérfának először kinőtt ágai, amelyet a honvédhuszárság olyan terebélyesre nevelt ebben a háborúban, mint egyetlen“ más nemzet lovassága sem; és ezt a fát a kozák hírnév temetőjében ültették el a fiúk. Karddal nyesték, vérrel öntözték és öntözik szorgalmasan ma is.

Nagyon nehéz híven leírni, hogy és miképp történt. Még egy egyszerű, egy helyen, egy időben lefolyó dolognak, például egy egyszerű bűncselekménynek a lefolyását is csak óriási nehézséggel tudja kideríteni egy vizsgálóbíró, még ha a tanúk teljesen jóhiszeműek is. Elképzelhető, mennyivel nehezebb híven visszaadni egy, csata lefolyását, amelyet minden szereplő más helyen, tehát másképpen is látott s az első ütközet kétségtelen lámpaláza se járul hozzá, hogy híven emlékezzenek az emberek arra, ami történt. Legnehezebb pedig leírni egy lovasrohamot.

A gyalogos tűzharc aránylag lassan mozog előre-hátra: vannak benne nyugvó pontok, amelyek alatt a helyzet áttekinthető, de egy lovasroham oly gyorsan folyik le, mint egy nyári zivatar.

A hivatalos ezrednapló csak ennyit mond az esetről:

„Aug. 15-én, délelőtt 4-től menetelés egy oszlopban Stojanow nyugati oldalához, érkezés 10-kor. 1 óra 5 perckor egy csendőrmester azon jelentéssel jön a dandárhoz, hogy 3 kilométernyire az erdőben kozákok vannak s körülkerítették a népfölkelőket. Erre előbb egy szakasz küldetett ki földérés végett; annak jelentésére fölriasztatott a dandár s előre ment a jelzett irányba, miközben ágyútűzbe jutott.“

„A Stojanowban lévő gyalog zászlóalj közreműködése mellett az ellenség megtámadtatott és pedig a dandár egy része a tüzérség és géppuskák ellen intézett sikeres raj rohamot, a saját géppuskás-oszlag a tüzérséget lőtte és kozák lovasság támadását tartóztatta föl.“

„A sikeres rohamok után a gyalogság nyomult előre és délután 7 órakor a harc az ellenség teljes visszavonulásával végződött.“

Már huszár Csáky, az ezred jóképű humoristája másképpen mondja el az esetét.

— Mondd el csak fiam, hogy is volt az a stojanowi eset? — kérdem tőle.

Huszár Csáky „vigyázz“-ban áll, megvakarja a tarkóját és politikusan csak annyit mond: „jelentem alássan, nem lehet azt ám úgy szárazon elmondani, csak úgy, ha egy kicsit beszczseltem.“

Ígérek egy koronát, meg egy szivart a kis Hány Jánosnak, erre aztán elkezd.

— Hát az úgy volt, hogy éppen megfőzték a gulyást, a csajka a kezembe volt, mikor riadót fűjtak. Az Istenfáját! csak addig vártak volna, míg megesszük azt a kis lötytöt! A bort hamar beszop-
luk, a levest földhöz vágtuk és mentünk . . .

Volt ott: kanyarodás jobbra, húzódás balra, egyszóval minden frász! — mentünk össze-vissza, árkon, bokron keresztüli, mint a bolondok. Akkor elkezdtek lüni. Azután meg kanyarodtunk észak felé, azt mondták, ott az orosz határ; de még egy kerítést se láttam én ott, nemhogy határt.

— Nekem egy bolondos lovam volt, a Diadal; az ijedtében nekiment minden fának, majdnem lemaradtam róla.

— Elme gyünk egy égő major körül, ahol kozákok szaladgálnak, ott a 9-esek elkezdenek kiabálni, hogy: hagyjátok ott az ötösöket, mert azok mindjárt rohamra mennek. De bennem volt az a kis szesz, hát én maradtam . . .

— Hanem nagy bajba kerültem, mert a buta állat, a lovam, egyenesen nekik vitt és körülfogtak.

— No mi lesz itt velem, — gondoltam. — Egyik beleszúrta a pikát a vállamba, azt pofon törültem a kardommal. Döfköltek a betyárok jobbról-balról, de ügyetlenek voltak, nem szúrtak mélyen. — egy számár meg egyenesen beleszaladt a kardomba.

Jól van eddig; de akkor az egyik rávágott a számra, kiesett a fogam. Egy másik kiütötte a csákómat, hogy meglódukt a fejem! Leugrottam a lóról, — mondok, baj lesz! beléjük löttem kettőt,

aztán szétvettem a kezem és belevágódtam a barázdába, mintha meghaltam volna. Egy mocskos úgý elibém lótt, hogy tele lett a szám sárral, szinte prüszköltem!

—Feküdtem ott egy darabig, aztán lassan fölemeltem a feje-met, hát nem látok már egy huszárt se! Én erre álló! szaladás, direkció a többiek után! Pik, pak lónek utánunk; nézek balra, hát ott mozog egy döglótt ló mellett valaki.

—Jaj kedves egy komám, én is majdnem így jártam, mon-dok; vót ott egy szekér is két lóval; beleültettem a komát. Oszt azt mondom neki: hajtsál. Ű meg azt mondja: hajtsál te! Hát beakasz-tottam a gyeplüt a löcsbe, megcsapoltuk a lovat, bevettük a kicsi snapszot, ami még vót, osztán elaludtunk.

—Fölébredek reggel, hát ott álltunk egy erdőben; vájjon hol az Istenben vagyunk? nem bízom ebben a két lóban — mondom a komának — bizonyosan Muszkaországba vittek ezek a dögök! hát nem polyákul kezd egyszerre a fülünkbe povedálni négy baka?

—Mi megijedtünk, elkezdtünk nyögni, hogy le ne szállítsa-nak a kocsinkról. Bevettek egy kórházba, de mikor bekötöztek, álló! eliszkoltunk, megkerestük a századot,

—Aszondja ott az őrmester: — hát csak nem ügyes ember maga Csáki! Nézze, amannak is milyen jó kozáklova van, ma-gának meg semilyen sincsen!

—Elbúsultam magam, de arra jött éppen egy tisztiszolga egy szép lóval, hogy nem tudjuk-e, kié? Hát én iszonyúan megörül-tem, hogy meglettem a lovat — pedig nem is a vót!

(Kiderült későbbben, hogy a Görgey százados úr lovát csisz-szentette el a jó Csáky.)

Csak az a baj, hogy én még az ő szakszerű elbeszélése után sem tudom, milyen volt hát a stojanow-i roham?

Stojanow.

XXXIII.

Uscie—Ruskie. Dec. .31. *Sylvester-este.*

„Valahol messze dübörög a föld,
Valahol messze zúg a vihar.
Most mennek rohamra a honvédhuszárok,
Trombita riasztó hangja rivall.

Paripák robaján sír a mező,
Kardok acélján csurog a vér.
Most mennek rohamra a honvédhuszárok,
Fejükre hull ma mind a babér.

És fut az ellen. Távot falu ég.
Bús őszi mezőn alkonyi szél.
— Most mennek sírba a honvédhuszárok
Róluk az ellen riadva regél.

. . . Hazafelé őszi felhők szállnak,
Vigyetek hírt az édes anyáknak . . .
Fölöttünk már vad virágok nyílnak
S alkonyatkor összebújva sírnak.“

(?)

— Amit azonban most fogok leírni, az már nem napló, de egy lap az új magyar történelemből. (A hivatalos „Dandárnapló“ az 5. ezred naplója, Hegedűs P. dandárparancsnok, Filótás ezredparancsnok, Reök, Perczel kapitányok, Marton, Makay, Füzesséry Serly, Déry főhadnagyok, Horváth, Illés, Mravik őrmesterek naplójegyzetei -és elbeszélése alapján összeállítva és nagy részük által revideálva.) —

1914. aug. 14. A Jóny L. „repülő dandárja“ (5. és 9. ezred) Kamionkán volt. Megjöttek már Kassa meg Nyíregyházáról két század kivételével mindannyian, de azok is jelezve voltak az éjjelre. Itt voltak a parancsnokok, éppen az „eligazítás“ folyt; ki voltak már jelölve a tiszti különítmények, amelyek föladata: betörni Oroszországba és földérinteni az ellenség fölvonulását, mikor jelentik, hogy Cholajowból jövő két század kozák megtámadta és elrombolta a vasutat.

„Kibújik“ a Hegedűs ezredes vezényelte 5. ezred 3., 4. és Ékes-százada a Kamionka mellett lévő Bug hídjához; követi később: többi és letáboroznak a szabadban, őriztetik a Bug átjáróját, ahonnan támadás volt várható. Éjjel Filótás, a legkiválóbb tisztek egyike, szerencsétlenségből ellövi a lábát; ez az első veszteség.

Hajnalba megindulnak Stojanow felé. Teljes létszám: majdnem 2000 szablya. Ott hosszú pihenő egy tisztáson; elrendelik: a zabolást és ebédet. Éppen kiosztották, mikor egy osztrák esendői jön vágatva és jelenti Jónynak, hogy a Stojanovtól északkeletre lévő erdőben lovasság, tüzérség és géppuskás osztagok nyomulnak előre. Rögtön kiküldik földérinteni Máriássyt, rajvonalba megy a 30. gyalogezered ott lévő zászlóalja és „fölriasztják“ a dandárt.

Elindulnak Druskopol irányában; a baloldali magaslatokra kik üld ének fél századot. Máriássy visszavágtatva jelenti, hogy 4 gyalog század, 3 géppuska, többféle lovasscsapat közeledik: tüzérel fogadták az erdősarkon az elővédet. Egy másik szakasz megy ki földérintésre és Perczel különítménye visszamarad.

A tüzelő csoport visszahúzódik a dandár elöl; az 2 óra 15 perckor átlépi az orosz határt; ott nyugatra fordul az oroszok által közben fölgyújtott Torky falu felé, ott érik utói a jelentések, hogy dél felé húzódik az ellenség.

Szítálni kezd az eső, délután 4 óra van.

Egyszerre megszólal a stojanovvi torony órája; tizenkettőt kongat és erre a jelre lecsap az első shrapnell a Perczel-században;

ég Hermansdorf község, fölbukik az első huszár és levágnak a gránátok a dandár vonatába; ott fölbukik egy mozgókonyha, szétrepül egy csomó kocszi emberestől; kavarodás támad — vissza a vonatot! Egy állatorvos leugrat a 2 méteres töltésről, kificamítja a karját; egy gazdasági tiszt Lembergig meg se áll, a vonat irányában állnak az egészségügyi kocsik a doktorokkal, hat közül egy (Dr. Sárdy) marad ott, a többi visszamegy a másik faluba, Riazdziejowra.

A dandár megindul — még tájékozatlanul — az ágyúszó után. Kiküldik Déry Zoltánt, meg Makayt járőrbe, utánna indulnak az úrdó átvágáson. Elöl Patay; kiérve az erdőből, saját gyalogságunk rátüzel, ő meg rohamra indul (parancsra) ellenük. A tévedés nagyobb bajok előtt kiderül, de Simi kománk elmondhatja, hogy ő csinálta az első rohamot az északi harctéren. Makay visszajön, és jelenti, hogy az ellenséges tüzérség Zboiska falu irányában az erdő-sarok magasságában áll; szemben támadni rá, majdnem lehetetlen.

A géppuskánk, — míg a dandár visszafordul az erdőbe, hogy az ellenséges tüzérség oldalába kerüljön — megáll egy kis dombon; itt lemálház, hogy e támadást támogassa.

Alig tűnt el a dandár, a géppuskát észak felől lágában jövő orosz lovasság támadja meg. Az beletüzel a lágába; a védelmére rendelt Elekes félszázada s az erdőből visszafordult Szmrecsányi-század segítségére rohan; az oroszok visszahúzódnak. Az orosz tüzérség kezdi most löni a géppuskát, de észrevette a dandár kanyarodását is és az első gránát a dandártörzs közvetlen közelében csap le; azután jön a többi!

Az erdőben kiadja Jóny a parancsot.

— „9. ezred, I. osztály: raj! át az erdőn, megtámadni az ellenséges tüzérséget, géppuskát, mindent!“

— „5. ezred II. osztály: raj! át az erdőn, föladat ugyanaz!“

Utoljára volt rendelve az 5. ezred I. osztálya, ugyanezen föladdal; de roham előtt Jóny jelentést kapott, hogy hátul is ellenség van; visszarendeli ezt az osztályt és a 9. ezred egy részét, amelyek az erdő északi szélénél gyülekeztek, hogy egy arról jelzett, de kérésziül nem vitt támadást föntartsanak.

Hegedús ezredes Ghyczy, Füzesséry és Rabong szakaszaival az eredeti parancs szerint hosszirányban vágott át az erdőn. Kisietnek, tüzet kapnak, — úgy mint Patay — saját géppuskánk és gyalogságunktól, mellettük már akkor menekül az addig összetört

orosz lovasság; megkísértik, kicsi számuk dacára azok üldözése de amazoknak nagy tételőnyük volt, visszamenekültek Torky felé.

Még az erdőben voltak, amikor a „Rajta! Rajta“-t hallották azalatt megtörtént a roham.

Az erdőben a sűrű fák és keresztárkok miatt meglazultál a kötelékek; előbb az 5-ösök, azután a 9-esek bukkannak ki: süniből, de nem oldalt állnak az ágyúktól, mint várták; elől ellenséges lovasság áll az útjukban; de csak egy percre, mert; következő percben már szét van szórva és menekül.

Előttük egy völgy, attól jobbra majdnem a hátuk mögöt egy domb, azon az ágyúk. A domb aljában tüzel három orosz gépfegyver; az ágyúk mellett sűrű lovascsoportok és rajvonalba orosz gyalogság mint ágyúfedezet tüzel, ahogy bír; ez a helyzet

Alig hogy megforgatja a kardját az erdőből lefelől kiugrat a huszár a feje fölött — jelül, hogy látja az ellenséget — „forgat mán!“ — zúgja a többi, és még az sem bizonyos, hogy ki adta ki a roham jelszót; valószínűleg az első huszár, aki nekivágatott.

Rohamra fúj a kürt; torkaszakadtából fújja a két kipirult arcú ezredtrombiták a halálosan izgató rohamjelet a vágató lovon; a huszár jól beleül a nyeregbe, megszorítja a kardot; meg feszülnek az izmok; a „Rajta! Rajta“-tól megzendül, megharsan az erdő; reng a föld és fújva vágatnak a paripák — mint réges régen: Isaszeg alatt.

A tulajdonképpeni rohamot az 5-ik ezred 5. és 6. század; és a 9-esek 1. és 3. százada meg a 9. ezred utászszakasza vívta verekedte végig.

Azt a rohamot, amely majdnem példátlan a világtörténelemben.

Azt a rohamot, amelynek nem volt lehetősége, hogy sikerüljön, mert 1. csak akkor tudták meg pontosan, hol van az orosz tűzéréség, amikor meglátták; 2. mert oldalt jöve ki az erdőből előbb ágyú- és gépfegyvertűzben frontot kellett változtatniok, vág tában; akkor is csak azért, hogy szembe rohanjanak; ... mert egyenként bukdácsoltak át az utolsó keresztárkon — hiszen e; a roham még akadályversennyel is kombinálva volt — és 4. mer 1000 lépésre voltak még és mert ott álltak a völgyben, hegynél vitt az út.

Hát neki a hegynek, neki az ágyúknak, neki a géppuskáknak, a gyalogsági tűznek, a híres orosz lovasságnak. — Hajrá!

Olyan hirtelen jött ez a roham; olyan örütség az, amire;

huszárrok vállalkoztak, hogy az orosz tüzereknek, akik a japán háborúban megtanulták, hogy nyílt terepen lehetetlen neki-rohanni gyorstüzelő ágyúk, meg géppuskáknak; az ámulattól, a megdöbbenéstől elzsibbad a karjuk és eláll a lélegzetük.

(És ezt nem én mondom; ezt egy sebesült orosz tüzerőrnagy vallotta meg másnap Radziehowban.)

Én azt hiszem, hogy csak azért sikerült ez a roham, mert — lehetetlen volt. Ha az orosz tüzéréség el nem veszi a fejét, élő ember nem juthatott volna a tetőre föl.

Kattognak az orosz géppuskák; a srappell-zivatar szembe villámlik, szembe dörög; de a domb aljából is villám cikázik a kardok acélján és ott is dörög a „Rajta! Rajta!”

Az orosz tüzéréség, az első zsibbasztó rémületet leküzdve, gyorsan lead egynéhány ágyúsortüzet, de könnyebb megállítani a lezúduló zivatart, a gátjaszakadt folyót, mint ezeket.

Szaszalovics közhuszár alatt egy gránát atomokra tépi a lovat, a huszár 2 méternyire repül a levegőbe, leesik, fölkel, levág egy orosz tisztet, a lovára ül és rohan tovább — előre. Amott jön Miczankó kassai tót huszár: „Fogózta magának erdőszélbe muszka nagyságos kapitány urat“, de azért utánna szaladt a többinek.

Az orosz tüzerek érzik, látják, hogy ezt a rohamot föltartani nem lehet; beszüntetik a tüzet és legalább az ágyúkat akarják megmenteni; előre hamar a vezetékllovakat! Addig pedig, amíg befogatolnak, előrerohannak a fedezet ulánusai és dragonyosai.

Csakhogy egy perccel azután, hogy a huszárkard először hányt szikrát az orosz pikán vagy összecsókolódzott a muszka acéllal, le van tiporva, taposva, levágva a lovasság; az ágyúk legénysége vagy menekül, vagy az ágyúk előtti szénaboglyák alul tüzel; egy részük meg az ágyúpáncélok mögül készül szembe-szállni forgópisztoly és karabéllyal, de már nem is oly „messze dübörög a föld“, már egészen közel „zúg a vihar!“

Ki veszi azt ilyenkor észre, hogy itt is, ott is a levegőbe dobja egy-két kis huszár a két karját, tágra nyitott szájában az utolsó megfagyott sikoltással; kidülő szemében utoljára tükrözik élve az ég, aztán véres hab dől ki a száján, meginog a nyeregben és lassan lefordul? Senki!

Így esik el Csáky gróf, akit egy srappell telitalálat ért és egy csomó névtelen hős; sebet kap sok, ki érzi azt ilyenkor? — Senki! Alig 10 lépésnyire szegény Csákytól fekszik, össze-vissza löve Cseresnyés közhuszár és mozdulni nem bírva látja, és nem bírja

megakadályozni, hogy a még meleg hullát röhögő kozákok kifosztják ...

A zivatar odaért, a forgósél lezúdult, a mennykő lecsapott, a huszárok ott vannak; már a lövegek között.

A lövegek legénysége ott halt meg a kétségbeesetten védett ágyúk közi; a menekülő fedezet egy része beleszalad páni félelmében egy égő tanya tűzébe; ott ég el egy szálíg; ott pusztul egy ágyú, amely a tanyaudvaron állt.

A huszárok tovább rohannak; levágják a fedezetet, itt is ember küzd ember ellen. Egymásra ágaskodnak, egymásra rohannak a megvadult lovak. — két nemzet híres lovassága, amely egyszer — 49-ben — már találkozott, akarja most eldönteni, hogy kinek dukál a „leghíresebb“ titulus.

Szembe rohannak egymással az emberformájú árnyak a leszálló estszürkületben: a kidülő szemek, vicsorított fogak, a magyar káromkodás, az orosz állati hangok nem is emberre vallanak már — a „Bete humaine“ levetette a civilizáció ruháját.

Elől vágatnak az osztályok vezetői; Virányi alezredes már sebet kapott, de a helyét nem engedi, Czimmer őrnagy a véres kardjával mutatja az utat.

Messze elől a századok előtt a kapitányok; mellettük húséges trombitásaik, őrmestereik — a rettegett orosz pikától már nem fél senki: annak, meg a kozák hirmévnék az esttel együtt alkonyodik! egy vágás félreüti, s a következő percben fölemelkedik a nyergében a huszár és éktelen káromkodás közt csap le a nehéz acél.

Hiába, de ez a káromkodás már magyar sajátág — és Du Guesclin, meg Chandos idejében, amikor pedig a formákat jobban betartották — se verekedtek némán az emberek. Csak az a kis különbség, hogy ma nincs más páncél, mint az otthon hagyott reszkető asszonyok imádkozó szava, apró gyerekek gügyögő remegése; nyílvessző helyett meg a tíz lövetű forgópisztoly van mindenki kezében.

Hatan fogják körül Serédy kapitányt, egyet levág, egyet lelő, de egyik karja átlöve, másik keze elvágva, tele pikaszúrásokkal, védtelenül állana; de mire lelesnék a lóról, huszárjainak kardja veszi körül, — az ellenség nem fér hozzá többé!

Egymásután sebesülnek meg az ádáz viaskodásban Máriássy, Kovács István főhadnagyok, Szentiványi zászlós. Daday önkéntes teljesen összevágva viaskodik, amíg egy lövést kap és haldokolva

esik le a lóról. Kovács főhadnagyot Fritsch szakaszvezető menti meg; éppen le akarta lőni egy kozák, amikor Fritsch főbevágta. Szentiványit pláne heten fogták körül sebesülése után, Blázs járőrvezető kettőt levág, aztán leugrik és hármat lelő, a maradót kettő megfuttat. Csata végén két lövés és tizenöt pikaszúrás volt rajta!

Amíg a dombon a tüzéséget, addig a domb alján a géppuskákat, a mai háború legfélelmezbőlsebb fegyverét, rohamozták egy szakasz huszárral Maczky és Serly főhadnagyok. Ez a biztos halál; ez ellen csak egy orvosság lehet: a villám gyorsasága.

Egy perc alatt ott vannak a huszárok; repül utánuk a mente, előttük jár a kinyújtott kardacél, aki kibukott a nyeregből, azt még el is tapossák a lovak.

A géppuskák legénységéből sem menekül el élve más, mint aki roham előtt beszaladt az erdőbe. Egy pápaszemes orosz tiszt leüti a Serly csákóját, a huszárok azt hiszik, hogy a fejét — és fölaprítják; a kis leányarcú Fogl hadnagy rettanetes arcvágással üt le a lováról egy őrnagyot. Ott marad, foglyul esik, Fogl megsebesül; a géppuskák el vannak fogva.

És ekkor, mikor az ellenség eltilszul, a huszárok, mint a gyerekek, kezdik kergetni a szertefutott, gazdájuk vesztett orosz lovakat. Igaz, hogy gyönyörű, szögsárga lovaik voltak az orosz dragonyosoknak; Hegedűs ezredes is beszélt, hogy alig bírt az embereivel, mert mikor kijöttek az erdőből, mind csak kozák lovakat akartak fogdosni.

És ekkor „hátrafelé gyülekező“-t fűjnek a jobb szárnyon. Hogy ki fűvatta ezt a jelet, nem tudódott ki soha.

A huszárok megfordulnak, kezdenek visszafelé szállingózni. Észreveszi ezt az orosz dragonyosok addig érintetlen másfél százada és hátulról rájuk tör. Alig lehet visszafordítani az osztályt. Rettenetes verekedés támadt újra, itt veszítettük tán a legtöbb halottat, de a rohamozó dragonyosok közül is csak kevés menekült el élve.

Önfeláldozásuk azonban helyes volt és eredményes, mert amíg elfoglalták a huszárokat, addig a hátul elhagyott ágyúkat megmentették és elvitték az oroszok. De a géppuskák fölkoszorúva kerültek Lembergbe.

A roham lezajlott, elszállt a mámor, beállt az éj s csak a sebesültek jajgatása maradt meg a mezőn. Ellátásuk nyomorúságos volt; ott nem volt, aki őket bekösse más, mint az áldott lelkű Görgey Miklós kapitány, akinek Bujanovics önkéntes asszisztált,

nagy részük csak másnap lett bekötve. De az is igaz, hogy, dacára a súlyos sebeknek, előbb mentek a huszárok a gyülekező helyre, mint doktort keresni. Egy 9. ezredbeli huszár karját golyó törte el; erre akasztotta saját lova kantárját, a másikkal tartotta a zsákmányolt lovat. Jelentkezett, azután lefordult a lórál.

A gyülekező helyen, Stojanowon eleinte nagy volt a kétségbeesés. Hiányzott Hegedűs ezredes, akit mindenki imádott; csak akkor csapott ki a lelkekből a győzelmi öröm, amikor ő is megjött.

Másnap Radziehov felé mentek. Tovább-tovább, az őket, meg az életüket leső dzybulki-i, hrebennei csatamezők felé . . .

Eszembe jutnak a régi, híres lovas rohamok. Murát, a csillogó nápolyi király, mikor Eylau-nál, azon a mezőn, ahol a havat eltakarta a vér, este az egész francia lovassággal egy tömegben *rohanta meg* az orosz sereget és eldöntötte a csatát. Mars la Tour, a brandenburgi kőrasszírok temetője; Margueritte tábornok halálrohama Sedánnál, az *illy-i* plateau-n, a francia *sereg* utolsó kísérlete, hogy áttörje a német seregek már összekovácsolódott vasgyűrűjét.

Nem; a slojanow-i rohamunk nem volt ilyen nagyméretű, nem volt, nem lehetett döntő befolyása egypár száz ember hősiességének egy olyan háború kimenetelére, amelyhez képest hethlehe-mcs játék mindaz az irtózat, amit más hadjáratok eddig előidéztek.

De ez a roham, meg az ezután következők törték meg a kozák lovasság hírnevét és hozták meg a honvédlövasság olyan fölényét, hogy azóta az orosz lovasság a mi rohamunkat föl nem veszi, sőt az orosz hadvezetőség a porosz határra vetette óriási lovasságát, amelynek eredeti terv szerint a magyar Alföldet kellett volna előzőlnie.

Az isaszegi honvédhuszárok unokái méltók maradtak nagyapáik hírnevéhez.

—Szilveszter éjszakája és éjfél van.

—Most csendülnek össze otthon a poharak; most kívánnak egymásnak az emberek boldog új esztendőt, tán még egy hegedű is megszólal, halkan, lágyan és belemuzsikál az asszonyok szívébe. És most még tán azok is eszükbe jutnak egy percre, akiknek itt a halálhörgés az egyedüli muzsikája. Itt pokolsötét és vigasztalan az egész mindenség, csak Gorlice felől dörög az ágyú; ott még villog, ott még lobog az eldöntetlen csata kísérteties világítása. Ott még foszforeszkál a halál északfénye. A most letűnt évnek fehér hőszemfedője hull nagy pelyhekben az égből és sárrá lesz a föl

dön; akárcsak régi barátságok, eget vívó szenvedélyek, erős elhatározások, asszonyi ígéretnek, öröknek hazudott szerelmek, szerte-foszlott illúziók, könyörületes óvatossággal eltaposott szívek, vagy deliráló álmok volnának.

Itt leszállottak a nehéz felhők és nem látom a csillagokat; el vannak takarva köddel.

Vájjon hány csillaggal lesz több a „Hadak útján“ jövőre, mint most egy esztendeje? —

XXXIV.

1915 január 1.

Nem jól kezdődött az új esztendő.

Jött Sylvester éjjel, az újév első órájában a parancs: indulni 4 órakor reggel Gladyszovon, át a 604-es magassági pont felé, ahol a Czitó tábornok csoportja áll, amelynek sürgős erősítésre van szüksége. Ott vannak Tótváradyval a 9-esek; Flór alezredes a 2. ezreddel, a mi Ékes-osztályunk meg a géppuskánk.

Gladyszow a (Gorlice-Malastow csatavonal szélső jobb pontja.

A Zdynia folyócska ólomszürke vize úgy kanyarog, mintha csúfolódnék velünk, mintha hurkot akarna vetni újév napján, vagy mintha vissza akarna tartani. Vagy 15-ször gázolunk át rajta a piszkos szürkületben, amíg Gladyszowhoz érünk. A falu elején keresztút van: nem jó kabala.

Két ágyunk áll itt, egyelőre lesben, csendben; leláncolt, alvást tettető halálkutyák. Nézik a 604-es hegyet. Mi is arra indulunk; a jobb oldalunkon megy az út Banicára, ahol a 9-esek állnak.

Egyszerre megáll az ezred. Jobbról puskaropogás hangzik, meg konfúzus kiabálás: hozzák az első sebesülteket. Nem értem: hiszen Banica még 5 kilométernyire van innen, mi történik itt? Mindegy: fölállítom a segélyhelyet; bemegyek az első házba.

Lihegve jönnek visszafelé a 9-esek, a puska hangja pattogóvá, kettőssé válik, mintha a cső végén visszhang kelne: közeledik a harc. Újabb sebesültek vánszorognak, eltorzult arcuk görcsös vonaglásával; hordágyon is cipelnek néhányat; fakó arcok, a túlnagy szenvedés tragikus álarcának eszméletlen mozdulatlanságával: az ezredünket is visszafordították — mi történik itt?

A sebesültek se olyanok, mint rendes tűzharcnál, óriási, szakitott kimenetelű nyílások vérvirágába szakadt a szétrobbantott

hús, egy seben még pörkölés is látszik, mint közvetlen közletről jött lövésnél. Egy hasba lőtt szegény fiú már is halálraváltan, dermedten hörög, kilihegett élete utolsó mozdulataiban — még morfiumra sincs már szüksége — mi történik itt?

Nincs még itt a többi ezred sebesültszállító kocsija; hamar fölpackolom a sebesülteket az enyimre.

Vágtatva jön egy tiszt — különben igen bátor, sok veszélyt nyugodt idegekkel kiállt ember — és hallom, hogy odaszól az ezredparancsnokomnak, egy szót, amelyet még nem hallottam magyar huszártól.

Filótás rábámul, úgy látszik, nem akarja megérteni ezt a mondást, a huszárok kacagnak és mindenki megmarad a helyén, a rendes lépésben. Úgy látszik, nem kaptak „menekülési parancsot“ még az ötösök, pedig már az ágyúk is gyors ügetésben mennek visszafelé. A halál kutyái is behúzták ma a farkukat és elinalnak egy ugatás nélkül?

—Mi történik itt? — kérdem egy mellettem elvágató páncsörtisztől.

—Vissza kell mennünk — feleli az, visszatartva ágaskodó lovát — mert az áruló ruszofil lakosság az erdő sűrűjében odavezette a 9-esek, meg a gyalog svadronunk oldalába ma hajnalban az ellenséget; 25 lépésnyire bújtak ki mellettünk a házak mellől, meg a csűrök aljából óriási túlerővel, te is siess doktor; Reininger kollégádat is meglőtték és elfogták! — azzal sarkantyúba kapja a lovát és elvágat.

No, ez szép multság! — „Orosz őrmester a sebesültekkel rögtön vissza; egyelőre az első gázlóig, ott megvárja a további parancsomat, induljon!“ —

Nekem még maradnom kell; egyre-másra hozzák még a rémeséket látott sebesülteket. Míg Reismann kollégámmal bekötözük őket, megtudom a tisztársaimtól a további részleteket.

A muszkák „szervusz magyar!“ kiáltással bújtak elő, amikor meglepték a mieinket, biztosra véve, hogy ezek megadják magukat.

De a 9-esek nem adták meg magukat, hanem folytonos tüzelés közt visszahúzódtak, de közben, persze, rettenetes veszteségeket szenvedtek.

Megtudom, — már éppen indulni készültünk — hogy a kis Fogl hadnagy, egyik kedvencem, súlyos sebbel maradt el a mezőn — állítólag igen közel ide.

Oh, szegény Fogl! — éppen az éjjel írtam le, hogy milyen szépen verekedtél Stojanownál! — hát te is?

— Nem lehetne-e visszahozni? — kérdem Reismannt, aki most segíti föl az utolsó sebesültet — egy összezúzott lábú, ájult huszárt — a túlsúfolt szekérre.

— Nem; a sebesültvivők már mind visszamentek!

Nagyon szerettem a kis Foglt. Ha lehet, nem hagyom a muszkáknak ezt a gyereket. Az ezred elment, Heismann is, a szekerek is, nincs itt senki, a fegyverdörgés is elhallgatott.

Lóra ülök és a kötőszeres, ládákat lován hordó szolgálommal nekiszaladok a baalikai útnak, hiszen azt mondták: egészen közel esett el.

— Kérem ezredorvos úr, itt vannak már a muszkák — mondja csendesen a „gyógyoszolga“.

Csak az a baj, hogy annyiszor mondta már ezt nekem a jó Szlobodnyik mester, amikor nem volt igaz, hogy leintem; vágatok előre és keresve kutatom, nézem a mezőt, de nem látok senkit, pedig már jócskán eljöttem.

Nem nézhetem sokáig.

Egyszerre olyan sivitással telik meg a fülem; olyan sortűz ropog felém, amelyet még nem hallottam; olyan lugubre szárnycsapások siralmas zúgása ölel körül, hogy ez már több kettőnél — és egy kicsit, nem tagadom. — elkáprázik a szemem és belekábul a fejem. Mintha a föld mozogna körül, az árokban felfröccsen a víz, az úton a sár; apró kövek ugrálnak, kis tölcserék mélyednek a fölágaskodott, fájdalmasan fölnyerített, nyílegyenesen álló lovam előtt, hó fröccsen a nyakamba, és egészen elszedülök.

Most már az én rövidlátó szemem is meglátja az út két oldalát környező domblánc tetején az alig 150—200 lépésnyire levő, gyorsan közeledő, lapos szürke sapkás alakokat, sőt látom a leeresztett, rám célzó puskákat is; lehet ott jobbról, balról is három, egymás mögött közelítő rajvonásban vagy száz-száz ember.

Aki azt mondja, hogy ilyenkor is egészen nyugodt marad, az — hazudik. Bizony ez nem kellemes szenzáció. És valahogy nagy különbség van abban, hogy az ember egy csatában hallja füttyülni körülötte a golyót, de megvan az az érzése, hogy nem éppen direkte ötét lövik, meg abban, mikor az ember tudja, hogy csak maga van a mezőn, tehát neki van szánva minden golyó. Egy kicsit kiüt a veríték a homlokomon, káprázik a szemem és megesküdnék rá, hogy látom az apró fénypontokat a fejeim mellett elő-

pülni. Szorítás a halántékon és a gyomorgödörben, de főleg szédülés, erős szédülés, amit érzek. De azért marad annyi öntudatom, hogy észrevenni és orvosilag “értékelní tudjam ezeket a szenzációkat, miközben a lovam eszeveszetten vágat visszafelé.

Még kétszer süvölt el mellettem az acélméhek zümmögő repülése, aztán eltakar az első ház a faluban. Szlobodnyik uram persze már előbb itt volt.

Csiak a lovam füle véres egy kicsit. Egy bizonyos csak: ezek a muszka rekruták nem tudnak lóni. És egy érdekes dolgot láttam: a harmadik orosz rajvonalnak *nem volt puskája*; csak botokkal jöttek! Tudtommal a mi hadsereg-csoportunkban ezt én láttam először.

A hadosztály már visszahúzódott, az ezredem már elfoglalta hátrább az állásait; nincs itt már más, mint Czító tábornok meg Czeke kapitány, az adjutánsa az úton; elvitték a zürzavarban tévedésből a lovaikat.

Még szerencse, hogy itt a szolgám; visszahozza a lovakat és most már mehetünk.

Mi hárman vagyunk a legutolsó visszavonulók.

Elérem a szekereimet; Orosz őrmesternek, az egészségügyi altisztemnek itt lövi el egy golyó a lova bal hátsó lábát. Szegény szürke biceg egy darabig, kantárszáron a szekérhez kötve három lábón; az eltört lábát úgy lógatja, mint egy harangkötelet, aztán elszakad a kantár, a ló összeesik a Zdynia vizében; keservesen fölnyerít és ott marad.

Uscie-Ruskie és Klimkovka közt az úton szűkös korcsma: öreg zsidó korcsmáros lakik ott; reszket a szakálla, reszket a keze, reszket a lelke, hogy a huszárok, akik óriási szalmatüzeket raktak az udvaron, fölgyújtják a házat, a heptikás felesége félig haldokolva fekszik az ágyon — amióta az oroszok félmeztelenül kergették ki a hóba — egy hétnél tovább alig élhet. Rettenetes csukló, fuldokló köhögése meg hörögése az az óraketyegés, amely mellett folyik a tanácskozás.

Mert itt zsúfolódik össze: hadosztályparancsnok, dandárparancsnok, mind a kettőnek az egész vezérkara, telefon, segélyhely. Világítás: egy kis naftalámpa, meg az ablakon átszűrődő szalmaláng. Itt van R. gróf, a mi jó hadosztályparancsnokunk, aki nek az első kérdése, hogy ki sebesült meg és el vannak-e látva az emberek. Ilyen fáradtnak és rosszkedvűnek még nem láttam. Perczel A. százados lázasán dolgozik egy helyzetjelentésen; mel-

lette a vezérkari főnök, Bencz alezredes a manikűrözött, parfümös körmével keres valamit a részletes térképen. Zsürger fő-törzsorvos a fagyások ellen újabban kitalált asztalosenyv kezelést magyarázza nekem. (No ezt sem nagyon fogom kipróbálni!) Egy szögletben meg Hegedűs és Rettich ezredesek beszélgetnek nyugodtan nagy ibrik tea mellett egy fantasztikusan nagy 6-os dragonyostisztával, aki még nem ért rá a mai hajcihőben levenni a sisakjáról a Szilveszter esti díszítést: pezsgős dugó van a sisakja tetejében, abból pedig 4 fácántoll áll ki; úgy néz ki, mint egy római tribunus militum és egészen jól fest. És köztük jönnek,

A „Himalaya“ tetején.

mennek Dobokay, Debreczeni századosok: jelentéssel, telefonhoz; tudósításokkal a hadtesthez, a hadsereghez, a csapatokhoz. Egy csomó parancsörtsizt várja, mikor kerül rá a sor, az előszobában dragonyos- meg huszártisztek ülnek padkán, sparherden, földön, egymás és a komét tetején.

Jön Czitó tábornok is és a fejek összekerülnek a nagy mappa szélén; együtt van az egész divízió olympusa.

Kőbánnak a parancsok: „a 9-esek, meg az 5-ösök szállják meg az Uscie-Ruskietől északnyugatra levő magaslatokat, a Hegedűs-dandár tartsa a falu déli kijáratát“, a „Himalaya“ tetejét (így keresztelték el az urak kínjukban ezt a magaslatot). Tartottuk is két nap, két éjjel szakadó esőben, szélben, fagyban, pedig még tüzet sem volt szabad gyújtani.

A hangulat nem nagyon rózsás; ez is elesett, az is elesett: ez a század hiányzik, amarról meg rémhírek jönnek.

Csak estére tekinthető át. a helyzet; az elesettek nagy része megjött, de biztos, hogy elesett Császár Elemér hadnagy, súlyosan sebesülve fogták el Foglt, meg Reininger kollégámat, aki véletlenül beletévedt a slamasztikába. A gyalogszázad 30 embert, a 9-esek 40-et vesztek, tőlünk is van egypár halott és éppen elég; sebesültet kötöztem be ...

Mikor szegény Fogl megsebesült, hozzá rohantak szegény Császár meg Karácsonyi őrmester, hogy elvigyék; újabb sortűz., elestek mind a hárman!

Éjjel jobb hírek jönnek: megállítottuk a támadást, Görbéénél 2000 orosz fogoly, meg 6 géppuska esett tegnap a kezünkbe; rohanva jönnek az erősítések; itt vannak már az arisztokrata fi-os dragonyosok; „alarmstellung“-ban van az 56. ezred egy zászlóalja. Klimkovkán; nincs semmi baj.

De azért nem fogom egykönnyen elfelejteni a kis Illésy hadnagy eltorzult arcát, amikor este megjött; 46 emberéből 4-ed magával jött vissza.

Egyet nem értek.

A középkorban is kegyetlenkednek az emberek, de a harc maga lovagias volt. Mi az oka annak, hogy ma, a civilizáció tetőfokán sokkal nagyobb a kegyetlenség, mint azelőtt?

Az oroszok pl. szegény Császárt haldokolva dobták be a vízbe!

Rettenetes, iszonyatos. De nem tudom, nem-e jobb, mint az az abszolút indolencia, amivel mi kezeljük ezeket az ügyeket.

Ennek köszönhetjük, hogy a „guruló rubel“ csinálta árulás. olyan szövevénye vesz. körül, amit még elképzelni is nehéz.

Hát hiszi valaki, hogy közvetlenül a legnagyobb várunk, Przemysl előtt van egy falu, ennek a temploma kriptájában orosz nehéz ágyúk lövedékeinek óriási raktárát találták? hogy alig volt Lemberg vidékén község, ahonnan ne szolgált volna, hol templomból, hol disznóólból, hol iskola pincéből haditelefon az orosz táborba?

Hát itt, nem éppen ma lövettünk le egy gladyszowi embert, aki megvallotta, hogy az oroszoknak megmutatta az utat! Mikor megmotozták, 600 korona volt nála. Érdekes adat a katonapsychológiához, hogy mikor köröskörül mindenki sietett kiszabadulni az egérfogóból, az 5-ösöket még kergetni se lehetett, amíg a kivégzést végig nem nézték.

És amellet mindegyikünknek körül van aggatva a sapkája kis keresztekkel, Mária-képekkel, lengyel sasokkal, porosz kokárdákkal, elesett oroszoktól elszedett tarka karikákkal, — ez a legkeresettebb — úgy néznek ki a sipháink, mint a Plessis le Tour-i“ kertész; XI. Lajos francia király fővege.

Alig van valaki, akinek a nyakán ne lógna gyűrű, meg kereszt. Nekem is küldtek most hazulról 3 kis szívecskét, egy karácsonyfán, nagyon jól esett, amikor megjöttek.

Nyugodtan szivarozva tudjuk nézni, hogy végeznek ki egy árulót, de amikor megjöttek a bécsi iskolás gyerekek naiv karácsonyi ajándékai a huszárainknak, mindegyikünknek a könny állt a szemében.

Megsiratjuk a lovunkat, ha meglövik s hárman rohannak fölvenni egyszerre a kis Foglt.

A katona kegyetlen és gyöngéd; szenvedélyes és cynikus; egoista a végletekig és önfeláldozó a lehetetlenségig egyszerre. Visszatértünk a primitív ösztönökhöz és képesek vagyunk a legnagyobb lemondásokra. A lelkünk nem komplikált többé és lélek-analízis senkinek se bánija itt az álmát. De ez a lélekváltozás nem jó. Az oka pedig: folyton fokozódó idegkimerülés. Meddig fog még ez így menni? „How long, o Lord?“

XXXV.

Január 6. Másnap, másodikán újra javult a helyzet; a 814. pont a mienk; visszavertünk egy orosz támadást; 2 zászlóalj, meg egy üteg érkezett a vonalba, visszavettük a 604-es pontot; ott van az 56. ezredünk és 400 orosz találtunk „terítéken“ a tetőn, halál-bafagyva, ahogy a honvédtüzéreink halomba lötték őket az éjjel. Január 3-án Előnyomulás az egész vonalon; vissza fogjuk egyenesíteni, ahol 1-én benyomták. Smerekoviecre értünk, az előőrseink újra ott vannak Gladyszow-on, sőt hozzák is már egy szeptéren, hála Istennek, a kis Foglt. Át van löve mindkét lába; összeverték, az orosz orvos, aki bekötötte, mindjárt ki is fizettette magának a honoráriumot: elvette minden pénzét. Egy csomó sebesültünk fekszik Gladyszow túlsó végén; ezekért átmegyek. A Tótvárady járóre, aki meglelte őket, vezet oda.

Tényleg hat sebesültünket találom, nyomorult állapotban; a

ruszofil lakosok elég rosszul bántak velük; köztük van a derék Karácsonyi őrmester, akinek a felkarcsontja vállízület alatt teljesen összezúzódott.

Amíg kötözök, bejön a járőrvezető: „Kérem, tesszen ám jönni, mert az ellenség benyomta a rajvonalkat; amott jönnek ni!” és mutatja a szomszédos hegyei.

De szegény Karácsonyit itthagyni nem lehet; így szállítani pedig lehetetlen; nagyon sikoltozik, kemény kötés nélkül ki nem állja a szekér rázását. Kénytelen vagyok tűzharcra leszállítani és rajvonalba rendelni a járőr-huszárokat; azok megnyitják a ház mellől a tüzet; az oroszok erősen támadnak és most — siessünk azzal a kötéssel! Rajtakapom magamat közbe, hogy valahányszor egy-egy orosz sortűz röpül a háznak, egy kicsit gyorsabban csinálom a tour-okat, mint ahogy kellene. Hiba pedig, mert nem szabad az ilyen kötésnek túlfesziesnek lenni. A belső szegyenérzet kényszerít rá csak, hogy megvárjam, amíg jól megszárad.

Hát az ilyesmi is kipróbálja az idegeket egy kicsit.

De végre be vannak kötözve mind; lefektetve, belezsúfolva a szekérrre s elindulunk lépésben. Az útszélen meglátok egy szegény halott huszárt, akit — pedig harmadnapja fekszik itt a házak közt — el sem földelték az áruló gadyszow-iak.

Ott fekszik; kinyújtott kezéről most szállt el egy varjú, mintha a halál sólyma lenne, aki vadászatra röppent föl. Eltemetni nincs időm, mert erősen verekednek már a falu túlsó végén, ahonnan jövök. A gondos Tótvárady egy szakasz huszára éppen most érkezett vágatva meg a védelmemre, de nekem a sebesülteket sürgősen biztonságba kell helyeznem.

Nincs más mód, föltétem a halott huszárt egy lóra, úgy viszem el.

Elöl a lépésben menő, nagy vereskeresztes ponyvával betakart szekér, amely alól a Karácsonyi deliráló beszéde meg a többi jajgatása szűrődik ki; utána a halott huszár, ahogy az egyik üveges szemével föl néz az égre, a másik ki van vágva, s a megaludt vér piros üstökével a fején, piros fogaival az indigókék ajkai közt groteszken látszik röhögni. A két karja lelóg, a fejével bólintgat, a remegő ló minden lépésénél, két huszár tartja az előrenyúló vörös nadrágos lábát. Én zárom be a menetet, úgy érzem magam, mintha katonatemetések páncélos vitéze volnék és eszembe jut egy kép, amelyik nagy benyomást tett rám valaha.

Versailles; XIV. Lajos palotája, amely ma múzeum, Fran-

ciaország „minden dicsőségének“ a múzeuma a Merev ingek tol Blériot-ig. A „Gloire“-nak a múzeuma. „A toutes les gloires de la Francé.“

Ott van a balszárnyon a „Galerié des Batailles“, amelynek az egyik oldalán a vérben, a rémuralomban született köztársaság, másik oldalán meg az első császárság dicsőséges csatáit örökítették meg Horace Vernet meg Delaeroix.

Az ablakok közti oszlopokon márványtáblákba arannyal

vésve a hősök nevei; ott a híres tábornokok, marsallok fehér márvány mellszobrai.

A tetőről pedig még mindig azok az a more t te k kacagnak alá, amelyek a „Roi Soleil“ a napkirály udvarának bajporos kis marquise-ait, duehesse-eit látták álomszitui szőke hajglóriájuk illata és virágos selyem meg komolyságot tettető nehéz brokát diszkrét suhogása közt mosolyokat, szíveket és halálos szenvedélyeket ajándékozni.

Láttak egyebet is. Látták betörni a népet a kenyérforradalom napján a szentséges magánlakosztályokba; látták 71-ben a német vezéreket, amikor Vilmos királyt német császárrá kiáltották ki; éppen ebben a csarnokban.

Ennek a galériának a hátterét egy kép zárja le; az egyedüli kép, ami a 70—71. háborúra emlékeztet ebben a múzeumban. A

neve „La patrie“. Veszett csatából hozott haldokló tisztet támogat a fekete lován, vak éjszakában egy fáklyával az utat világító vértess; az átlőtt melléhez szorítva viszi a zászlót: „minden elveszett, de a becsület megmaradt“.

A halott huszár csak integet, csak bólintgat tovább. Nagyot hajlik az útszéli Krisztus előtt és, — lehet, hogy képzelődöm — de egymásra néznek; megismerik egymást.

— Igazi danse macabre. Táncoljuk, ahányan itt vagyunk, élők és halottak — a halál táncát.

XXXVI.

Január 10. Már megint nem történik semmi.

Harmadikán este Ghyczy az 5. hadosztály „füsslereivel“, meg a géppuskákkal raj vonalba megy; vele van a félezred; Reők löveg-fedezetnek egy századdal; künn maradnak esőben, szélben, viharban 6-ig, engem fölterjesztenek soron kívüli előléptetésre; szaladgálunk a harcvonaltól jobb szárnyán Skwirtne, Regetow, Kviaton közt; egyik nap itt vagyunk „készültségben“, másik nap ott; védelmi vonal készül Uscie-Ruskie—Kviaton közt, akkor azután történik valami, de az nem jó; 8-án megbetegszik Hegeđús ezredes, elmegy Kassára. Minket pedig fölváltanak a 6-os dragonyosok és — sub titulo patkolás — elmegyünk retablírozni Czarnára; 15 kilométerre a front mögé.

Czarna egy hosszú, hosszú kis falu a patak völgyében, meg a mellette levő dombokon; nyomorúságos kis házak, amelyek elbújtak a dombok oldalába a világ elöl, de még a szomszédaiak elöl is; persze van egy büszke nagy orosz templom, mint valamennyi russzofil faluban; absolut contrast a lakosság viskóival és ékesszóló bizonyítéka egyrészt a muszka rubel guruló útjának, no meg a mi indolenciánknak. A pap vagy becsukva vagy agyonlőve — nem tudom.

Csodálatos lakás egy népiskolában. Hihetetlen fényűzés; cserépkályha, fehérre meszelt falak, jó deszkapadló és sok, sok szalmából magasra van vetve az ágyunk. Amellett terített asztalnál eszünk, kaptunk ugyanis fehér hóköpenyegeket, hogy ne adjunk túlságos jó célpontokat a fehér háttéren s egyelőre jók abrosznak.

Később még másra is jók lehetnek. Ebben a harcban ügyis

beássuk magunkat napról-napra jobban, a halálra készülség szimbólumaképpen; most már stílszerűen, fehér szemfedőtől szállunk le a földbe.

Egyelőre azonban utakat csinálunk a járhatatlan Czarnavölgyben; be van rendelve az egész nyomorult lakosság; cseng n balta az erdőkben; zuhognak a fák és szépen egymás mellé sorakozva kitöltik az útnak nevezett dugványokat, amelyeken 6 ló

A honvédhuszár téli harci ruhája.

alig bír fölhúzni egy szekeret; ágyú abszolúte nem jöhet erre, amíg ezek a „dorong-utak“ el nem készülnek és akkor is csak nehezen.

Úgy látszik, felvonásköz van nálunk: leeresztették felülről a hófüggönyt; nagy fehér galambpihékben száll, száll, libeg le egyik fehér kárpit a másik után, amíg szép fehér lesz újra a világ. Éppen ideje; a jan. 4—8. közti menetekben tele voltak az országutak eldobott patronokkal; biztos jele a csapatok fáradtsága és kimerültségének.

Semmittevés. Benn ülünk a szobában; betűzzük *a kizárólag(!)* cyrill betűkkel írt feliratú mappákat; eszünk komoly ebédeket; beküldünk Kassára lisztért, pezsngőért és más fontos dolgokért; többek közt sok pakli kártya is jön. Kártyáznak és halálosan idegeskednek az emberek.

Érdekes. Nov. 25. óla alig volt napunk, hogy ne verekedtünk volna; hogy ne lettünk volna veszedelemben és ezalatt soha nem idegeskedett senki — még magam se, úgy, hogy már azt kezdtem hinni eleinte, hogy ez a háború egészen jó idegkúra. Később aztán rájöttem, hogy előrehaladt az idegkimerülés mindnyájunknál, de csak most, a pihenés napjaiban láttam meg, hogy mikor szűnik a veszedelem, mintegy lepattan a túlfűtött agyvelőkről egy abroncs, megcsökken a selfcontroll, a belső fegyelem és a retablirozás első 4 napja azzal telt el, hogy egymásra érzékenykedtünk, veszekedtünk, akár az ideges asszonyok.

Aztán ez is elmúlt és akkor mikor megint normálisan kezdenek működni az idegrendszer, — akkor a test mondja fel a szolgálatot. A pihenéstől, szobától, rendes étkezéstől elszokott, a legszigorúbb aszkéta-életre kényszeredett szervezetek nem bírják a semmittevést; egymás után roppannak össze az emberek közül azok, akik eddig is csak a lelkükkel bírták.

És nemcsak a mi lelkünk sikoltozik haza; a legénység is beteg.

Mikor idejöttünk, teljesen ki voltak merülve a katonáink és sok volt a gyöngélkedő. Ezek csak fáradtak voltak, gyorsan meggyógyultak és akkor egyszerre újra rohamosan szökik fel a betegek száma, Sok typhus van már ma is.

Ezt a háborút nekünk, doktoroknak kellene megnyerni. Ha most, a kritikus időben, vaskézzel ellenőrizzük az egészségügyet; ha typhusoltást, cholera-, himlőoltást viszünk idején keresztül; ha fagyástól megvédjük lehetőleg a legényeket: ha képesek volnánk főzetlen vízivástól teljesen eltítani az embereinket, akkor nekünk fél annyi betegünk lesz tavaszra, mint az oroszoknak és akkor győzni fogunk.

Most, most a tavasszal; a szép, az illatos, a halálos betegséget hozó, félig elrohadt „hősöket“ a túlvilág gyilkos lehelletében visszahozó tavaszkor kezdődik a mi csatánk. De ha azt meg akarjuk nyerni, már most kell hadirendbe állítani az oltóanyag fegyvereket. Mert, hogy itt, hóolvadáskor, mi lesz különben, ebben a kadaverekkel átitatott, rothadással átszótt, embertől, lótol trá-

gyázott világban, azt még elképzelni is nehéz. A halál vetését 6 hónapja, hogy folyton vetik itt el; a mi feladatunk, hogy ne nőjjön ki másban, mint hóvirágban, fehér violában, acélos búzában.

Esik a hó; hetekig nőtt, megöregedett felhők fedik el az égboltot, aztán elkezdenek sziszegni a hózivatarok. A föld merev és mozdulatlan, megdermedve nézi, hogy lázad fel az egész természet; hangos recsegés az erdőkben; ágak repülnek át a levegőn; örült sietéssel vágatnak a felhők; estére kelve violaszínű ködök takarnak el mindent és olvadnak feketén az éjszakába, amelyet hosszú, füttyölő sóhajok töltenek be az egyes szélrohamok zúgása közt.

Azután nevetőgörcsöt kap a vihar; bekacag a kéményen és sikoltozó kutyák, macskák veszekednek a levegőben; a hideget tüzes tűk formájában repíti át a szél a bundán, át a húson, bele a dermedő csontok közepébe.

Ez így tart négy napig. Azután csend lesz. Olyan csend, hogy még az is szentségtörésnek tetszik, ha egy hangos szó esik, hát még a Gorlicéről folyton ide hangzó ágyúszó.

A föld kihalt és néma; minden mozdulatlan, az ég kitisztult; hideg tündöklő, tükröző érc a boltozata; a fehér csend országában vagyunk, a halott világ közepén. Az utakat, árkokat méter magasosan befújta a hó s ha a gyönyörű ősrégi fenyőerdőn átlovagolok, ahol a sűrű fák ágain kiterjesztett szárnyú nagy, fehérre fagyott hómadarak ülnek, hegyezett fülekkel, óvatosan emeli a lábát a fekete lovam és a hómadarak lerepülnek a lába elé. Messze kong az ágyúharangszó és minden dördülés után még nagyobb a csend, a némaság, a megfagyott mozdulatlanság.

Belebetegszem ebbe a semmittevésbe; kérek, kapok egy heti szabadságot; siklotzik már a lelkem az otthon után; kell, hogy újra belenézzek egypár szembe; kell, hogy újra halljam kacagni a gyermekeimet.

Jan. 21. Kezemben a szabadság-levelem. Még az sincs kitöltve, hogy meddig maradjak — rám bízzák.

Örült vágatás Grybovba; majdnem kidől a lovam (2 óra alatt 24 km.); akkor még elcsíphetem a Neu-Szandecz felé ilyenkor menő vonatot.

Elment; de indul mindjárt egy kórházvonalat; egy kedves törzsorvos kollegám a parancsnoka: azzal megyek.

Amennyire nem vagyok megelégedve a harctéri egészségügyi szolgálatunk vezetésével, annyira tökéletesnek, mintaszerűnek ta-

lálom a kórházi vonatok berendezését. Amíg a sebesült, vagy beteg a kórházvonalat eléri, szegyen és gyalázat csak — a kinszenvedésen kívül, — hogy miképen tudunk gondoskodni róla. Aztán felteszik egy tiszta, meleg coupéba s azt hiheti, hogy a menyországba került. Harminchárom ilyen vonatunk van állandóan dologban; a háború első 4 hete után indultak el az elsők (eleinte a vasút a csapatszállítás által van blokirozva: addig nem indulhattak).

Van azonkívül 12 hálókocsi-vonatunk, amelyek pazar berendezésűek; 12 gyönyörű vonata a Máltai lovagrendnek; a Károlyi-, Salvátor-, Liechtenstein-, a Kaszelik-alapítványok és a mentőegyesület magánvonatai; külön cholera és külön más fertőző betegségek szállító vonatai; legalább 150 vonat dolgozik éjjel-nappal és viszi haza a beteget, a sebesülteket. Ez a szám is rettenetes illusztrálja annak, hogy mit jelent ez a háború.

Majdnem mindegyik sebesült alszik, de olykor-olykor fázóan remeg meg és nehéz sóhajok népesítik meg gondkísértetekkel a túlfűtött levegőt.

Már át vannak kötve, végre, végre, levetkeztek, megmosdotak, tiszta fehérnemű, tiszta ág, meleg szoba — a mennyország. — Künn vannak a vízből!

— Csak ezek a rettenetes fagyások ne volnának! Neu-Sandec: a muszkától visszavett város; piszok, de nyitott üzletek: a visszatérő élet a régi romjain. Ronda kávéházak, lehetetlen szállodák: kacagó tisztektől zsúfoltak és hangosak az utcák; sok, nagyon sok házon a vereskeresztes zászló; itt éppen úgy mint Grybovban, tábori kórház ma minden középület. Még egy cukrászda is van; valóságos sütemény van benne!

Szandectől „postavonal“ visz Kassára; csekély 18 óra alatt oda is ér; fűtés nincs, világítás sincs, de ki gondol erre, amikor „hazafelé“ liheg a gőzmozdony; a fekete, csepegő óriás állat 2 tűzszemével, amelyek mellett fehér füstfoszlányokat szakít darabokra a szél, hazafelé vágat: az ágyúszó elmarad.

— Kassán német katonavonattal találkozom, állítólag óránként jönnek egy hét óta már; ragyogó arcú újoncokkal van tele, akik eljöttek „rendet csinálni!“ Gúnyversek, karrikaturák Poincarréra, a cárra, Petár királyra vannak írva, meg rajzolva krétával a „direkt“ kocsik falára, amelyek állítólag Pétervárra, Kiewbe, Moszkvába mennek; szembe jön, egy magyar bakákat hozó vonat; ölelkezés, égig lobogó lelkesedés, hogy fölmelegszik az ember szíve újra.

Egy raktár szögletében, ott csücsülő, hallgatagon pipázó poroszok előtt énekel egy nótás szájú pesti fiú:

„Néha, néha visszatérnek a tavaszi álmok,
Néha úgy feldobog a szívem,
Mintha nékem nyílnának mind völgyben a virágok,
Néha, néha még el is hiszem!
Néha, néha úgy érzem, hogy felújul a lelkem
Hogy az élet csak muzsikaszó.
Hogy az élet muzsikaszó, nem más, mint egy álom,
S a szívemre halkán hull a hó, hull a hó.“

— Teufelskerl, — mondja rá a német és utána próbálja, de nem megy.

Nem megy. Nem muzsikaszó ma az élet.

Febr. 1. — Kassa ma bátor és élénk katonaváros, amely szembenéz a háborúval és nem fél tőle. Budapest pedig megszokta; alig látszik rajta. Belemerevedett, beletörődött, olyan, mint egy keményarcú asszony; már nem lelkesedik, de nem is idegeskedik és nem is fél. Aránylag kevés gyászruhát látni, csak azt venni észre, hogy valamivel kevesebb az ember; kevesebb a sétáló asszony is; dolguk van. Nagyon sokat harangoznak reggelen kint, este pedig hamar sötétedik, hamar néptelenedik az utca. A beteg-ápolás meg népsegítés már nem divat, de természetes kötelesség; hála Istennek, már nem a nagyúri dámák, de az új vereskeresztes autók várják a sebesülteket és nem bámulják meg őket, ha végigbicegnek az utcán, sőt már unják is. Ha valaki elveti a dolgot, — „hazudik mint egy sebesült“. Zsúfolva a hadikórházak. Az egyikben lelem egy huszárunkat, akinek féloldali gerinclövése van; mutogatja, hogy miképp futkos a két mankóján versenyt a pajtásával, akinek meg töből van levágva a lába. — Vájjon nem ilyen versenyfutás lesz-e mindnyájunk élete a háború után?

Éjjel-nappal dolgoznak a sebészek, de tán az ideg orvosoknak van a legnehezebb dolga. Alig látni tiszta kórképeket; mind-egyik be van vastagon mázolva hysteriával vagy túlzással. Még az is súlyosbítja a tüneteket vagy megtoldja, aki csakugyan súlyos beteg, mert fél, hogy idő előtt küldik vissza. — Hát ez is csak egy emberi gyöngeség. —

Tele a színházak és a mozik; az emberek nem kacagnak,

de a mosolygást még nem felejtették el és elkészültek, hogy akkor is mosolyogjanak, ha még 10 hónapig fog is tartani.

A kávéházak sohasem voltak úgy zsúfolva, mint ma; ott pihenik ki rettenetes fáradalmaikat a „nem is képzeled, hogy agyon vagyok dolgoztatva“-legények meg a szoknya-dekkung mellé bújt hősök. Olyik szoknya mellé jobbról a férj bújt el, balról a szerető. És mind a kettő „nélkülözhetetlen“. A tiszték közt meg rögtön megismerni a békekatonákat, akik még el se mozdultak. Ezek a rettenetesen csukaszürkék; ezeknek van fénytelenre bemázolva a kardja, mentegombja; ezek azok, akik sarkantyúval, bőrkamásnival járnak a Váci-utcán és akik iszonyú harciasan néznek ki. — Akik a harctérről sebesülten jöttek haza, azok csak elegánsak és csöndesek.

A munkapártban kevés ember, de lelkes hangulat. Tisza bronzarca olyan, mint mindig, a honvédelmi miniszter — mindnyájunk „Samu bácsi“-ja pedig jókedvű, csak ideges. Sok új képes újság; minden lap tele a miniatűr Barzinik, Kiplingek tudósításaival.

— A mai haditudósítókat már csak akkor vezetik a csataterekre, amikor temetnek; akkor ülnek a megbontott, rendetlen asztalhoz, mikor már elmentek a vendégek, — vagy lefeküdtek.

Akkor nézik meg a báltermet, mikor már nem húzza a cigány; hervadt csipkék, elfonnyadt rózsalevelek, gyűrött, szakadt selyemrongyok hevernek a parketten, s kisuhogott az utolsó báloló kisasszony.

A ruhafoszlányokból, a kiöntött veresboros (vagy véres) poharak foltjából, a levegőben rekedt füstből, a földből kiszivárgó rothadásból, halálsikoltások ottragadt emlékéből írják meg mesteri szürke színfoltos képeiket Bíró Lajos és Molnár Ferenc — grau in grau. — Szép Ernő meg Nagy Endre már a csatatéren vannak — katonák — az egyik virágokat szakít ott, a másik meg aktaszerűen — de szépen — dolgozza fel az apró történeteket a jövő anekdotakincse számára, de a történetírás is hasznát veheti.

Balázs Bélától meg Vészi Margittól nagyszerű hangulatképeket, meg egy pár gyönyörű cikket olvastam; Ambrus Z. meg Ignotus a háború filozófiáját írják meg; Szomory atyamester pedig Henry Russel Dorsan szerény álneve alatt álmodja meg, találja ki a francia csataterék halálos bujaságú képeit kényelmes pyjámában az íróasztalánál. Katonaember előtt evidens, hogy nem igaz, amit

ír, de, ahogy ír, gyönyörű, *színes* képei úgy bontakoznak ki a gránátok füstfelhőiből, mintha perverz orchideák volnának a szuronyhegyekre tűzve és onnan lehajtva az olvasó elé.

De azért a háborút, meg a *ma* magyar katonáját, a népet csak egy írónk látta meg tökéletesen: Fényes László. Igaz is, hogy az együtt elszenvedett nyomor pápaszemem keresztül látta és a lövészárokból meg a hordágy mellől nézte, amíg kötözött a golyóhullásban, de az ő könyve szobra is a magyar bakának és olvasnivaló az ezután írandó népiskolai könyvek számára.

Az „intellectuel“ Pest pedig — úgy látszik — a komoly zenében keres vigasztalást. Sok Wagner és még több Beethoven. Igazuk van. — A „Carmen“ zenéjét olyan triviálisnak meg operettszerűnek, katonáit olyan komikusaknak, drámái akkordjait olyan kicsinyesnek érezte a 6 hónapi zenekopplástól kiéhezett lelkem, hogy alig bírtam végighallgatni — de a 9-dik symphonia közben voltak percek, amikor elfelejtettem, honnan jöttem és hová megyek.

Mintha egy ébresztővel kezdődnék; egy halk, visszhangot keltő riadóval és aztán kiéneklük ezek a hangok a vágynélküli örömet, azt az örömet, amely úgy fakad ki a lélekből, mint Rodin „csók“-ja a kőből: Csók, de fehér hideg márvány. Azt az örömet, amelyben már nincsen semmi szenvedély; csupa kristálytisztá lélek és semmi test. Hallom a kis gyerek gügyögését, érzem a virág felpattanó bimbójának illatkisugárzását, a jóságos kék eget és az ősz lángjával égő erdőt. Pálmafák közt susog a szél, fülemülehangon énekelnek aranyos kolibrik és fehér chrysanthemumok szálai, szirmai röpülnek a levegőben. Táncolni akar egy leány, aki éppen most szállt le egy etrusk amforáról, de lépten-nyomon meg-meg áll így visszhangra, amikor a sors komoly hangja az adagióban úgy kondul meg, mint egy harangütés, amely figyelmeztet, de meg nem ijeszt. És olyankor, mintha egy már egészen hervadt, de annál erősebben illatozó sötétvörös rózsza kopogna a lelkemen és tele-szórna a lehullott levelekkel.

És amikor vége van, akkor úgy elfacsarodik a szívem, mint még soha. Milyen irónia! „Emberi solidaritás!“ „Szenvedélynélküli öröm!“ és csak egy igazságot érzek, amíg újra az ágyúszó felé visz a vonat, azt, hogy: kacagnak a gyermekeim.

Most már nem félek semmitől és nem is remélek semmit; az élet nem fordulhat jóra soha; amit ez a háború elveszít, azt már csak

ők menthetik meg; a gyermekek. Nekik, értök kell végigvívni ezt a harcot.

És a dermesztő hidegben, a sötét éjszakában vágat a vonal újra felfelé. „S a szívemre lassan hull a hó, hull a hó.“

XXXVII.

Febr 10. Nyíregyháza, Szerencs, Miskolc, Kassa: csak 4 nap.

Van idő gondolkozni rajta, hogy miért kalapálja minden katonavonat kereke a Niebelungok átokmotívumát az agyvelőmbé? Éjjel, nappal, folyton-folyvást. Szeretném rádispulálni a kerekerekre a „Freude, Schöner Götterfunken“ motívumát a kilencedik symphoniából, de nem hallgatnak rám; üldöz ez a szakadozott vészkiáltás kétségbeejtő egyformasággal és menekülni nem lehet előle. És erről eszembe jut, hogy a Siegfried utolsó dalában is egymás mellett van az „Entzückungsmotiv“ meg a halálmotívuin és annak is az átok meg a sorsmotívum, — ami most úgy kínoz — a vége, akarom mondani: logikus befejezése.

Hiába, Wagner R. nagy filozófus volt.

A miskolci pályaudvaron „beanslandolja“ (kifogásolja) egy, a nyugdíjából helyi szolgálati új életre galvanizált ezredes a lovasági kardomat meg a „Vorschrift“-ellenes egyenruhámat. Mondhatnám neki, hogy enélkül a kard nélkül már nem élnék; azt is mondhatnám, hogy a jó szűrőm nélkül megfagynék, de hát jobb nem szólni!

Nyíregyházán hallom, hogy Ödön unokaöcsém fogott vagy tizenhét muszkát másodmagával és előléptették soron kívül főhadnagynak; Laci öcsém, aki ott most kórházparancsnok, nem fogott mást, mint egy lórúgást a mellébe hadjárat elején s azóta vért köp, de amit elbeszél, elég érdekes.

A 6. honvéd menetzred törzsével indult — ő is ezredorvos — augusztus 25-én. Ravaruskán át Lyubise-re mentek. Kiállítják a tábori őrséget, lefeküsznek. Éjfélkor egyszerre, egész váratlanul örült lövöldözés: itt vannak a kozákok! Sortűzek közvetlen közéről a koromsötétben; 8 ló összeesik, veszett kiabálás! Rohamok; „Rajta!“, halálordítások. Berohan egy utászhadnagy. „Te, én főbelövöm magamat!“ „Arra még mindig ráérsz!“ feleli neki Laci.

Félnégyig tart ez a rettenetes zűrzavar, amelyben senki se tudja, mi történik és senki se parancsol: akkor kivilágosodni kezd,

a tűz megszűnik. Azután fölvonultak másnap Zulavcén keresztül a harctérre. Srapnellzáporba jutottak, fölállították a segélyhelyet, de 100 lépéssel előbbre tették a zászlót, mert azt erősen lötték; látta, hogy lötték le egy repülőgéppünet; egymás után jöttek ideg-görcsökkel a frontból az emberek; hajnali 3 óráig kötöztek egyfolytában.

Félülkor 40 embert hoztak, akik fosztogatták és gyilkolták a sebesültjeinket, köztük egy ősz ember kút kávjára támaszkodó sebesültünknek baltával vágta le a kezét. „Manner rechts; totschiessen!“ Öt-hat még mozgott a sortűz után, azokkal végzett a szurony, „de még a puskám is belement!“ mondta az egyik baka a másíknak.

Zulavcétól Belzec-en keresztül Tomasovra mentek, óriási ágyúparkok közt. A város egy része kivilágítva, másik része még ég; mindkét oldalt lángbaborult falvak. Az ezredük elől volt a tűzben. A győztes csata után mentek négy nap múlva Lascow felé, akkor a lova mellberúgta, ott maradt eszméletlenül, úgy szedték föl. Még Lascow előtt pár kilométernyire befordultak egy, két erdő állal szegélyezett sík mezőre, amelyik tele volt csukaszürke hullákkal. Már egészen feketék voltak és lehetek egypár ezren. Két ezrednek a bandája, dobokkal, trombitákkal, ágyúk, de még egy tábornok is. (Később hallotta Schön főtörzsorvostól, hogy valószínűleg a 15-ik divízió halálmezején ment keresztül.)

Azután jött a lemergi visszavonulás; ő meg vért hányt, elküldték a kórházba, az ezredek elvonultak. Egy kastélyon leng a vöröskeresztes zászló, bemegy: orosz tábori kórház volt már, idig tudott szabadultai onnan. Csak az volt a szerencséje, hogy az oroszok, őt látva, azt hitték, hogy visszajöttek a mieink.

A kis sógorom, G. Gyula, aki most Miskolcon várja, hogy mi lesz, is egészen röviden, de annál alaposabban látta a háborút. Ő meg Sátoraljaújhelyről indult az 58. menetzászlóalj 3-ik századával, ugyancsak Ravaruskára. Ott már erős harc van; hajnalban, amikor beérkeznek, a hadosztályuk löszertelepeit (80—100.000 rakasz shrapnell meg gránát) lázas sietséggel csomagolják orosz foglyok egy visszamenő vonatra és veszettül igyekszik már hátrafelé egy egész hadsereg trénje.

Az első hír, amit hallanak, az, hogy az 1. és 2. századuk, amely őket be nem várhatta, parancsot kapott az előremenésre, átment egy erdőn és földérintés hiánya miatt megsemmisült.

Első nap a vasútvonalat védték és visszakergették a támadó

gyalogságot; kivonták őket a tűzből, elküldték Scersetz felé. Ott volt a hadosztály törzse. Hauser ezredes az egész zászlóaljukat a hadosztály rendelkezésére parancsolja, amellet táboroznak, egy kilométernyire a tűzvonala mögött.

Reggel óriási túlerővel támadnak az oroszok; három hadtest áll szemben egy közös, meg egy honvédhadosztállyal. A helyzet vigasztalanná válik s őket tűzvonalba dobják, hogy támadjanak meg egy oldalozó orosz üteget.

Elindultak; egy erdőszegélyen kiküldik a jelentő lovasokat azok nem jeleznek ellenséget, de ahogy kijönnek, két oldalról kapják az ágyútüzet; hull a shrapnell, mint a záporosó. Hauser ezredes előnyomulást parancsol; bejutnak oldalazó géppuskatűzbe és a sorok rohamosan kezdenek ritkulni, de még inogni is.

Maga Hadfy tábornok, a hadosztályparancsnokuk lovagol a rajvonalba és buzdít a végsőkig való ellenállásra, de egy srapnel szétlővi a lova fejét s a parancsörtisztjei erővel viszik el onnan. Másfél óra alatt elesnek vagy megsebesülnek az összes tisztek a században és Gyula is megkapja a magáét.

Parancsot kap, hogy támadja meg az ellenséges gyalogságot amely a hátukba került; kénytelen előremenni a legnagyobb srapnelltüzben a szakaszával; belekerül egy robbanókúp alá, egy golyó az ezüstforintokkal tele cigarettatárcájában akad meg. Alig mennek előre 100 lépést, 25—30 méternyiről kapják a puskatüze és a bal karja egyszerre tehetetlenül esik le, keresztül van löve. Csak annyi ideje van, hogy háromszor kilője a pisztolyát, egy muszka fölbukik, s azzal igyekszik ki a rajvonalból, de ennek a részleteire már nem emlékszik, csak azt tudja, hogy egy kedves szakaszvezetője — Boksay Györgynek hívták — lekapja az általa lelőtt muszkanak a fejéről a sipkát és feléhajtja: „vigye haza a menyasszonyának!” a következő percben pedig elesik.

Másfél órai rettenetes mars után — együtt mentek egy lábán keresztüllőtt hadnaggal — érnek a kötözőhelyre. A had nagyot operálni kell, mütőasztalra fektetik, de a következő perc ben vagy 100 lépésnyire a kötözőhelytől robban egy lövedék, arra szétugrik a kötözőhely s a hadnagyot a tiszt szolgája viszi el a mütőasztalról. Mennek kocsit keresni, találnak is egy szalmás szekeret; ruzzsofil paraszt hajtja, aki kereken megtagadja, hogy elvigye őket; kénytelenek lelőni.

Elindulnak Niemirow felé, ott bekötözik őket. Lubalovon átkötik s úgy jön haza, de most is béna a keze.

Hát igen. Vértől hízott nyáron a Visztulában a hal. Kijut itt mindenkinek.

Visz a vonat; vágyom már vissza oda, ahol a többi kínlódik, ott az én helyem. Szandec, Grybow. Itt lelem, ahol hagytam, a trénünket, a lovaimat; hála Csetey hadnagynak, semmi bajuk. Megtudom, hogy ütközetet nem mulasztottam és csak pozícióharc folyik a mi vonalunkon. Hegedűs ezredes úr, hála Istennek, visszajött, de az ezredparancsnokom, Pilótás kapitány, meg Máriássy főhadnagy elmentek súlyos betegen; és most Baintner őrnagy, aki a limanovai csatában vezényelte a honvédhuszárokat, lesz a „gazdám“.

Amíg diskurálunk, óriási, de messziről hangzó dördülések. — Hát ez mi? Hiszen Gorlicéről nem hallik így ide az ágyú? vagy benyomtak ott bennünket? —

— Dehogy nyomtak! — „hanem az az újság, hogy Gorlicén vendégszerepelnek a 30 és feles mozsaraink!“

No mondhatom, szépen énekelnek.

Éppen akkor érek Wysovára, február 6-án délben, mikor parancsot kapunk, hogy menjünk Klimkovára. Ott csak két nap; át: Oarnára újra, ahonnan elindultam, a fényes iskolaszobába.

És most itt vagyunk, fotografálunk, kártyázunk, olvasunk, ha van valami jó ebéd, meghívjuk a tábornokokat és napról-napra több a typhus. Beoltom a magammal hozott typhusserummal az egész ezredet.* Vízsűrők kellene ide, különben mind elpusztulunk! Hiába van kiadva parancsba, hogy csak főtt vizet szabad inni, a huszár akkor iszik, ha szomjas; főtt vizet pedig, még ha tesztek is bele ízjavítónak citromsavat, se vinni nem tudok nekik eleget, se gondoskodni mindenütt, hogy legyen.

Csinálni kell valamit, mert baj lesz a tavasszal! Sőt nem is lesz, inert már kezdődik. Február hóban *csak Grybowról* 2250 fertőző beteget vittek el; azonkívül a sebesültek még a nem fertőzők óriás tömegét. Bonn. voltam tegnap Grybowban, utánaézni egyik beteg huszárunknak és kérdezősködni Füzesséry főhadnagy után, akit három napja ugyancsak typhusgyanú miatt küldtem el. Ma meg Marton E.-nek van 40 fokos láza. Ő is megy holnap.

Három tábori kórházunk van ott: az 1/1, az 5/6 és a 8/9,

* Dec.-januárban 20 biztos és ugyanannyi gyanús esetet küldtem kórházba (majdnem 20%!); ezért nem vártam be a hivatalos oltást, amely csak egy hónappal később lett elrendelve. — De az eredmény megvolt, 3 hónap múlva láttam csak újra typhus beteget.

azonkívül egy tartalékkórház. A piacon három kis emeletes házcskába van zsúfolva a fertőzőkórház, külön a kifogástalanul felszerelt, jól működő laboratórium. A fertőzőkórházban egy helybeli ősz öreg, igen okos kartársam kezeli egy segédorvossal a legszerencsétlenebb betegeinket.

Hiába minden igyekezet, minden tisztaság, a ragyogó rend és fegyelem; a rosszul szellőzhető szobákban mégis nehéz a baktériumoktól átitatott, pestises levegő. Ragyogó tűzszemekkel mered-

Mennek a typhusosok Grybowról...

nek maguk elé a kiütéses tífusz eszméletlen, láztól égő, deliráló betegei; az egyik szürke bőrtől bevont izgatott csontváz, kiálló pofacsonttal, kicserepedett ajakkal, de a legtöbbször sötétvörös az arca s mozdulatlanul fekszik a szájában a barna, kirepedezett, deszkakeményre száradt nyelv. Fölváltva rázza őket, kékes, lepedékes fogaik vacogása közben a hideg, vagy égnék mint a szurokfáklyák. Szobák, tele, tele kimerült, a kábulástól álarcszerűen merev arcú typhusbeteggel; ott jár az öntudatlan kezük folyton a takarón és keres valamit állandóan, kitaróan — talán egy bodros gyermekfejet? vagy azt a szőke, vagy barna hajsátort, amelyiknek árnyékában valaha a gazdája boldogságról álmodott?

Másik ház; a kolera főhadiszállása. Tizenöt van eddig itt, ezek is nagyjából eszméletlenek. A mélyen beesett, fénytelen kék üveghez hasonló, sötétben bekarikázott szemek: a hörgő mellkasok, a kemény szögletű, egy éles vonalig elvékonyodott szájak, amelyeket a fertőző hab szürkés szappanbuborékja borít; a fokozatosan kékülő, keskenyedő orrhegyek: a hidegen izzadó ujjak, a violaszínű körmök már az eljegyzést hirdetik a halállal; maholnap meglesz az esküvő is.

Még egy ház; itt lakik a járványos agyhártyagyulladás. A halál parancsolta azt a szigorú „vigyázz!” helyzetet, amelyben mozdulatlanul fekszenek, párnába belefűrt fejük, összeráncolt homlokuk, a mosolygás rémes karikatúrájába kényszeredett arcuk, hátrafesztett nyakuk rettenetes görcsébe meredve. A lehetetlenül kifeszült szemük, melynek csak a fehére látszik, a közepén a sötét kúttá mélyült, tágult óriási pupillával mondhatatlan kínban néz a semmibe; velőtrázó sikoltozásuk kihallik az utcára és ijedve néz az ablakra föl a szuronyos őr a kapu előtt.

És mindezek a szerencsétlenek, magyarok, osztrákok, csehek, oroszok, érző szívű emberek voltak, akiket talán még szeret is valaki. Jó lesz imádkozni otthon, erősen és sokat!

XXXVIII.

Mottó: „Kiss me and part. No further can we go;
And better Death, then we from high to low
Should dwiadle, decline from strong to weak!”

11/17. „Örömvölgy“-utca 10. Smerekowiec.

Egyik telefonparancs a másik után. Riadóállásban vasmk. Azt a szögletet akarják-e kiegyenesíteni, amelyben állunk, s amely a Varsótól Csernovicig terjedő óriási csatafront legmélyebb pontja, vagy a duklai harcokra akarnak így befolyást gyakorolni, azt nem tudom. Valószínűleg a hadosztályparancsnokunk se tudja. De egyet tudunk: támadás készül.

Ennek öröme mi is kimentünk 14-én a vívóállás Smerekowiec—Gladyszow közti „Absehnitt“-jébe, amely ránk van bízva.

Erősen fagyott az éjjel, a barna hegyoldalakon még fehérlik egy-egy foltban a hó és a fenyvesek majdnem feketén látszanak a gerincen. Az árkok tele hóval, erős fúvatok torlaszolja el helyen-

kint az utakat. De mintha már a kora tavasz hajnalodása volna a levegőben. Csodálatos jó szaga van az ébredő földnek; néhanéha kisüt a nap, a meleg fénykévék simogatva, hívogatva borulnak rá a harmatos hegyoldalakra s akkor kicacag az ujonan kihasadó zöld fű.

Azután elbújik a nap. hideg lesz s a túlmerészen kisetett fűszálak, mintha egyszerre borzongva bújtak volna el, nem látszanak többé.

Hat óraker fölébred a harctér; éppen elmegyünk az új, 15 centiméteres Skoda-féle mozsaraink mellett, mikor azok elkezdik löni 8 km. távolból Banicát.

Az impozáns vastag csövek csak addig fekszenek vízszintesen, amíg a „bölcsőben“ odahozzák a kétéves gyerekhez hasonló nagyságú gránátot; akkor fölægaskodik a cső, mint egy tenorista a magas C előtt. Húsz-harminc lépésre az ágyútól még hátratántorodik az ember lövéskor, úgy megüli a légnyomás; hosszan cseng utána az érc, látni, amikor a levegőbe fölrepül a lövedék és a monstruózus cső, amely a lövéskor hátraugrott, méltóságos lassúsággal szalad vissza a helyére. Elfogott orosz tiszték megbotránkozással beszélnek ezeknek az ágyúknak az „inhumánus“ voltáról (ők, a humánus ellenség, inkább dum-dumgolyót használnak, ma is láttam két ilyen sebet!).

Ha ők megbotránkoznak, az nekünk jó.

Elmegyünk a Kagerer-üteg „lakása“ előtt (van itt most vagy 26 ágyúnk a támadás támogatására).

A fiúk egy lócát hoztak két ágyú közé, ott szivaroznak, egyiknek a fülén a telefon. Csak a kapitány nincs itt, éppen most diktál gyorstűzet a megfigyelő pozícióból egy mozgó orosz oszlopra. A gyorstűz megindul, de azért egy piknikkosár kerül a fűre (most küldte az ütegparancsnok felesége Pestről) és az egyik irányzónak (aki vitézségi éremre van fölterjesztve különben) tegnapi derék magaviselete jutalmául egyelőre egy papendeklitábla van a nyakában „a papa kedvence“ fölírással.

És ebben, de még a rohamra menők vitézségében, vagy az egész úgynevezett „vakmerőségben“ nincsen semmi különös. Istenem, hét hónap óta tart ez a mulatság, úgy megszoktuk már! A Conciiergeiben tudtak a rémuralom: alatt a rokokómarquise-ek menüette-et táncolni, az, akit Fonquier úr hivatott, udvariasan bocsánatot kért a láncosától, hogy el kell hagynia; künn már várta a kordé, amely csak kis stációt tartott a vésztörvényszéken, mi-

előtt a Place de Gréve-re indult a guillotine elé. Rájöttem, hogy a halállal szembenezés, meg a bátorság csak egész harmadrendű erény. Ott, ahol ezt az erényt ma 10 millió ember gyakorolja többé-kevésbé, nincs vele senkinek dicsekedni valója; addig pedig, ameddig ránk kerül a sor; „Make the best of it!“ — éljünk olyan jól, ahogy csak lehet.

A ránk bízott vonalrészt négy hete építik a huszárok, de meg is látszik rajta. A végtelenbe vesző csillogó zezzugos vonal jobbra-balra az erős drótakadály; helyenkint — de csak a parancsnokok tudják, hogy hol — kapuk (spanyol lovasok) vannak rajta vágva, ahol kimehessenek a „Schleich“ meg „Horch“ patrouille-ok, 50 lépéssel hátrább a lövészárók, mintha egy hosszú sebet vágtak volna a mezőn. Most békességgel alusznak benne a fiúk, pedig jeges víz az alja s nem egészen védi őket a szalma. Minden 40 lépésnyire át van hidalva az árok vastag gerendákkal, ezek alá húzódnak, ha az orosz „Rafale“ ágyútűz kezdi, errefelé pász-tázni a mezőt.

Nehezebben védhető pontok — vízmosások, szűk völgyek — aknamezőkkel vannak elzárva; 50 kiló dinamit az akna alján, hegyibe meg két szekér kő; a lövőárokból lehet az aknát elrán-tani, vagy gyújtózsínórral elsütni, van ilyen egész sereg, itt ugyan nem jön be a moszkale!

Szemben velünk mindenütt erdős hegyoldalak, az ellenség egy—egy és fél kilométernyire van előttünk, helyenkint csak 500 lépésnyire a vívóárkok mögött.

Egy vízmosás mentében, mohával benőtt sziklák közt való-ságos város van ott; a tartalékban lévő legénység kunyhói az „örömvölgy“ utcában, meg a tisztek palotái ettől balra a „fővölgy“ utcában. Az egyik szegleten az van kiírva, hogy „muszkának, kutyának tilos a bemenet, asszonyokat szívesen látunk“. (De nem jönnek!) a fővölgy-utcában pedig „gránátok 100 lépéssel hátrább kéretnek!“

Kunyhók és paloták egyformán a hegyoldalhoz támaszkodnak a halukkal és be vannak ásva a földbe; fenyőgalyakból áll ki az építkezés többi része, meg zsúpszalmából; de a mi kastélyainkhoz már deszkák is „gyüttek“, meg ablakok, ajtók Gladyszovból. Né-melyik kastélyban még bútorok is vannak, bár a legtöbbször nem-csak az építőtípusát, de a belső berendezését is nemes egyszerűség jellemzi. Vannak egész kényelmesen lakhatók is, — ilyen az

enyim — amelyik tényleg nem nedvesebb, nem cúgosabb, mint egy nyitott ajtójú, vizes talajú, hideg, cúgos pince.

Melegről a „rajvonalkályha“ gondoskodik — ha a meleg nem túlságos nagy, hozzáadjuk a füstöt — és amint a figura mutatja, elég jól el lehet élni itt is. Az embert éppen az különbözteti meg az állatoktól, hogy minden körülmények közt meg tud existálni, és — make the best of it. —

Sonkacsont generálist, például (a mi kedves Czitó tábornokunkat, a kamionkai győzöt, hívják így a huszárok) erővel se lehetne kiverni innen, olyan jól érzi magát.

Festőnek való látvány a „déli korzó“, amely a menázsi kiosztásával jár, és este 6—7 óra közt szokott lenni. Korábban nem jöhetnek a konyhakocsik, mert ha meglátnák, összelőnék őket, de turistabot, vagy más husáng az óriási sziklák és nagy sár közt föltétlenül szükséges a korzózáshoz. Ha aztán — mint ma délben is — túlközel talál jönni egy muszka gránát, úgy eltűnik egyszerre a sétáló közönség a fedezékekben, mint Chantecler 5. fölvonásában a nyulak.

Este van. A kunyhók közt jól eldugott, spanyolfalaktól védeti helyen ég a táboritűz; ott virraszt, karabéllyal a kezében a „készsütség“, hogy az első jelszóra rohanjon a rajvonal megerősítésére, míg a tartalék felöltözve alszik a kunyhóban. A mi „kis“ kadétunk, az óriási termetű Platthy Miska, (nagy vitézségi érem. kérem szépen!) ma a vezetőjük Fehangon dúdolják, — hangosan énekelni tilos, — a legújabb „hivatalos“ dandárnótát, egy szentimentális kuplét, amelyiknek nagyon bájos melódiája van:

„Sokszor úgy szeretnék sírni, —
Magam sem tudom miért.
Szeretnék zokogva sírni,
Magam sem tudom kiért. —

— Szeretnék valakit bírni,
Kihez már nincsen remény —
Valakit, aki már másé,
S többé nem lesz az enyém.“

Miska olyan kétségbeesett hangon énekel, hogy ha nem láttam volna, mennyit evett meg ma vacsorára, sajnálnám a fiút.

A vívóárok mögött egy szikláról kis patak zuhog alá; a sziklán

elnyúlva, mozdulatlanul fekszik egy szakaszvezetőnk, nyaka mögé kulcsolta a kezét és nézi az eget.

Megállok a szikla mellett, a szakaszvezető rám néz, de nem lát. Úgy néz rajtam keresztül, mintha a barnás ködbe vesző szűk láthatár egy darabja volnék magam is. Ő is „készségben“ van, mellette hever a fegyver.

Öreg tartalékos már; őszbe vegyült a haja, a bajuszát megcsípte a dér, de egyik legügyesebb altisztünk, aki az arany vitézségi érmet jól kiérdemelte, ő az első mindig, ahol önkénteseket keresnek veszélyes vállalkozásokra, ott van minden kalandnál s azt hiszik, nem fogja a golyó. Különben is művelt, olvasott ember, a stójánovi naplóját magam is fölhasználtam, mikor a csata történetét megírtam.

Értem is Ő jött Gladyszovra január 3-án, azóta barátkoztunk meg. Különben tanító egy n.-megyei kis faluban.

A puskatúz most elhallgatott és Miska nem énekel. Ilyenkor a vízesés emeli föl a hangját és elkezd csacsiságokat suttogni a sziklának, meg egy kis ágreccségés hangzik az erdőből, ahol a járőrök kutatják a terepet.

— Hát magának mi baja Kerekes? — „Semmi, kérem, mi is lenne?“ — feleli fölriadva, de a halálsápadt arca meghazudtolja az öreget és a szemében is túlságosan tükröződnek a csillagok: könnyesek azok bizony.

Túlságosan elgondolkozhatott; azt pedig magamról tudom, hogy nem nagyon mulatságos, ha ebben az országban sokáig ül az ember négy szemközt a gondolataival, akárhányszor halál főnek nézi őket az ember.

— No mondja, mi baja? Lássá én öregebb vagyok, többet is láttam magánál, nekem elmondhat mindent, talán segíthetek valahogy!

— Hát áldja meg az Isten az ezredorvos urat, csinálja ki az őrnagy urunknál, hogy ma éjjel engem küldjenek ki. Hallottam a főhadnagy úrtól, hogy az orosz ágyúknak az állását kellene megkeresni, amelyek folyton lőnek bennünket és még mindig nem tudja a tüzérségünk, hol vannak. Ez éppen nekem való munkavolna.

— Maga se nyugszik, amíg nem kap egy golyót, Kerekes!

Legyint egyet a kezével: — Nem fog az én rajtam, instálom!

— Hát ha éppen akarja, hát szólhatok az őrnagy úrnak, de hát fog az segíteni magán?

Hallgat egy darabig, odaát a muzska eszeveszetten kezd lövöldözni; a levegő meg-megtelik méhdöngéssel, darázsúgással, jönnek a „fiú-u-k“, (egy se leány!) de Kerekes már oda se néz; azután elkezd kacagni. Furcsa egy kacagás; a megrepedt fazekat, ha megütöd, annak van ilyen hamis hangja.

Megvonaglik az arca, azután elkezd beszélni, halk, monoton hangon, mintha az erdő meg a mennyboltozat méltóságos csendje nehezednék rá. Nem néz rám, csak tovább bámulja a csillagokat és a hold lement, nem látok csak egy mozdulatlanul fekvő fekete árnyképet.

—Furcsa az én esetem nagyon, instálom. Az az én bajom, hogy szeretek valakit, aki szeret is, meg nem is.

—Bizony ez baj, de hát ezt kiheveri az ember, barátom!

—Lehet, hogy az urak kiheverik, de ha *a* magamfajta szegény emberrel esik ez meg, az soha. Azután meg sohase látta áiz ezredorvos úr a kis Pólit, nem ismeri. Sohase nézett a nevető szemébe, amelyik olyan, mint a hervadt viola! Nem hallotta a hangját, olyan az, mint a megmelegített puha, szürke bársony simogatását

Hallgatok; ő is hallgat egy darabig, tusakodik magával, mondja-e, ne mondja-e, — aztán folytatja:

—Tudom, hogy az ezredorvos úr nem kíváncsi ember, de azért nem mondom meg, kinek a lánya. Szép kis csitri fruska volt, én tanítottam. Nem különb száz másnál, csak ügyesebb. De azért szerette mindenki, hogy a légynek se vétett, jót tett mindenkivel.

—Most aztán, vagy négy éve, hogy férjhez adták a szomszéd faluba valakihez, aki nagyon gazdag ember, ha öreg is. Nem is erőltették, ment magától. Én már akkor is szerettem, de mi voltam én? egy szegény kosta, 400 forint fizetéssel, — én nem számítottam.

—Nekem följobbvalóm volt az ura, hál így ott is láttam néha-néha. De sokszor járt haza az anyjához, majd minden héten hazajött egy napra, gyereke nem volt, hát tehetta, a sátoros ünnepeket meg mindig otthon töltötte.

—És valahogy megváltozott az az asszony. Mindig kevesebbet nevetett és mindig mélyebb lett a szeme. Szébb lett napról-napra és úgy vonzotta a férfiakat, mint a mágnes, pedig nem kacérkodott senkivel.

—Megértette az a ki nem mondott szót is; tudja isten mi baja volt, de nem volt boldog.

— Sokat ültünk egymás mellett a templomban és én forgattam az imádságos könyvében a lapokat. Ha hazamennék, sohase teszem többet templomba a lábam, még ha ki is dob az eklézsia.

— Hallgattuk együtt a cigányt, nagyon mulató ember volt az apja is, meg az ura is és ő meg imádta a muzsikát. És ha a nótáját húzattam; ha megszólalt a hegedű halkán, lágyan belesírt a szívébe, akkor elfelejtett mindent, csak azt nem, hogy ez az én üzenetem, az én sóhajtásom, az én ölelésem ... és hittem, hogy most úgy érez, mint aki nagyon soká volt idegenben, egyszerre meghallja az anyanyelvét és vágyik, nagyon vágyik haza.

— És ha haza jutnék, most már elbujdosnék még attól a vidéktől is. ahol muzsikaszó hallik.

— Néha elkísértem a szőlőbe, meg a hegyek közé és mutattam neki levelek hullását, virág fakadását, csillagok járását. Most már, »a haza mennék, abba sem lenne örömem többet, még a csillagokat se tudom már nézni!

— Hiszen most is azt nézi, Kerekes — vetem közbe.

— Nézni nézem uram, de nem látom, vagy nem úgy, mint égen! — feleli a szakaszvezető, rágyújt egy cigarettára és most már belejött, most már folytatja magától.

— Hát egyszer csak, tudja a jó Isten a magasságos egekben, hogy volt, talán azért, mert megérezte, hogy úgy sohase fogja más szeretni, mint én, talán azért, mert megsajnálta, úgy éreztem, mintha, hozzám húzná a szíve . . . és, ha megcsókolt, azt hittem hogy rám szakad az egész mennyország!

— De azért, sohase volt egészen enyém a szíve.

— Az urától meg nem akart elválni, nagyon félt az apjától. Én se nagyon erőltettem, mert koldus kutya vagyok. Sohase mondta. hogy szeret. Ha kérdeztem, csak nézett, csak nézett rám azzal a két kék szemével; megcsókolt, de hallgatott. Néha megremegett a karomban; hideg volt, mint a jég és éreztem, hogy elhúzódik tőlem akaratlanul is a teste.

— Azután jött a háború; engem rögtön behívtak. Elmentem hozzá búcsúzni. Ott beszéltem vele utoljára, a kertjük aljában. Még egyszer fölemelte a karját és megölelt; olyan volt a szőke hajának az illata, mint a frissen kaszált szénáé és mintha az aratócsillagot könnybe mártották volna, olyan volt a szeme, én meg úgy léztem, mintha ködön keresztül láttam volna. A köd mindig nagyobb lett és egyszerre üres volt a világ . . .

— Egyszerre láthatatlan, gigantikus rablómadár suhogása tölti

be a levegőt; recsegve zúdul be a „fővölgy“-utca 5-be egy muszka gránát, van ide vagy ötven lépésnyire, de szerencsére, most üres. A fenyőgalyak, cserepek, üvegdarabok, a „bútor“ a földtölcsérbe keveredve, röpülnek szanaszét a hirtelen kigyúlt fiókvulkán föliángolt kénsárga tűzében, lassan kavarodik a piszkos fekete füst utánna. Kerekes odanéz a dördülésre, de se az arca nem változik, se a hangja, amikor tovább beszél.

— Az öcsém is itt szolgál az 5-ösöknél; annak egyszer elmondtam a bajomat, meg hogy elveszem a Pólit, ha az Isten is úgy akarja, hogy hazajussak innen. A fiút meglőtték a dzibulki-i csatában a lábán; hazavitték, küldtem velem haza egy levelet. Most borrom hete, hogy visszajött a Peti öcsém.

— Azt üzeni a Póli, hogy „kiölte valami belőle az érzést“, már, hogy a szomszédasszonyok, vagy az anyja, vagy valamelyik otthonmaradt legény volt-e ez a valami, vagy csak az én jó szerencsém, nem tudom, meg olyan mindegy is most már . . . Meg azt is üzente, hogy „de azért vigyázzak magamra, ne csináljak örültségeket és jöjjenek vissza!“

— De hát mi a kerekes csodának menjek én vissza, uram? Se ijam, se fijam; nincs én reám senkinek szüksége, nekem magamnak pedig éppen semmi szükségem sincs arra, hogy hazamenjen az árnyékom, mert az, aki volt, az már úgysem mehet haza többé!

Kerekes elhallgat és tovább néz, ahová eddig is nézett: a semmibe, és mintha a bánatának melodikus visszhangja volna, úgy hallik a Miska dúdolása a tűz mellől:

„Valakit, aki már másé,
S többé nem lesz az enyém!“

—Hát nem tudja elfelejteni? — mondom csendesesen, csak azért, hogy mondjak valamit. — Hiszen ha az az asszony nem akar tudni többet magáról, magának csak egy kutyakötelessége van; az, hogy békét hagyjon neki.

—Hiszen én is tudom uram, hogy most már nincs hátra más, mint elfelejteni, — felel Kerekes furcsa, rekedt, hangon,. — Hiszen amióta tudom, hogy nem akar rólam tudni, egyebet sem csinállok éjjel-nappal, mindig csak felejték. A gladysovi csatában már azt hittem, hogy egészen el fogom felejteni, de hát nem volt szerencsém!

A rajvonal mellől siető alakok közelednek a sötétben és végigsísterereg a fény, végigbugyborékol a fegyverropogás az egész vonalon. Az ezredsegédtszünk halk hangon szólít a „készültség“-ből „egy altisztet, meg három legényt önkéntes vállalkozásra“.

Kerekes leugrik a szikláról. Már nem az az álmodozó, aki az előbb önfeledten, el-elcsukló halk hangon mesélte a mindennapos históriácskáját, hanem párducmozgású, vad energiájú, kemény nézésű katona, aki Dumas pére-nek a mondását juttatja az eszembe, hogy azok a legrettenetesebb ellenfelek, akik könnyen

sírnak az előtt az asszony előtt, akit szeretnek. Ez az ember mindenre képes, csak arra nem, hogy passzive lelövesse, vagy pláne elfogassa magát. Azt már nem! mert szégyellene.

— Maga az Kerekes? — szólal meg H. főhadnagy — no jó, én csak örülök, ha maga megy, nézze, azt kellene megtudni, hogy igazi, vagy színlelt támadás készül-e, — most kaptunk telefonjelentést, — és milyen erővel jönnek? Itt van jobbra egy kapu, azon menjen ki, térjen el balra, hogy az aknát elkerülje és úgy föl a vízmosáson. Mikor indul, megvilágítatom a terepet. Az erdőszélén két kurta, és egy hosszú jelet ad a villamlámpával, addig nem engedek oda lövetni, főleg pedig arra vigyázzon, hogy ha vissza-

jön, megint ugyanígy jelezzen, nehogy a pajtásai lőjjék meg. A jelentést egyenest a tábornok úrhoz hozza — sok szerencsét!

A világító pisztoly lángjánál feltűnik az üres mező, a fekete erdőszegély, azután elnyeli a szakaszvezetőt meg a három huszárt az éjszaka.

Most már én mászom a sziklára és elgondolkozom: mennyivel könnyebb vetni, mint aratni, uram Isten! az ember lelke is úgy száll, úgy látja az útját, mint a madár a levegőben: ösvény nélkül, — csakhogy a madár nem téved el, ez a különbség. És eszembe jutnak más éjszakák, más csataterek, segélyhelyek nyögő sebesülteji közt; más legények, tisztok apró szívhistóriái, haldoklók rám bízott szent titkai; utolsó levelek, amelyeket „neki“ el kell juttatni, hajfűrtök, amelyek lemennek a földbe egy-egy elkéült hideg marokba szorítva; nevető gyerek arcképek, amelyeket utolsó kötésül tettem egy-egy átluggatott szívre és hogy abban az egyben talán igaza van Kerekesnek, hogy: jaj annak, aki azért jött ide hogy felejtson! Ez a háború csak kívülről keményíti meg, de belülről meglágyítja az emberek szívét és sohase fog visszamenni egyikünk se azzal a lélekkel, amelyikkel idejött.

A magnéziumfény újra kilobban; éppen idején, inert egész bosszú tömött vonal csúszó féreghez hasonló alak közeledik meghajolva. A fényre megvillan ott egy kard és felénk mutat: jön a muszka-roham! Páholyból nézem ...

A sötét mezőn, vagy 300 lépéssel előttünk, hosszú hősáv húzódik; olyan most, mintha az éjszakából felénk hömpölygő, ordító emberhullám habtaraja volna és az első hullám mögött homályosan mozog a másik, a mögött a harmadik . . .

A rajvonalból gyorstűz vág beléjük; az „Alarm“-ra megelevenedett „örömvölgy“ utca futva rohan a vívóárkokba. „Gyertek komák, lekéstek a bálbul!“ rikoltozik mellettem elfutóban egy bajuszos — futás közben kerülnek a szuronyok a fegyvercsövekre, két perccel az első riadóhang után már dolgozik minden karabély. A tűz már nem bugyborékol, nem is ropog; egy szakadatlan dörgeésben egyesül és épp ilyen megszakítás nélküli a tűzsáv is, amely az éjszakába a vonalunkat rajzolja ki. Wotan lándzsája suhintott itt végig? „Akit a veszély megremegtet, ne lépjen a lángon át!“ — éneklí a lelkemben egy régi emlék, a tűzvarázs motívuma, amíg előre hajolva, elfelejtve mindent, nézek, nézek . . .

A fölébredt géppuskák idegesítő, kellemetlen lármája is hallik már mind a két oldalon, kezdi „Bösze“ „locsolni“ a mezőt.

A bőgő „urrá, urrá!“ — ordításba most már sikoltozás is keveredik; minden lépésnél összeroppanó árnyékok; végigzuhanó és aztán csendesen maradó fatomok esnek ki, de a hullám rohan tovább. Gesztikuláló karok, előrehajtott fejek, csillogó szuronyok, futtában kilőtt fegyverek. Egy csoport levágja magát a földre és gyorstüzet ad a többi rohan tovább, előre! a hullám már túlhaladt a fehér hósávon, kétszáz lépésre vannak.

Nálunk nem változik semmi; lő mindenki, amilyen gyorsan tud. Egyszerre levágja magát amott is a támadó raj vonal, amonnan is kivillannak a fénypontok és kezd sűrűlni erősen a golyó. Éljen! a roham meg van törve, nem állják a tüzet. „Gyorsabban fiúk, csak gyorsabban, az Istentáját!“ Mi fedezékben vagyunk, ők szabadon, az eredmény már csak percek kérdése.

A gyorstűz veszett ropogására odaát mindinkább halkul a tüzelés — a hullám megtört a sziklán. Amazok hason csúszva, vagy meghajolva tűnnek el az éjszakába, ahonnan előjöttek, és a tüzéség — a mienk is meg az övék is, amely eddig a közelség miatt nem dolgozhatott — össztüzekkel siettetni a visszavonulást, minket pedig gátol az üldözésben a rajvonalba dobált gránátokkal. Jól lőnek, annyi bizonyos! Káosz, éljenordítás, közbe egy veszett dördülés, ahol a gránát lecsapott és utánna pokoli sötétség. És a puskaropogásból mégis kihallik a haldoklók szinte nyávogásnak hallatszódó, vinnyogó, halk sikoltozása ...

Egy helyen megtorpan az orosz visszavonulás; a magnézium-pisztoly lángja ádáz szuronyharcot világít meg alig 300 lépésnyire előttünk.

A visszajövő Kerekes körül van fogva mind a három huszárával — de meg nem adja magát! Lőni nem lehet, mert őket is találjuk, de nem kell most parancs; vágatunk előre mind — az oroszok futva mennek vissza az állásaikba, de a mezőn csak fekvő alakok maradtak; — későn jövünk, későn!

Egy halomban leltük mind a négyet és hét leszúrt muszkát. Meg volt a többi már halva mind; Kerekesnek két döfés a mellében, meg egy golyó, amelyik szétzúzta, szilánkokra törte a jobb karját, vállban, de még él és ha szerencséje van (!?) élve is maradhat.

— Lássá uram, hogy nincs szerencsém, — hörgi, amíg bekötözöm és lekötöm a fecskendő karüteret.

Tisztára az érzésem ellen való, hogy elállítsam a vérzést; mennyivel jobban járna, ha lecsúszna az a selyem arról az ütérrel!

De nem lehet; nem vagyok én Káli papja, csak egy doktor-mesterember . . . Pedig tudom, hogy a legkedvezőbb esetben is nyomorék lesz. Mit mondjak neki? Tán azt, hogy,,Make the best of it?“
— Vannak emberek, akiken nem lehet segíteni. —

XXX IX.

Gladyszow, febr. 28.

Megrázkódott, kitörülte a téli álmat a szeméből és fölébredt az egész front. Csapateltolások vannak a Sekowa—Biala-völgyben, minket Skwyrtné-re rendeltek előre 14-én. Regetow-Nisynnél két új nagy mozsarunk állt föl; nagy oszlopokban jön éjjel-nappal a 13. és 26. Landwehr Inf. Div.; tőlünk raj vonalba dobták rögtön Smerekoviecnél a Reök-osztályt, meg az Ekas zászlóalját, az ezred többi része e napon tartalékban áll Regelownál.

A mi vonalunk a gorlicei csatavonal szélső jobb szárnya. Lug, Smerekoviec, a január 1-i gladyszovi csata óta híres 604-es Cóten át húzódik Itegetowra, onnan Regetőre (ez már Magyarország) és elzárja a zborói utat.

Gladyszow, ahol január 3-án még benn voltam egy játőrrel, ma az oroszoké; más helyeken meg mi mentünk előre pár száz méterrel, de egészben véve a helyzet 16-ig nem változott. Apró patakok, völgyek, dombok, fenyves hegyhátak köröskörül, a patakok körül meg szegényes viskók rajvonalai, amelyeket faluknak neveznek errefelé s egy némelyike olyan hosszú, mint a Szentivánéji álom, de távolról sem olyan poétikus.

A vezérkariak pihenője is megszűnt. Szabó kapitány is örül, ha elvégzi a dolgát prózában és nem küldi már rémes versekbe foglalva a „Helyzetjelentéseit“, amelyekből csak keveset merek közölni:

„Gorlicénél ritkán nehéz ágyúk szava,
Riehvaldnál tábori ágyúk halk moraja,
Malastow és Petna ellenségtől mentes,
Wucenic jobb szárnyán mássiges Geplánkels (oh jaj, Szabó!)
Ugyanott ütegünk néhány lövést ad le,
Föl váltásra menő muszka regimentre.
Ranicán csak kozák, Wirchnén meg egy hentes,
Ki a bankai muszkánál befentes —
Minket azzal áztat, hogy Wirchnén a muszka,
Pedig Ranicán sincs, elvitte Atyuska“.

Ugyanezen huszár-poéta énekelte meg azt is, mikor a járőreink muszka helyett Landwehr-bakái fogtak.

„Este van, este van, ti is nyugalomra.
Biz szegény muszkanak elég sok a gondja.
Felderítjük elől felderítjük hátul,
Háborgatjuk Petna, Skriwa, Banicátul.

„Tetterős Wucenic, meg a Scholcz ezredes.
Nem érti, frontjában sok járőr mit keres.
Vörös ördögökből vedlett fehér angyal,
Mindig az útjában botorkál meg nyargal.
Éjjel a szellemek fel elevenednek,
Vadással s Landwehrrel harcba keverednek.
Szigorú parancs van: foglyot kell ejteni,
Behozott foglyokról számot lefejteni.
Hozzák huszárjaink vígan a foglyokat,
Ruháról lefejtett számozott gombokat.
De Thomka kapitány szívszorongva látja:
Gombnak csupa vadász s Landwehr a gazdája.“

De elég, sőt sok ebből; a tréfa ideje pedig elmúlt; benne vagyunk a verekedésben újra nyakig.

11/17. Még a smerekovieci árokban voltunk. Ezen a napon kapta Wosatka alezredes a 21-ik ezred II. Baonjával a parancsot, hogy menjen előre Banicza irányában. Ez a támadás nem sikerült, mert nem éjjel, nem az erdőtől fedve, hanem nappal és a völgyben mentek előre. Éjjel orosz ellentámadás (ezt írtam le az előző fejezetben), amelyet visszavertünk,

11/18. Parancsot kap az ezredünk és a 9-ik huszárezred 2-ik százada — (együtt 250 karabély, — hogy Baintner őrnagy commandoja alatt oda rendeltetik a Wosatka csoporthoz. Feladat: „Támadólag előre menni a gladyszowi templommal egy magasságig s ott megerősített állást venni.“ (Az idézőjelbe foglalt szöveg szó szerint az ütközet-jelentésből.)

Gyönyörű hajnal. Teljesen tengerzöld körül az ég alja s e fölött vastag narancssárga csík olvad a sötétkék boltozatba. Olyan a föld, mintha egy irizáló, elfakult régi római üvegbura alá teték volna. Szélesend; abszolút nyugalom, amikor a rajvonal el-

indul, a csata megkezdődik, az orosz ágyú- és fegyvertűz erősen oldalozza a vonalunkat a déli 623. magassági ponton lévő erdőből.

Egy darabig kísérem a fiúkat, azután, mikor az első sebesült kiesik, felállítom a segélyhelyet Gladyszowon, abban a vonalban, ahol a támadás megindult. Velem van Koos Aurél főorvos barátom; első nap mi vagyunk legelői és kötözünk egész nap, késő este, mire a rajvonal már jól előrehaladt, előre jön a gyalogság kötözőhelye is és elénk megy pár száz méterrel; nekem Tallián tábornok megtiltja, hogy én is előrehelyezzem a magamét. Igaz, hogy a többi segélyhely a hátsó faluban maradt. A háború kitörése óta *ez az első eset*, hogy segély helykocsi áll a rendelkezésünkre és hogy más csapat segélyhelye közelebb van a rajvonalhoz, mint az enyém.

Egész nap igen erős a harc; gyalogsági, géppuska- és ágyútűzben mennek előre csapataink, még gyorsabb lesz a lendület, amikor Böszörményi az ellenséges géppuskákkal felveszi a harcot és összelövi őket. Eléri a megparancsolt vonalat, akkor az a jelentés érkezik, hogy egy orosz lovashadosztály ellentámadásra készül; ekkor beássák magukat.

A sebesültek közt igen sok szerencsés eset; egy huszárunknak két golyó ment keresztül — felülről! a hasfalán és nincs, komolyabb baja; egy bakahadnagyunk a nyakán megy keresztül egy másik és kijött az alsó állkapocs mellett; semmi komoly sérülés nincs! Brunhuber hadnagyunk fejét megkialapálja egy fáradt shrapnellgolyó, elszédül, letántorog egy patakhoz, beleesik és 4 óra hosszat van nyakig a jeges vízben; 3 óráig tartó massage után helyrejön, de éppen idejében húztam ki a vízből.

11/19-én. A mi ezredünk felnyomul és elfoglalja a déli 623. Cote-t, a leghevesebb tüzelés közt; d. e. 10-kor érnek föl, ott beássák magukat. Negyvenhét halottat lelnek fenn a tetőn, egy halomban. Valószínűleg shrapnellövés áldozatai. A mi bakáink; egy főhadnagy, egy hadnagy, egy zászlós is van köztük. Egy óriási termetű muszka lóg le szitává löve egy fáról, egy másik úgy fekszik a levegőben megmeredt 2 karjával, mintha egy álomképet ölelne meg utoljára, egy harmadik zöld fenyőgalyágyra rogyott egy folt hó mellett és a kiömlött vére kiadja a zászlónk harmadik színét is. A hegygerincen ott húzódik az elhagyott muszka-fedezék; hó az alja, szalma meg vér. Sok vér! A halottaikat elvitték, mint rendesen, de ez a néhány ott maradt. Úgy látszik, az egyik nem halt meg rögtön a sebesülés után, volt ideje elővenni

a leveleit meg az arcképeit, ezeket a fehér meg sárga galambszárnyakat, amelyek még összekötnek bennünket néha az otthon-hagyott világgal, mert ott fekszenek szétszórva mellelte, lehullott tollak módjára, összeszedem őket és beleteszem a balzsabébe. Egy hóval telt árokból kidült szemmel bámulja ezt a furcsa képet két, halálba merevedett doni kozák, akiket a hó nem engedett feldülni. Az egyiknek az arcát a fülétől a nyakáig hasította fel egy gránátszilánk és most óriási módon röhög, vörösen röhög. Hogy az irónia nagyobb legyen, az a szilánk, amelyik megölte,

a derekán szaladt keresztül, odakapott az utolsó percben, és úgy röhög, hogy a csípőjére teszi a kezét.

— Szerencsésen járt ma Patay Simi barátunk.

Csináltatott magának egy gyönyörű, gránátmentesnek tartott fedezéket és d. u. kihívják belőle, hogy „derítsen fel!” Simi, nem éppen derült arccal morog egyet és kimászik. Alig tesz tíz lépést, mikor becsap egy gránát, pont a fedezékbe, szilánkokká töri a gerendákat és *benn* fölrobban. Ha benn maradt volna, nem maradt volna belőle egy ép atom!

„D. u. egy zászlóaljunk két előnyomuló orosz zászlóaljat derít föl; értesíti a gyalogságot, amely felveszi velők a harcot. Az orosz, támadás a mi oldalunkba esik és a heves tüzelés majdnem tart-hatatlanná teszi az állásainkat. Több gyalogos szalad vissza felénk, akik szerint a szomszédos Landwehr-csoport szét van verve.

Nehogy hátba támadtassunk, hátravonul a jobb szárnyunk és félholdalokban begömbülve frontot csinál ebbe az irányba. A küldött — önkényt vállalkozó — összekötő járőrök azonban megállapítják, hogy a Hohenberger-csoport a helyén van és csak rémhír volt az egész. Erre a jobbszárny (Déry Z. energikus vezetésével) ismét előrement és elfoglalta helyét a 623. magassági ponton.“

Éjjel öt orosz támadás egymásután. A felhők leszálltak, betakarták a hegytetőt, lentről a nem látunk semmit, csak halljuk dörögni a hegyet a felhőből, mintha egy új Sinai lenne. De ebben csak egy parancsot adnak, ez is fordítottja a Mózes táblájának: „öj!”

„Az orosz támadások vissza tettek verve mind, még mielőtt elérték volna a rajvonalunkat. Legerősebb volt a roham 1 óra 30 perckor a jobb szárnyunk ellen.“

11/20. „A csoport parancsot kap Wirehne „W“ betűjével egy magasságba előnyomulni s ott venni fel a védelmi vonalat. (Ez azt jelenti, hogy addig a vonalig, ahol a részletes térképen a falu nevének megjelölt betűje van.)

A heves tüzéségi tűz miatt ez csak az esti órákban volt végrehajtható.

Az est beálltával az ellenség ismételten megkísérli a rajvonalunk áttörését, de mindannyiszor eredménytelenül.

Ma a nagy mozsaraink is előre jöttek Smerekoviecra, hátunk mögött a baloldalunkon is dolgozik egy erős üteg, úgy hogy folyton zörögnek az ablakaink és óriási a láрма, amit csapnak, de ettől eltekintve, ilyen nyugodalmas segélyhelyem még nem volt, amióta itt vagyok.

Persze, a nyugalom relatív dolog. 18-án hat gránátot kaptunk az udvarunkba, 19-én semmit, de 20-án erősen lőtték a házat shrapnellal, egy keresztül is ment a tetőn. De ez tulajdonképpen nem számít, mert nem minket lőnek, hanem az ütegeinket. Hogy minket találnak, az csak véletlenség. Mikor megérkezünk és be akartunk gyújtani a kályhába, felrobbant benne vagy száz muszka patron. Szerencsére a tűzben robbanó tölténynek nincs golyóhatása, mert minden irányban széjjel megy. De azért állíthatom, hogy elég *fájdalmasan* ütik meg az embert és az a kellemetlen, hogy sohasem robbannak fel egyszerre, hanem lassankint s mikor az ember azt hiszi, most már nincs, — akkor jön még egy, meg még egy — egész az unalomig!

Huszadikán délután kellemes szórakozásban is volt részünk: kigyúlt a tető alatt az erős fűtéstől egy gerenda s már szekérre pakoltam az egész társaságot, mikor, annak dacára, hogy a padlás tele volt szénával, sikerült elfojtani a tüzet. Érdekes, hogy még a sebesültek is milyen jól tudnak mozogni ilyenkor! A tüzet Koós oltotta el végre az egészségügyi katonákkal — én csak néztem, mert alig tudok mozdulni, 39°-os lázam van. A tűzért, meg a délelőtti ágyúzásért különben. Kommer hadnagy (vulgo: a csuda) haragudott a legjobban. „Hogy ő neki milyen pech-e van! Ha ő egyszer gyengélkedik, akkor már a segélyhelyet is ágyúzzák!”

Három Landwehrtisztet, egy csomó legényt és Reök Pista kapitányt kötöztük be ma. — Pista olyan szerencsés sebet kapott lábán, hogy az egyszerűen mese és „künn van a vízből”.

11/21. Éjjel 3 kocsival küldtem el sebesülteket; nappal nem mozdulhatnak a szekerek, mert a mellettünk levő hidat és az utat erősen lövik.

„A rajvonal ma megmaradt a tegnapi védelmi szakaszában erős tűz közt; géppuskaosztagunk a nap folyamán több ízben lötte az északi 623. ponton lévő ellenséges rajvonalát. Az ellenséges tüzéségi tűz gyöngült.” —

(No, ennek legjobban Bainttner Sutyi, az őrnagyunk, meg Vosatka alezredes fognak örülni, akiknek a házáat, különösen mikor meglátták arrafelé virítani a Tallián tábornok vörös nadrágstrávjait — úgy lötték az oroszok, hogy csak bakugrásokkal, komplikált chassée — eroiséek-kal tudtuk megközelíteni; el is nevezték a huszárok gránátkastélynak.)

Csak ma este tudtam eltemettetni a 623. cote-ról az ott levő halottak egy részét; vagy 25-öt elföldeltünk már tegnap a temetőben,

Gyöngé holdvilágnál hurcolták őket egy tömegben a hosszú gödörig. Ott fekszenek most egy halomban, csapzott hajukon feketén csomószik a megaludt vér és közé olvadt fehér hógöröngyök olyan furcsává, olyan groteszkké teszik az arcukat, szürkék, mint a föld; körülállják őket az egészségügyi katonák meg a gödröt ásó parasztok csendben; az árok alja tele van vízzel, abban tükröződik a hold sarlója. Pár száz lépéssel előttünk, már a hegy túlsó lejtőjén folyik a harc, fölöttünk ártalmatlanul süvöltenek a golyórajok. Tótvárady, a 9-esek ezredparancsnoka mond néhány búcsúszót a hősök fölött, akik „életüket áldozták a hazáért és a királyért” — a „hősöket” úgy ráncigálják a parasztok, min-

den kímélet mellett is a lyukba, mint a kutyákat és megtört szemük, eltorzult arcuk fölött nagyot csapott, csobogott a víz. amikor belezuhantak. „Megállj csak! ...“ Ezt az arcot ismerem..!

Nincsen még egy hete, hogy együtt lovagoltunk: kísért egy faluba, ahol egy kiütéses typhusbetegnél voltam; beszélt, hogy milyen boldog, hogy velem lehet; mikor nagyobbacská gyerek volt, én kezeltem a Stefánia-kórházban; „Oh, ő még jól emlékszik a tanár úrra.“ — Most már családos ember; szép kis felesége van, kis fia, lánya; alig várja a háború végét; van egy kis gazdasága Kassa mellett; „nem kell neki semmi a világon.“ Mutatta az arcképeiket.

Mégis jó, hogy megismertem. Az arcképei jó helyen vannak: egy gránátarab belevitte a foszlányaikat egyenest a szíve közepébe. De valamit mégis kellett neked, szegény fiú! lelek a zsebében egy levelezőlapot a feleségéhez címezve, csupa bizalom és jókedv — ezt még el fogom küldeni; azt, hogy elesett, ráér az asszony megtudni egy hét múlva is.

És hozzák a többit is; egymásután süllyednek a vízbe és amikor elmerültek, táncol a fejük fölött, a hold sarlója. Jönnek azok is, akiket már ismerek; az, akinek ölelésre volt kitérve a karja — egy sima, leány arcú fiú — tegnap a levegőt ölelte, ma meg a földet szorongatja; az, aki tegnap vörösén röhögött, most feketén kacag: ez az egész különbség.

Szeretnék rákiáltani: „Mit vigyorogsz? Rajtam kacagsz, bolond, vagy azon, hogy te is egy hős vagy?“

És most ott fekszenek megint glédaharc szépen; az utolsó, valóban „gránátmentes“ fedezékben; oroszok, magyarok, osztrákok vegyesen és nagyszerűen meg fognak férni egymással is, meg a férgekkel is.

XL.

11/22. Reggelre leesik a hó és kegyetlenül fehér minden újra. Egész éjjel dühöngött a zivatar; abba öltözve csúszott az ellenség az állásaink felé. Főleg 1 óra 30 perc — 2 óra 30 perc közt volt a támadás erős és különösen a jobb szárnyunk előtt viharzott, de a huszárok nem jöttek ki, sem a nyugalmukból, sem a fedezékeikből, hanem lőttek, lőttek, mint akik világeletükben nem tettek egyebet.

Éppen olyan higgadsággal, éppen olyan „tempóval“ csinálja ma már ezt a magyar katona, mint ahogy békében a rendet vágja: csak semmi izgalom! Dolog ez is, nem más; amíg mindent le nem kaszáltunk, amíg „az élet“ (úgy hívja a nyíri paraszt a búzát) nincs betakarítva, nem lehet hazamenni. És az orosz nem kap vissza egy tapodtat földet sem.

Minden nemzetnél más és más a halál veszélyben kitarítás, vezérmotívuma.

A magyarnál: munka. De olyan munka, amelyiknek az a mottója, hogy: „Vagyok olyan legény, mint te“ — dolog, amelyet becsülettel, de jól is, virtussal is kell elvégezni.

A német erő kulcsa, hogy a kicsiszolt intelligencia és a legnagyobb fegyelem vannak náluk csodálatosan összeforrvá; ezek teremtették meg azt az acélerős szervezetet, amelynek el kell most századokra kihatóan dönteni a germán és szláv faj szupremáciája közti vitát.

— És még egy csekélység nálunk és náluk is: az igazság! —

Egészen más forrásokból fakadnak az ellenségeink harci erényei.

Ideális értékekért harcol a francia is — és nem lehet olyan könnyen legyőzni, mint 70-ben. Mert, bármennyire gyengültek is számbelileg — de ma -sincs náluk vitézebb nemzet a világon s ma az „élan“-t nemcsak a dicsőség hiú vágya viszi — ezt ki is verték részben belőlük az antimilitaristák, — de soha a ragyogó országuk szenvedélyes imádatát; ezért meghalnak mind, ha kell! Szegény, félrevezetett, dupírozott Franciaország!

Még 15 éve milyen meggyőződéssel mondta egy párisi barátom; „rennemi? — C'est l'anglais!

És igaza volt. Az évszázados, igazi ellenségük az angol, — de se Crécy-, se Agincourtnál nem verte le úgy őket, mint a mostani szövetséggel! Ma ellenségünk, de ha a német azt mondja, hogy: „Wir lieben sie nicht, wir hassen sie nicht“, — akkor én is bevallhatom, hogy szeretem őket. És Isten ments, hogy elpusztuljon az a Franciaország, amelyik az antik-kor kultuszát átmentette, új életre ébresztette a Renaissanceban s amelynek a szelleme fermentuma volt a kultúrának mindig és élő tiltakozás az élet egyenruhába bújtatása ellen. A francia ma: l'adversaire, mais pas l'ennemi!

A szerbet, a belgát a végső kétségbeesés vezeti, amelynek nincs veszítenivalója; az oroszot hihetetlen fatalizmusa és szívós-

sága; tompa szenvedni tudása, amely nagyobb, mint más nemzeteké. Verekedni tán nem, de meghalni jobban tudnak mint mi. Mi ha meghalni kell, ez, hogy úgy mondjam aktívan esik meg — csak harcban, — az orosz ebben is passzív. - Isten akarata elől nem lehet kitérni — masírozik nyugodtan a halálba, hisz úgy sincs sok öröme az életéből. „Atyuska“ így rendelte és boldog, aki a menyországba jut. Más katona — bármelyik a kerek világon! — ha énekelve megy a halálos roamba, a hazáját emlegeti — az orosz: a cárt. „Boze cárja chrani!“ — És azonkívül: „Nem ettél?“ — „Nitshevo!“ (Nem tesz semmit.) „Meghalsz?“ „Nitshevo!“ — így jellemzi őket Barzini, aki nagyon jól meglátta a lelküket.

Ha egy buldogg beleharapott a másik kutyába, bele lóhatsz, el nem ereszti; ez az ökölviadalokban is beléjük nevelt „doggedness“ — meg az az inzuláris góg, amely a legyőzött soha el nem ismerte, az oka, hogy az angolt csak akkor fogjuk leverni, ha már mozdulni nem bír, ha már „Knocked out“; ez pedig nem lesz könnyű. De lehetséges. Mert ez a háború nem az „efficiency in Criquet“ kérdése; nem sport — a „BJuff“ pedig nem válik be többé.

11/23. Egész nap erős tűzharc; előkészületekét teszünk, hogy másnap hajnalban teljes erővel folytassuk a támadást — de 1 órakor éjjel sürgöny érkezik a hadseregparancsnokságtól: „Rögtön visszavonulni Skwyrtnerre; visszamenni az eredeti megerősített állásokba, és az elfoglalt pontokon csak járőröket hagyni“. Kivonják a két gyaloghadosztályt; elviszik Grybowra és vonatra teszik. Duklára kell-e az erő vagy Bukovinába? — mi tudhatjuk legkevésbé.

Nem történt semmi; csak éppen ezerkétszáz sebesültünk és vagy 120 halottunk van a küzdő csoportokban; igaz, hogy az oroszoknak jóval több.

Nincs annyi dicséret, ami sok volna a huszárainknak, akik a nekik szokatlan gyalogsági harcmódban már egészen beleszoktak, de megtartották a kedvüket a kalandos vállalkozásokhoz; csak ebben az egy harcsoportban 31-en voltak, akik önkéntesen csinálták a legnehezebb kiküldetéseket és kitüntetésre lettek felterjesztve; nincs rá eset, hogy nálunk valakit egy kalandra ki kellene parancsolni; *mindig* akad rá önkéntes vállalkozó. Legrosszabb kalandja Volostyuk tizedesnek volt közülük. Csak éppen arra vállalkozott, hogy civilbe öltözve bemegy Báni-

cára az ellenséghez és megtudja, hol áll a tüzérségük, amely ott hiába keresnek az ágyúink. El is ment egy paraszttal, akit megfogadott apjának és vitt magával a szekér derekában egy csomó kiáltványt orosz katonákhoz címezve, meg gyufaskatulyákat amelyekben a gyufa alatt vannak a proklamációk. Bement, elfogták. Kivágta magát, eleresztették. Megkereste az ágyúkat. Ekkor vérszemet kapott és még egy faluval hátrább akart sétálni,

Az 3-ik ezred előőrsei.

hogy azt is megtudja, mennyi a tartalék. De majdnem póruljárt. Megint megfogták, de szerencséjére csak éppen megverték és sikerült megszöknie. Ott akasztófa várta, itthon a nagy vitézségi érem.

11/24. Sziszeg a szél: ezüsttel prémezett szürke bársonyfelhők borítják az egész láthatárt, amikor Grodekra indulunk, mert 8 napi harc után kivonták a Tallián-dandárt a tűzből és felváltották.

És 8 napi harc után, 8 napi élet után viharban, sárban,

hóban, fagyban: bokáig érő vízben állás után a fedezékekben: beteg nincs, vagy jóformán nincs!

És, amióta itt vagyok az ezredemnél, még nem láttam szimulánsot; még sohasem láttam huszárt, aki kérte volna, hogy küldjem kórházba, — de, valahányszor muszáj vagyok egyet elküldeni, akkor mindig hallom: „Ne tesszen azt tenni, jól leszek én itt is.“

Grodek egy ici-pici falu a hegyek közt, de tele van typhussal. Első nap 24 esetet látok és 11 kutat záratok le. Csak már a víz-szűrőim megvolnának! —

Fehér zuhatagokban ömlik a hó és mikor idejöttünk, megkóstoltuk az orosz sivatagok hózivatarját; nem volt jó . . . Millió hegyes dárda repül élesen sikoltozva a levegőben; mind, mind forró, mint a tüzes vas, a szemet kinyitni nem lehet: a reszkető lovak horkolnak és fújnak, az utat még elképzelni sem tudjuk. A szél úgy fúj szembe, mintha egy szilárd fal volna bennünket hihetetlen vehemenciával visszafelé; egész fehér torlaszok kerekednek, kavarodnak fel előttünk és csapódnak a másik percben a fejünkre, félig eltemetve lovast, lovat. Az élen eltévesztik az utat és belesznek az árokba; amott egy lezuhanó fa majdnem agyonüt egy huszárt.

Felhők a hegyeken, köd a földön; viharparipákon vágat a szélvész és bekísértetek táncolnak a levegőben. A megmerevedett kezünk nem érzi már a kantárt, az elzsibbadt, majdnem élettelen lábunk a kengyelvasat, tűzben ég a szemünk, jégálarc vonja be az arcunkat — az irányt eltévesztjük s a leszálló éjszakában már a Vereschagin. hóban eltemetett katonáin jár az eszem.

A szemünk előtt keletkeznek a fúvatok, az úton régibb drótakadály melleit meg egy hosszú, hosszú dombról egyszerre felkerekedik a hó, mint egy lerántott lepedő és katonasírok üdvözölnek. Ezek már állandó kvártélyon vannak, már megharcolták a maguk harcát — és megmutatják nekünk is, hogy: jó úton vagyunk.

De a tavasz elfagyott, megcsalt kegyetlenül — akárcsak öregedő embert az álmai.

Este gratuláló sürgöny Bissingen gróf hadosztályparancsnoktól, aki éppen most kapta a Lipót-rendet. Baintner őrnagyunk, az ezredparancsnok meg Böszörményi főhadnagy a katonai érdemkeresztet, Havasy, Füzesséry, Márton E. meg én a Signum Laudist kaptuk, Szlatkovszky a koronás érdemkeresztet.

A kitüntetettek közül kettő most tífuszban delirál odahaza valahol.

Katolikus falu, ami errefelé ritkaság.

És 26-án zenés mise van a kicsi templomban, amelyiknek egész csupasza, csak kissé vakolatos a fala — egyébre nem telt az eklézsiának.

— A harctéren gyónás nélkül lehet áldozni, de négy hó óta most van rá először lehetőség.

Nincs a templomban más, mint mi. Böszörményi rángatja a rossz harmóniumot, én meg, — ki gondolta volna, hogy még tenor is leszek valaha, — a hymnust énekelem.

„Isten áldd meg a magyart“, — az oltártól jön rá a felelet: *per omnia saecula saeculorum*!“ —Az egyes sorokra a miseszövegben is megvan a válasz és a „*Dominus vobiscum*“ egyszerre többet jelent, mint máskor. Lassankint utánam énekel az egész red, a térdeplő alakok kiegyenesednek, felkapják az addig lehajtott fejüket a huszárok; egyszerre fénylenek a szemek és kipirulnak az arcok, amelyek holnap tán már örökre megtörnek, végleg elszürkülnek, — de ma a mindinkább erősödő kórus hangja még dörögve zeng az égnek, hogy rengenek a falak!

„*Gratias agimus, domine Deo nostro!*“

— De azért, mikor kijövök, még mindig látom integetni, vörösén röhögni, feketén kacagni a 21-én eltemetett, felhasított arcú doni kozákat.

Az 5. honvédhuszárezred története a téli hadjárat előtt.

XLI.

Március 3-án átjöttünk Bincarowára. Hózivatar; második javított és bővített kiadás. Szomorú, keserű barna felhők borítják az eget és 10 nap óta esik a hó.

Nyomorult viskók, de a dombon kastélyszerű paplak. Persze, orosz pénzen épült, mert annaak a 6—700 koldusnak, aki itt nyomorog, a párbéréből ugyan nem telt volna.

A pap uram internálva: az egyik fiú lóg az akasztófán. 4-én átmentem Grybowba, hogy egy kiütéses typhusbeteget megnézzek, mikor szembe jön két csinos, piros alma arcú, sokszoknyájú asszony, nagy batyuval a hátán. „Meginstálnánk az urat, hol leljük meg a honvédhuszárezrokat?”

— „Hát maguk mit keresnek itt, lelkem, ahol még a madár se jár?” — Tóth Pétörné, Szabó Jánosné eljöttek Abaujszántóról, mert „rég nem látták az embört”.

Este ott sétáltak kézt kézbe fogva „az embörrel”, — hogy, hogy eresztették őket ide, mikor szigorúan tilos az asszonyoknak a táborba jönni, az rejtély — de biztos csak az, hogy ragyogott a szemük és Tóth Pétört meg Szabó Jánost kineveztem gyengélkedőnek, hogy ne jöjjenek szolgálatba két napig és maradjanak addig, ahol vannak: a boldogok szigetén.

Hát még ide is el tud repülni, ebbe a vérbe fagyott, átoktól

fehér jégláncra vert világba is meg tud élni a boldogság kék madara?

Itt is erős harc volt dec. 12-ike táján a hős Szurmay előnyomulásakor, itt is a honvédek ellenállhatatlan! rohamai forték meg a muszkák kétségbeesett, halálraszánt védekezését. Egypár golyóval még a könyvtárszekrényben, a Meyer f. convers, Lexikomban is találkozunk; átlag 600 oldalon vágott keresztül.

Nagy az izgalom a hadosztálynál. Csoportokban kapnak 2—2 heti szabadságot a hadjárat kezdete óta itt levő „frontisztek“ — orvosok nem, mert csak „Schützengrabenofficiere“ igényelhetnek szabadságot. — Ki megy, kit törülnek ki vájjon a hadosztály ködös Olympusában mászkáló kis Istenek?

Furcsa ez a mi hadseregünk. Még mindig nem adja meg az orvosoknak az egyenjogúságot — bár kötelességem elismerni, hogy annál jobban megbecsülik azt, aki kivívta magának a respektust. De nem látják be, hogy csak a szervezés tehet arról, ha a katonatorvosi tisztikar nem egészen olyan, mint pl. Németországban. Adják meg a lehetőséget, hogy orvosok maradhassanak és töröljék el azokat a nevetségesen csekély, de mégis meglevő különbségeket, amelyek ma majdnem minden önérzetes embert visszatartanak attól, hogy erre a pályára lépjen — és amelyek ma teljesen jogosulatlanok. Mert az orvos, aki itt teljesíti a kötelességét, ma éppen olyan „Schützengrabenofficier“ mint akárki, sőt most már a menetelő csapatok *elővédjénél* kell lenni egy orvosnak, aki a szálláskörletet rögtön megvizsgálja, gyanús kutakat lezárat, olyan házakat, ahol beteg van, végigvizsgál stb. Igen helyes, hogy ezt is átvettük a németektől, de még helyesebb lenne, ha a vízvizsgáló eszközökkel is elláttak volna bennünket, mint a német elővédnél menetelő kollégákat. Az orvos ma ugyanazon veszedelemnek van kitéve, mint akármelyik tiszt a pozíció harcokban s minden lelkiismeretes orvos úgy egyenlíti ki a hiányos egészségügyi berendezés meg a harctéren szükségszerűen hiányos szállítás hátrányait, hogy minél közelebb állítja fel a segélyhelyet a rajvonalhoz. Igaz, hogy nem megy rohamra, de ezzel szemben meg bőségesen kárpótolja a kolera meg a kiütéses typhus!

És majd a háború után, ha majd kiderül, hány százalék esett el, sebesült meg vagy pusztult el sebben és fertőző betegségben az orvosoknak — akkor majd tán még ezt is be fogják látni. Hanem azért a doktor nem kaphat katonai érdemkeresztet.

Szép csak a német kitüntetési rendszer: az utolsó gránátos is azt a vaskeresztet hordja, amit a császár!

A végtelen könyörület zajtalan és puha, métermagas hótakarróval fedte be a mezőket; csak itt-ott állanak ki fagyos szélű, hőhermelinpaláستtal borított, faragatlan kicsi keresztek. Seholse egy, mindenütt 2—3 vagy több egy sorjában. Brunaryn, Florynkán, Bincarován. minden falu határában, ahol át jövünk.

Ez az ország ma a vadaskert és tömeg temető kettős „cím és jellegével“ bír. Körül van kerítve dróttal, felszántva árkokkal; bevetve sírokkal. És más hang a szél sivításán kívül nincsen nappal, csak a fegyver ropogása, meg az ágyúdörgés — éjjel néha egy-egy farkas énekel. Látni pedig nem lehet, mást, mint utálatos fekete varjúsereget, de ezeket mindenfelé.

Tele kórházzal minden falu; özönlik a sebesült, meg a violaszínre fagyott lábú nyomorult visszafelé; naponta egynéhány vonatra való kinszenvedés.

Hanem jön helyette a pótlás hazulról; most kaptunk újra három tisztelet és 189 legénykét; a mai ütközetlétszám újra 670 ember. Egy ilyen ezred olyan, mint egy hosszú, kettősvégű hurkátólöltő masina. Az egyik végén belegyúrják otthon a kiöltöztetett regrutát, a másik végén pedig földolgozzák őket sírdombtólteleknek ... És ez a gép gyorsan dolgozik mind a két végén ...

Most is támad a csoportunk elöl, egész nap hallik a fegyverropogás, de rettenetes nehezen megy ebben a kegyetlen időben, 25 fok hideg volt az éjszaka. Naponta megyünk előre Gorlicénél is, Grybownál is; egyik nap 2400 sebesültünk árán fogtunk 1200 muszkát, egy-két nap múlva megint egypár százat. Elvetünk itt egy falut. Gorlice összelőtt romhalom a két állás közt, — most már a miénk. Tegnapelőtt ők támadták újra a smerekovieci vonalunkat, éppen úgy, mint 17-én éjjel, de éppen úgy lettek visszakergetve, mint akkor. A grybovi úton, Bobovánál, innen 5 kilométernyire állanak a 30 és feles mozsaraink —és hihetetlen erővel dolgoznak.

Szürke köd a földön, szürke felhők az égen. látni alig lehet. Még az idő is az oroszok szövetségese.

— Az egyik dandárunk már tűzvonalban áll Zaklycinnél, mi pedig a meleg szobában ülünk, ahol a rossz gramfon szól és az agyonlőtt pap lánya viháncol a hadnagyokkal.

Nem szeretek tartalékban lenni. A csatatér olyan színpad, ahol szívesebben játszom, mint nézek. Fárasztóbb, de kevésbbé

tesz idegessé. Az az érzésem, mintha, amíg mások verekednek, a tartalék az ujját szopogatva várja, hogy mikor szólítja őket is a táblához a tanító bácsi, hogy feleljenek.

Várni egy kibontakozó ütközetben, hogy mikor, hová dobják, milyen tűzbe az embert — majdnem olyan érzés, mint egy aszszonyt lesni, aki nem jön.

No, végre, most! — de nem; csak képzelődök, csak a gúnyosan közömbös óra ketyeg...

— Most állt meg egy kocsí a kapu előtt, a torkodban dohog a szíved, a halántékodban egy aeroplán kereke zúg — és száraz ajkakkal lesed, várod, de hiába, a lépcső üres marad — vége, senki! — Most hoz a telefonista egy üzenetet — bizonyosan meggyünk Gorlicéire! de nem; csak egy liszt meg 10 huszár megy felderíteni. — Vágtató huszár jön felénk a hómezőkön, bizonyosan most kezdődik a napok óta rebesgetett nagy támadás és jön az indulási parancs! — Dehogy! csak a jelentést követelik „aber so-fört“ — hogy hány lónak van influenzája és fel vannak-e már verve az éles sarkok a patkókra.

És amikor már kétségbeesve, semmit se várva, mindenről lemondva, már jégdarabbá fagyott a szíved és még a dobogásat se érzed, akkor, már egészen váratlanul, nesztelenül kitarul az ajtó és bemosolyog az üdvösség . . .

De itt már 10 napja várunk és semmi. Még mindig nem szólít sem a trombita, sem a telefon-; itt megtanul az ember hiába várni és lemondani.

Megírom hát várás közben az ezredem történetét addig a napig, amíg idejöttem, pontosan az ezrednapló szerint.

— A stojanovi rohammal, amelyet már elbeszéltem (l. 171. lap'i — kezdődött nekik a háború. Onnan mentek Radziehowra, ahol kikülönítették a Jóny-féie repülő dandárt, adtak hozzá két zászlóalj gyalogságot, meg két üteg tüzérséget és aug. 17-én énekszóval lépték át a honvédhuszárok az orosz határt.

Mentek, mentek, mendegéltek, mint a tündérmesékben, egészen kedélyesen; a kozák járőrök meg rajzoltak körülöttük és lövöldözték őket, ugyancsak kedélyesen. Előre, észak felé, Tereszkoviecre, napról-napra erősebb tűzben, de szétszórva, ami az útjukat állja; 19-én megtámadnak egy ellenséges gyalogezredet. Erős harc után letiporják, visszaverik. Nappal mennek, éjjel az erdőkben pihennek, elérkeznek Szklinre, földérintnek Luck-erőd irányában.

Ott orosz szökevények jönnek a dandárhoz azzal a jelentéssel, hogy északról is, keletről is nagyobb orosz tömegek jönnek: gyalogság, lovasság és sok tüzérség, hogy bekerítsék őket. A küldött járőrök megerősítik a jelentést: egész hadtestek közelnek.

A feladatuk be volt fejezve, visszaindulnak Gorohovon át. Druszkopolon keresztül. Ott jön a parancs: sietve vissza Radziehowra, mert az ellenség megtámadta Kamionkát. Ekkor volt a kamionkai kórház ostroma, amelyet leírtam már (65. lap) s amelyet a betegek meg a tisztai szolgálaink vertek vissza. Mire a dandár odaért, a Wannovszky kozák hadosztálya már futott, a tábormok pedig haldoklott Lembergben.

Biztosítják és védik az erősen lőtt és támadott Bug-hidat, amelyet addig csak 150 népfőlkelők védett. Beérkezik a 22. dandár 24-én (2. és 3. ezred) és még aznap megtörténik a híre* kamionkai lovasroham — egyik hőse, szegény Kövessy főhadnagy tegnap halt meg.

Ezt a rohamot már leírtam (1. 65. lap). — 25-én folytatódik a harc a hídnál; résztvesz benne az éppen beérkezett gyalogzászlóalj is. 28-án a 80. gyalogezred még két zászlóaljjal támadja a hidat és a dandár is újra megkísérelne egy rohamot, de akkora a orosz tüzérség túlsúlya már, hogy felfejlődés közben nagy veszteségek érik a dandárt és a térre, amelyen át rohamra kellene indulniuk, úgy esik a gránát, mint az eső. A roham nem volt végrehajtható. Eznap az 5-ik ezred 3-ik harcvonalban állt és nem került tűzbe.

Elrendeltetik a visszavonulás Zoltancze-re. Másnap ott állnak készütségben és megszállják a Mogila-magaslatokat. Itt törtéjt, hogy egyik gyalogezredünk két zászlóalja egymásra lőtt és a mi rajvonalunkra is ráragadt a tűz. Eleinte, amíg a csapatok még nem állottak vonalban, sajnos, nem volt az ilyesmi elkerülhető, annál inkább, meri a mi hadseregünknek az volt az első tapasztalata a háborúban, hogy árvíz módjára veszi körül őket és megfojtja minden akaratumkat az árulás.

Nagy kavarodás volt; megállapítani csak azt lehetett, hogy valaki a balszárnyon elsütötte a karabélyát. Veszett lövöldözés támad erre, idegesek is voltak az emberek még, szétszaladt egy csomó ló, alig bírtak kibújni a fiúk a hálósákból. Különben volt is ok idegesnek lenni; ezekben a napokban derült ki, hogy az orosz hadsereg, amelyről mi azt hittük, hogy majd novemberre lesz talán támadóképes, úgy áll a határainkon, mint egy óriási,

főlagaskodott szibériai jegesmedve; hogy az a gőzhenger, amelyhtiiv a franciák meg angolok annyira bíztak, már megindult Bécs felé.

Az elkeseredett leMBERGI csata folyt ekkor, amelyben a kétségbeesés elszántságával védte magát az illúzióit elvesztett, de az acélkeménységét megtartott seregünk. Brudermann tábornok három hadteste kilenc ellen! Zoltanczéről is vissza kellett jönni a huszárainknak. Az is tele volt már ekkor a visszavonuló csapatok eldobott holmijával; térdig jártak a kiszórt zabban helyenkint a lovak. Tele az árkok földült szekerekkel, a tüzérség kerestül gázolt mindenben, ami az útját állja, a trén pedig, amelyet eleinte túlságosan is előre hoztak — vágat visszafelé. (Már ami megmaradt belőle!)

Érdekes adat azonban a huszártisztek psychológiájához, hogy mindazok az urak, akik a Zoltancei kavardást beszéltek, mint legfőbb epizódot említették azt, hogy itt találkoztak a legszebb leánnyal, akit valaha láttak; „őzsze volt és csodálatos bokái“ — és ínég azonkívül sírt is szegény, mint a záporosó, mert elszakadt a menekülő szüleitől. Beküldték Lembergbe, álmodoztak róla egynéhány hétig és még ma se felejtették el.

A 22. dandár (Czító) már ekkor visszament Lembergbe; ők ugyancsak Lembergen át Szynioviskára. 30-án egyesült a két dandár s előrenyomul Czarny-kamien felé, Zarudáig. Itt éri őket a hír, hogy *Dzibulkinál* ellenséget jeleztek. Nekimennek. Ott is olyanformán kezdődött a csata, mint Stojanownál. A szemközti erdőből egymásután bukkannak ki az orosz járőrök; csalogatták őket arrafelé. Dzibulki egy domboldalon fekszik, az aljában egy erdő, azt szállták meg az oroszok; az erdővel szemben lévő magaslatokat meg a dandár. A tüzérségünk — Veder ütege — elkezdí lóni az erdőt — abban a pereben már benn is van az ezred az ellenség koncentrikus, gyilkos ágyútüzében. A mi 5-ik századunknak, amely lövegfedezet volt, volt tán a legrosszabb dolga, mert állandóan és igen pontosan lőtték a mi ágyúinkat, a század pedig száz lépéssel állt az ágyúk előtt, az ezred többi része pedig a jobbszárnyon. Rendkívül impresszionálta a huszárokat, amikor egy huszárt derékon ütött egy nagy gránátdarab és úgy tápázkodott föl a kezén, mint a derékon lőtt nyúl, hátravetett fejjel, mielőtt lecsuklott a feje, összeesett és meghalt.

A többi század tartalék gyalog, a 9-ik ezred tartalék lóháton, a másik dandár nem került tűzbe.

Az orosz gyalogság, amikor rájött, milyen maroknyi erő áll vele szemben, támadásba megy át és pedig roppant ügyesen. Szalmacsóvákat kötöztek a fejükre és úgy csúsztak ki az erdőből, közben hevesen tüzelve a mieinkre, akik persze nem voltak beásva.

Az orosz támadásra ellentámadásba megy át a mi ezredünk; közben fölfedezik, hogy a toronyban van az orosz tüzérség megfigyelő tisztje. Erre egypár gránáttal leborotválják a tornyot.

A rajvonalunk előtt ott járkáltak akárhány helyen a falubeli emberek — muszka kém persze mind — a mieink csak hagyták. Hihetetlen naivak voltunk eleinte, annyi bizonyos!

Támad az ezred, de mikor már egynéhány emberünk elesett, egy csomó megsebesült és kiderült, hogy óriási túlerő áll szemben, jön a végre tájékoztatott hadosztálytól a parancs, hogy az ezred szüntesse meg a támadást és vonuljon vissza.

Parancsolni könnyebb, mint engedelmeskedni, mert sík terepen kellett visszamenniök vagy négy kilométert, amíg visszaértek a lovaikhoz, állandó ágyútűzben.

Ebben az ütközetben sebesült meg halálosan Tóth hadnagy meg Sarvay hadnagy, elesett a kiváló Ivánka zászlós. Éjjel újra erős tűzbe kerülnek, parancs szerint *Wiesenberg* irányában vonulnak vissza és ott foglalnak védőállást.

Közben visszavonulóban volt a seregünk; a csatározások, amelyeket az utóvédek folytatnak mindenütt, tartják föl az üldözést.

A lovasság föladata ma hálátlanabb, mint volt. A háborúromantikának vége, ma már nem a kivont kard és panyókára vetett mente a fő, hanem a keserves csukaszürke szolgálat dönti ei a csaták sorsát; a lovasság előremegy, ha támadunk, hátul marad, ha visszamegyünk és föltartja az üldözést. Úgy előremenésnél, mint visszavonulásnál a lovasság az, amely állandóan érintkezésben marad az ellenséggel. Veszélyes föladat. Hogy a naponta kiküldött tisztí különítmények, járőrök milyen kalandokon mennek keresztül, annak leírásával, nem is foglalkozom, mert ezek maguk megtöltenének egy kötetet, éppen úgy, mint ahogy jó nagy temetőt töltenek be azok a huszárok, akik ily alkalommal estek el.

Este 6-tól reggel 6-ig menetelt az ezred Janow felé taliga utakon meg a mezőkön át; köröskörül már égett minden falu. Szeptember 1-én Janowtól nyugatra vettek védőállást egy erdőben, hogy a 23-ik gyaloghadosztály visszavonulásai fedezzék. Két napig

védtek ezt az állást, akkor (4-én) előre küldték őket Wielkopol felé, úgynevezett erőszakos felderítésre; az utász-szakasz pedig elrombolja a Veresycza-patak hídjait. Az oroszok mindig és mindent nagy tömegekben jöttek utánuk, ők készültségben várnak, asszisztálnak egy tűzérési párbajnál és Dobrosztani-n szállanak táborba.

5-én Weiszenberg és Lesniecicza közt, aztán Hartfelden, Javorowon, Potiniczen fedezik a visszavonulást. 8-án pedig Hrebenne-re rendeltetnek, védeni a vasútvonalat. Az erdő szélét és a töltési szállotta meg itt a fél 2-ik ezred, az Ötösök, meg a kilencsek.

Egyik legkellemetlenebb napjuk volt ez. Anélkül, hogy csak láttak volna is ellenséget, lötték őket nehéz gránatokkal egész nap. Előre menni, támadni, aránylag könnyű: viszi az embert a lelke. A támadás mámorosít és részegen könnyebb meghalni, mint józanon. De lezuhanó vastömegektől agyonveretni magát és kitartani egy helyen; nem mozdulni akkor, mikor cafatokban repülnek szét a hajtársaink és az arcunkra fröcsög a vérük; szembe nézni a halállal, amely elől kitérni nem lehet, — ez keserves, — mert olyan ez a várás, mint az illúziótól megfosztott, a végét váró élet. „Sajbának voltak kiállítva“ mesélik a fiúk és másnap folytatták ezt a szép játékot Mosty Male-n; erős veszteségekkel mind a Ivét nap.

11-én Potiniczen voltak csatározások, 12-én elrendeltetik az általános visszavonulás; a hadosztály főladata a Irén biztosítása. Szmolin-nél ellenséges erős tűzben erdei utak és szakadékokban kellett keresztülvergődniük, hogy ezt a főladatot teljesíteni tudják, a két dandár egymástól elszakadt s csak 16-án egyesült újra — közben a mienk Niemirow-on át ment Czarnyra, aztán Przemysl felé.

Ekkor voltak az oroszok legnagyobb számbeli fölényben a mi hadseregünk fölött és becsületére válik a mieinknek, hogy a naponta ismétlődő harcokban a folytonos túlerő állandó nyomása alatt sem bomlottak föl a kötelékek, hanem a küzdő, az ellenálló erő megmaradt.

Ezekben a harcokban történt — Kolaciénél, — hogy egy legényünk civilruhában ment kikémleni az oroszokat. Elkezdtek kergetni, jöttek utána vagy hárman, nála nem volt más, mint egy bot.

Úgy látszik, minden áron élve akarták elfogni, mert elfelej-

tették a puskát használni. Mikor közel érte az első muszka, megfordul a huszár és úgy „szólitón“ vágja, hogy rögtön fölfordul: két perc múlva a fűbe harap ugyanígy a másik. — a harmadik elszalad. Horatius és a Curiatiusok harca, paraszti kiadásban.

Folyton hátvéd-szolgálatban, harcok közt Swieticére, Pruhnikra; Hadle, Biazsora, Stryzowon át Moderovkára, majd Taslora — rettenetes éjjeli menetekben.

Jasló mellett kapja Hegedús ezredes a parancsot — éppen Kolacícénél — hogy minden áron tartsa föl az üldözést.

Három napig tartotta ezt a nehéz állást: akkor fölváltotta őket a gyalogság. 29-én Brusnikra küldték őket hátra — ez volt az első pihenőjük a hadjárat kezdete óta. Tíz napig tartott. A sok kiállt veszély után a letompult idegrendszerek erős kártyázásban találtak megnyugtatót. Kártyáztak tíz napon éjjel-nappal. Pénzük annyi volt mint a szeméi: a hadjáratban elkölteni nem lehetett; még akkor a tábori posta sem volt olyan mintaszerű, mint most és minek a pénz annak, aki holnap elesik? Ezek voltak az ezred története szerint a „brusniki véres napok“.

— Ezalatt a hadseregünk megerősödött és kezdődött az újabb támadó akció — Ivangorod felé.

ők is elindultak a visszavonuló ellenség nyomában és a huszárjárőrök úgy szedték össze a falukban — hol csatározás közben, hol anélkül — az elmaradt muszkát, mintha otthon találnának a szabolesi mezőn — vagy a Hernád mellett.

Ott voltak Wiszóka meg Albigovánál, hogy rögtön indulhasanak mihelyt sikerül az átkelés a San folyón.

Azután előre, Tarnow felé, ahol az volt a feladatuk, hogy a 106. gyaloghadosztály és a 35. népfőlkelő gyalogdandárral egyesülve akadályozzák meg a hátráló oroszok átkelését a Visztulán. A Hermanow körüli magaslatokon álló gyalogságunk itt harcba keveredett a visszafelé áttörő orosz sereggel és a mi ezredünk egy része is belekerült a tűzbe.

Újabb erős harcok kezdődnek itt; az ezred fedezi 24-én a gyalogság támadását; támogatja a Vilecka-pataknál vívott harcban és megakadályozzák az oroszok hídverését; közben erős tüzet kapnak a Visztula túlsópartjáról, de portyázó járőrök és ágyútűz közt: mennek előre.

Itt meg azzal a csellel éltek az oroszok, hogy parasztruhába: öltözve jöttek át tutajokon, hogy oldalba támadják őket; véres lejjel mentek vissza.

22-én újra ütközet az Ilzanka-pataknál. 24—25-én pedig Hegedűs akadályozza meg az oroszok hídverését a Visztulán.

De a huszárvitézség nem dönti el a mai hadjáratok sorsát; Ivangorod alól is vissza kellett jönni! Persze: „huszárok, maradjatok hátul és vigyázzatok a hátunkra!“

Andrezejew volt a legészakibb pont, amelyet elértek, mert ők még *előre* mentek, mikor az általános visszavonulás kezdődött, hogy álcázzák a sereg mozdulatait; — ott erős tűzben felderítnek egy, ellenséggel megszállott erdőt, elkecseregett ütközet fejlődik az égő faluban, amelyben az oroszok voltak benn s a mieink gyújtották a fejükre; azok ki akarnak rohanni, a huszárok visszaverik őket a lángok közé, de maguk is súlyos veszteségeket szenvednek, itt zúzta szét az ezred egyik legvitézebb katonájának, Görgey Miklós kapitányinak a combcsontját egy golyó — még ma sincs meggyógyulva.

26-án vissza Drozdowra, 27-én újra előre az Ilzanka patakhoz, megszállni az átjárókat, de azokat már ellenséges kézben találták.

Parancsot kap két század: keljenek át a hídon; támadják meg, rohamozzák meg az ellenséges tüzérséget, amely Nagy Pál tábornok dandárjával tűzben áll.

Egyenkint jutottak át: az erősen lőtt hídon, de a túlparton olyan ösztüzeket kaptak, hogy a roham nem volt végrehajtható sés kénytelenek visszajönni. Megsebesült Rabong főhadnagy; esik egy csomó huszár.

Itt történt, hogy mikor Hegedűs, Ghyczy Bélával előrevágtat, hogy megtekintse a terepet, egy erdei tisztásra érve két ellenséges gyalogsági és tüzéroszlopra bukkannak, amelyek minden biztosítás nélkül nyomultak előre s alig voltak 600 lépésnyire! Ha akkor csak egynehány rongyos géppuskájuk lett volna! — De nem; nekünk ebben az időben még nemcsak a rettenetes túlsúllyal kellett küzdenünk, de még a szerencse is elfordult tőlünk!

28-án a Kreptionka vízvonalat szállja meg az ezred azzal a kedves feladattal, hogy „tartsa végsőkig!“ — Tartják becsülettel, amíg nem jön az újabb parancs: „vissza Siennó Irányában, ott utóvédállást venni“. — Ezt megint erős tűzben kellett tartami, de egy hét alatt kétszer tartották fel jóformán magukban az üldözést.

Azután kezdődik egy újabb foglalkozás: a „Lückerés“. 29-én a 2. és 37. I. T. D. közti Lückerében vannak, de reggelre kiderül, hogy ők nem „dugó, amely kizárja a szelet“, hanem egy, a leve-

gőbe kihajított dugó, amelyet kinn felejtettek a mezőn. Mind a két I. T. D. elvonult az éjjel anélkül, hogy értesítve lettek volna.

Opatow felé, Dernkowra rendelik őket „védjék a hidat, amíg lehet“, megcselekszik.

Mindennap elesik egynéhány ember, egynéhány ló: a portyázásra, felderítésre kiküldött járőrök ritkán jönnek vissza annyian, amennyien elmentek; soha anélkül, hogy harcba ne keveredtek volna. Akit meglőnek, ott marad, elvinni nem lehet, fogságba esik.

Esik az eső éjjel, nappal, élelem alig van, alvás ritkán, de keveset. Vigasztaló csak az, hogy úgysem tudnak aludni, mert nagyon fáznak; nem szokták még meg a galíciai ősz kétségbeejtően monoton, unalmasan rettenetes szeles esőjét a felázott földön; később belejöttünk ebbe is. Úgy látszik, mindent megszokik az ember, még a reménytelenséget is.

Okt. 30-án (a dandár kötelékében) parancsot kapnak, hogy rombolják el a hidat Bodrehownál a Kamienna-patakon és tartsák fel az ellenséget. A híd már orosz kézben volt, hozzáférni nem lehetett, de azért az ellenséget feltartották. Egyesülnek a másik dandárral és Stryzovicére vonulnak; 31-én Stryzovice és Jagniova közt a magaslatokat védik, amelyeket parancs szerint tartamok kell a gyalogság megérkezétségéig és kitöltik a 2. és 14-ik gyaloghadosztály közti hézagot.

Itt esett el az ezred egyik legvitézesebb kapitánya, Várady Dani, akit mindenki imádott. Szegény Várady mindig künn állt, sohase bújt el, sohase fedezte magát. Dzibulkinál, mikor tüzérségi fedezet volt, úgy állt ki, hogy őt lőtték az orosz ágyúk, nem a tüzérséget és altisztjei erővel se bírták védettebb helyre behúzni, mert hát „Várady Danit nem fogja a golyó!“

Stryzowiecnál megfogta. — Este visszamentek Wimislowrti, ott temették el ágyúszó kísérettel.

Innen rendelik Bascovicére az ezredet, hogy fedezze a 14. gyaloghadosztály hátát és támogassa a Niemierowtól északra fekvő erdő irányában tervezett ellentámadást. A hadosztály 2 csoportja (Czító—Hegedűs) az 5. gyalogezred, a 15. ágyúezred 3. és 4. ütege, a 12. gyalogezred 11/2. százada állást vesznek Bascovicenél az út melleit. Éjjel parancsot kapnak, hogy reggel felváltja őket a gyalogság, akkor vonuljanak vissza. De a felváltó 83. gyalogezred nem érkezeit be s mikor reggel felfoszlik a köd, kiderül, hogy óriási oszlopokban áll előttünk az ellenség. Elkeseredett tűzharcban vissza verik; tartják a vonalat a 83-asok megérkezéséig; a bakák

fokozatosan felváltják őket s az ezred megindul Wyszoka felé, de a menetoszlop csak félakkora, mint volt azelőtt és pótlás dacára a 6 erős század helyett, amellyel elindultak, az átszervezőkor csak 4 gyenge századot tud harcba küldeni ezentúl.

Menekül a nép újra Przemysl alól, Tarnow felől; következik Przemysl második körülzárásának ideje, ez az az idő, amikor az északi harctérre jöttem; ez az a szomorú népvándorlás, amelyet leírtam. Az üldöző oroszok majdnem Krakóig nyomulnak előre.

Nov. 8-án átveszi Hegedűs a 22. dandár parancsnokságát, helyette Filótás az ezredet, amely a napokban Voibromtól délre derít föl s Krakótól délre, a vár és Krsezovicze közt védi a vasútvonalat, azután egy hétig pihen Pizariban, ahol 15-én jelentkezem. Pistádból küldi ki a hadseregpáncsnokság, amelynek vitális érdeke volt pontosan megtudni, hogy milyen erők jönnek Krakó ellen, K—ly főhadnagyunkat (3. ezred), meg a 6-os dragonyosok egy főhadnagyát 11—11 huszárral azon utasítással, hogy törjék át a vonalat és hozzanak hírt az ellenség felvonulásáról, de „minden áron“, önkéntes vállalkozók a tiszték is, a legénység is. El látták őket pénzzel bőven, áttörték a vonalat; megfizetett parasztok vezették őket éjjel az erdőkön. Fogtak 4 kozákokat, elvették a ruhájukat, négy huszár kozáknak öltözött. Azután fogtak egy zászlózt, meg még hat muszkát; tizenegy kozák ment már előre, de a többit is eléggé eltakarja a köpenyeg, meg a hősipka. Orosz kisllovakon. „Pistá“-kon mentek; nyolc napig kóborogtak, megszámlálták a Krakó ellen jövő ezredeket, megszerezték az összes tudnivalókat, amikor bekövetkezett a tragédia. Elárulták őket. Ellenség; előttük, mögöttük, mindenütt. Az előre lopódzó huszár jelenti, hogy az elfogatásukra lovasság, gyalogság van kiküldve. Jönnek már sebes ügetésben! Mit teyenenek a foglyokkal? Elvinni? Lehetetlen; mert azok gyalog vannak, ők lovon, beérik őket egy negyedóra múlva! Otthagyni? lehetetlen, mert rögtön elárulják, hogy kicsodák ezek a „kozákok“! Rábízni valakire, aki lakat alatt tartsa őket egynéhány óráig? Lehetetlen, mert egy lélek sincs közel, akiben megbízhatnának! Felpeckelni és betönni a szájukat? Lehetetlen, mert hogy jól megkötozzék és eldugják őket, ahhoz idő kell. Tragikus helyzet. A háborúnak, akár csak az emberi léleknek, vannak feneketlen fekete mélységei. Nekik pedig hírt kell vinni „minden áron!“ Egyenkint szólították be őket egy elhagyatott házba és agyonlőtték mind, egyet kivéve, akit a dragonyos elvitt, tisztiszolgának. Azután el, mint akiket üldöznek a fűriák!

És most, ezzel a rettenetes lélekállapottal lessék visszalovagolni az orosz gyalogság mellett; néha órákig az orosz trén közti. tábori őrökön keresztül. Egy hídnál megbokrosodik egy huszár lova; leveti a fiút, éppen akkor, mikor orosz katonák vannak körös-körül. Két muszka megszánja, felsegíti a lóra s minden attól függött, hogy észreveszik-e a vörös nadrágot. K. pedig kénytelen várni, hogy gyanút ne keltsen, de mindenki görcsösen fogja a forgópisztoly zsinórját. De azután át az árkon és neki a mezőnek! Megkezdődött a hajtóvadászat; lötték őket, amerre mentek, mindenütt. Mégis hazajöttek elindulásuk után 15-öd napra, de a „minden árat“ megadták, mert nem jók az álmaik azóta. Ma is kiveri őket a hideg veríték, ha erre gondolnak és még Volostyuk tizedesnek is, akinek pedig vasidegei vannak, elsápad az arca, ha arról beszél, mikor kénytelenek voltak lelőni a foglyaikat. K.-al pedig nem jó egy szobában aludni azóta, mert folyton sikoltozik ál-mában.

— Minél magasabb a hullám, annál mélyebb oldalában az örvény. —

A pisari-i pihenőig tartott a hadjárat első szaka.

A téli háborút már én is átéltem velük és leírtam, — ahogy láttam.

Ötvennégy ütközetnapunk van eddig, vájjon mennyi van még hátra?

Mikor az első honvédek álltak fegyverbe, akkor is vereséggel, visszavonulással kezdődött a hadjárat és a magyar hadak visszamentek a Tisza mögé. Most van 69 esztendeje annak a szent tavasznak, amikor onnan előre jöttek hóolvadáskor Görgey, Damjanich, Klapka hadai, hogy felszabadítsák az országot. A kibújó fűszálak minden harmatcseppjén a szivárvány ragyogott; langyos eső áztatta, Kárpátok szele vitte, tavaszi nap fénybe fűrésztötte a trikolort, mikor elindult Szolnokon át Nagysarló, Isaszeg felé, Vác elé, Buda ormára; a halálon keresztül a győzelem felé.

Nem otthon, nem a Tisza partján vagyunk, idegön országban vagyunk — azt a Visztulát őrzi vagy támadja a honvéd, amelyikbe jó néhány millió ember vérét, csontját mossa be most a hóvíz — azt a Visztulát, amelyikből úgy fognak utolsó Ítéletnapkor felbugyborékolni a belefojtott lelkek, hogy habbá csapódva fog verődni az égig az egész óriási folyó, de a huszár érzi, tudja, hogy itt is Magyarország határát őrzi.

Most kezdődik a tavaszi, a döntő hadjárat. Vájjon szent vagy

elátkozott tavasznak fogja-e hívni, áldani vagy siratni fogja-e az ország valaha?

Mert egyelőre csak a naptár szerint van tavasz. Igaz, hogy — hála istennek! — már *csak* 100 elfagyott embere volt a Molnárbrigádnak, amelyhez most tartozunk, az utolsó héten, de még vízszintes csikókban röpíti a havat az ordító zivatar a szürke, felhőktől betakart, ágyúdörgés tői zengő Kárpátok felé!

A Hadfy-hadosztálynál.

XLII.

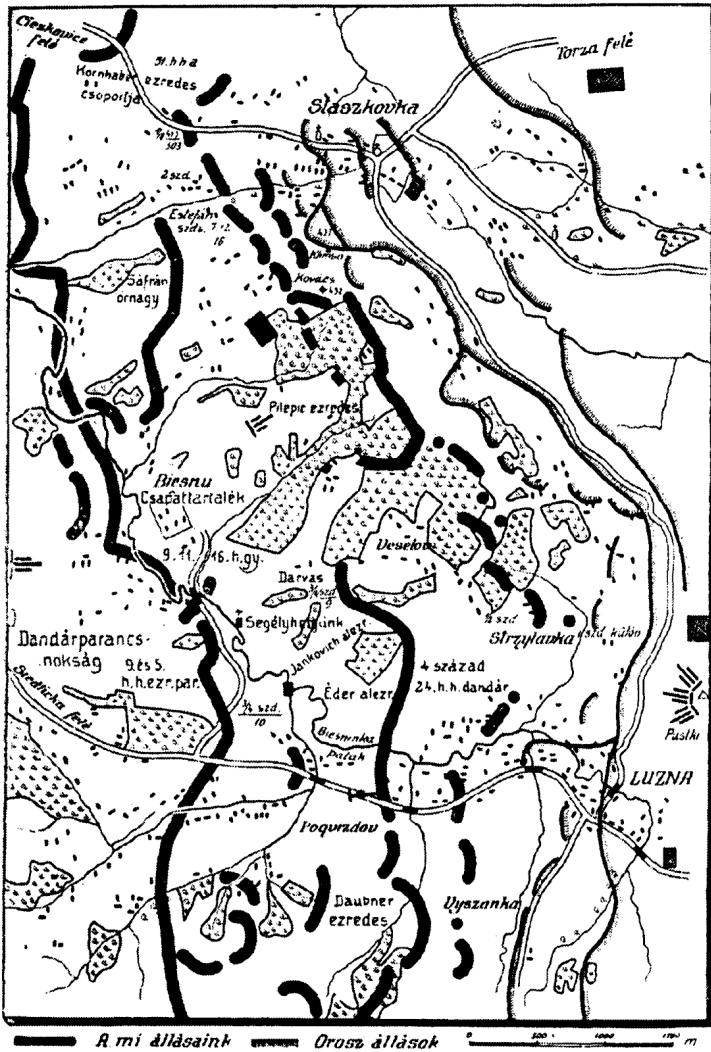
Március 17—22.

„Valahonnan levél ment a kaszárnýába,
Aki írta, könnyet is hullatott rája.
Az volt abba a levélbe beleírva:
„Édes fiam — ma volt nálunk a legszebb lány kézfogója!“

Valahová levél ment a kaszárnýából.
Oly szomorú, még a pecsétje is gyászol.
„Édes anyám, ne sirasson — mindhijába:
Egy legénnyel kevesebb lesz ezentúl a kaszárnýába!“

Ezt a kis paraszti tragédiát éneklik a Hadfy-hadosztálynál, ahova most 17-én áttettek bennünket, tábornút mellett, Bobován a honvédek. Nótától, magyar szótól zeng itt az egész vidék, mert ezt a vonalrészt — Gorlicétól északra — már Limanova óta tartja a „hósi“ hadosztály (ez a jól megérdemelt, száz csatában kivívott neve. S ezt a nevet máris úgy emlegeti a hadsereg, mint valaha a „vörössipkások“-at). — Köpcös kis magyarok, ballagó huszárok, honvédül zérek, paraszti kocsisok; menyecskékkel évődő legények ... A zsidó boltos is magyarul beszél errefelé s a hadosztály-parancsnokságnál cigánymuzsika szól.

Az „Előre Arz“-hadtesthez tartoznak ők (Arz ő excellenciája a 6-ik hadtest parancsnoka) s nincs a Hadffy hadosztályban hon-

védbaka, aki már százszor ne nézett volna szembe s ne tanult volna meg komázni a halállal. — Végre valahára a saját vérünk-béliekkel vagyunk együtt és mintha otthon lennénk egyszerre. — Milyen más érzés ez, mint amikor a szokásos „Nye rozumi“-

társaság oldalán kell verekedni, amelyikről tudjuk, hogy többet hallotta az „előre“ szót, mintsem mondta!

A vitéz Molnár Dezső tábornok, — akiben régi barátomra ismerek, — annak a dandárnak a parancsnoka, amelyhez beosztottak (9., 10., 16. honvéd gyalogezredek). Vezérkari tisztjével, Melczer kapitánnyal még Asanjában, ahol géppuskás volt, barátkoztam meg, ott lakik a tábornokával, közvetlen a rajvonal mögött egy népiskolában s olyan uzsonna-kávét adnak, hogy az itt el se képzelhető! A legényeik miskolci fiúk, akikről elragadtatással beszélnek a tisztjeik. Nagyjában északtól délnek mennek a dandárunk védővonalai, tőlünk északra Kornhaber ezredes csoportja áll, délnek meg a Daubner ezredes dandárja. A három csoportot két párhuzamos országút választja el, amelyek keresztbe szelik a vonalat és nyugatról keletre húzódnak; északon a Sienkovice — Torzai, délen a Siedlicka—Luznai út. Ezek egyik vége a miénk, a másik az övék. A 437. háromszögelési pont a felső keresztút mellett, Staszókvától délre, ahol három út egyesül, a helyzet kulcsa. Orosz kézen van, de a lejtőkön 80 lépésnyire állanak egymástól az előretolt raj vonalaink — jó mélyen beásva.

Fél, helyenkint egy kilométernyire az első vonal mögött húzódik a tulajdonképeni védővonal, az úgynevezett „felvevőállás“, amely egészen várszerűen van kiépítve. A gerendákkal, földdel teljesen fedett, kifelé csak szűk résekkel nyíló, egymást oldalazó lövőállások előtt keskeny, úgynevezett buktatóárok, ez előtt drót-, az előtt két sor farkasverem, ötven vagy 100 lépéssel a vonal előtt többszörös összebonyolított drótakadály, amely közé még levágott fagalyak vannak dobálva olyan sűrűn, hogy keresztüllátni még lehet, de keresztülgázolni már nehezebb. Még ez előtt buktató-árok 4 sor farkasverem — és egy ferdén előreálló palizádsor, amely csak 40—50 cm.-nyire áll ki a földből. Métermagas szuronyok a farkasvermek alján. Leltek az egyikben tegnap egy muszkát, aki nek bement a combján és kijött a nyakán.

A cél az, hogy az ellenség, bármilyen gyorsan rohan is előre, megálljon egypár percig a gyors tűz-alatt biztos lőtávolságban. — Ez az állomás éppen elég arra, hogy mind átüljenek a — csupa 1. osztályú kupékból álló — halál vonatra, még sebesebb gyorsasággal.

De hiába a legerősebb fedezéksor, ha reszketnek benne a szívek és a kezek! — Hogy itt, ahol a legvadabb tűzben nyugodtan pipáló, kacagva káromkodó magyar honvédek kezén forog a

puska, be nem jönnek, azt tudom, érzem, csakhogy nem minde-
nütt állanak magyarok . . .

Hetek kellenek ahhoz, amíg egy állás így elkészül, mert éjjel
ébreden van mindenki s csak ilyenkor lehet dolgozni — csak nappal
alusznak az emberek. Ilyenkor elég, ha az őrszem virraszt. Zeg-
zugos futóárkok mennek a még hátrább levő földbeásott kunyhók-
hoz, amelyekben a tartalék tanyázik — az előretolt állásokhoz is
futóárkok vezetnek. Az a vonal, amelyben most vagyunk, már a
harmadik előretolt állás; vérrel fizettek minden lépést.

És ugyanígy, — vagy még jobban — vannak megerősítve az
orosz állások. Nagyon megtanulták ennek a módját Liaojáang meg
Mukdennél.

Az ő vonaluk mindenütt „3 emeletes“ — 3 sor egymás mö-
gött; a hátsók magasabban vannak mint az elülsők.

Most, amikor már 80, helyenként 60 lépésnyire állanak egy-
mástól a vonalak, már éjjel sem lehet dolgozni; nyitott futóárkok-
ban sem lehet előremenni a kézibombák miatt. Ilyen távolságra
már könnyű beelőzni a lőrésbe is; állandó a tüzelés; itt már
dolgoznak az ekrazitos szelencéket dobáló kis aknavető ágyúk s
aki egy másodpercre kiemelte a fejét, halva húzza vissza.

Ilyenkor vagy nyílt rohammal kell előremenni — rettenetes
véráldozatok árán, — vagy pedig a föld alatt.

Nyírl irányban ásnak a drótkadályok, farkasvermek vonala
alatt jó mélyen, széles alagutat, amíg 5—10 lépésnyire közelítik
meg az ellenséges fedezéket. Folytatják párhuzamosan az orosz
árokkaal — jobbra, balra az odavezető alagúttól. Ennek a kereszt-
alagútnak már csak vékony földréteg a teteje, de jól alá van tá-
masztva gerendákkal, mint a bányákban. Legkeservesebb a
földet kihordani ezekből az aknákból. — Ha az alagút készen van,
megtölti a megszálló csapat az odavezető fedett futóárkot, a geren-
dákat elrántják, a föld beomlik, a tunnelből lett lövőárok készen
van és a következő percben már meg is van szállva, mert a hátsó
vonal ugyanakkor tűzesővel akadályozza meg az ellenséget a leg-
csekélyebb mozgásában is.

És ekkor kezdődik a kedélyes labdajáték kézibombákkal,
vagy aláaknázzuk az ellenséges árkot és felrobbantjuk minden-
es tői. — Ha pedig ők ügyesebbek és gyorsabbak, ők teszik meg ne-
künk ezt a kis szívességet.

A repülőgépek harcánál az győz, aki fölibe röpül a másiknak;
a földalatti harcánál az, aki az aknáját mélyebbre ásta s

lejobb kerül az ellenfelénél. Ez a különbség az ég és a pokol közt. — De mind a kettőből a földbe kerül az ember; a földalatti harcnál még a temetést is megspórolja. Ebben meg praktikusabb a pokol az égnél.

És mert ez a stílusa a vonalnak és a harcnak mindenütt — Varsótól Czernovicig — hát több dolga is van utána a sírásónak meg dr. Halál aktív hadispecialista kollégámnak mint a többi doktornak.

De hát a magyar baka nem szereti a vakondtúrásos mulatságot: megrohanjuk holnap a 437-et.

Terv szerint éjjel visszahúzódik az előretolt rajvonal a futóárkokon a hátrább levő fedezéksorba, hogy a tűzérésünk teljes erővel löhesse a hegytetőt. Tíz és fél 11 közt lesz leghevesebb az ágyútámadás; pontban fél 11-kor pedig megrohanja Sáfrány őrnagy a hegyet; ugyanabban a percben elhallgatnak az ágyúk.

És ebben, a rohamot megelőző rettenetes félórában *saját* ágyúink tüzeiben kell majd előremenni az utászainknak, hogy előre elvagdadják a drótakadályokat.

Egyidejűleg támadni fognak a Daubner- és Kornhaber-csoportok is, hogy az ellenség ne koncentrálhasson túl nagy erőket a megtámadott pontra.

18-án reggel a dandárunk Poinán áll készségekben, hogy ha szükség van, félóra alatt ott legyen, ahol kell, rni pedig a 267. magassági pont előtt lévő prosceniumpáholyból, akarom mondani, Kovács kapitány fedezékéből nézzük, mi lesz. Egyenest rálátunk a színpadra; a színpadról meg egyenest ránk lőnek, az igaz, de más belépti díjat úgy sem fizetünk.

A díszletek puha hajlású dombok; félig még hóval borítva. Köztük feketészöld erdő csoportok, úgy, hogy a szabályos vonalakkal össze-vissza szántott vidék éppen olyan, mint egy hullámos sakktábla: fekete és fehér kockákra van osztva. A 437. azonban egészen fehér és gömbölyű, mint egy szűz asszony kebele. Jobbra tőle egy gyárkémény, mögötte Staszkovszka község. Szabad szemmel is tisztán látni az orosz védővonalat. Pallizásorokat, farkasvermeket, drótakadályokat, amelyek szélesebbek és magasabbak, mint a miénk.

Piros-fehér galambok szállnak. — egész rajok! — a 437-es fölél, tűzrózsákat ejtenek el fölötte; egyszerre 10—15 shrapnellfelleg libeg, foszlik, keletkezik; a hóból pedig fekete gránátvulkánok

röpülnek föl, és mintha ölekezni akarnának a levegőben a föld és a füst, a lezuhogó és fölrobbanó halál násztáncot járnak.

És ebben a táncban — $\frac{1}{4}$ 11-kor pont — 17 fekete hangya szalad előre, neki a drótoknak; önkénytesek; a halálra vannak szánva; tudják, hogy a *saját* lövedékeink fogják őket megölni!

Egynéhányan hosszú szálfákat cipelnek. Ezekre 30—40 cmt-renkint ekrazitos dobozok vannak szerelve. Átdobják a drótsövényen. Az ekrazit felrobban, betemeti a vermet, elszakítja a sövényt, szétlöki a pallizádsort és legtöbbször megöli azt, aki hajította.

Már csak nyolcan vannak. Már csak ketten.

És most már egy hangya se mozog. De nem mentek eredménytelenül a halálba, kapuk vannak az akadály vonalban.

Ezelőtt azt hittem, hogy ilyesmire csak a japánok képcsek, akiket nem csak a fatalista nemzetek — mohamedánok, oroszok — kegyetlen „muszaj“ vallása, filozófiája és végzete hajt előre,, akiknek a halálban az elért vagy el nem ért eredmény mindegy. Azt hittem, csak a japán Bushidóval megacélosodott Buddhizmus, kérlelhetetlenül felfelé törekedő törvénye képesít ilyen önfeláldozásra, amelynek az eredményt el *kell* érni minden áron! Még ha minden gyermeket, az egész nemzetet, egész generációkat dobnak is oda áldozatul a nemzet karmájáért (sorsáért), pusztuljon el az egész, olvadjon be. minden a nagy Nirwanába, de a nemzet lelke menjen előre!

És most azt látom, hogy a hazaszeretet, ahol elég erős, helyettesítheti a Buddhista hitet.

Fél 11-kor egyszerre megelevenedik a mező; egész sor fekete hangya bújt ki az árkokból — arrébb egy másik — lámádnak a honvédek! A piros-féher felhők eloszlottak az égen és violás fehérek kezdenek szállani. Most már az orosz tűzéréség lövi — sajnos, nagyszerűen — a hegyet. A hangyák rávetik magukat a még álló akadályokra; egy perc múlva le vannak döntve a cölöpök, a hangyák egy része eltűnik az orosz árkokban. Arai ott történik, azt nem látjuk, de tudjuk. Egy hátsóbb árokból sűrke folyó ömlik visszafelé; oszlopban mennek, tömegben hátra az oroszok.

Most már fekete a mi oldalunkon az egész mező, Kovács kapitány pedig csendesen káromkodik mellettem: „Már megint túlmentek azon a vonalon, amely parancsolva volt! — nem lehet velük bírni“!

A honvédek, ahelyett, hogy bebújnának az árokba, üldözik az oroszokat — de nem soká — úgy látszik, megállították őket.

Egyszerre megint üres a mező, nem mozdul senki; a hangyák elbújtak.

Mintha nem történt volna semmi. Csak az a különbség, hogy a robbanókúpok füstje most violásfehér, a hegy meg nem fehér többé, hanem tele van apró fekete foltokkal, melyeknek egyike-másika lassan mászik visszafelé. Megsebesült hangyák . . .

És, amint felnézek, tiszta ragyogó kék égből melegen, mint az áldás, süt alá a tavaszi nap!

De nem érünk rá nézni. Egyszerre tömött földszürke oszlop csúszik a honvédek felé. Meg kell adni: az ellentámadás nagyon ügyes. Nem szembe támadnak, hanem két oldalt; ugyanannak a vonalnak, amelyet a honvédeink elfoglaltak, az egyenes folytatásában jönnek, úgy, hogy azok, akik elfoglalták az állást, alig védhetik magukat.

De gondoskodik róluk a hátrább levő vonal. „A botnak két vége vagyon“, — alig 80 lépéssel hátrább vannak azok a rajvonalak, amelyekből kiindult a roham, ezek gyilkos oldaltűzzel kergetik vissza az oroszokat.

Egy félóra alatt végleg üres és hallgatag, csendes a hegyhát. Csak két hangyát látok, akik egymást támogatják lefelé, tántorogva ... a többi hangya, szürkék és feketék, aki még ott fekszik, nem igen mozdul többé.

Estszürkületkor megszállja az ezredünk a vonal egy részét a siedlicka—luznai út mellett, mert a roham sok vérbe került (1200 sebesült, eltűnt és halott) és a Molnár-dandár vesztesége az utolsó 11 nap alatt 2600 ember (8000-ból).

Nem nagyon jó kedvvel megyünk az állásokba, mert újra orosz kézben van a 437!

Nem az ellenség kergette ki őket, hanem a gyilkos ágyútűz miatt voltak kénytelenek visszavonulni. Az oroszok nagyszerűen érik ezt a mesterséget. Ha egy olyan állásuk van, amelynek esetleges elvesztésétől tartanak, a legpontosabban belövik magukat rá *még akkor, mikor az övék*. Ha azután elveszik tőlük, egyszerűen előszedik a méterre kipróbált lövőtáblát — és tessék aztán megmaradni abban az állásban! Nem lehet!

A két vonal most újra úgy van, mint roham előtt: 80 lépésnyire egymástól. Cuk az a különbség, hogy most „összekötőik“ is vannak, köztük fekszenek a halottak meg a sebesültek. Az övék is, meg a miénk is. Megpróbáltuk kihozni őket, lehetetlen. Két

sebesültszállítónkat, dacára az előre lobogtatott vereskeresztes zászlónak, lelőtték. Rettenetes dolog látni mozogni ezeket az el-kárhozottakat és tudni, hogy segíteni rajtuk nem lehet. Még egy-pár óra és csendesen fognak feküdni mind.

Ilyen rossz segélyhelyem még alig volt, de nem én választottam; ezt kellett átvennem a gyalogságtól. Rossz, mert a sebesült nem talál könnyen oda; mert nincs elég közel (fél, sőt helyenkint 1 km. a raj vonaltól); rossz, mert éppen a mi ütegünk és az orosz tüzerállás közti lövővonalban van és minden rövid orosz gránát a közelünkbe potyog és rossz végre, mert nincs országút mellett. Hirtelen visszavonulásnál alig bírnám kihozni innen a sebesülteket. Az orosz tüzeréségi megfigyelő egyenesen belénk lát s napközben még csak mozogni sem lehet. Nem messze mellettünk egy pajzs alakú „elátkozott erdő“ — így hívják a honvédek, mert alá van aknázva: — jóval védettebb helyen az ezredtörzsek, még hátrább a dandár.

Éjjel a szokásos tűzijáték. Világítópisztolyok, felgyújtott házak; ahol az előőrsök mozgolódást vesznek észre, petróleumba áztatott fagyapotcsomók gyúlnak ki, ahol nincs ház és a szokásos éjjeli hangverseny is megvan: puska, ágyú, géppuska, stb., stb... .

Három nap múlva (21-én d. u. 2-től 4-ig) fegyverszünet, hogy a halottakat — már 19. reggelre nem mozdult a 437-esen senki! — eltemessük.

Tévedésből egyik ütegünk, amikor az orosz sebesültvivők elindultak, odalőtt. Erre az oroszok is elkezdtek tüzelni és meglőtték két sebesültszállítónkat. Az üteget elhallgattattuk és azután, innen is, onnan is lehozták a vöröskeresztes zászlójelzés után a halottakat. Mi ötvenet hoztunk, nekik több volt, mert sokat veszítettek az ellentámadásnál.

Délután egyszerre furcsa láрма van odakünn. Hármashurráhhallatszik az orosz vonalából köröskörül és mind a három „Hurrá“ után sortűzzel tisztelnek meg bennünket. Talán megint bevették Berlint, mint már egynehányszor?

22-ikén hajnalban még elég sötét van — váltanak fel bennünket.

Déli szél van, a csillagok elhalványodtak, de vörösen ég, szikrázik még — Ave, Venus! — az esthajnali csillag. Azután elsápad ő is s amikor a nap felkel, olyan a földgolyó, mintha egy gigantikus kék opál szívébe volna foglalva.

Tavasza van; ha nem is érzem, de legalább látom. Ez is több, mint amennyit vártam.

III/23. Mikor tegnap hajnalban, felváltás után Siedliczkára értünk, sápadt arcok fogadtak a dandárnál. Nem aludt ott senki az éjjel.

Przemysl, élelmiszerek hiányában megadta magát, a várórség fogoly; nem az ellenség győzte le a honvédeket, visszavertek azok minden rohamot!— de bevette a mi bevehetetlen várunkat az éhség!

Úgy állok, mintha ideröpült volna a Waweli dómból az a bizonyos mammuthborda és úgy mellékesen főbeköllintott volna engem is. Hát ezért éljeneztek, hurráztak tegnap a muszkák!

Nem bírom elhinni. Rohanok az ezredesemhez. Még a Hege-dús arca is sápadtabb, mint máskor, pedig Jurkownál, a Kobvlán a legnagyobb veszélyben nem változott azon egy vonás.

—Igaz?

—Igaz; hadseregparancsban jött az éjjel!

—De az Istenért, hogy fogyhattak ki rongyos 4½ hónap alatt az élelemből, mikor még a laikus eszemmel is tudok annyit, hogy ilyen erősségnek legalább 9—10 hónapra kell ellátva lenni?

—Kérlek, ez mind igaz. De ne felejtse el, hogy a hadjárat kezdetén senki sem gondolta, hogy ők már 9, mások szerint 14 hadtesttel állanak a határon Lemberg fölött . . . hiszen Bruder-mann tábornok a három hadtestünkkel egész jóhiszeműen indult támadásra. Ennek a téves hitünknek volt a következménye, hogy a trént túlságosan is előre hozták. Mikor aztán látták, hogy milyen óriási túlerővel állunk szemben, a lembergi csata után ezeknek az csapatoknak nagy részét fel kellett áldozni, hogy a csapatok kellő időben érhessek el a megszabott vonalat a San mentén. Elvesztek az élelemszállító kocsik; éheztek az embereink, a vár készleteiből kellett ellátni az egész átvonuló sereget és a felmentés ideje oly rövid volt, hogy ezt a veszteséget nem pótolhatták, mert első sorban muníciót kellett beszállítani a várba. Láttam, mert mi is arra mentünk: így volt.

Hát így vagyunk? Hát így kezdődik a mi támadó hadjáratunk, amelyről még a napokban is álmodoztam? Úgy indul meg Galicia fölszabadítása, hogy az utolsó előtti sziklát, amely még belőle állt, elnyeli az orosz sártenger?

Rossz napjuk van ma a Légionista barátainknak. Szegény fiúk! Lehanyatlak a lengyel sas az égről . . .

Eszerint megint megcsalt egy reménység és amit hittem, megírtam, az mind üres frázis?

Egy hét óta gyűlt magánleveleket is kapok, mert a rajvonalba nem hozták a postát. A feleségem, a főorvostársam, az assisntensem: „Gyere haza, mert amíg te Galíciában kötözöl, elveszik tőled az életed munkáját! Gyere haza, gyere haza, gyere haza!”

Mintha innen — becsülettel — haza lehetne menni „bis zum bitteren Ende!”

Ahol esetleg mindent elveszít egy ország, miért ne vesszen el ez is? Vegyék el! csinálják meg, hiszen úgyminden az övék lesz, azoké, akik otthon maradtak.

Hanem — minden hazug ezen a világon! Hazugság a Vénus csillag ragyogása, hazugság a tavasz, a napfény pedig a legnagyobb hazugság, mert így mint ma, még a legnagyobb hózivatarok ál virasztott éjjelein se fáztam és úgy látszik, senkit se melegít a nap, mert mindenki didereg, amikor visszalovagolunk Polnára; még a Bobovai „vastag Berta” is be van takarva viaszos vászonnal és a teherautói, amelyek szállítják, útra készen állanak. Csak azok nem fáznak talán, akik már békében rothadnak; mi, még főnnjáró hullák úgy sem érzünk az életből egyebet már, *mini* azt, hogy: fázunk!

A vereség halálfejes víziója, amely a szerb katasztrófánál röppült át először a lelkemen s azután még aznap szétfoszlott a vojto-vai ágyúdörgésben, most előttem áll újra. Egy véres csontváz, amelyiknek félrecepapott cserkesz kucsma van a koponyáján, a csipótárnnyérjára támasztja a kezét és gúnyosan röhög. De megnőtt azóta! A felhőkig ér és betakarja az egész láthatárt. A monarchia térképét vette a vállára köpönyegnek: felül véres ez a mappa máj egészen s Galíciából lecsurog ez a vér Magyarországra is. Zboro. Bártfa már nem látszik, elmosódott fölül az országhatár, de másutt is, mindenütt ömlik lefelé a vér.

Hiszen éreztem én a gyászinduló fekete posztóval bevont dobját dübörögni, dobogni már az első ágyúszóra, — azért jöttem el, — de azt reméltem, hogy legalább a Siegfriedé lesz, a diadalmas hőse, akinek még a halálában is ott ragyog az ujján a Niebelungok tiltó gyűrűje s akinek a birtokához nyúlni -nem lehel! .. De azt nem vártam, hogy a San Sebastiáné fog bennünket kísérsni, amelyikben csak sírás van és melódia, de nincs erő; a csatáját az életével elvesztő királyé, akit aztán széjjeltépnek u „neutrális” sakálok, akik az odúikból nézték a harcot és megosztoznak az otthon maradt prédán!

A kárpáti csatában.

XLV.

Diskurálnak az ágyúk odakünn és szól a fegyver: „nekünk muzsikálnak ...“ Reggel 9-kor érkeztünk Izbyról Hancovára, ahol rabelaisi káromkodások közt — nincs is groteszkebb látvány és mérgesebb katona a lováról leszállt huszárnál, — támadott a mi 24. lovasbrigádunk Hegedűs ezredes vezetése alatt a hegynek.

Mi nem vagyunk olyan szegénylősek, mint a muszkák, ők legtöbbször hajnalban szoktak, sötétben támadni, mikor álmos, fázós minden ember; furfangosan kitapasztalják, hol vagyunk gyengék, — lehetőleg hol áll egy, nem egészen megbízható ezred, előrelopódzkodnak lassan, egyenkint; sokszor egy napig tart náluk, amíg annyian gyűlnek össze észrevétlenül, hogy megindulhatnak, — aztán támadnak. Mi fényes nappal, lehetőleg nagy tömegben — nem; mi nem vagyunk szegénylősök ... pedig tanulhattunk volna már, akár a saját kárunkon is és éppen eleget... Dehát: parancs!

A tűz távolodik, elhúzódik jobbra; a robbanó pontok fölülről kísérik őket, a segélyhely alul. Tizenkét órakerük meg a robbanó-kúpok elérkeznek a grodeki hegyre, a segélyhely a hegy lábánál a wysovai paplakba.

Wysova egy kicsi fürdőhely; két kilométer a magyar határtól, nyugatra Duklától. Nagyon jó ásványvizei volnának, de most nem ihatok, mert az oroszok, akik decemberben itt voltak, még a

Dryadok és Hamadryadok ellen is háborút viselnek: kivágták a fürdő-parkot és bemocsolták a forrásokot.

A segélyhely föl van állítva; fő a teavíz, kész a kávé; ki van készítve jód, kötöszér, chloroform, konyhasó-oldat, cocáin, adrenalin és morphinfejskendő; a sebesültszállító járőröket kiküldtem a csatatérre; két szoba fölhintve szalmával, egy asztalon viaszos vászon és ezzel ki van nevezve operáló-asztalnak; egyelőre várhatunk.

Várni csak, várni... Kire? ... A megváltóra tán? . . . Hiszen

Hancowa. Parancskiadás a támadásra.

annak idején is évezredekig várta az emberiség, amíg eljött; az is igaz, hogy amikor eljött, nem hitték el neki, hogy ő az. Mi el fogjuk hinni... de csak hamar ide azzal a csodával, Uramisten, amíg nem késő! ... Addig pedig: csikorítsd össze a fogadat — és hallgass!

Bele vagyunk hajítva a kárpáti nagy csata boszorkány konyhájának az üstjébe . . . Attól tartok, hogy keserű ital, amit az országnak főznek benne! ... Pedig a recept nem is olyan komplikált, mint Macbeth boszorkányainál.

A természet, a legfőbb Endori boszorkány, túlsók jeget, fagyot, zivatarokat dob belé, a kél hadvezetőség pedig embereket,

meg újabb embereket, meg újra embereket, amennyit csak bír, fűszerezve ágyúkkal, aknákkal, torpedókkal, s a többi ismeretes satóbbival. Hetek óta megy ez így kölcsönösen, és mert az emberek — lelkek meg emlékek alakjában, — még a víznél is gyorsabban párolognak el, hát folyton újabb tömegeket hajítanak az üstbe, melyet buzgón kavargat adoptív szülénk, akit „hősi halál“nak neveznek odahaza ... Szerencse még, hogy nem minden ember párolog el; egy részük egy igen furcsa kémiai folyamat szerint „leülepedik“ a kórházakban, segélyhelyeken, sebek, fagyások és fertőző betegségek alakjában. Ezt az ülepedési folyamatot legtöbbször egy zőrej is kíséri, amelyet a laikusok — akik persze nem értik, — kínszenvedésnek és fogcsikorgatásnak neveznek.

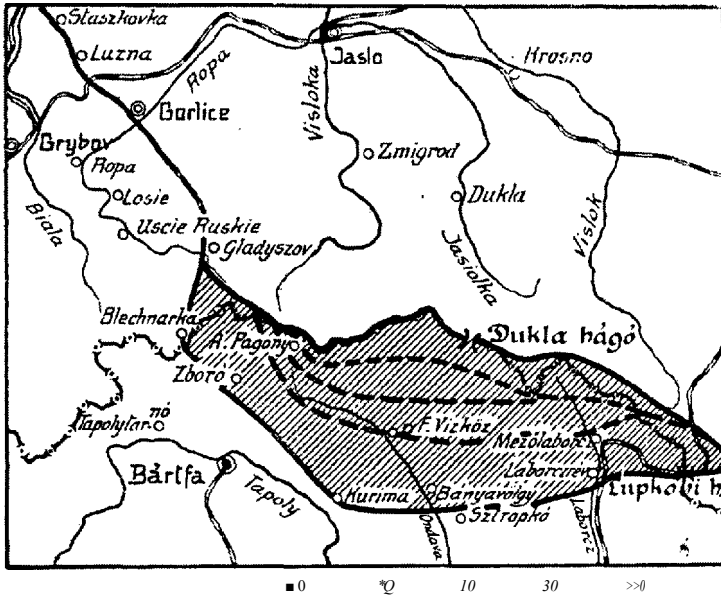
Mint minden vegyi folyamat, ez is határozott természeti törvények szerint, egészen szabályosan megy végbe. Hiába, nincs szebb a természetnél!

„A párolgás mennyisége és az üledék minősége matematikailag egyenes arányban áll a természet által bedobált fagyás, vagy a behajított muszkák mennyiségével“ — és miután az oldat mindig „telítve van“, még olyanok is akadnak. — ha nem is sokan, — akiken semmiféle főzés vagy keverés nem fog, hanem egészségesek maradnak. Ezek aztán úgy megedződnek, hogy az egész ostoba meghalás! processzusra fűtyülnek ... Megszokták már, sőt meg is unták, mint Paris népe 1793-ban a guillotine kordeit. Itt is, mint akkor ott, „a halál van napirenden“. De „terreur“ nincs; — nyírna — mert amiben az ember benne él, azzal előbb-utóbb megbarátkozik.

Hetek óta folyik ez az emberdobálási verseny; most legutóbb a muszkák egyszerre 150.000 főnyi, Przemyslnél fölszabadult „anyagot“ dobtak ide meg a gorlicei üstbe; következmény: nagy most a párolgás meg az ülepedés. Sőt még ki is csapott a hab az üstből és leforrázta a vonalunkat... Vagy mondjuk inkább szépítgetés és kémiai formulák nélkül: egy kicsit benyomtak bennünket valószínűleg ott, ahol a 3-ik és a 4-ik hadsereg érintkezik — és Zboróig mentek le az oroszok. Kezükben a Lug-Smerekovieci út, a Duklaszoros és 20 kilométernyire állanak a határtól. A mai vonalunk Zboró. Kis-Kurimáaiál áll szemben velük a 3-ik hadtest; Bányavölgy, Laborcrévnél feltartóztattuk őket; itt meg Wysova-Blechnarkánál ellentámadásra gyűjti Fabiny altábornagy a csapatokat; meg kell állítanunk őket minden áron! ... Ha itt a

balszárnyukat visszanyomnánk, nem tarthatnák magukat Zboronál sem sokáig, mert a bekerítés fenyegetné az egész társaságot.

A Beszkidekben vagyunk. Tudjuk, hogy erős ellenséges erők Dzial és Javorzyna magaslatokon Begetow Wisnytől keletre magukat beásták. A 620-as magaslati pontot, a 798-at tartja az ellenség, meg a Wysotahegyet, a Suchy Wrch és Grodek nevű ormokat és az ezek közt elterülő nyeret, amely párhuzamosan

A Kárpáti csatavonal benyomódása Przemysl eleste után.

megy a közvetlen alatta elhúzódo Wysova-Blechnarkai úttal. A 20. vadászszázalaj a 794-es magaslaton visszaverte az ellenség minden támadását. A 9-dik hadtestünk jobb szárnya Skalkinál áll, Hancowatól keletre.“

A 8. I. T. D. (Infanterie Truppen Division) és a 11. K. T. D. (Kav. Tr. Division; a mienk) indulnak rohamra. Méltók egymáshoz. A 8. I. T. D.-ban vannak a császárvadászok; itt van a 3. és 1. ezred; ők mennek elől; ők a szurony-speciálisták. Estére a mienk Skalki, ki van ürtve az oroszoktól a Dzialhegy, s Grodek ormán

áll az 5. huszárezred. A kopasz nyereg hosszában, amely a Grodektől keletre Wysova és Blechnarka közt húzódik, foglalt állást a 3. vadászrezred, a géppuska-osztagunk, a gyalogzászlóaljunk, azontúl a 9-es huszárok. A 794. ponttal szemben a 4-es császár-vadászok és a 87. regiment.

Nem ment könnyen.

Roham jött roham után, ideleenn pedig, a segélyhelytől jobbra-balra kitüzesedtek az ágyúk. Voltak percek, mikor az ágyúbölgéstől még a sebesültek sikoltozását sem lehetett hallani; percek, amikor lehozta a hegyoldalról a „Hurráh“-kiáltást a szél, — de enélkül is minden roham idejét pontosan tudjuk: olykor úgy hallatszik egyszerre a puskaszó, mintha egyik zsák burgonyát a (másik után) („Intenének be felülről egy üres ládába, pinceablakon keresztül).

Elkeseredetten verekedtek az oroszok; ingyen nem tágítottak egy lépést sem és egypár száz halottunk meg sebesültünk hever a kopasz hegyoldalakon.

— Egész éjjel folyik a harc tovább. Élénk ma a chemiai processzus és „sok az üledék“ nagyon.

Kötözünk délutántól egyfolytában majdnem hajnalig, Koós, meg én. Hozzánk kerül minden, még vánszorogni bíró sebesült, meg azok, akiket le tudtak hozni. Rettenetes esetek! Combok, amelyeket majdnem leszakított egy gránátszilánk, úgy hogy alig tartja egy infoszlány, meg egy bőrdarab; karok, vállak, térdek, amelyekben ízzé, porrá zúzódot minden csont. — Acut szívtágulással hozott, pulzusnélküli kimerültek; viaszsárga, kivérzett, hegyesorru, hideg, izzadt kezű elkékült félhalottak, akiknek csak a beesett szeme él még és rebbenve várja, hogy mit is mond a doktor.

Csak ezeket a szörnyűséges hassebeket ne látnám, amelyeket a közelről lőtt golyó okoz, s amelyeknél a nagy kezdősebesség által fokozott, explosiv hatás is érvényesül s amelyek még az agylövéseknél is veszedelmesebbek és százszor fájdalmasabbak! Szuronnal keresztül szúrottakat is hoznak, félig belemerevedve már a halál titokzatos csendjébe. S. ügyvéd, tart. vadász-hadnagynak nyitva a hasa, mint egy piros selyempamut gombolyagokkal tele fehér női munkakosár és még öt óráig élt a szerencsétlen. — Morphint ide, sok morphint, nagyon sok morphint nekik! — Füttyülök a gyógyszerkönyvre! — az a fő, hogy ne fájjon!

Mert rossz *megsebesülni, de a szenvedés rosszabb a ha-*

lálnál és az orvosi indiciók közül az életmentésen kívül csak egy kristályosodik ki a segélyhelyen, mint egy szentség: az: Euthanasia... Lágy kézzel, fájdalom nélkül segíteni át azon a keskeny mesgyn, amely a végső eszméletlenségbe vezet . . .

Egyik hordágyat hozzák a másik után: füstölő kályhánál, két kis petróleumlámpa meg egy faggyúgyertya fényénél, izzadság, gőz és rothadt szalma közt lassankint mindent elnyom a nehéz vérszag; a szögletben halomra gyűlnek a levágott véres ruhák, eldobott csepegő kötőszerek, a másikban a lerakott fegyverek. A padló eleinte csak havas meg sáros, azután csúszós meg barnaveres lesz és elsiklik rajta a lábunk. Imbolygó árnyékok táncolnak a falon; sírás, sikoltozás, olasz, német és magyar imádkozás, káromkodás és ágyúbőgés közt kötözünk — és hazudunk!

— „Ne félj fiam, biztosan meggyógyulsz, csekélység az egész! ...“ „Hogy látod-e még őket valaha? ...“ „Hát hogyan látnád! ...“ „Hanem azért adjam a kezedbe azt az arcképet? ..“ — „Nesze fiam, legalább nyugodtabban tartod, amíg bekötlek . . .“ „A lábad? úgy odavarrjuk azt, hogy 3 hónap múlva táncolhatsz, veled!...“ „Hogy fogsz-e még dolgozni tudni a keziddel?...“ „Olyan gypskötést adok fiam, hogy erősebb lesz a csont, mint amilyen volt, mert meg fog vastagodni!“ —

Amikor egy kis nyugalom van, ráérünk egynéhány shrapnellgolyót is kivenni — pihenésül.

A könnyebben sebesültek, akik nem szenvednek túlságosan, széles nagy gesztusokkal, a csata gőzétől még félig ittasan, bő szavakkal mesélik egymásnak, hogy hogy áll az ütközet. Tapasztalat: a sebesültek szerint mindig kétségbeejtően rosszul megy a dolog.

Másik tapasztalat: az a sebesült, aki csillapíthatatlanul szomjas, mindig rosszul van, sokkal rosszabbul, mint ahogy kinéz. Aki meg nem szomjas, az nagyon rosszul van; annak koffeint kell adni hamar vagy digitálist, ezeknél alig tapintható az ütér-lökés még nagyobb vérvesztés nélkül is; gyenge a szív vagy tárgult ... A könnyű sebesült, akinek nincs az idegrendszere túlságosan megviselve, iszik egy jó nagyot és elalszik utána, ha nyugtalanul rázkódik is össze gyakran az álmában, mintha fázna. De jóformán senki sem éhes, még ha nem is evett is egész nap. Aki még enni is bír, annak vasból van az idegrendszere, azzal nem kell törődni többet. És acélidegzete van annak is, aki nem rázkódik össze álmában. De cigaretta, az kell mindenkinek!

Jobb idegnyugtató, mint a bróm. Bár semmi se tesz olyan jót a bekötözött, ellátott intelligens sebesültnek, mint egy jó brómadag. Aki roham közben sebesült meg, ha az állapota megengedi, — brómot neki feltétlenül! Aki pedig idegshokszerű tünetekkel jön, altatót és brómot neki! — és az ilyet *rögtön* hátra, ahová nem hallik a csata muzsikája. Mert ritka az olyan súlyos sebesült, aki, ha eszméletnél van, ne hozna ideges tüneteket is; a géppuska meg gránátsérültek majdnem mindig. Jönnek a kidúlt szemű Zurbaran-arcok, a stuporózus merevségben bámulok, jönnek a Hogarth eltorzult dadogói, hebegői, jönnek a Gillray meg Rowlandson szomorú karikatúrái egymásután; hozzák a Breughel elfordult szemű ájuldozóit, azokat, akiknek rángatózik az arca vagy az nyaka, a hunyorgatók, a reszkető kezűek, a síró hysteriások. Az ilyeneknél a bróm után csak egy elővigyázati rendszabály fontos: nagyon melegen takartassuk be őket a szekéren . . . Különben is: minden erősebben sebesültnek csak egy a vágya: hátra, hátramenni, végre fellélegzeni és nem hallani többet ágyút meg a géppuskát.

Hanem egy bizonyos: ma kevesebb az „idegshok“, mint a hadjárat elején. Akkor, ha egy idegesebb ember mellett levágott egy gránát, úgy tört ki belőle a lappangó hysteriája, mint a lángra lobbanó parázs — és elegendő voltak, akik még egy, húsz lépésre robbanó gránát „szelétől“ is jogot formáltak hozzá, hogy nekik is meglegyen a jó, kicsi, hazavezető „idegshok“-juk. Túlozták is az ideges tüneteiket — tudományos nagyképűséggel úgy hívják ezt, hogy „aggraváltak“. De ezek a jó emberek otthon vannak már régen. A többi meg megszokta s aki ma kap „idegshok“-ot, annál jóformán mindig megvannak az organikus elváltozások az összerázott agyvelőben. De ezek nem is hysteriás izgalmi tünetekkel, hanem legtöbbször eszméletlenül kerülnek a gránáttól betemetett fedezékből a segélyhelyre!

Egymásután pakoltatom fel a szekereket; vissza Hancovára, a 8-ik hadosztály egészségügyi intézetéhez az összes bekötözötteket; a hasukon löttekét ugyanazon hordágyon, amelyen hozták; nagyon sok szalma közé fektetve a hordágyat és szigorú tilalom: egy csöpp vizet sem szabad nekik inni. Konyhasóoldatot úgyis nagyobb mennyiségben fecskendeztem a bőrük alá.

Egymásután, lépésben mennek a jajgatással megrakott szekerek; velük szemben hozza egy másik sor a muníciói, a konyhakocsikat, meg a friss embereket.

Dobálják az anyagot az üstbe. Mi meg összekapargatjuk a használhatatlan üledéket.. .

A falnál összekuporodva vagy elnyújtózva feküsznek, guggolnak; már zsúfolásig tele a két szoba; nincsen elég szekér.

A fájdalom eltorzulásában megkövült szürke arcokat alig lehet a félhomályban megkülönböztetni a sáros, fagyos, véres ruháktól. Nehéz szagú a levegő; gőzkör glóriája veszi körül a lámpát; gőz csap be az ajtón és bezeng az egész közeli puskatúz, valahányszor kinyílik az ajtó s még egy, meg még egy hordágy furakodik be rajta. S akkor mindig össze-összerázkódik, felriad az álmából egyik, másik. Egészen csúszós már a véres padló és kezdünk halálosan fáradtak lenni mi is.

Az egészen súlyos, de még eszméletnél lévő sebesültek arcának két jellegző típusa van: csak kettő.

A fele megöregedett, aggastyánná lett; lepetyhüdt a fakó arcukon minden vonás, leesett az álluk, zacskós a szemük pillája, nagyobb lett minden bevágás, mélyebb minden ránc, folyton hunyorognak a beesett szemükkel, kiáltanak a pofacsontjaik és előreesik a fejük. Még a kezük is megöregedett. Nemcsak a rosketésében, de a puhaságában, a csomós viszerek duzzadtságában. az izzadásában, a sápadtságában is benne van az aggastyán jellege. Már békében is gyorsabb paceben lüktetett mostanában az élet; ezek a sebesültek egy ugrással elérték, túlhaladták az öregeket, vénebbek lettek, mint az apjuk és ezáltal mintegy „beleegyeztek abba, hogy meghaljanak“ — ahogy Goethe mondja.

A másik fele — főleg a fiatalabbak — gyermekké lett újra; akaratnélküli, energiafosztott gyerekké tette őket a fájdalom; letörült róluk minden férfijelleget.

Reszketve rázódnak, fázósan össze minden kissé közelebb hangzó robbanásra; félnek, összebújnak, egymáshoz támaszkodnak, rángatózik az arcukon minden izom; folyton kérdezősködik a nagy, naivan báméskodó tágranyitott szemük, amely még megőrizte tágult pupillája mélyén azt a borzalmat, amely idehozta: aztán pedig mereven néznek a sötétségbe. Hektikus pír gyűl ki néha az arcukon, ha a harcról beszélnek és felvillan a szemük — de aztán csak megint legörbül a reszkető ajkuk széle, mint a sírni akaró gyereké; sírnak is akárhányan hangtalanul vagy feltörő csuklással — és mintha folyton azt kérdeznék ezek a kislányossá vált szemek, hogy: miért? . . .

Künn fantomok mennek, fantomok jönnek az éjszakából és

az előttünk vonuló Grodek meg a jobbra emelkedő Wysota-hegy körvonalait időnként a puskatűz rajzolja ki. Tűzhányókká lettek az ormok s eruptióik vérvörös világításában fülsiketítő csattanások közt rázkódik a föld.

Ha jól emlékszem, az öreg Sylvestre Bonnard szájával mondja Anatole France azt, hogy „az emberiség főleg halottakból áll, olyan elenyésző az élők száma azokhoz, akik azelőtt éltek“.

... Eddig is igaza volt; háború végével pedig még sokkal inkább igaza lesz.

Csak két dolgot nem értünk rá észrevenni ma éjjel: egyik, hogy folyton lőtték a falut; a másik meg hogy virágvasárnap volt...

„Nous reviendrons il Pâques ou á la Trinité, — monda a grófnőnek Marlborough vitéz, amikor háborúba ment: legalább így szól a nóta róla.

... Hát mi nem leszünk már húsvétra otthon ... Pünkösdre tán? — Csak nyíljanak maguktól ki szépen, másnak nyílnak, nekünk nem, a pünkösdi rózsák!

XLVI.

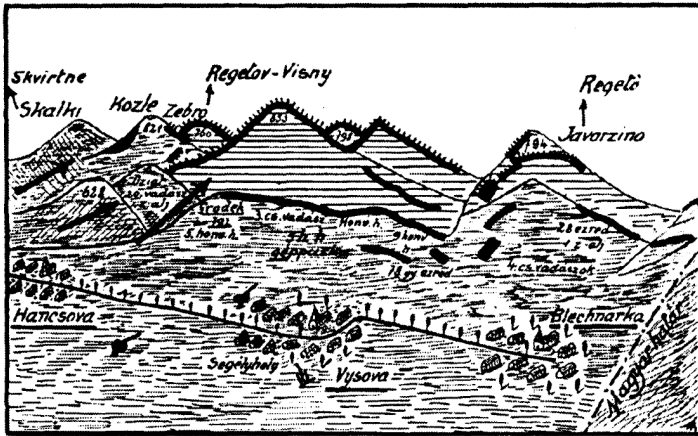
111/27. Reggel aztán főleg szuronysérültek jönnek; meg azokat is hozzák, akiket eddig nem lettek meg és rubinpiros a vértől a segélyhely mellett a hó.

Lassankint megtudjuk, „mi történt az éjjel?“ ...

Kosie Zebroig ment előre az északi szárnyunk, annak lejtőiről az ellenség egészen leszorult, a déli szárny megtalálta a 3-ik hadtesttel az összeköttetést; „Lücke“ már nincs a harc vonalban. A Grodek egészen a mienk, az előtte elterülő völgyből fölmenekültek a 798-ra meg a Javorzynára; elfoglaltuk a Wysotát, tartjuk a 748-as éöte-t; uraljuk az országot, a 853. magaslati pontnak csak a keleti lejtőjén áll még az orosz ... Van hát eredmény; de mikor nekünk a domináló Javorzynka meg a 798-ra volna szükségünk, ahonnan egyelőre még nem tudtuk őket kilökní! ..

Csupasz sziklás hegyhát vonul a Grodek meg Wysola közi; ez uralja az előtte levő völgyeket, itt van most a géppuska-osztágunk meg a 3. császárvadászezred 1. zászlóalja. Kitűnő állás, csak olyan huncutul ne fújna odafönn a szél. Viszek szegényeknek egy kis cognacot.

Félméteres jég borítja a tetőt, ezt kivágták; ez alatt szikla. Egyenkint kellett kiemelni minden követ, hogy valami kis fedezéket csináljanak maguknak. Rá egy-két deszkát, fenyőgalyat, havat a tetejibe, kész van a lakás. Hideg, de shrapnellmentes és legalább némileg szél ellen is véd. Ülni nem, de feküdni lehet benne, az a fő. Most mozogni is szabad, mert esik a hó és olyan a köd, hogy az oroszok által tartott erdőszélt — 200 m. innen — csak sejteni lehet, látni nem, csak a fenyők hegyiét. — Mozog is ott

— A mi állásaink, — Oroszok állásai, — támadásunk iránya

valami; lehet mókus, vaddisznó, vagy muszka, nem tudjuk. A tüzelés folytonos, de rohamtól itt nem kell tartani, mert a lejtők igen meredek.

Nagyon értik már egymást a huszárok meg a vadászok. „Wir keimen euch, rothe Teufel; wir sind aber auch Teufel „Blumenteufel“!... Ez alatt a aiév alatt respektálja őket az ellenség, a sipkájuk Edelweiss (gyopár) jelvénye miatt.

Csak az a baj, hogy az eredeti „Feldcompagnie“-ből már nagyon kevesen vannak; 5—6 századon kint, több ment. A többi már megkapta a „Hadiéki tményes fakeszret“. (Hadiéki tmény: zöld cserfalombkoszorú az érdemrendeken.)

Egy kis tragédia is történt itt az éjjel.

—Weisst, az úgy volt, hogy hajnalban egy erős század cserkesz jött le onnan ni. .. — meséli a kis Pfrogner kapitány.

—„Jöttek, jöttek. Lasst sie nur a bissl máher herankumma, — *mondom* az embereimnek; — Akkor a cserkeszek leteszik a puskáikat maguk elé a hóba és föltartják a kezüket... Sie ergeben sich halt...“

—„Ott a lejtőn állt velük szemben egy félszázadunk, az volt hozzájuk legközelebb; értük ment, hogy fölkísérje őket és a fegy-

Wysovai állásunk.

vereket fölhozza“, — mondja tovább, rágyújtva egy cigarettára, de most már reszket a keze.

— „Amint odaérnek, fölkapják a cserkészek a puskát, és mir nichts, dir nichts, se egy szó, se egy lövés — szuronnal neki a mieinknek! ... Azok úgy meg voltak lepve, hogy még löni is elfelejtettek ...“

(Most már egészen föl van borzolódva Pfrognernek a bajusza, az arca kipirult és olyan mérges, mint egy kis hörcsög.)

— „Ki lett volna egy ilyen aljasságra elkészülve? ... A négy kadét közül három, akik elől jártak, le van szúrva az első pilla-

natban ... És amíg a sötétségben észrevesszük, hogy mi is történik odalenn, lemészároljuk majd nem az egész félszázadot.. “

— „Mi csak a sikoltozás és halálhörgésre kaptunk észbe; dann abor, na karnist denken, wir allé hinnnter wie ein besessener Sturmwind! ...“

— „Tisztára meg voltak vadulva a legények; leszúrták őket mind; nem menekült el élve senki, pedig voltak vagy 120-an. Kitaposták belőlük még a lelket is ...“

(Most már sapadt az arca, reszket a hangja is, nemcsak a keze, és nehéz verejtékcseppek állnak a homlokán, pedig veszettül hidegen füttyül ám itt a szél a hegyen!)

— „Und, ob glaubst, obnit, egyiknek se volt töltény a puskájában! ... Az egyik, aki még élt egy óráig, mesélte, hogy kivétettek velük a tisztek a töltényeket, *hogy ne lőhessenek*; megtiltották nekik, hogy egy hangot szóljanak, bármi történik is, hogy egész biztosan csöndben csinálták meg ezt az aljasságot. . . Hast schon so was ghört in dehem Leben? ...“

— Kedves kapitányom, — felelem neki, — semmi se új a nap alatt... Olvasd el csak Marbot tábornok memoirejatt; ő írja le, hogy az 1812-iki téli hadjáratban az oroszoknak egy félig elvágott hadteste ment el a legnagyobb ködben a francia tábor előtt; azok, meg a tüzérség lőtték őket teljes erővel, az oroszok mentek, mint a fantomok tovább... Aki elesett, elesett egy jajszó nélkül, hangtalanul... Beléjük lovagoltak a francia huszárok: akit levágtak, levágtak; levágódott, ott maradt, de egy szó nem hallatszott és mint a kísértetek, úgy tömtek el, némán . .

Meg volt nekik tiltva, hogy jajgassanak!

Ilyen parancsot csak orosz katonának lehet adni; csak orosz katona képes végrehajtani. Látod, a számítás most sem volt rossz; amire küldettek, azt elvégezték ... Hogy ti olyan gyorsan lerohanjátok, arra persze nem számítottak, de hát, mit törődik az orosz hadvezetőség 120 cserkessel? .. Minden nap mérgelődöm az újságjainkon; folyton leszólják az orosz katonát; ilyen rossz, olyan rossz; mi, akik láttuk is, ettünk is belőle, csak azt mondhatjuk, hogy nagyszerű, vitéz katona, még ha rabszolgalelke van is! ...

De egy tanulság lesz a dologból: ma már az ellenségeinek se higgyen az ember...

És nem okos dolog az oroszoknak ilyen stikliket csinálni,

mert a császárvadászok előtt ugyan hiába emelik föl ezentúl a kezüket; ez az egy bizonyos! . . .

Az ezredünk többi része Ghyczyvel a Grodek-hegyen áll, egy másik zászlóalj vadász mellett, akiknek a vitéz Schön kapitány a parancsnoka. Nagyba barátkoznak ott is. „Ungarn und Tyrol, Schulter an Schulter!“

Ezeknek jobb dolguk van; gyönyörű szép szálerdőben va.nak; fa van bőven, egész kényelmes házakat építettek maguknak, a fürdő elhagyott villái adják hozzá az ablakot, ajtót, bútort és

itt nincs is olyan hideg. Mellékesen úgy kiépítették az állást, hogy egészen várszerű ... Csak vizük nincs. Havat esznek egy kis borral leöntve; nem is rossz.

Most az erdészházban van az ezredtörzs és a segélyhely együtt; a paplakban a Divisionscommandó. Egész nap folyik az erős ágyú harc, esik a hó.

„Rekviráltunk“ egy grammofont, néhány elég jó lemezzel... A sebesülteket már elküldtem; új kevés van. Bolondabb ellentét nincs a világon, mint az, ha a szobában a Cavalléria Intermezzo-ja simogatja a lelkünket; ha pedig kinyitjuk az ajtót, beledörög az ágyú ... A legkeményebb, meg a legpuhább muzsika egymás mellet . . . Nem lehet sokszor muzsikálni különben, mert ott, ahol

állunk, valóságos ágyúfészek van. Mellettünk egy 10 centiméteres taracküteg; a baloldalunkon, a jobboldalunkon egy-egy üteg; a hátunk mögött lévő dombon meg Honig barátom ütege. Nem a gramofont, de a saját szavát se érti az ember, ha ezek együtt rákezdenek. Jó csak, hogy eddig nem fedezte fel őket az ellenség, pedig egy repülőgépek fél délelőtt kóválygott ma fölöttünk. De már erre el vannak készülve a tüzérek. Gallyal, vászonnal, mivel, letakarják az ágyúkat, hogy fölülről bokroknak nézzenek ki; ők maguk meg elbújnak ...

És a hónapok óta nem fűtött szobában, amelynek fából van minden oldala, egynapi fűtés után kibújik hat gyönyörű pillangó. Megcsalta őket a meleg. Olyan színesek, olyan szépek, mint egy álom ... Rájuk fogjuk, hogy a béke előhírnökei.. .

Egy nap alatt — pedig vigyáztunk rájuk, de mindig a fényhez, az ablakhoz igyekeztek, — lehullottak mind .. . Furcsa, hogy most, mikor naponta százával hal meg az ember a szemünk előtt és azok szenvedését már megszoktuk, megérezzük a pillangók elpusztulását,

De a háború a vad kontrasztok világa, amelyben csak az álmaiból él az ember. Ha itt egy álom elhervad, vagy elfagy — még ha olyan kicsi volt is, mint egy pillangó, — az mindig egy tragédia.

XLVII.

Márc. 27—ápril 2 közt erős ágyúharc van éjjel-nappal, a puskaszó sem áll meg. Hol a 748-on, hol meg Regetow felől támadnak az oroszok, de eredmény nincs; mi jól be vagyunk ásva s az ilyen pozícióharc nyugalomnak is beválik.

Folyton esik a hó; már megint több a fagyott, megdagadt kéklábú ember, mint a sebesült és jönnek újra a hóvakok is.

Nagypénteken lángoló hajnalra, derült égre, ragyogó napra ébredünk. Az állásaink jól ki vannak építve, Húsvétra pihenni fogunk ... Csak azt nem értem, hogy a Grodek és Wysota közti kellemetlen völgyet, amely egészen be van erdővel szöve, miért nem aknázták alá? — pedig vámnak helyek, ahol egész a vonalunkig lehet csúszni...

Egy vadász szakaszvezető kiáll a mellvédre és átkiabál dél előtt a lövöldöző muszkáknak a Javorzynkára: „Hogy nem szé-

gyellik magukat, ilyenkor is, Nagypénteken! ...“ Egy bizonyos: az első óla ennél tragikusabb Nagypéntek nem volt a földön, mint a mai... A muszka tűz megszűnik.

De az elszégyellés, — ha ugyan az volt, — nem tart sokáig, mert másnap hajnalán a szélzúgásba veszett lövöldözés vegyül; Blechnarka fölött pattognak a robbanó shrapnellek szikrái, már az egész frontot lövi az orosz tüzérség és a Wysotáról a géppuska megszakítás nélkül kattog . . . Riadó! ... Vágtató küldöncök; a telefon idegesen parancsol „minden tartalékot a frontba!“ — és az ütközet-vonatokat visszaindítják Hancovára.

Éder, — a 9-esek alezredese — viszi ki a gyalogzászlóaljunkt gyors lépésben Blechnarka felé.

—Törzsorvos uram, jó lesz neked is rögtön visszamenni a segélyhellyel Hancovára!

—Nem kaptam még parancsot; inkább azt mondd meg, hogy mi történt?

—Hét baj van; nem lehetetlen, hogy ucekáj készül — kiabál vissza és vágtat a csapata után. — Ucekáj lengyelül bizony szaladást jelent, nem mást.

Kigyúl a fürdőparkban és égig lobogó lángok közt porig ég az emeletes, de fából való Kurhaus.

A bakák nem értek rá a riadóra kioltani a tüzeket a szobában; lánggal égő fáklyák egész alléejává alakul egy sor fenyő és a ropogás, a lezuhanó gerendák pattogása, a bennhagyott patronok robbanása stílszerű bevezetése a csata folytan erősödő mennydörgésének. Délre csak a téglakémény mered az égnek, mint egy felkiáltójel.

A felkiáltójel pedig nagyon stílszerű, mert megint megisméltődött a régi nóta.

Éjjel egyenkint szállingóztak le a muszák a 748-as magaslati pont alján levő erdőkbe; ott összegyűlt vagy három erős ezred. Ez a domb a Wysota-hegytől keletre van, tőlünk 2 kilométer; mellette metszi Magyarország határa a blechnarkai országútat.

A 28-ik ezred 2-ik zászlóalja védte ott az állást. Illetve csak védenie kellett volna, mert amikor az ellenség megrohanta őket, konfúzió támadt; három századot elfogtak. Bizonyos csak az, hogy most nincs a kél zászlóaljból több, mint 80 ember. Megszállták a 748-as pontot; vérszemet kaptak és megrohanták a Wysotát is. De azt nem adták oda a stájer kucséberék! (87-es

ezred). A mi géppuskánk oldalból lőtte őket, egy 87-es szakaszvezető meg, mikor a helyzet kezdett kritikussá lenni és már a drótsövényt vagdalták az orosz utászok, 20 emberrel megrohan két egész századot és visszakergeti őket. A túlsó hegyen meg a bolond huszárok, akik nem lőhettek, mert a „kucsébereket” találhatták volna, felállnak a fedezékek tetejére — bánják is azok, hogy a Javorzynkáról, 800 lépésről lövik őket — és tom-

Wysovai „Kurhaus” — hátul a Grodek-hegy.

bolva éljeneznek, vivátozzák a szakaszvezetőt, — alig lehet őket tartani.

Azután ellentámadásba mennek a 87-esek meg a 20-as vadászok; vissza is veszik pár percre a gerincet, de most már késő; túlerővel áll ott az ellenség, minden oldalról újabb sotniák mennek rohamra; 10 órára délelőtt az orosz támadás meg van állítva, a vonalunk áttörése nem sikerült, de a 748. a kezükben marad.

— Így nem maradhatunk fiúk, legalább is a Wysota-lejtőket

vissza kell venni ma délután, ezt üzeni Müller tábornok úr, — ezzel jön haza ebédelni az ezredes.

Egész nap lövi teljes erővel négy ütegünk a Javorzynát meg a 748-at, hogy be ne ássák magukat az oroszok; a tüzérségünk kitesz ma magáért és minden shrapnell ott robban fel, ahova szánva volt.

D. u. 6 órára van kiadva a támadási parancs.

Szinte nehéz elhinni, hogy otthon, homályos templomokban, fáklyák sárga fénye lobogott ma és tegnap az Úr ravatala előtt; sok, sok ezüstpénzt szórtak eléje — csupa csillogó, ércé tömörült könyörgés — és amikor itt a rohamjelet harangozzák be ordító hanghullámokban az ágyúk, ugyanakkor kondulnak meg otthon csendesen, lágyan, ünnepélyesen a „hazajött“ harangok. Fehér brokát meg piros selyemből való, nehéz aranszalaggal szegélyezett zászlók aranyos bojtoktól lehúzva libegnek; a piros zászlórudak hegyéről vastag zsinórokon lógó Szűz Mária-zászlók lengenek, lobognak a szélben és alattuk, mellettük lehajtott fejű öreg kopasz emberek mennek; elől mennek fehérbe öltözött, komoly arcokat vágó kis házmesterlányok, viaszgyertyákkal a kezükben, amelyeknek rózsaszínű papírvirág van az alján, hogy le ne csepegtessék a frissen kivasalt ruháikat. És mennek pápaszemes, csendesen énekelő öreg asszonyok; köztük meg a meszterlegények a szobalánnyal a karjukon.

De az idén bizonyosan rokkant katonák is mennek mankóra támaszkodva; meg nem szokott mülábukat bizonytalanul rakosgatva; félkarúak, félig vakok; a kórházból most kijöttek, a hátuk mögött azzal az étellel, amelyekben egészségesek voltak és fiatalok, előttük meg azzal a nyomorúsággal, amely rájuk vár és amelyben az egyedüli, akire számíthatnak, az az Isten íva, akihez most inkább imádkoznak, mint azelőtt, És mennek gyász fátyolos asszonyok is; öregek, fiatalok mennek; tipegő gyerekekkel jönnek; a fekete fátyol alól kiragyog a szőke hajuk és ina csakugyan lesütik a szemüket; visznek pólyás gyerekeket is . . . sok, nagyon sok gyászruhás fiatal asszony — felcsukló hangon énekelve sírnak és. lobogó mécseseket visznek.

— És mindent bearanyoz a napsütés; ott a processiot, a könnyeket, a sírást, a sokadalom fátyola alatt siető rendez-vousra suhanó asszonyok lázas szívdobogását, a járda szélén ácsorgók skeptikus megjegyzéseit; itt meg ugyanakkor a 3-as császárvadászok ellenállhatatlan rohamát, amely lesöpri az oroszokat; a

csataordítást, az „Éljen“ kiáltást, amely végigzeng és dörög a visszahangos gránátszántott hegyoldalon; a rohamra menők összeráncolt homlokát, szigorú, komoly, sápadt arcát, az összeszorított ajkakat, a feltartott szuronyokat, a hőmezőn vonagló alakokat, a vértócsákat: azt a 150 lehajlott fejű összerogyó muszkát, akit foglyul ejtettünk, azt a 350 orosz hullát, aki még reggeltől ott néz — már hideg, csendes szemlélődésben — a lejtőkön és sajnos, azt a nem kevés csukaszürke alakot is, akiket a lelkesedésük már majdnem felvitt a Javorzyna tetejéig... Egy darabig úgynevezett holttérben mentek, amelyet nem ért teljesen az orosz tűz; látszik is ott egy kis gyalogösvény kanyarogni szerpentin módjára, — de az utolsó ötven méternél megszűnik az út, meredek sziklafal zárja el; itt csak mászni lehet és aki felemelte a fejét, kapott bele egynéhány golyót. És mind, de mind, aki, parancs nélkül, a Toham mámorától részegen mászott erre a halálsziklára, ott is maradt halva az alján.

Mint egy hervadt, véres, sűrű koszorú, úgy látszanak a fák közt, a szikla aljában — és megaranyozza mozdulatlan testüket a nap, táncol rajtuk a fénycsóva, a fák árnyéka rájuk hajlik — más úgy se hajlik rájuk többé! . . . hiába néztem őket; egy se mozdul.

Beáll az éjszaka. Nagy, lomha füstfelhőt hoz erre a szél: ég Esztebnek magyar falu, ahonnan a mieink kilőtték az oroszokat.

Vasárnap reggel Uscie-Ruskie-n orosz katona jön át tojással, szent kaláccsal és sóval. Megajándékozzák mákospatkóval és vissza akarják küldeni. — Nem vagyok megbolondulva, hogy visszamenjek! — feleli és ott marad.

Sekowán meg, a frontunk másik pontján, ahol erős és sikeres harcok voltak, ugyancsak a napokban — fehér zászlós parlamentaire jön: 4 napi fegyverszünetet kérnek az ünnep miatt, meg a halottjaik eltemetésére. — Pocskáj Hamlet! jobban tudjuk mi, miért, fáj nektek egyszerre a húsvét! — A tegnapi és mai foglyaink olyan kimerültek voltak, hogy álltó helyükben aludtak el, kenyeret nem láttak hetek óta; nagyobb részének kócmadzagon lógott a puskája. Milyen jó volna egy kis pihenés, mi?

Nem. Ha benne vagyunk a verekezésben, hát: gyerünk csak.

De azt is meg kell adni, hogy, ha ki vannak is merülve, nem mutatják. Hétfőn megpróbálnak áttörni Blechnarkánál újra, de hiába — a vonalunkban már csak kipróbált csapatok állanak.

Hanem elárulta valaki az állásainkat. Nem hiába ruszofil itt minden falu. Belőttek most reggel Blechnarkára, elkergették a parancsnokságot, leégett 5 ház. Hancowát is lőtték, egy csomóember megsebesült, köztük gránáttól súlyosan 3 uhlánustiszt; kiköltözött az összelőtt dandárparancsnokság; azután miránk került a sor és mostanig 30 nehéz (12 cm.) gránát meg shrapnell vágódott a házunk tájékára. Egy-kettő az udvarba vagy 10 pedig 100 méteres körleten belül. Az irány nagyszerű volt, „időzítve” is kitűnően voltak, de túlmagasan robbantak. Elvittem az udva-

Café „Lido”.

runkban levágott egyik shrapnell megmaradt gyújtókészülékét a legközelebbi üteg parancsnokának; olvassa le róla, mennyiről lönek; hasznát vehetik. Mikor visszajövök, akkor robbant egy éppen a fejem fölött. Tudtam, amikor jött, hogy ez „az enyim”, mert 10 hónapi tapasztalat után nagyszerűen megismerjük már a hangját. Amelyiket megkapunk, amelyik veszélyes közelben fog robbanni, az már sutorog; az, amelyik átrepül felettünk, csak vijjogni tud még. Már azt gondoltam, hogy „künn vagyok a vízből” — és „jó kis seb nem rossz”, amint Füzesséry mondaná, ha nem feküdne most tifuszban otthon, — de a megrepedt felhő-

tűzcikázása csak ártalmatlanul lecsapó, fáradt golyókat szórt el a sárba. — Buta veretlenségeken fordul meg az egész élet! —

Délután meghívást kapok a császárvadászok 1. zászlón Íjától, meg az ezredem géppuskájától „piknikre, a Lidó-kávéházba“.

Igen szép hely. 800 méterre a Javorzynai orosz állásoktól. Amfiteatralisan „tervezett“ barlanglakások vámnak egy kis tisztás szélén beépítve a fák meg a sziklák közé; terített asztal a félkör közepén, székek köröskörül. Lazacsonkát szolgálnak fel, meg pezsgőt. Az, hogy idelátnak, nem baj. Baj csak akkor lenne, ha megismernék a pezsgős üveget, mert akkor biztosan rohamra jönnének. Felváltva énekelnek, a vadászok tyroli, a huszárok magyar nótákat; pipáznak, pucolják a puskát — egynéhányan még a ruhát is — hócsatát vívnak, verekednek és beszélgetnek. Ugyan a huszárok nem tudnak németül, amazok egy kukkot sem magyarul, de mégis beszélgetnek és megértik egymást. Feljön a konyhaköcsi — die Gullaschkanone — és most már nem hiányzik semmi. Mert előkerült egy furulya is, meg egy hegedű is; az orosz puska tűz is elhallgatott, sőt még a tűzérségük sem lövi most kivételesen — vájjon mi bajuk lehet szegényeknek? — a hegyet.

Wysova ott fekszik alattunk a violaszínű völgy bon; a magyar határ fölött vörösen izzó glóriában tűnik le a gigantikussá nőtt napkorong, lenn a viskókban kigyúlnak a mécsek csillagai és az égen a csillagmécsek. A Grodekről, a völgyön túlról ide fénylenek a huszárok őrtüzei, a Wysotáról a „gyalogzászlóaljunk nótáját hozza ide a szél. A Javorzyna tetején állanak, járnak az orosz földszürke silhouette-ek, de nem lő senki — hallgatják a magyar nótát. És, amikor elhallgat itt a dal, onnan csendül vissza; olyan bánatosan, olyan szívettépő rabszolgaelkeseredéssel, hogy az az érzésem: ezeknek még rosszabb dolguk van, mint nekünk.

Tulajdonképpen rettenetes is, hogy ezek, — mi is, — ők is — itt énekelni tudunk. Úgy látszik, már teljesen fel van forgatva a lelkünk; kőkeményre száradt a szívünk, mert hiszen az asztalunktól oda látunk a Wysota lejtőin fekvő orosz halottakra, sőt a Javorzyna csúcsa alatt fekvő tyroli meg magyar katonák szürke hulláira is!

Besötétedik. Megyek „haza“. Feltámadt a szél és a panaszos zúgása a húsvéti ünnepek eszmetársítása révén a Jeremiás siralmaid juttatja eszembe, amelyeket Nagypénteken énekelnek a templomokban. Ezeket az ólomsúlyú, idegzsibbasztó, monoton, ősrégi melódiákat, amelyek úgy ülik meg az ember lelkét, mint a mo-

csarak nyirkos köde. — „Mások bírják földjeinket“. — „Házainkban idegenek.“ — „Árvák lettünk apa nélkül. És anyáink özvegyek!“ — Vájjon hány asszonynak hasadt meg a szíve az idén?

Megkapjuk a húsvéti postánkat, este 9-kor, de nem érünk rá felbontani; egyszerre három ágyúlövés, utána pedig olyan puskaropogás, amelyet még alig hallottam! Riadó újra; újra kigyúl egy ház, a fürdőépület; ugyanúgy, mint tegnap; és bevilágítja az egész vonalunkat, mint egy lobogó fáklya. Villog a láthatár köröskörül; minden oldalról cikázik, sivít a láthatatlan halál, robbannak az ellenséges gránátok a házak között és percről-percre szélesebb vonalon dörög tovább az elharapózott puska-tüzelés. — Az éjjeli harcnál nincs félelmesebb valami a világon, de éjjeli harc zivatarban, mikor a szél minden percben hahotázik és közbe kacag; ez az örületesig fokozott irtózatosság.

Aztán beharangoznak az összes ütegek innen is, túl is; a chaotikus hangzavar eltart este tizenegyig, akkor elül. Az oroszok vissza lettek verve az egész vonalon és éjjélkor elolvashatom végre, hogy mit is írnak. A kis fiam: „Mucupapám, gyere haza, szeretlek!“ Egy más levélben meg az van: „Feltámadt Jézus!“

Nem tudom, mit keres az ostoba vízcsepp a szememben, mikor kacagni kezdek.

Mert hát — nekünk ugyan nem támadt fel az idén!

Ez volt a húsvét ünnepe Wysován, az Úr születése utáni 1915. esztendőben.

Az áttörés.

XLVIII.

Április 14.—Május 12.

14-én felváltják, kivonják a tűzből a Tallián-dandárt. Florynkára megyünk el, pihenni. Este indulok szállást csinálni Staviszának; majd belefúlok a hóba, de másnap az első virággal — egy nagyon kicsi sárga gólyahírral — találkozom, végre talán mégis kítavaszkodik.

Tegnap két, puska nélkül átszökött muszkát azzal kergettek vissza a honvédek, hogy 7 rubelt adunk minden fegyverért, de puska nélküli muszka nekünk nem kell. — Este átjött 36 puskástól. Észreveszi ezt az átszökést az orosz rajvonal; támad, még 60-at fogtunk el. Úgy látszik gyengül az utóbbi időben a morális erejük, túlnagy sohase volt. — Florynkán kapom meg végre a régen várt szabadságot; megkérem az urakat, hogy ha valami komoly akció készül, hívjanak vissza. Felkötöm a kardomat, — mert a harctéren csak a ló hordja ezt az alkalmatlan szerszámot — S azzal rohanvást indulok. Grybowon nagy az izgalom; napok óta kerületi egy orosz repülő a pályaudvar; előbb csak levélcsomagokat dobált Je, aminek, mint lovagias előzékenység — talán béke közeledés jelének — eleinte meg is örültek a parancsnokságon.

Tegnap, meg ma aztán, nem leveleket, de bombákat dobált az ott felhalmozott raktárakra a kellemetlen madár; ki is rendelték

ellene a géppuskás-osztagunkat. Most is ott kering fölöttünk, de baj nélkül elindul a vonat; haza, Magyarország felé.

Eperjes előtt ébrednek fel; itt van kiéptve a legutolsó, városzerűen megerősített fő védőállásunk, azon belül pedig egy paradicsomkert kezdődik — ah, egészen más világ van itt, a Kárpátok déli lejtőjén! Tisztaság meg rend van, a fehér házacskák előtt napon sütkező öreg emberek ülnek a padokon, kicsi gyermekek papírsáköval a fejükön muszkát meg magyart játszanak nagyapó előtt a porban; itt már ragyog a mező, végigtáncolt rajta a tavasz.

Az apró virágok közt nagy karminveres, indigókék, cinóber meg okkersárga színfoltok mozognak: asszonyok, leányok dolgoznak a hosszúkás táblákba beosztott mezőkön, amelyek az ultramarintól a leghaloványabb sárgáig, minden pastellszín árnyalatát mutatják; violaszínű, meg fehér orgona illata száll, egyik falutól a másikig ring a hónapok óta nem hallott harangszó — és szinte különös, hogy itt egy ház sincs felégetve. — Csak az a furcsa, hogy férfiembert nem igen látni és a mezőkön nem énekelnek az asszonyok mint más tavasszal.

Pesten: Dolgoznak! Folyton mennek a csapatok a harctérre; mennek a 10-edik meg a 11-egyedik menetzászlóaljok; 180.000 ember megy e héten! — mintha kevesebb tisztet is látnék, pedig bizonyára ma sincs kevesebb sebesült mint ezelőtt.

Katona Miskával, meg Laknerrel találkozom, — akikkel Asanján meg Zimonyban szolgáltam: Guha meg Gernya alezredek jói vannak hála Istennek, jó öreg Guha bácsi megkapta a vaskoronát — „nahát!“ — nagyon örülök neki... Próbálják megmagyarázni, hogy történt az arangyelováci katasztrófa, amelynél Lakner alól kilőtték a lovát — mesélik, hogy vettek be a már teljesen lerongyolt, agyonhajszolt, kiéheztetett kecskeméti bakák a végén elszánt rohammal egy meredek hegyet; napok folytonos harcai után, amelyekben kimerült az egész sereg. S amikor egy csodálatosan hősi rohammal, óriási veszteségek árán felküzdik magukat lélegzet nélkül és kifogyott töltényekkel a tetejére, akkor jobbról, balról megtámadja őket az ellenség a *mi saját* vonalunkból, a *hátuk mögül!* És aztán kezdődött a „visszavonulás!“ — Oh, a szégyen! — de jobb erről nem beszélni még! Nekünk tán a Danaidák sorsát is végig kell csinálni a háborún kívül. Legyen — hát szomjazni fogunk, de verekszünk tovább ...

Két furcsa impressziót szedtem fel otthon. Az egyik az, hogy

Budapest olyannak tűnik fel ma, mint egy, az érzéseit eltitkoló, magát erősen fegyelmező hisztériás asszony. Úgy kezeli ezt a háborút — szóról-szóra a Freud elmélete szerint — mint egy kellemetlen szexuális inzultus emlékét, amelyet igyekszik elnyomni az öntudata küszöbe alá, törekszik kiverni a fejéből. Inkább dolgozik körömszakadtáig, hogy felejtani tudjon ... pedig ez nehéz, mert rossz a kukoricakenyér, nincs tej, nem néznek ki jól a gyerekek, nincs kocsis, női kalauzok ügyeskednek a villamoson,

Tábori pékműhely Sandecen.

gyászfátyolok lebegnek, gyászruhák meg folyton ismétlődő árnyékokat vetnek az utcákra. És kezd sokasodni nagyon is ez az árnyék. Ott van mindenütt. De a színházak tele vannak mégis — talán azért, mert itt nem találkozik gyászruhával az ember, könnyebben felejthet. A másik meg az, hogy a Cavaradossi búcsúdalából nemcsak a lemondás meg a halál zokog elő, mint eddig hittem, — mintha ebből is kicsendülne egy öntudatlan diadalmi ének riadója. Lehel, hogy ez meg azért van, mert mi, akik a harctéren vagyunk, a halált kezeljük úgy mint Pest a háborút; lenyomtuk az öntudatunk küszöbe alá, nem bénítja meg a gondolkodásun-

kut, mint azelőtt. Egyáltalában nem olyan hatalmas úr az, mint eddig hitték az emberek!

Tele vannak a lapok a Gorlice—Tarnowi diadal hírével. Nem értem . . . nem értesítettek?

Végre megjön Baintner őrnagy barátom kártyája; április 21-én kelt és május 5-én kézbesítik „gyere vissza, nagy dolgok készülnek!“ Magyarázat: A tábori posta, hogy a titkot megőrizze, 10 napig *semmi* hírt se eresztett keresztül. Jói tette; az eredmény megvan. De azzal a keserű érzéssel megyek vissza, hogy énnekem mindenünnen le kéli késnem, amit megérni, vagy elérni érdemes.

Alig ismerek rá Neu-Szandeczre; két hét alatt annyira megváltozott Mintha német város lett volna belőle. Szinte hihetetlen, hogy rend és tisztaság is tud itt lenni! Német trénszekerek meg sebesültszállító autók tömege van itt; olyan ragyogók, mintha most kerültek volna ki a gyárból. Találkozom egy saját sebesültszállító automobil-csoporttal is, amely amazokkal vetekedik.

Itt tudom meg, hogy Dabrowán — jóval túl már a Dunajeeen, közel a Viszulához! — verekszik az ezredem. Eszerint Krakón át Tarnow irányában érhetem el legkönnyebben. Patay Simivel, akivel együtt mentünk szabadságra, elindulunk az első vonattal.

Mikor elmentünk, még egészen tél volt itt. Most pedig virágban állanak a fák és süt a kék égből a nap. A győzelem megérlelte a nyarat.

A föld pedig mindent elfelejtett már és mosolyog.

Lövőároksebei beforrtak, a sírokat betakarta a zöld vetés. Stidia, Skawina, ahol olyan rettenetesen fáztunk, most felismerhetetlen nevető völgyek, a limanowai állomásról puha hajlású domb látszik pedig mikor utoljára láttam, a fagyos pokol volt. Halálba merevedett oroszok kivájt szemgödrein ugráltak a varjak meg a hollók a nyírfák kopasz csontvázaai alatt. Ma meg ezek a friss, zöld májusi rétek olyan üdék és hihetetlenül gyöngéden zöldek, mint a fiatalkori Corot tájképei. És lombban állanak a nyírfák, rózsaszínűbb az almavirág, és a völgyből nagyon sok nyíló orgona illata száll ide; — arra, ami volt, nem emlékeztem innen más, mint egy, a domb tetejéről idelátszó magas, karcsú, a napsugár glóriájában fürdő kereszt poétikus silhouetteje; lenn meg, a domb aljában apró kis keresztok, amelyeket virágok ölelnek körül.

— A véres hó meg jég közül észrevétlenül nőtt ki a ti vetésetek,

a ti halálotok és a Limanowai csata volt a melegágya ennek a gorlicei diadalnak; most szökkenet érett kalásszá az, amiért ti elestetek, a véretek nem omlott hiába, békében aludhatsz, nyugodtan álmodhatsz, Szántay pajtásom! —

Eszembe jut az a rettenetesen deprimáló út, amikor novemberben ezen a vonalon, amely akkor a visszavonulás fejvesztett agóniájával volt tele, az ezredemhez jöttem. Hogy megváltozott azóta a világ!

A krakói erődök ma virágékszerrel dúsan rakott dombok és az aljukban a sok keresztülkasul font csillogó drótszövedék bizonyára csak azért van ott, hogy a százszorszépét, a kakukfüvet, a kutyatejet, amiből láncot fontunk valaha gyermekkorunkban, az orgonát, a sárga gólyahír színes szőnyegét le ne tépje, le ne tapossa valami vásott gyerek. Az akkor ijedt elszántságba merevedett város pedig olyan kéjesen nyújtózik a napon, mint egy, nagyon rossz álmából szerelmes csókra ébredt asszony, aki azt hitte, sírni fog és most boldogan kacag!

És lehet, hogy csak úgy képzelem, de mintha a Wawel-i dómban még Báthory István is fenyegetőbben rázná ma a térdeplő Iván fölött a buzogányát, még a Hedvig királyné ollárán is illatosabbak, színesebbek, frissebb bimbójúak volnának az ezüstvirágok, a Sofia-kápolnában pedig elhalványodtak volna a színek az ijedt arcú orosz szentek freskóin, — pedig csak az. egy bizonyos, hogy ma a dóm előtt galambok is vannak, nemcsak verebek.

Bochnia, a legkeletibb pont, ameddig akkor jutottam, s ahol akkor már a pánik hidegrázásában láttam dideregni a vagonkájukat a vasútmenti mezőn elásó, kapkodó embereket, — ma fogolytábor. Van itt ma is vagy 8000 egy tömegben, — akár egy, nyírott, földszürke, rosszszagú birkanyáját látnék és még hoznak, mindig többet hajtanak ide.

De Bochnián túl egyszerre megváltozik a mező.

Még süt a nap, még zöld a vetés, de embert már alig látni s amint közeledünk a Dunajec felé egyre gyakoriabban az összelőtt házak, meg azok, amelyekből kereteslől vannak kiverve az ablakok. Ez a biztos jele annak, hogy nem vagyunk már a fedezéklakások vonalától messze. Bogumilovicétől máiszekéren kell Tarnowba menni. A Dunajec-vonalhoz érünk; olyan, mint egy, a töltéshez támaszkodó, végeláthatatlanul húzódó, ma már lakatlan házsor, amelynek az elülső frontja hiányzik és be-

látni az üres lakásokba. Elhagyatottságában Messina tengerparti frontjára emlékeztet, a földrengés után. De ha közelebb jövünk, elmosódik a tragikus benyomás, olyan csinos, olyan kedvesen szabályos, olyan rendes itt minden. Virággruppok vannak egyes „lakások“ előtt, parkírozták a rétet más helyeken; gondoskodva van minden modern hadikomfortról és kényelmes közvetlen közelségben állanak a kicsi, de sűrű, virággal beültetett rajvonalteme-tők; ne kelljen messzire menni és hogy a halottak mindig emlé-keztessék az élőket.

A felrobbantott vashíd melletti pontonhídon szekér sze-kér után; viszik a tölténypótlást a frontra — a túlpárt pedig szárnyú és irtózatos.

Földrengéstől repesztett, villámokkal csapkodott, kopár szolfatara mező. — amely még ma is, egy héttel az áttörés után, csatatérszagú. Se fű, se élet, csak ijesztő gránátölcserék, meg a nagy mozsarak rettenetes krátereit az egész szétdőlt, összerom-bolt vonalon, olyan sűrűn, hogy itt igazán nem lehetett megma-radni! ... Beomolva a fedezékek, amelyekben, mint a foglyok beszéltek, cigarettázva sírtak, imádkoztak, megőrültek és meg-őszültek az oroszok a május 1—2. éjjeli ágyútámadásnál, amely a legmélyebre beásott földalatti menedékek nyugalma a min-den irányban szétrepülő acél tüzes Istenítéletében, veresen fel-csapó lángok izzása és fülsiketítő mennydörgés közt a megsemmi-sülés biztosságává változtatta át.

Itt nincsenek sírok, mert temető az egész vonal. Süpped még a föld a lábunk alatt mindenütt és amerre járunk, hullák vannak alattunk. Nem is kellett mind eltemetni, elvégezték a gránátok még ezt is. Úgy heverték itt a szétszakított embercafatok, mint ahogy még most is hever egy-egy helyen a csata szemétje, ame-lyet még nem értek rá mind összeszedni: a véres ruhák, eldobált muníció meg kézigránátok, szerszámok, összetört fegyverda-rabok.

És amikor gépfegyverektől üzve, menekült aki még élt, úgy estek halomra, mint körvadászatkor a nyulak. — Mint gyerekek elfújtt kártyásátrai az asztalon, úgy vágódtak el párhuzamos so-rokban a szerencsétlenek. Hogy milyen rettenetes zivatar süvöl-tött itt keresztül a golyóktól sűrű levegőn, azt a fákon látjuk ma is; ezek, az elnyomorodottak ma is elbeszélnek. Az ágyúgolyók által derékba tört vagy gyökerestől kiszakított fahullákon kívül vannak itt haldokló fák, amelyek szilánkká vannak löve; fák, amelyek

törzsét a géppuskatűz majdnem átfűrészelte, fák, amelyeknek le van törve minden ága és sebesült fák, melyek galyai olyan csupaszok mint egy-egy nyírfaseprő. — Aki itt lélegzetet vett, nem levegőt kapott a tüdejébe, hanem golyót. A hollók, varjak most is itten vannak még, de a fecskék is itt csicseregnek már a vizén.

A hídról, melyen már százsámra dolgoznak a vasúti-osztag munkásai, rózsaszínű reflexekben tükrözik a Dunajec acélkék habjain a nap. Mellette meg egy, csodálatosképpen épen maradt nagy, virágja fehér pompájában illatozó körtefa áll; ezzel a csodaszép csokorral fogadja a győzöt a fölszabadított Galícia.

Tarnowról, amelynek csak a Dunajec felőli oldala van össze-löve, a városba csak néhány eltévedt gránát ütött be. Olyan futva mentek el, hogy még elpusztítani is elfelejtették. Óriási liszt-raktárakat hagytak ott, konzerveket meg kaviárt tömegestől. De a legnagyobb sietségben sem felejtették elvinni „túszul“ — a gazdag zsidókat, ezeket legkönnyebb elszállítani és legjobban is fizeti ki magát.

Itt tudom meg, hogy Radomislben van ma az ezredem; hajnalban utána hát! Estére érek oda; ott is találok a Kirschbach altábornagy parancsnokságát, amelyhez a hadosztályom tartozik, — de az 5-ösöket elvitte ma Hegedűs hidakat robbantani a Visztok — Visztula szögletben.

Másnap, 12-én, Rzeszowba a ma már 150 kilométerre széledett csatamezőn; itt még füstölögnek a házak romjai, minden úton ezrével hozzák a foglyokat; az országutakon még mindenütt lövészárkoktól feltépve a föld; frissek a sírhantok és nincsenek még kiszáradva a gránáttölcsérek; itt is, ott is temetnek még és szedik össze a fegyvereket; az árokpartokon százával feküsznek szép sorjával, mellettük rakásra hányt csákók tömege. Gránát-szilánkokkal, frisstörésű acélcseréppel, beszórva az utak, amelyeken végtelen sorokban dőcög előre az élelem meg tölténypótlást vivő szekerek hadja és perceről-percre jobban hangzik az ágyúszó.

El a zavadai 500 éves Raseynsky-kastély mellett, melynek csak a még romjukban is szép falait kímélte meg a kozák gyújtotta tűz és az elkeseredett gazdatisztnél egy összepörkölt, félig égett Louis XV. vieux Rose suite néhány darabja mutatja, mi lehetett benue. — „A régi porcellánt, amit a gróf úr csak nagy ünnepélyeknél mert az asztalra tételni, a sarkukkal törték össze a gazemberek!“ — Ahol a grófnő boudoirja volt, egy szögletben, a

hamu alatt letört, összerepedezett kis porcelláncserepet lelek. Fehér harisnyába bujtatott, virágos cipőcskéjű, még így is bájos vieux Saxe rokokólábacska. — Kicsi marquise, hová lettél, mit vétettél, hogy így összetiptak?

Este 9 óraker érek Rzeszówba; innen is futva menekült az orosz; felégetni nem jutott ideje, de sokan laktak itt és tönkre van téve u házak belseje. Éppen most jött meg, 90 kilométeres mars titán az orosz határtól az ezredem; lovak, emberek alig bírnak mozdulni, de énekelni még van kedvük a tábortűznél.

Megtudom, hogy a divíziónak 200 ember vesztesége volt az áttörési harcokban (majdnem 10 százalék), elesett Ordódy meg Kerekes, megsebesültek Debreczeny Pista és Ghyczy Béla kapitányok. Meg vannak barnulva és le vannak soványodva a pajtásaim. Reggel folytatjuk az üldözést.

— A nagy bárlól lekéstem, de intim piknik, úgy látszik, lesz még éppen elég. —

XLIX.

Motto: „Les plus désespérés sont les chants les plus beaux,
Et j'en suis d'immortels qui sorit dos purs sanglots!“

Következő nap (május 13-án) azt a parancsot kapja a hadosztályunk Kirchbach altábornagytól — (a 47. német tart. hadosztály, a Szende-csoport, a Scheible-csoport, meg a 8. lovasított tiroli vadászszázad tartozik ehhez a hadseregrészhez rajtunk kívül s jobbra tőlünk áll a német gárda had test) — hogy „menjünk előre a San-ig. közbe derítsük fel a San és Wistok közti területeket és ha lehet, foglaljuk el az átjárókat“. — Kirajzanak a hírszerző huszárkülönítmények minden irányba; tőlünk Kézmárky kapitány (fog is estére egy csomó muszkát) — mi meg, biztosított harci menetben Ranisavvra érünk, szeretnénk Knmienbe jutni éjszakára, de reánk sötétedik; erős ágyútűzet is kapunk onnan, a járőrök még nem derítették ki, mennyi ott az ellenség s így az előző faluban — Mazuryban éjjelezünk.

Másnap hajnalban bevesszük Kamient, erős ellenállással csak odébb találkozunk, a Jezowe-től északra levő erdő déli szegélyénél. Tele van kozákkal és erős tüzéséggel. Baintner az 1. osztállyal erősen támadja, két oldalról a Veder és Honig útegei lövik az erdőt. Két órai erős harc után porfelhő kél túl az úton. Ott mennek.

A srappellek tündöklő rózsásfehér felhői viszik utánuk utolsó üd-
vözleteinket.

Mennél jobban közeledünk a San-hoz, annál erősebben rajzik a kozák. Délután Rudnik elé érünk, amely a San partján fekszik, fontos csomópont, Jaroslauba is visz vasút innen. Nagyobb város, amelyet megközelíteni nehéz, védeni könnyű, mert nagy erdő van előtte, az erdő és a Sun parti vasúti töltés közt meg nyitott mocsaras terület, amely a zimonyi harcterünkre emlékeztet. Az erdőszélew egy vadászház. Erősen megszállták ezt, meg a töltést és a pályaudvart az oroszok s hogy meg ne közelíthessük őket, felgyújtották az erdőt. Szerencsénkre csak a bozót fogta meg a tüzet, de ott hömpölyögve megy is a láng az egyik fától a más-
sikig, mindenütt forró parázsba lépünk és ég a föld a lábunk alatt, amikor támadunk. Hátra kell hát hagynunk a lovainkat s félig megfúlva a füstben, pattogó lángban megyünk előre az ül szélén, mert magára az útra egymásután hullanak az ellenséges lövedékek.

Tűzbe-lángba áll különben a San partján az egész láthatár: ina mindenütt megrohanja a szövetséges sereg ezt a nehéz és jól megerősített vonalat, s az oroszok felgyújtottak előttünk minden falut, minden erdőt.

Ágyúink — éppen a tűz miatt — csak hátrább állhatnak föl a 174. sz. tisztáson s hihetetlen zajjal, amelyet százszorosan sokszorozva dörög vissza az erdő, kezdik löni a vadászházat, amelyet az ellenség kiüríteni kénytelen. — Csak két ágyúnk van itt, de négyet szimulálunk velük; a lehető leggyorsabb egymásutánban leadnak négy lövést, mintha egy üteg sortüze volna, azután pausa, meg megint így, ugyanebben a ritmusban. Baintner őrnagy az ezred 1. osztályával az erdőszélig megy előre s onnan támad, egy másik századunk pedig oldalról igyekszik a vasútvonalhoz eljutni. Elöl vagyunk a géppuskás-osztagnál, amely versenyt kopog ma az önmagát visszhangzó kakukszóval. Kemény harc fejlődik itt és úgy hullik a levél a fákról, mintha őszi szél rázná le őket; néhány nagyon, kellemetlen gránát is vág közénk; úgy hogy csak az a szerencse, hogy a homokos puha talajban kevésbé röpülnek szél a szilánkok. De így is a fedezékben kell meghúzódunk, annál inkább, mert minden lövés kétszer pattog, — dum-dum-golyók-
kai dolgoznak. Egész éjjel csak lassan, fokozatosan mehetünk előre. Közben egy hamis jelentés is megy hátra egy más ezredbeli hadnagytól, hogy elfogták az egész elől levő osztályunkat (úgy

látszik, megijedt a fiú), úgy, hogy feliasztják az egész tartalékokat. De nincsen semmi baj; két órakerékkel megjön a már nagyon jól ismert heves ellen támadás: elkeseredett küzdelem után visszavetjük ezt is, úgy hogy, elfogatástól félve, reggelre kiürítik a várost, feladják a vasútvonalat, Patay S. beszétál és az ötös huszárok %i elsők közt vannak, akik a San óhajtott vonalát elérték.

De nem folytathatjuk itt a harcot. Újabb parancs jön május 15-én reggel: rögtön induljunk ie délnek, Jaroslau irányában, Brzoza Studnickára.

Átlvagolunk egy 15 kilométer hosszú, csodaszép erdőn — Potocki grófé — az élőzöld minden változata közt. Nyír-, bükk-, fűzfa-, fenyő-, tölgy- és cédrusfenyő-alléokon keresztül poroszkálnak a lovak; széles keresztutak vágják át helyenkint kelet-nyugat irányban a sűrűséget. Keleten a San vidékére látunk, ahol szürkésbarna felleg borítja az egész láthatárt, amelynek színe folyton változik s amelyből percenként szikrák törnek, lángok lobognak elő s az égnek emelkedik a füst — nyugaton meg ezüstprémes barna bársony fel legek palástja mögé bújik a nap s rózsaszínű illuziófátyolt borít a fák koronájára.

Az erdő alja az égő bozót földön csúszó, pattogó rőt lángjával, csípős füstjével; lombja napsugárral, kakukszóval, harkály kopácsolásával, a levegő meg pacirtadallal van tele.

16-án eltolják a hadosztályt a XI. német hadsereg jobb szárnyára, hogy „a gárdahadtest által a San folyón áttört résen keresztül folytassa az üldözést“.

Átgázolunk az elég mély Visztko folyón — még egy vízvonal, ímelyet nem bírtak megtartani — s aztán tovább, egyelőre Grzeskába, — Jaroslau felé, ahonnan szakadatlan dörgés hangja reng és zúg ide.

A gárdahadtest megrohanta ma a városi s az utcán folyik most a harc. Porfelhő kél az úton; elől lovagol három halálfejes braunschweigi huszár s utánuk mintha óriási hernyók, meg giliszták földszürke tömege csúszna, nyüzsgne, mászna, lihegne, kúszna közelebb és közelebb a rettenetes napsütésben: 2800 lehajtott fejű orosz masírozik a rabság felé. Közömbös, porszínű arccal jönnek, mintha semmi közük se volna az egészhez. Tántorog köztük egy csomó vértől barnán átütött kötésű sebesült is, férfi alig van köztük; vagy gyerekek vagy öreg emberek. Három huszár a giliszták háta mögött; oldalt két gyalogos; 8-an kísérnek 2800 embert! Azután stoikusán ballag Lancut felé — hiszen csak 16

kilométer! — agyarra fogott pipával, a könnyű német sebesültek, tömege. Kiülnek az árokpartra és pihennek egy kicsit, amíg 78 szekér jön nehéz sebesültekkel, akik már nem tudnak nevetni, de bármennyire torzíja is a sápadt arcukat a fájdalom, de nem törülte le róla a győzelem ragyogó viszfényét. Tudják, hogy miért csikorog a foguk és miért veri ki az arcukat a halálveríték. — Jaroslau a mienk, 18-án odamegyünk. Minden dombon, minden árokparton megbújt a vívó árkokba fölvgott mezőn az egyik, hogy jobban megvesse lábát a görcsösen védett földben; a másik meg a gránátok tüzes kalapácsütéseivel forrasztotta újra össze a mezőt, rájuk döntötte a földet s elsírolta a belekapaszkodókat. Az országút tele van; sírva, nyikorogva zörögnek előre a nagykerékű német szekerek: a gárda vonatkocsi tömege állandóan vonul a frontra — alig tudunk előre jutni. Elrohannak mellettünk a végtelenül ügyes sebesültszállító vonataik: egy-egy autóhoz 1—4 könnyű, rugós, lapos kocsi van kapcsolva; két-két vastag pneumatik-kereken szaladnak és motorkerékpárokon kísérik őket a vöröskeresztes emberek. — Ahol ilyen gyors és szabályozott a sebesültszállítás, ott lehel biztosabb, védetebb helyre is tenni a segélyhelyet, mint minálunk. —

Szép kis város lehetett Jaroslau ezelőtt, — de ma az Istenítélet színpada. Bőgve pusztított, örült vadállat módjára itt a késig ment utcai harc, különösen az elpusztult „krakói külvárosban“, amely még vértócsákkal van tele, — de. látni ilyeneket a piacon is. — A megtámadott fronton nincs ép ablak; nincs fal, ahová ne százával fűrődött volna be a golyó, meg lehet ismerni azokat a házakat, amelyeket elkeseredetten tartottak az oroszok, akiket csak néhány órája, hogy kivetett innen a gárda. — Ezekre egész sűrű dongórajokban szálltak a golyók és rostává lyukasztott, vérrel festett, fecskendett falaik most elnémult tragédiákat meséinek. Istenagadó gránátok vágtak a templomfalakba s leröpítették az egyik torony hegyét a keresztrel; vannak — helyesebben mondvá voltak — házak, amelyeknek csak az alapja látszik, a többi elpárolgott a tűzben, vagy elvitte, szétröpítette beléjük csapott nehéz gránátok robbanásának forgószele.

Itt-ott megmaradt egy-egy faldarab, a többinek még nyoma sincs; egy ilyen, egészen magányos fehér omladékdarabon nincs egy golyó se, csak egy odavágott véres tenyér hű lenyomata, egy másikon szép sorba, rendbe felakasztott főzőedények, konyhaszeszámok lógnak, előtte ott van az épen maradt tűzhely és

óriási örömmel — soha ilyen szép játékot! — kacagó, láncoló gyerekek most „főzőcskét“ játszanak ott.

A szövetséges zászlók lobognak a toronyban, az utcaszegleteken halomba dobált fegyverek százai — külön az elárvult német puskák, meg gazda nélkül maradt csákok. Ezeknek a tömegéből látni, hogy a védelem fogcsikorgató elkeseredése méltó ellenfele volt a támadás hősi elszántságának. A külvárosi kertcskébbe már belevetették a virágágyak közé, ahol voltak, ahol nem, ott meg az út mellett — a friss sírokat; keresztrel, csáköval, ahogy

Friss sírok a Jaroslai külvárosban.

dukál, és a „vonatemberek“, akiknek nincs más dolguk, most hordják, ültetik rájuk a virágokat.

Artisztikusan néz ki az épen maradt piac, egy a Dogepalotára emlékeztető, a térre kinyúló házával; a felszabadult, halál-félelmét levetett nép ragyogó arccal nyüzsg az utcákon, amelyekről nyírfaseprőkkel seprik már a szemetet az orosz foglyok. S már nyársat nyelt merevséggel sétálnak a Gardeleutenantok a kávéházak előtt.

A Baintner-csoport hírszerző különítménynek van kiharcolva a Lubacowska-patak irányába, de nem jut el odáig — sem az ezred nem veheti föl egyelőre az üldözést, mert a gárdahadtest

a Markowisko-Olchowa-vonalban még erős harcban áll. így hát csak a San partjáig megyünk egyelőre s annak a hídjait, őrizzük estig.

Középen van előttünk a felrobbantott régi vasúti hiti, annak két oldalán két, ma felrobbantott orosz pontonhíd s már ott lógnak a szenes gerendákon százával a hidászhangyák, ácsolnak, cipelik az új deszkákat; egy szükség-híd már áll, a másiknak is készen kell lennie estig, még pedig jó erősen kell nekik állani, mert türelmetlenül állanak már a parton a 21. cm. kurta mozsarak.

A munício állandóan megy, a sebesültek egyre jönnek; előttünk vadul folyik a harc. Úgy látszik Nikoláj Nikolajevics bátyánk nem akarja földadni a San-vonalat itt, mert végső elszántsággal küzdenek az oroszok — s ezek itt már nem a gorlicei demoralizáltak, akikből a 150 kilométeres futás kiölte a katonaleket, — hanem Lembergől, Lublintól, Varsótól segítségre rohant négy pihent hadtest áll előttünk, 15 új nehéz üteggel — made in America.

De ez se baj; döcögnek már előre a mi 30½-eseink is, a gárdával pedig nem lehet birmi, mert itt van a dédelgetett kedvencük. Ettel Fritz herceg, itt van Emmich tábonnok, a lüttichi győző, első vonalban verekednek a braunschweigiak és tegnap itt volt a császár — a császár!

A császár, aki mindenütt ott van, ahol éppen kell, aki ott volt Jaslonál, 100 lépésre a gárda rohamoszlopa mögött — beszél nekem egy porosz tiszt, — s amikor automobiljának az egész seregben ismerős sirénája felhangzott — felállt a golyósüvöltésben, hátrafordult a gárda, meglöbegtatta a kendőket üdvözetül s azzal elindult rohanva és letaposta az ellenséget. — „Caesar, morituri te salutant!”

De a gárda is magához méltó társaságban van itt. A mi híres 6-ik hadtestünk verekszik egy frontban vele: itt van a Hadfőhadosztály is persze — vállvetve küzdenek és „vágunk olyan rendet mint te!”

„Sok embert vesztett a hadteste Gorlice óta“ — meséli Arz ő excellenciája, aki meglátogat bennünket. — Eszembe jut, hogy már márciusig, amikor a staszkovszkai rettenetes rohamukat láttam — milyen óriási veszteségeik voltak: és csak azt az egyel nem tudom, meddig marad még épkezlab magyar ember ezen a világon?

Délután parancsot kap a hadosztály, — nem is járja, hogy

mi itt csak nézőközönség legyünk — „hogy a német 20. gyaloghadosztály jobb szárnyával együtt támadjon Minkowka magaslatra; másrészt iparkodjék a Gajdytól délnyugatra fekvő erdő szegélyét megszállani s a 19. német hadosztállyal már harcban álló> ellenséget hátbatámadni“. — Első feladat a Czitó-, a másik a Talián-dandárnak jut, a földérintő-szolgálattal együtt. Baintner az osztályával rohan előre a Lubacowska-patak irányában, — fölkutatja a terepet s közben csak egy orosz aeroplán bombáját tapasztalja, meg — utána mi is, át a Sanon, bele a forró kohóba! — Óriási porfelhők csillogó ködében, lángoló gyárépületek tűzében, falvak sisteregve izzó zsarátnokában rohannak előre a napragyogásban barnára patinázott arcú, kemény nézésű csapatok; az arcok vastag porról egébe barázdákat szántott az izzadság — egész tinta-feketék, ezek a barázdák a szemüveges németeknél — és az arcukon sebesültek a vér, az izzadság és por rettenetes sarával fődve tántorognak a kötözőhely felé. Magyar dal, német nóta, üvöltő parancsok, káromkodás és a 30½-esek utálatosan nyávogó hangja,, amelynek nem lehet kivárni a robbanásakor végződését, olyan soká tart amíg leesik — keverednek össze a golyó süvöltéssel és meggyünk előre mint egy tülekedő, százezer hullámú lávafolyam. Tombol a csata köröskörül, láthatatlan szörnyetegek alvilági szerege sivít és röpül a levegőben, a megkínzott föld állandóan reszket és rázkódik a lovaink lába alatt és az égő, ordítva szikrázó chaosban csak előre, az ágyúk elé, az ellenség felé, a halál várásnak azzal az olthatatlan, szörnyű, de édes gyönyörűségében,, amit dicsőség és győzelem vágyának neveznek.

Elmaradnak az út szélén, a mezőkön nyögő, vértől átütött, át-szivárgott, keményre száradt kötésű, az elszállítást váró, egyelőre csak egy kevés zsúpszalmával betakart orosz sebesültek és halottak, — a mieink fel vannak szedve már, el vannak látva mind. — Ki kötéssel, ki meg sírkereszttel; a harcolók nyomában mennek a .sebesültvivők; azok utált meg a temető munkaosztagok. — Mintha három sor menne a csatába, a katona elől, mellette a doktor, azután a pap meg a sirásó, aki egyúttal egy nagy seprővel össze is szedi a szemetet.

A sötétedő estében egyre kevesebbet lángol, de annál jobban pirosodik a felégetett falvak zsarátnoka, ontja, önti az égett szagot, azt az izgató forró párázatot, amelyet helyenkint alig lehet kiállani s megvadulnak tőle a lovak. Helyenkint még a pörkölt hús szaga is kivisít belőle... távolabb a felhőkön mindig vére-

sebben tükrözik a távolabb égések visszfénye köröskörül. — Oldntt kirajzik csendes fegyverzörgéssel a gyalogság, leszállt az éjszaka, elhalkul az ágyúszó egy kicsit mire a helyünkre érünk, aztán újra felbőg újult erővel, — de mindig nagyobbak a szünetek, mintha agóniába kezdene vonaglni az ütközet apokalyptikus szörnyetege. — És, ha csak egy percre megszűnik a csata dörgése, rögtön kihallik a kakukszó az erdőből. Napok óta halljuk, folyton halljuk a kakukszót, hacsak egy kis csend van, madárének ölel körül bennünket. Úgylátszik, izgatja őket ez a rettenetes hangzavar. Szuroksötét lesz és konfúzió — itt állunk, ott egy mezőre kanyarodunk, mire Nielepkowicére érünk, ahonnan a támadásunknak indulni kellene, — az ellenség visszavonult. Megyünk tovább; előtünk, fölöttünk, csak a csillagfény szűrődik alá csendesesen meg a shrapnellek hullócsillagainak ijesztő világítása. Most már elhallgat az ágyúkon kívül minden, csak a nehéz ütemű lépések hallatszanak a robbanások közt a porban. Az éjjeli állásaikat foglalják el a csapatok. Biztosítani kell a keservesen kicsikart előnyöket, nehogy az erdőkből meglepjenek váratlanul. Az úton áll az ezred, a lovak nyakára hajtott fejjel alusznak a nyeregben a huszárok, várják a további parancsot: Hegedűs ezredes maga ment érte előre a hadosztályhoz. Amint a mezőről, ahova egy vezérkari autó erős reflektora elől letértem, szokott helyemre, az élre lovagolnék — egyszerre megbotlik, térdre bukik valamiben, amire rálépett a megijedt lovam és magam is majd a nyakába esem annak a gyönyörű, legfőlebb 20 éves barna Antinousfejű orosz tisztnek, aki keresztbe kivágott karokkal fekszik hanyatt előttem. Golyó vau a homloka közepén és márvánnyá merevedett nyitott szemét merően szegezi rám. És egyik halott van a másik mellett; 10—15 odébb egy csomóban, akiket talán egy shrapnell ólomfelhőszakadása ölt halomra. Ott kettő, amott megint hármat világít meg a kis villamoslámpám, amíg rámszól egy őrnagy — „ne világíts, azt akarod, hogy megint idelőjjenek?“ — A halottak eltűnnek a sötéttségben, de érzem, hogy mindenütt alusznak már köröskörül.

Jó hely; kicsit odébb, ahol legalább még mozogni lehet (Monasterz mellett) éjfélkor lenyugszunk, letáborozunk a mezőn mi is. A tüzek elhalványodtak, a robbanó kúpok fényszikrái kialudtak, a felkelt esti szél virágillatos, hűvös friss levegőt hozott és elvitte az égés szagát, az ágyúk elhallgattak, mindig ritkább a puskalövés, a masírozó lábak ütemes döngése se veri már a földet, a csata elpihent, élő és halott katonák serege itt is, túl is bevé-

gezte mára a dolgát. — Egyik csak inára, másik egy egész örökkévalóságra.

Es alig hogy csend lett, halkan, bátortalanul megszólal a leszűrődő csillagvilágításnál a fejünk felett egy fülemüle csendes csattogása. Söhajtó fuvolahanggal, epedő trillával felel neki a másik, reszkető hegedűszóban sir fel egy alacsony bokorról a harmadik — és egyszerre, mintha mind, de mind, akik ma itt halálra váltak, egy-egy elbűvölt csalogány torkába reincarnálódtak volna, — olyan édes, olyan erős meg hatalmas énekszó zokogja, muzsikálja ki az ittfekvők búcsúját az éleitől — végtelenül gyöngéd mollban hallok cellót és fogótól is, — amelyet még nem is álmodtam soha!

Mintha mind egy éjszaka — ezen az éjszakán — akarnák kiénekelni mindazt az életet, kiadni egy túlvilági dalban-mindazt a szerelmet, amelyet szuronydöfés kioltott, golyó agyonlyukasztott, kard szétvágott, srappell halálra zúzott, gránát széjjeltépett morzsolt a szívükben.

És mintha minden fülemüle megrészegülne a saját dalától, és mint vetélkedő szerelmes akarná túlszárnyalni a másikat, percről-percre csattogóbb lesz, ujjongóbb és hangosabb az ének. öszszecsendül csodálatos harmóniában s száll az égnek, mint egy szivekel megrázó, fájdalmas, keserves, de mégis boldog, most már a halálon is diadalmas symphonia, amelybe túlvilági trillák, elhaló sóhajok, lehelletszerű futamok, sipszó, fütty és csattogás vegyül.

És mintha ezrével szálltak, gyűltek volna össze az összes léégetett, kivágott, legyilkolt erdőkből egy halotti torra — és mintha még mindig többen jönnének egy utolsó búcsúztatóra, úgy terjed, szárnyal most a dal.

Hallgatnak a fák, a bokrokon nem rezdül egy levél — „az angyalok se muzsikálnak szebben, testvér!“ — mondja suttogva egy huszár. — És áhítattal, csendben hallgatja a „paraszt“, aki éppen úgy, — talán jobban mint mi! — megérzi, hogy az amit; a természetel most adott, amit ebben a percben átélünk, az a megváltás, a halálon túl megújuló élet vigasztaló jelképe volt.

S amint a lélegzetünket visszafojtva — mozdulatlanul mi is, mint a többi hulla — hallgatjuk a csodálatos zenét; az ének szárnyán szürkésfehér lélekfoszlányok kelnek, szállnak egyenkint fel a földről. Jobbról és balról is, mindenünnen. Átlátszik rajtuk a holdsugár, s a csillagok reszkető fénye — a köd emelkedik talán?

— Mindig többen válnak el a földről és lassan libegnek, forognak szétfoszolva távoznak a fénysugárban a csillagok felé.

És az utolsó „pihenj!” — parancsszóra végleg megdermedt hullák közt, a már benépesített, de még nyitva hagyott tömegtemető borzalmas pokolmezőjén leszáll az elkínzott lelkünkbe » nyugalom, a béke, az álom.

L.

Csalogányéekre aludtunk el 2436 halott csendes társaságában, arra is ébredünk 3 óra múlva, de ami fölébreszt, az nem a madárdal, de 4 közénk vágott shrapnell lezuhogó ólomesője... Elfoglaljuk a nekünk kijelölt pontot és várunk. Ez a legszörnyebb csatamező, amit eddig láttam. Hulla hulla mellett; már melléjük szúrva a puskájuk tragikus felkiáltójele — most már a halál koldusbotja csak, — hogy a temető munkásosztagok ki ne feledjék őket, amint szerényen meghúzódnak a zöld vetés között. Árok árok mellett; a puha földben 2 - 3 méter mély granátölcsérek. — Ha eső esik majd beléjük, mennyi kis kerek tó lesz most ebben a Galíciában! — de vannak olyanok, amelyekibe jó volna, ha beleesett volna már, mert így nem jó oda nézni; tömegestől olvadt beléjük az élet s csak formátlan, véres, porba panirozottl cafatokat hagyott. A búza meg a rozsföldeken feketedett, máris fölismerhetetlen, torzarcúra dagadt, kidúltszemű halottak itt, akiken legyenek „Struggle for life“-et játszó tömege hemzseg; vértelen ül sápadtak, szürkék, meg violaszínűek amott. Halottak, akik irtózatosabbak, mint a rémült fantázia képzelheti — és kivérzett halottak, akik végső átszellemülésükben szebbek mint az ideál. Utolsó rictusban röhögő testnélküli fej, s amott egy test, amelyik az egyik karját talán az elröpült feje után nyújtotta ki; halottak, akik még szaladnak, mintegy a futás utolsó lendületével és halottak, akik még mindig harcolnak: összeszorított kezükben halálba fagyott mozdulatlansággal fogva a hiábavaló szuronyt, térdelve, célozva a lehanyatlott puskával — mély redőkkel az összevont szemöldökök között.

Aki így, utolsó tragikus gesztusával merevedett meg, annak *mindnek* fejlődése van, amely rögtön megölte. És igen sok az olyan fegyver, amelyet a gazdája kezében löttek forgáccsá.

Jóformán csak orosz halottak vannak már itt; ezeknek az

elföldeléséhez majd az orosz foglyokat rendelik ki; ráérnek délután is! a braunschweigiak nagyobb részét már el vannak temetve. De itt hever még nagyon sok braunsehweigi csákó és a sok lövőárok kényelmes katonasírnak kínálkozik. És még egy kereszt egy fa tövében; még egynéhány csákó dísznek és a ceruzával írt, gondosan olvasható síriratok: „Hier ruhen (5 tapfere deutsche Kameráden“, „Hier starben den Heldentod 10 Braunschweiger für Vaterland“, azután jönnek a nevek, az ezred, a század. Itt csupa X. hadtest, 92. ezredbeli van; azok rohantak itt a halálba, mikor kierőszakolták az átkelést. A folyóparton nem csákó a díszítés, ott annyi shrapnellhüvely hever, hogy 6—6-ból keresztet raktak ki a sírokra.

És néma, de tragikus emlékükkal még tele van a mező „A Seibert“ zsebéből, utolsó convulsiói közt eshetett ki a „Cours préparatoire de la langue allemande“, szegény pápaszemes ember, te bizonyosan tanító voltál vagy tanár! Amott meg, a mellette elszórt levelek, meg levelezőlapok csomójából látom, ez a fiú, aki agóniájában egy gyöngyviráglevelet tépett ki, Alfréd Nünemann volt, X. Corps, 92. ezredbeli. A kártyák legnagyobb része Sissonneba, Franciaországba volt címezve eddig. És nagyon szerethették ezt a szegény fiút. Sok, sok gyöngyvirág közt fekszik, jó helyen. Szórok az arcába egynéhányat, az, aki utoljára írta neki „deine, dich ewig heiss liebende . . .“ úgysem teheti ezt sem.

Az oroszok mellett színes, kicsi ikonok hevernek; bámész, tagranyított szemű Mária-képek egy közömbös Krisztus-fiúcskával; fára festve. Szürke rongyaikkal, elszórt felszerelésükkel be van vetve, tele van minden barázda.

Amott tovább, az összelőtt erdőszélen, ahol az utolsó ellenállást fejtették ki az oroszok, még megrázóbb a kép. Itt a gyöngyvirágok világoszöld- lándzsalevelei, a százsorszépépek miniatűrű napraforgófejecskéi állanak őrt a fák tövébe bukott halottak fölött és tragikus gyöngédséggel hajlik rájuk az ágyúgolyóktól kettétört fenyők hervadó lombkoronája, ahogy a mulandóság megtört, homályos szemével egyenest szemébe néznek a rájuk váró örökkévalóságnak. Az erdő jobb szélén még oda van támasztva egy fához a tüzérségi megfigyelő létrája; gránát sodorta le a fa koronáját, a létra tetejét, a megfigyelő-tisztból nem maradt már más, mint pár vércsöpp a letört létra fokán, meg egy tócsa alatta a lapuleveleken. A telefon odaesett egy kiálló ágra. Jól tudom, hogy hysteriás dolog, de nem állom meg, hogy bele ne szóljak. Nem

felel senki, a drót úgy hever a fűben, mint egy elfonnyadt, szét-taposott, hosszú giliszta.

Egy levél se mozdul, a halálos ijedség dermesztő görcsében meredt, megsebzett erdő megdöbbenésében még mindig visszafojtja a lélegzetét. Csak a madarak csipognak, énekelnek, csiri-

polnak, mintha mi sem történt volna; az összetört fa ágán fekete rigó furulyái üllő szava szól. Odébb, békésen kopácsol egy harkály. De az élet szívós, a csata makacs és hajnal óta újra reng a föld és bög a levegő száz meg száz ágyú tajtékzó dühétől, s közbe szorgalmasan ketyegnek a halál zsebórái, a gépfegyverek. A fanalizált élők pedig tovább sietnek a nap ragyogásában a halál örvénye felé. Újra kavarog a most kigyúlt faluk füstfátyola és az erdőkben már ácsolják a pontonokat, hogy újabb meg újabb átjárókat verjenek a folyón. Görbe háttal viszik már mindenünnen a muszka hullákat a foglyok a tömegsírok felé. A lelógó kezük közben valósággal hízelgően simogatja, súrolja a földet. És a San tündöklő vizében addig — olyan széles itt mint Tokajnál a Tisza, de nem olyan mély — a lovait úsztatja és kacagva fürdik meg az 5-ik huszárezred. Fel kell használni az időt, ki tudja, mikor kerül reánk a sor! Csengve, csobogva csapódik fel a víz, játszik velünk a hab és topázokat, folyékony smaragdot meg rubintokat tükröztet a szemünk előtt, majd meg szívárvánnyá verődik, amint a 700 legény egymással tülekedik a vízben. De a parton, a füzek árnyékában, csak csendesen, tágra nyitott, ultramarinszínű ijedt szemekkel meglapulva lopóznak el a hullámok az orosz fedezékekben még bennülő, fekvő halottak előtt, akik megértéssel és komolyan bámulják az élők multságát.

Estefelé beborul; fellegek hadtestei vonulnak fel az égre, ők is megütözköznek, megnyitják a tüzet, zivatar támad és az ócska mennydörgés, meg a kopott villám megpróbálják, föl tudják-e venni a versenyt a mi 30.5-es mozsarainkkal. De azok fölördítanak ii felhőkre: csendet parancsolnak! Az idén csak nekik van joguk mennydörögni. És különben is — neveltséges! — öreg Jupiter, a „Quos Ego“ divatja, meg az ilyen ócska színházi requisitumok ideje már elmúlt!

LI.

Május 21. „No fiúk, — amíg a muszka urak el nem határozzák magukat, hogy támadnak-e vagy *nem*, elmondhatnátok nekem, hogy mit csináltatok, amíg én nem voltam itt“ — mondom én uraknak még a rudniki erdő előtti fedezékben (14. este), ahová egynehány indiszkrét gránát összekergetett bennünket.

— Írd le az ezrednaplót, abban benne van az, ami lényeges, — feleli Hegedűs ezredes, aki nem szereti a sok beszédet.

— A naplókat már leírtam, de a „Lajbis“ stílusa hihetetlenül száraz és kriminálisan rossz, — azután meg, lehet, hogy az katonailag fontos, hogy ezen a napon itt voltak, másikon meg ott, de nekem nem ez a lényeges, — hogy úgy mondjam, engem jobban érdekel az a közhuszár, aki szépen verekedik, mint az a tábornok, aki unalmas stratégiai mozdulatokat csinál.

— Hát akkor mondasd el magadnak Sutyival a dabrowai csatát, mi meg legalább ellenőrizzük, hogy mit mond, — dönt a kupaktanács.

— Sutyi — alias Baintner őrnagy — nagynehezen, 20 valódi egyiptomi cigaretta fejében elmondja az ügyet, a többi közbejavít, egy kicsit veszekednek, hogy így volt, úgy volt, Hegedűs néha közbemordul, végre is kijön az igazság, ami elég rövid és száraz, de hát én nem tehetek egyebet, mint leírom, ahogy mondták. Verekedni, azt még csak tudunk valahogy, de elbeszélni, úgylátszik, nehezebb.

„Hát, hogy az elején kezdjem“ kezdi jó palócos kiejtéssel a „Sutyi“, „25-én kaptuk Florynkán a parancsot, hogy Zaklieynben gyülekezzék a hadosztály 27.-re. Alárendeltek a XI. német hadseregnek, amelynek a vonatszekerei már akkor fölvonulóban voltak, úgy, hogy igen nehéz menetelésünk volt. Azt tudod az újságból, hogy május 1—2. közti éjjel, óriási tűzérségi előkészítő harc után megindult a támadás az egész vonalon és hála Istennek, áttörtük a vonalukat.“

„Minket, mint rendesen, most is dobálták egyik szárnyról a másokra egész O.-áig, de csak akkor jöttünk komolyabb harcba. Átküldték a Dwnajecen, hogy támadjuk Dabrovát. Tarnowtót északra van ez a Dabrowa, különben nézd meg a térképen. Ugyanezt a főladatot kapta a német 47. tartalék gyaloghadosztály egy ezrede Zabno irányából s ezektől délre a 3-ik ezredünk.“

— Jó lesz el nem felejtetni, — szól közbe az indiszkrét Fluck „Flórián“ főhadnagy, aki egész nap fotografál, — hogy a hadosztály már két nappal ezelőtt két igen fontos hírszerző különítményt küldött ki, Békésy Bélát egy századdal Mielecre, Újfalusyt egy másik századdal pedig Debicára, hogy robbantsák fel az ellenség háta mögött az átjárókat.

— Te, Fluck, ahelyett, hogy akkor beszélj, amikor nem kérdeztek, lövesd inkább 2 géppuskával a pályaudvart, — feleli

szigorú arccal Baintner helyett Böszörményi, aki ugyancsak főhadnagy, de mert ő a géppuskás „alosztály“ parancsnoka, úgy érzi, hogy neki szigorú arcokat kell vágni.

(Rendes körülmények közt csak 4 géppuskája van egy ezrednek, de Bösze még szerzett svindlivel kettőt s azóta „alosztályparancsnok“-nak titulálatja magát. Most meg azért is csinál még mérgesebb arcot, hogy a tekintélyét fenntartsa.

Megvallva az igazat ugyanis, „Rajta-Rajtóban“ szaladtunk meg én az erdőszélről, az előőrsünk géppuskájától ide, de még egy híd alá is bebújtunk volna útközben, ha beleférünk, mert észrevettek és egy kicsit túlságosan közel potyogtak mellénk a gránátok.)

— Fluck búsan elmegy. Búsan azért, mert — ha igaz — mindjárt hoznak valami ennivalót, ő pedig csontvázember létére mindig éhes és ha most elküldik, szent, hogy egy harapás se marad neki, mire visszajön.

„Elindul a hadosztály“, — folytatja ezután Baintner, — „a mi ezredünk volt az elővéd. Gorzycenél erős tüzérségi tűzbe kerülünk, a lovunkat meg is lötték.— Kitértünk Buce irányába, ott a járőrök megállapítják, hogy Dabrowánál igen erős utóvédállásban van az ellenség. Lóról szálltunk s az 5. és 9. ezred, a 3-ik ezred géppuska-osztagával megszállja az erdő északi szegélyét Hegedűs ezredes úr parancsnoksága alatt.“

„A poroszok, — Feldkeller ezredes csoportja, — is csak Oporicowig jutottak ezen a napon és a balszárnyunk egészen a levegőben lógott, mert a gyalogzászlóaljunk, amelynek ott kellett volna lenni, egész késő este és oly kimerülten érkezett csak Bucéra, hogy egészen lemaradt, sőt még a 9-esek Tragor-osztálya se a bal szárnyukra állt, mint ahogy kellett volna, hanem a jobb oldalunkra, úgy hogy sem a poroszok, se mi nem támadhattunk rögtön. Erős tüzet kaptunk, azt se tudtuk, honnan, egy ember rögtön elesett, az összeköttetést a szomszéd csoportokkal nem tudtuk helyreállítani... Az erdő tele volt házakkal; a házak kozákkal, — szegény Üveges járőrvezetőt is egy házból lötték meg, mikor Ghyczyt kereste.“

„Ezek dacára az 5. ezred az elrendelt helyzetét az erdőszegélyen elfoglalta s ott, 800 lépésnyire az orosz ágyúk és rajvonaltól, magát beásta.“

„Hanem az, ami következett, az csúnya volt. Csak Dzibulkinál meg Jabloniecen voltunk olyan örült golyózáporban, mint itt...“

Éjjel 1 óraker a tűz egész orkáná fokozódott s annyira előretolták az ágyúikat, hogy előidőzített (vortempiert) shrapneltekkel lőttek — tudod-e, mi az?“

—Tudom. Mikor a lövedék rögtön fel is robban, mikor kijön a csőből, úgy hogy olyan, mintha sréttel löne az ágyú; a régi kartácsot helyettesíti.

—„Hát mondhatom neked, hogy ez egy csöppet sem kellemes. — Amellett folyton világították reflektorokkal a terepet, ami a beásást is nagyon megnehezítette.“

—„És a konyhák se tudtak előrejönni, úgy, hogy nemcsak fáztunk, de még éhezünk is egész éjszaka!“ — sóhajt egy névtelen kadét, akit senki se kérdezett.

Elv az, hogy kadét nem számít. Tehát nem is felel neki az őrnagy, csak ránéz. — A kadét összezsugorodik, Bainlner pedig folytatja.

— „Különösen erősen támadtak 7-én hajnal felé. Alig emlékszem, hogy valaha ilyen erős tűzben lettünk volna. Ekkor sebesült meg Ghyczy, aki, mint máskor, most se volt a fedezékben, „mert neki látni keli, hogy mi történik“. — őneki is egy ilyen „vortempiert“ srappellgolyó törte el a karját; átadja a parancsnokságot Rózsaffynak, az meg visszavonja a tényleg túlságosan kített jobboldali csoportot, amelyet akkor már .nemcsak frontból, de két oldalról is lőttek. Engem értesít, de én ezt az üzenetet nem kaptam meg... lehet, hogy meglőtték azt a huszárt útközben. — Egyszer csak odajön hozzám a kis Czóbel: nincs töltnye és nem találja az I. osztállyal az összekötötést! Ez ugyan hihetetlennek látszott, de így volt, — persze még én akkor se Ghyczy sebesüléséről, se arról, hogy Rózsaffy hátrább ment, semmit se tudtam! — A századoknak már alig volt töltnyük, 2 oldalról voltunk átkarolva, kénytelen voltam visszavenni 1000 m. az ezredet, amíg töltnyepótlást kapok. Mikor ezt megkaptam, délután előre mentem újra, akárhogy lőttek is, 6.30-kor pedig támadtunk. Ez a támadás igen heves ágyú- és puskatűzben azonban este 9-kor megállt s újra beástuk magunkat.

—„Hogy el ne felejtsem“ — Hegedűs egy levelet húz elő a zsebéből — „tiszteltet benneteket Ghyczy. A bal kezével írta ezt a levelet és hangsúlyozza, hogy ő nem adott visszavonulási parancsot most se, mint eddig egyszer se a hadjárat alatt! — hanem folytasd csak, Sutyi!“ —

—„A poroszok is előjöttek 7-én reggel és gyönyörűen támad-

tak — minden emberen látszott, hogy tudja mit akar és hogy csinálja, — hanem olyan erős tüzet kaptak mint mi és kénytelenek voltak velünk egy vonalban beásni magukat. A gyalogzászlóaljuk is támadott Robrek felől, jobbszárnyán a 9-esek Tragqar-csoportjával — 160 halott és sebesült árán el is jutottak a falu nyugati szegélyéig, de odakoncentráta az ellenség az egész erejét és kénytelenek voltak visszamenni. Éppen idején kaptak ők is, mi is egy-egy század erősítést, mert különben nem tudtuk volna azt a veszett ellentámadást kivédeni, ami este 8 órakor következett, így is jó elszántság kellett hozzá, hogy a helyünkön maradjunk ... De véres fejjel kergettük őket vissza és kénytelenek voltak az éj folyamán Dabrowát, — amelyet másnap megszálltunk — kiüríteni, nehogy elfogjuk az egész társaságot!

— „Hanem nekik rettenetes veszteségeik lehettek“ — szólal meg Platthy Miska, aki hadnagy lett, amióta utoljára láttam és amilyen hosszú, még ülve is alig fér el mellettünk a fedezékben.

— „Egy huszáromat kiküldtem 7-én éjjel összekötő járőrnek, amikor az ellentámadás megindult; két tűz közé került, földhöz vágta magát egy fa tövében, úgy ahogy beásta magát egész közel az orosz rajvonal előtt és meglapult ott mint a nyúl... Mesélte azután reggel, hogy örült jajgatást hallott az árkaikból egész éjszaka!“

— „Meglátszott az a fedezékeiken is“ — fejezi be az elbeszélést az őrnagy — „Véresek voltak azok bizony és mesélték is a dabrowaiak másnap, hogy sokat temettek, meg sok szekéren szállítottak sebesülteket is — de már most hol van az az ötven cigarettá?!”

— „Óhó, csak húszat mondtam! — és ez az egész, amit csináltak?“

— „Nem, még egy erős harcban voltunk Dulca-Wielkinél, de az elég részletesen megvan a naplóban és különben is elég a diskurálásból; Miska küldjél ki rögtön egy járőrt a vasút irányában, Schmidt Pali szállja meg a „Jagerhaus“-ot és nagyon erősödik a jobbszárnyon a tűz; mindenki a helyére, fiúk!“

Nem tehetek okosabbat tán, hogy a továbbiakra egyszerűen kivonatolom az ezrednaplót.

„8-án az ezred a Feldkeller-csoport és a gyalogzászlóaljjal előnyomul Radomysl felé ... a falutól keletre eső erdő széléről erős tüzet kap. A Feldkeller-csoport beásta magát, a Hegedüs-csoport pétiig átkarolólag akar támadni délről, de ez kivihetetlen. Erre a

tüzérségünk kezdi löni az ellenséges állásokat, az ezred pedig a nagy sötétség miatt Starowicsen megáll.“

„9-én az egész hadosztály azt a feladatot kapja, hogy a Wysloka felé derítsen föl, s akadályozza meg az ellenséget védelmi vonalának építésében s Ropszyce-Sedriszow közt rombolja el a vasutvonalat.“

„De az elővéd (5. ezred) még csak Vierceig jut, amikor már jelentés jön, hogy az ellenség Dwielea Wk. előtt, a patak mentén erős, drótsövényektől védett utóvédállásban van s a 3. ezredünk ott már harcban áll vele. A hadosztály többi része ekkor már annyi földertő járőrt küldött ki, hogy csak kevés tartalék áll rendelkezésre.“

„A járőreink pontosan megállapítják az ellenséges utóvédállás vonalát és délután parancs jön az általános támadásra; jobbról a Feldkeller-csoport, emellett a Scheible tábornok csoportja, a mi hadosztályunk, emellett a 47. néniét tartalék gyaloghadosztály. Ez a támadás kezdetben — veszteségek dacára is — szépen haladt, de aztán egy erdőszélen megint be kellett ásni magát az egész csoportnak s álló tűzharcot folytatni.“

10-én itt is visszavonul az ellenség: a huszárok mindenütt utána; nyugtalanítják, üldözik, fogdossák az elmaradozókat. 11-én átmennek a radomyśli vonalon, ott azt a parancsol kapja az ezred, törjön át az orosz utóvéden, menjen föl a Visloka-Visztula szegletbe az orosz halárra, rombolja el a Potenicai hidat, meg a Brenn-csatorna északi hídját... Erőltető menetben odaérnek, közbe összeszednek még egy csomó muszkát, elrombolják a hidakat és képzeltető, milyen érzéssel néztek át Oroszországba, ahonnan augusztusban jöttek el! Az utolsó határhídon ott leng az orosz lobogó; bolond Csáki, akárhogy lövik is a túlpartról, fölmászik a zászlórúdra, lehozza, letépi, letapossa, elszakítja — a huszárok éljeneznek— és holtra fáradtan nyugalomra térnek. Félegyor éjjel parancs: azonnal indulni Rzeszowra! Csekély 92 kilométer!

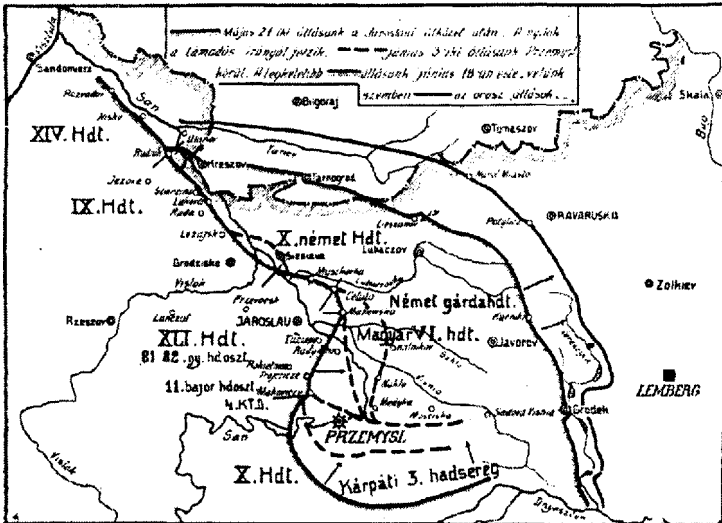
Amit azóta átéltünk, elmondtam.

De ki merte volna remélni közülünk egy hónap előtt, hogy mi ilyen gyorsan jussunk az orosz határra s most meg Przemysl ostromához készülünk! Ha Isten segít, két hónap múlva nem lesz ellenség Galíciában s akkor talán megint béke lesz ... no, két hónapig akár itt szédülök, akár másutt! ...

LII.

Május 21—június 12.

20-án már megkaptuk a parancsot, hogy tovább üldözzük az ellenséget, mikor az nagy erősítéseket kapott. Hat új hadosztályt, amelyek közt egészen új alakulások voltak: elhozták még az Amuron túli határőreiket is — a csata megállt s a Nielepkovicén erős tűzbe került ezredünket visszaküldték táborozni Tyniovicére, a San innenső (nyugati) partjára.

Ott ültünk egy hétig a meztelenre vetköztetett kastély parkjában: hallgattuk a Przemyslt körülfogó acélgyűrű ropogását és vártuk, mikor dob minket is a vonalba a Rokietnicán székelő 11. bajor hadosztály, amelyhez tartozunk. A gyalogzászlóaljunk, meg a tüzérségünk már ostromolja a várat.

25-én meg 26-án csakugyan ki is parancsolnak a támadó gyűrűbe minket is, Dobkovicére; kapunk is mind a kétszer a nyugati várövből egynéhány shrapnellt, de különben nincsen más szórakozásunk, mint bombákat dobáló orosz repülőket lesni s összefogdosni a 9-esek lovait, amelyek a mezőn legeltek — nincs

már elég zab! — s amikor közénk esett 4 repülőbomba, szétszaladtak a világ négy tája felé.

21-én úgy állott a helyzet (lásd a térképet), hogy délről a 3-ik hadsereg nyomakodik előre; bal szárnyán a 10-ik (przemysli) hadtest, (amelyben ma már Sok a magyar) a 4. lovashadosztály által összefogóztott már a San hurokszerű kiszögelésében támadó* 11. bajor hadosztállyal (Gen. Kneussel) ennek a 41. német tartalékhadtest a folytatása: most törnek Radymno felé.

A német 10. hadtest, meg a gárda, és a magyar 6. hadtest, amelyek Jaroslavnál a San-vonalat áttörték, folytonos harcban mennek Moszcyska irányában előre, hogy kelet felől is elzárják a várat és ott összecsukskják az ostrombilincs vasgyúrt'ijét. melynek a másik felét a 3-ik hadsereg jobb szárnya hozza már; meg a kulcsot is hozzá.

Ez a három hadtest az a háromszögletű ék, amely az orosz állás szívébe van verve és amelyet északról jövő ellentámadással szemben a Lubasowka—Minkowka—Cetula-vonalban álló 10-ik hadtest biztosít. Annak balszárnyán a San nyugati partjára kanyarodik a vonalunk s. a 9-ik meg a 11-ik hadtestünk tartja észak felé.

Gyönyörűen halad minden, de 24-én megtudjuk az olasz hadüzenet hírét.

A Tantalidáktól megint elveszik a már elérhetőnek látszó poharat, az a békeszivárvány, amely a mostani rettenetes vérzivatar után húzódott föl az égre, szétfoszlik megint és annál az elkecsereedésnél, amely mindenkit elfog, csak a vágy nagyobb, hogy ha elfogy itt a dolgunk, az olasz halárra tegyenek át bennünket...

És Messer Niccolo Macchiavelli utódai — mert hogy Cato meif Regulusnak volna része bennük, azt tán maguk se hiszik — ezt a perverzus aljasságot valószínűleg egész tisztességes eljárásnak gondolják. „Du gleichst dem Geist den du begreifst, nicht mir!“

De meglepetve nincsen senki. Vártuk ezt és el voltunk készülve, én még fogadtam is rá, mert eszembe jutott Felippo Cardone és tudtam, hogy ez a fejeves zsarolás kikerülhetetlen.

Capriban voltam egyszer a feleségemmel meg a testvéremmel s el akartam vinni az asszonyokat a Tiberius császár villájához, ametynek a romjai közt egy kis osteriában gyönyörűen táncolta a Tarantellái a „szép“ Carmellina.

De nem tudtam, merre induljunk. Megkérdeztem egy, a piacon ácsorgó Lazzarónitól: „Csak erre, csak utánam!“ „Jól van, majd elmegyünk“ és ezzel adok neki egypár soldót. De ő csak

jött tovább. „Nem kell se kísérő, se Cicerone, köszönöm, ne jöj-jön!” — „Oh, ő csak promeníroz és erre van útja éppen!” Egyszó-val, csak jött; lerázni nem lehetett, mert „nem tilthatjuk meg neki, hogy ő ne promenírozzon!” — Hát, jó. — Fölmentünk, a Tarantella nagyon tetszett az asszonyoknak és Felippo úrnak is adtam újra egy pár soldót.

Mikor visszaindulunk, ijedten szalad utánunk a táncoslány:

— Vigyázzunk, az Istenért! Felippo Cardone meg akar ölni, mert bántja, hogy neki csak soldokat adtam és őt meg — mármint a táncosnőt — olyan bőven jutalmaztam.

— Dehát mi köze van Cardone uramnak ahhoz, hogy én magának mit adok?

— Jaj, jaj, csak tessék szaladni, mert már itt jön és tessék jól a kezére nézni, mert nyitva van a kése!

Jó még hogy az asszonyok, akiket persze előre küldtem, ezt már nem hallották.

És jön is csakugyan a kis piszkos; mintha most is látnám, a vastag bajuszával, a kopott bársony zekében, nyitott inggel és a hadonász jobb kezében hegyével a blúz ujjába fordított eldugott kés. Kiabál, meg ordít és vérben forog a szeme. És amellet a pocakos hasával intenzíven komikus minden rettenetes fenyegetőzése dacára. Éppen csak annyi időm volt még, hogy fölvehettem egy jókora követ, hogy ne álljak fegyvertelenül. Megzsarolni persze nem hagytam magamat, de úgy kellett rák módjára lesétálnom a hegyről, mert 2 lépésnyire mögöttem ordítva jött signor Cardone és ha megfordulok, valószínűleg megmártja bennem a bicskát.

Lefogattam Cardone uramat, s hónapra be is csukták. Most úgy látszik minden olasz egy Cardone „úr”. No nem baj, majd becsukatjuk őket; csak attól félek, most tovább fog tartani és többre fog kerülni a bírósági tárgyalás.

28-án összehúzódik a gyűrű a vár körül s holnap megtámadjuk az erődöket. Lövik már a medykai utat — ez a legújabb szép piros kő a csatamozaikban, amely fekete és piros kövekből van összerakva.

Van fekete is. Pár napja a 9-ik hadtestünk is áttört a Sanon; jól megerősítette Sieniawát hídfőnek s amikor az oroszok ellentámadásba mentek át, egy zászlóalj megadta magát s mielőtt a mellettük gyanútlanul harcoló vitéz 82-es székely bakák észrevennék, hogy mi is történik — körülkerítik s elfogják két századukat.

Egy híd felé kísérik őket, ahol még ott dolgoztak az utászaink. Ásóra, kapára ezek: neki a muszkának! A székelyek se mennek fogságba szívesen „es“ elkezdenek mozogni ők is; legyűrük az őreiket s az lett a hajcíhő vége, hogy még ők hoztak el 150 muszkát.

Egy gyönyörű piros kő, úgy ragyog mint a Gubbio fayenceok reflexe, hanem Sieniawa, amelynek a visszavétele bizonyosan sok vérbe fog kerülni, egynéhány ágyúnkkal orosz kézen maradt s ennek következtében elveszett Rudnik is újra, ami duplán fáj nekünk, mert mi foglaltuk el!

Ez a sieniawa—rudniki kő meg elég feketén fénylik a mozaikban.

Rudniknál az volt az érdekes, hogy itt használták először az oroszok a vízalatti hidat, amelyet, arra számítva, hogy kivernek innen ők még bennünket, már jó előre elkészítettek a visszavonulásuk előtt. Négy-öt centiméterrel a víz felszíne alatt van ennek a padlója és képzelhető, milyen nagyot néztek a bakák — tán még löni is elfelejtettek, — mikor futva rohantak ellenük a muszkák a víz hátán keresztül!

Hanem — ha vannak is fekete kövek — mégis több, sokkal több a piros. Eleinte fordítva volt! Szendery dr., a főorvosom mesélt ma egy ilyen „követ“, ő maga élte át az esetet a tomasowi győztes csatában a 15-ik gyaloghadosztálynál, amely az egri, a szatmári, miskolci és ungvári ezredekéből áll.

„Lascownál 7 órai harc után visszavetettük iaz ellenséget s másnap, augusztus 29-én parancs szerint még előre mentünk. Én egy homokos árokban aludtam akkor éjjel s arra ébredek, hogy a vezérkari főnökünk, meg egy huszárőrnagy, akik engem nem vetek észre, mellettem diskurálnak a sötétben.“

—Kamerád, te azonnal nyergeltetsz és visszamégy Tomaszowra, ha még tudsz — mondja Christalnig gróf, a vezérkari főnökünk.

—De miért? — kérdezi a másik.

—Ne kérdezd az okát: neked elég, hogy ezt a parancsot kaptad tőlem!

—De az Istenért, mégis miért ilyen hirtelen?

—Miért... miért... hát azért, mert neked feleséged van meg gyermeked... s a huszárok könnyebben mozognak mint a gyalogság.

Hallgatás. Azután megint:

—Hát ilyen a helyzet?

—Barátom, én csak azt mondom neked: a hadosztály holnap megsemmisül!

—„A beszélgetők eltávoztak, de elképzelheti, törzsorvos úr, én nem bírtam aludni tovább. Christalnig gróf már néhány órával előbb vissza akart vonulni, de Vodnyánszky báró altábornagy, a hadosztály parancsnoka, hivatkozva a vett parancsra, hogy a vég-sőkig kell kitartania — vonakodott.“

— „Reggel felé mégis mozgolódás támadt, elindultunk. Késő volt már? A kritikus ponton lövészárkokkal elzárva az út, baloldalon egy sűrű erdő, jobboldalt meg óriási süppedékes mocsár, az azontúli dombokon pedig lesben álló, jól elbújt orosz ütegek kezdik ontani ti tüzet.“ —

—„A szűk defiléében rettenetes kavarodás támad az egymásra zsúfolt csapatok közt: az ágyúinknak még csak föllállni se leheteti s egyedüli lehetőség: átvágni magunkat az erdőn. Az előre küldött bosnyák zászlóalj halálmegvetéssel veti magát a bedrótzott, géppuskák és gyalogsággal tele erdőszélre; félig elpusztul, de egy része mégis keresztülvágja magát. Rohamra megy utána a többi, de az erdőből és oldalt gyalogsági és géppuskatűz zúdul ránk, a hátunkba pedig gyorstüzelő ágyúk tömegesen levágó shrapnellei, ezek közt a roham elvérzik, megbénul, megáll. Vissza próbálunk fordulni, a hátunkban is el van zárva már az út.

—Nem volt hátra más, mint elesni becsülettel.

—Megsebesült, meghalt vagy fogollyá lett a hadosztály fele; a másik fele keresztülvágta magát valahogy — én igazán nem tudom, hogyan.

—A tüzérségünket elfogták; elfogták a hadosztály egészségügyi intézetét szőröstől-bőröstől; ezer sebesülten a tartalékkorházat.

—Rettenetes jelenetek játszódtak le ezen a mezőn ... a vezérkari főnök kiállt egy árokpartra s fölvéve egy puskát, tüzelt, amíg ellötte az utolsó patront, azután meg föbelötte magát... az altábornagy ott rohamozott az újra meg újra összeszedett csapatai élén, azután magához hivatott egy orvost, hogy miért? azt nem tudom s annak a jelenlétében egy szélmalom mellett ő is agyonlötte magát.

(Eszembe jut amit az öcsém mesélt erről a halálmezőről; hogy feküdt ott feketén, némán a generális, meg a vezérkara, meg a katonái, még a banda is.)

—És te hogy szabadultál ki?

—Minket, orvosokat beosztottak egy tartalékkórházba s azzal elvitték a foglyokat, de elvonult a seregük is, nem maradt ott, csak egy zászlóalj. Harmadnap hajnalban ágyúdőrgést hallunk újra, amely folyton közeledik s az orvosok hátra vitték a magasabbrangú sebesültjeiket. Estefelé jöttek a csapataink, $\frac{1}{2}$ 8 órakor már a faluban folyt a harc, a veszprémi honvédek vad rohammal jönnek előre ... rettenetes érzés volt látni, hogy géppuskával lövik őket a saját kórházunk udvarából! De fél 9 órakor megcsillannak az ismerős szuronyok az ablak alatt; Istvánffy őrnagy felvont pisztollyal ront be a házba — az oroszok főlemelt karral várták már, — előbb csak egy század jött, annak még erős harcot kellett vívnia, amíg jött egy dandár, a falu a kezünkön maradt, a kórház gazdát cserélt, foglyok lettek az előbbi parancsnokok és mi meg szabadok — ennyi az egész! —

Igen; ennyi az egész. De egyike a legfeketébb köveknek azok közül, amelyeket a sors ennek a háborúnak a mozaikjába illesztett. De azért úgy nézem, hogy ennek a mozaiknak a mustrája feketén és homályosan kezdődött, de napról-napra ragyogóbb lesz és pirosabb.

Június 11. Úrnapja! Sátorokat vernek a huszárok az Úrnap körmenetre, mikor megtudjuk, hogy Przemysl elesett; a saját gyalogzászlóaljunk, amelynek 40% vesztesége van az áttörés óta, versenyt verekedett ott a bajorokkal, *legelőször törte át az erőd-vonalat* és óriási elismerést kapott. Egy szép ragyogó kő, olyan csillogó, mint azoknak az egész kivételes Limoges-i emailoknak a tüze, amelyet pirosban csak egyet ismerek: a Galérié d'Apollonban fénylik a Louvrebán egy Krisztus-képen.

És amíg a gyalogságunk napról-napra vérbegázolva törtet előre, amíg most már a keleti szárnyról, Stryjrről, Stanislau felől hallik a diadalmas mennydőrgés, addig minket csak dobálnak, hajigálnak egyik „Lücből“ a másikba; a bajor hadosztálytól átlöknek a 4-ik hadsereghez a 9-ik hadtest kötelékébe a San-parton észak felé, ahonnan az orosz ellentámadás várható. Meglövöldöznek bennünket itt is, ott is, de ez csak a szórakoztatás kedvéért történik.

Át Przeworskon, amelyet szépen összelöve találunk, Grodzis-kora; Lezajskon át, amely meg jól föl van égetve — a bádogtetők úgy estek a tűz agóniájában a szenes gerendákra, mint egy-egy szétszakadt fekete ponyva; mindenütt por, nyomor és a vissza-

húzódott muszka hullám piszkos nyoma. Lezajskon az ötszáz éves templom tornyának egyik oldalát lesodorta egy gránát. Táborozunk gyönyörű erdőkön, ellovagolunk a podlasteri régi klastrom mellett, ahol beomlott ugyan egy gránátrobbanástól a templomtető, de épen maradtak a remekbe faragott káptalanülések a kórusban s ódon, megfakult, színehagyott, freskók védik a ces-tochowai klastrom kegyképéhez hasonlatos, csodatevő, aranyruhás fekete Mária-képet. Igaz is, hogy el van dugva jól; egy oltárkép van előtte még s csak ha azt nagy csengés, bongással fölhúzzák, akkor tűnik elő a fülkében az Ikon maga; rubinokkal, smaragdokkal, sza Pírokkal kirakva pazarul.

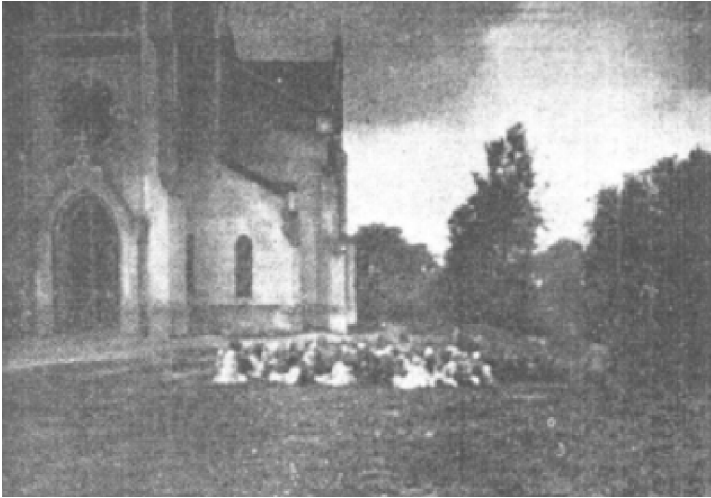
És olyan csendet, olyan békét lehel a képekkel kirakott, visszhangos folyosója klastromudvar, hogy szinte megüti a szemet az a két 30 és feles mozsár, ami nem messze tőle lesben áll.

Aztán ott vagyunk egy hétig állásban Jelna-Rudánál Sieniwától északra, amikor az orosz ellentámadás megindul a San felső folyásánál; örületes tüzelés van minden, most már sötétté válni nem tudó violaszínű éjszakán. Sok, sok lárma, nagy tűzijáték, egypár hiába fölgyújtott falu. Igen kényelmes lövőárkok, amelyekben nagyszerűen lehet aludni nappal — este -aztán fölébrednek a fiúk, megeszik a menázsit s hogy ne aludjanak, elkezdenek lövöldözni. A muszka visszáló, a tüzérek is passzióznak egy kicsit — nagyon tévednek pedig, ha azt hiszik, hogy van olyan ágyúzás, amelyik a mi álmunkat megzavarni bírja. S így aztán szépen eltelik az éjszaka, aztán háromkor reggel kivirrad, akkor mindenki a földre fekszik a fedezékben és alszik tovább. Egy szóval: sok hűhó semmiért, ők akarnának, de nem tudnak előre törni, mi meg még nem akarunk; még nem nyomták a mi vezérkarunkban meg a gigantikus csataklaviatúrának, amely ma Libautól Csernovicig húzódik, ezt a billentyűjét; most egyelőre csak Linsingen és Pflanzler Baltin játszanak kelet felől, de ha jól ismerem ezt a melódiát, úgy a legközelebbi napokban a Lubacowka-patak és Sieniawa közt fognak megütni egynéhány akkordot.

Közben dolgozom akad Lancuton. Minden galíciai város egy recept szerint épült; van egy óriási piac, akörül piszkos házakban a boltok, a piac közepén meg egy árkados áruházforma, mint az olasz halcsarnokok. Az oroszok ás mindenütt egyforma recept szerint bántak el velük: ezt az áruházat — igaz is, hogy a zsidóké — mindenütt fölégették. Rzeszovvon, ahova egy beteg tisztet viszek hátra, szép régi őrtorony áll és kezd már újra lüktetni az

élet. A tiszti étkező a háború előtt a Sokolista-egylet torna- és bálterme volt; mi tábori kórházzá alakítottuk, az oroszok meg kápolnát csináltak belőle s a szentély falán a gyertyatartók sorát stílszerűen, külön patronhüvelyekből állították össze. Most meg gassenhauereket énekelnek és 250 tiszteket étkezik ott.

Átlovagolunk Zólymán; éppen maradt falu, ami csodaszámba megy errefelé és kár is lett volna érte; sűrű erdőben áll, veranda-

szerű kiugrója van minden világoskékre meszelt háznak s olyan mint. egy álmosan mosolygó oázis a csatasivatagban.

De a legszebb emléket Rakszaváról hoztam el.

Van a lengyel templomokban egy különös szokás: nem egyszerre énekelnek, hanem, mint a görög kórusokban strófa az anti-strófával váltakozik, úgy válaszolnak egymásnak férfiak és asszonyok, azon a csodálatosan lágy, puha nyelven, amelyen parancsolni nem is. csak könyörögni lehet.

Nem tudom, így volt-e akkor is, mikor még volt egy szabad és önálló Lengyelország, de ma az egész lengyel nyelv egy jajgatás.

Kolera ellen oltottam a dandárt a paplak udvarán, amikor egyszerre elkezdett sírni, énekelni az egész világ, összesereglettek a parasztok messzeföldről ünneplő ruhában, hogy a békéért kö-

nyörögjenek. A fenyők közé eldugott templomot nyíló rózsák lángolják körül s a nyitott kapun úgy ömlik az orgonaszó, meg az ének. mintha a templom maga csak az áhítatosan resonáló szekrénye volna a melódiának.

A szél játszik az orgonán; hárfahangok jönnek ki a fákból, a rózsák közt áttörő napsugárból pedig cello panaszkodik. Asszonyok hangja énekel a kinyílt rózsaszín rózsákból; a gyermekeké a kis virágok csengőiből, a férfiaké meg a tikkadt, fáradt földből bűg vissza.

Rimánkodva vetélkednek a strófák azért a békéért, ami nem lesz többé soha, amíg meg nem szólal a harang: „csak bízzatok, csak várjatok!”

LIII.

Június 15—18. — És most megjöttek a pótlások, úgy a német pajtasokhoz, mint mihozzánk; az elmúlt napokban megtörtént a végleges átcsoportosítás, a lelkekben az elektromos feszültség elérte a maximumát; hamar kell végezni itt, nemcsak Itália, de Románia miatt is; erősebbek vagyunk ma, mint voltunk Gorlice előtt — és most megdobbán a föld: a milliókarú hadsereg-óriás újra síkra áll.

A végső harc kezdődik; a soktornyú Lembergért, kelet Galiciáért — és a bosszú vészharangját a római perfidiáért azokon a mezőkön fogjuk megkongatni, amelyekbe múlt ősszel félig belevérzettünk.

12-én belesap Mackensen a zongorába; csak Linsingen, Szurmay és Pflanzler-Baltin játszottak eddig — s Steniáwától le, végig a Przemysl előtti fronton, ahol most aránylagos nyugalom volt — minden ezred, minden üteg billentyűje mennydörgő hangot ad. A főherceg és Böhm-Ermolli se maradnak adósok a kísérettel, — 12 kézzel játszanak ezen a titáni hangszeren — két nap múlva újra mienk Sieniawa, előretörünk mindenütt s 3 nap alatt 44800 muszka hernyó nyüzsög, mászik végeláthatatlan sorokban az utakon az életet megváltó rabság felé.

Az 5-ös huszárodat 15-én indítják Przeworskon, a kivilágított Jaroslau át, — ahol Mackensen néz végig bennünket, — Makowiskora, amelyet még a jaroslai csatában foglalt el a gárda; éjfélkor odaérkeztünk.

Fantasztikus egy falu. — Ha néha eláll az eső, megvilágít a hold egy tavat, az előtt meg egy országot. Az úttól jobbra-balra, 4 km.-en keresztül minden 50 lépésnyire kútágasok merednek az égnek; az eltemetett házak sírkeresztjei. Más semmi. Amit a tűz meghagyott, elmosta azóta az eső. Talán 3 olyan ronda viskó maradt, hogy még a tűznek se kellett. Majdnem sikoltva vonít panaszosan valahol egy kóbor kutya a holdra és néhány felborzolt szőrű, elvadult macska tanyázik itt, más élő lény nincs.

Amint nálunk mondani szokás „Ihaj, csuhaj, nagy alvás lesz!” — mert 2 óra múlva indulunk.

De nemcsak azért nem alszunk, mert idő nincs és az eső esik, de most tudjuk meg, hogy elesett a lövészosztályunk mind a két parancsnoka tegnapelőtt; szegény jó Páncz Lojzi alezredest szívéen lötték, Brokes alezredes még él, de fejlövést kapott.

A sok honvéd vérét bevott Kalnikownál, — a jaroslai csatában a Sanon túl kiverekedett támadó hidfő csúcsa ez, — történt ez a szerencsétlenség. A Hadfy-hadosztály, — a győzelem és halál kedvenc gyermeke — május 13-ika óta, amikor a Mackensen második nagy offenzívája kezdődött, folyton harcban tűzben, egyik rohaból a másikba, egyik győzelemből a másik halálba tört itt előre a 6-ik hadtesttel. — Május 28-án, mikor 6-szor rohanták meg Kalnikowot, hatszor vetették ki őket onnan, végül is kezükben maradt az állás, amelynek egész hosszú ékalakja volt. — Látták az ellenséget gyülekezni az ék aljainak mindkét oldalán, kértek is erősítést, de nem kaphattak. Betörték az oroszok éjjel s ez nap jobban kedvelte őket a halál, mint a győzelem, mert a hátukba kerültek, elvágták egy részüket tökéletesen és csak rettenetes pusztulás árán tudták visszavenni a vonalat.

Ekkor dobták be a hézag kitöltésére itt a huszárlövészosztályunkat; június 12-ig tartották az állást mint a 10-ik honvéd gy. ezred 2. zászlóalja, — akkor kezdődött a harmadik nagy offenzív lökés. — Rettenetes volt itt az oroszok állása; minden lépésnyi területet 4 puská védett s az erdőben elkészített, drótkadályokkal összegubancolt, fatorlaszok mögé dugott fedezékeket nem tudta eléggé meggyöngíteni a tűzéréség.

13-án reggel 6.30-kor kezdődött a támadás az egész vonalon. A huszáraink előre mentek; Páncz és Brokes alezredesünk velünk, alig 50 lépéssel a raj vonal mögött. Egész 50 lépésre közelítették meg az orosz vonalat, ott beásták magukat. — Itt csinálták az oroszok azt az aljasságot, hogy „tüzet szüntess“-t kiabáltak a hon-

védeknek s egynéhányan *előrejöttek felemelt* karral, puska nélkül. A *huszáraink előre* mentek; Páncz és Brokes alezredesünk velük, — *akkor óriási* sortüzet kapnak és elesnek mind.

Mikor tovább rohannak újra, újabb nekiveselkedéssel, egyik huszár hátramarad. Brokes alezredes kiugrik a fedezékből s revolverrel szalad oda, hogy előrekényszerítse. Fejbelövik, leesik, aztán feltápáskodik, mászik tovább négykézláb, — aztán vértől borított fejjel feláll újra és tántorogva, félkörben járva (ez már az agylövés által kiváltott kényszermozgás!) — megindul az orosz állás felé. Páncz alezredes meg Kövendy hadnagy rákiáltanak — „gyere ide, gyere vissza!“ — odanéz, int a kezével, de megy tovább.

Kiugrik erre Kövendy, hogy érte menjen s közben, eljajdulni hallja Páncz Lojzít is.

Mikorra Brokest visszahozza, szegény Páncz már meg van halva. Mint egy, két héttel később jött levél tudatja, Brokes életben maradt, csak éppen nem érzi még az egyik karját és folyton fűvóbangszerek muzsikálnak a fejében. A „Wacht am Rheint“ meg a Himnuszt hallja mindig.

Ezen a napon lötték a tüdején keresztül a kedves kis Illésy hadnagyot, az utolsót a közül a 6 huszárliszt közt, akikkel egy lókocsiban utaztam az északi harctérre novemberben. — A „Subahofel“ jókedvű lakosságából magam maradtam, — azért talán mert nem tudok nevetni és öreg vagyok; még a halálnak se kellek?

— „No, aztán mégis bevették az állást, kiveték onnan az oroszokai, este még egy rohamot csináltak, — ekkor meg Teván hadapród esett el, — a lövésosztályunk 864 karabélyá közül sok lett gazdátlan június 17-ig Gorlice óta!“ —

Ezeket az adatokat Gömöry, a hozzájuk beosztott géppuskás kapitány mondja el, aki átélte ezeket a rohamokat.

— „De, nehogy azt higgyétek, hogy csak a mi veszteségeink ilyenek ... ez az arány az egész Hadfy-hadosztálynál, amely legelői rohant mindenütt Gorlicétől idáig. Az áttörés óta még egy melléknevet szerzett . . . eddig csak hősi hadosztálynak hívták, most meg „hősi haláldivízió“ a neve.“ —

Fojtogatja a keserőség a torkunkat, amikor ezt halljuk. Mert ha minden iránt eltompult is bennünk már az érzés, de a bajtársaink elveszte fáj és nem azért fázunk, mert nem alszunk és az eső esik.

Mindegy. Hajnalban elindulunk az ágyúszó elé. Ahol támadás előtt a parancsot várjuk, Hazai miniszter látogat meg bennünket. „Samu bácsi“-nak jókedve van és egypár jó szava mindenkihez.

Emmich tábornok 10. német hadtestéhez vagyunk beosztva, amely a Lubacow—Rawa-ruszkai vasútvonal mentén Niemierow irányában támad. Przedborze déli szegélyét ostromolja most. Azontúl jön a 17. hadtest, a 6. hadtestünk, meg a gárda. Délről Bóhm-Ermolli ágyúszava hallatszik; „gyúrja“ az elkeseredetten védett Moscyskát.

Nekünk a Viszniától északra fekvő 251. pont van célul jelölve s egész nap megyünk a rengeteg csatamezőn. Itt is egyik-rémség váltja fel a másikat, s állandóan 30—40 shrapnell felhőből esik egyszerre az ólomfelhőszakadás az égből. Fenyegette emeli ki egy gránátölcsérből egy elfeketedett kar az összeszorított öklét és az útszélen tömegestől fekvő muszka hullák közt mintha megrándulna egyiknek a lába. A homloka közepén ment be a golyó, a bal falcsonton meg kijött. A szemét már kikezdték a legyek, de még él és amikor beviszem egy házba, bekötöm, leöntetem hideg vízzel, még a nevét is megmondja szegény Iwan Petrow: másfél napig feküdt ott.

És más ez a csatamező mégis, mint a jaroslai volt. Itt nemcsak a golyók, de a pánik szele is végigviharzott az orosz árkokban, mert százával hevernek az eldobált fegyverek és minden, de minden, amit az életért futó embertömeg csak eldobálni bírt: kócmadzagtól, hátizsáktól kezdve a tisztai távcsőig.

És más ma a csatatér dekorációja is. Esőfelhők felül, alul meg sok pipacs, még több búzavirág a mezőn. És a falvakban nagy földalatti tömeglakásokat találunk mindenütt, ahova az emberek a csata elől menekültek; ezek már megtanulták a fedezékelméletei. De nekik se használ mindenütt; tegnap egy ilyen parasztfedezékbe vágott egy gránát és mind a hét embert megölte, aki benne volt.

A teljesen felégetett Niemierow irányában megyünk tovább. A fiúk olyan furcsán nézegetnek körül, mert „hej, de nagy Ucekáj volt itt az ősszel!“ Most már elfoglalta a 44. német h. o. s rettenetes dolgoknak jöttek a nyomára. A zsidókat bezárták az oroszok a házakba; aztán felgyújtották rájuk a tetőt. Sommás eljárás. Különben is napról-napra szaporodnak a kegyetlenségük

nyomai, most már az asszonyok meg gyerekek vannak soron. Hellyel közzel ezek is szuronyvégre kerülnek.

Éjjel érünk a Huta-Sieniawka közti „Lückébe“. Lóról szállunk ott s erős tűzben tartjuk a vonalat, a járőreink pedig minden irányban tapogatják az oroszok állásait, amelyekből reflektorok fehér pallosai vágnak fénykévéket a sötétségbe s megvilágítják az erdő csodálatos fekete kulisszáját. A cikkcakkos fenyőhegyeken túl régi miseruhák arannyal átszótt brokátjához hasonló piros színű a tűzes,égbolt, keletre meg a törzsek közt dereng át az égő falvak lánglobogása. Pazar színházi díszlet, s a zenekar sem hiányzik: muzsikálnak az összes kaliberek a kis mérges 8 cm-es-től a 10- és 15-ös, 21-es és 30½-esekig s csak a publikum nem tudja élvezni ma a látványt. Sohase voltam olyan közel a kidőléshez, mint most s Pyramidon reggeli, Pantopon ebéd és Morphin befecskendezés-vacsora dacára is majd megfagytam, de nem aludtam semmit. Pedig végre nyugalomra tértek az ágyúk is és felélegzett az erdő. Felsőhajtott, ahogy a szél végigsuhogott a fák tetején, azzal a mély, soha véget nem érő fájdalmas sóhajtással, ahogy az álmatlanul kínlódó emberen kívül csak a nagyon öreg, sokat tapasztalt erdők tudnak sóhajtani. Meg az óceán végtelenből jövő hulláma, de az is csak agóniájában, ha elerőtlenedve hal el a Dunák sárga, közömbös fővényén, vagy mikor visszaesik arról a szikláról, amelyen halálra zúzta magát. Aztán elmúlt ez is, elállt a szél s kicsúszott a falevelek közül az a százezernyi suttozó hang, amelyek együtt adják ki az erdei éjszaka csendjét s amelyek közt olyan hamar veszi máskor az embert karjára az álom.

Még jó, hogy az éjszaka ma sem tart 3 óránál tovább. Hajnalba Smolinra indulunk s a tisztí járőreink Rawaruszkára (Békessy) Magierowra, Lubica Krolenskára (Ujfalussy) mentek muszkát kergetni.

Amerre megyünk, félig üresek a falvak. Részben elszöktek előlünk a ruszofilek, részben meg elhajtották őket sáncot, fedezéket ásni, erdőket akadálnak kidönteni Rawaruska meg Zolklew felé az oroszok. Mindenütt, — Niemierowon, Magierowon — összedőlt kormos falak, üszkös gerendák, üres szemekkel meredő ablakok. Leégett fák, összezsugorodott levelek rőtveres téli tájképe forró nyárközépen, amelytől fázik az ember. Elpusztított falvak csontvázzai, amelyek csak azért nem hasonlítanak a holdbeli tájképekhez, mert mindenütt nyüzsgöve szalad elibünk a

zsidók hadja. Kis gyermekek, asszonyok, öregek árulnak orosz cigarettát, kenyeret, cukrot, szivart, amit elásva tartottak.

Hihetetlenül izgatja az a vidék a tiszteket. Véres emlék, .szomorú emlék fűződik itt minden faluhoz, ahol keresztlmegyünk.

— Ez a Smolin is csúnya hely, ahova most megyünk, olyan mint egy egérfogó — mesélik, amikor közeledünk. — „Szept. 12-én húzódtunk erre vissza: egy csúnya, szakadékos völgy a falu közepe, ott vezet az út s olyan meredek, hogy 12 lovat kellett be-

fognunk minden szekérbe, hogy átjussanak. — Képzelheted, hogy ez mennyi ideig tartott... és közben, órák hosszáig robbant, kétségbeejtő egyhangúsággal egyik golyó a másik után a völgy fölött!“ Elérünk Szmolinba; nem változott. — De úgylátszik nemcsak a mi tisztjeink, hanem az orosz tüzérek is emlékeznek erre a völgyre. Mert alig kanyarodunk le és kezd megtorlódni lenn emberek, lovak, szekerek tömege, már vág is közénk egyik shrapnell a másik után. — „Szakasztott úgy mint akkor!“ — Egy csomó ló elpusztul, néhány ember rögtön megsebesül. Úgylátszik, sok muniójük van megint, mert a támadás vonalán, úgy a németekén

mint a miénken, nehéz gránátok raja szakítja fel a mezőt s a mi tüzéségünk meg még nincs itt!

A hadosztály megszlik: Hegedűs. Dobnienic magaslaton át keletre támad Potylic felé a zagorai erdő ellen, a 3. ezred előre nyomul a Potylici út két oldalán. Egy német zászlóalj is rajvonásban áll már a huszárok mellett, de nekik sincs még tüzéségük és elég érzékeny veszteségeik vannak. Egy gránát olyan szerencsétlenül robban, hogy 3 halott, 30 sebesült marad utána.

A segélyhely egész közel van itt, — egy domb mögött — a rajvonálhoz és nagyon meg vagyok ma elégedve Sallay és Bodó sebesültvivőimmal, mert a legnagyobb gránátűzben szállították le a német sebesülteket. Egy hordágyamat szét is vágta közben egy gránát. — A legügyesebb esete azonban Vasváry őrmesternek volt ma. — Úgy tüzeltek az oroszok, hogy nem igen lehetett kinézni a fedezékből. Másrészt meg olyan közel voltak, hogy rohamra jöhettek bármely percben. Muszáj volt jól figyelni hát. Sötétedett is. Az útszélen állt egy alacsony kereszt. Odacsúszik s hirtelen feláll kiterjesztett karral, mintha faragott kép volna — nem veszi azt rossz néven a Krisztus!

Estefelé Radruz keleti szegélye irányában támadja az erősítéseket kapott orosz raj vonal a Hegedűs-csoportot, de az gépigyverőzzel visszaüzi őket. Beérkezik ai 107. német gyaloghadosztály s u sötétség beálltával átveszi a helyünket, minket pedig még éjjel átkergetnek a front nyugati szárnyára, Basniára. (Hajnalban t. i. összelőtték volna az úton látható oszlopot.) — Rongyos falu, de egy óriási katedralis benne; a szent Pravoszlavია nevében Atyuska Franciaországból szerzett pénzecskéjén építették s a galíciai közigazgatás egészen természetesnek találta, hogy egynéhány ezer koldus százezrekért épít. magának templomot.

Itt töltöttük 18-ikát; a falu szegélyén túl a vasútvonál; mellette gvpnyörű erdő, ott dühöng ma az ütközet, a 8. bajor hadosztály estére már átlépi és előre megy. A szekereim feldőltek az éjjel, a podgyászom elveszett: mosdás — „nyitna“. — Evés — „nyírna“.

De már mindegy.

Közeledünk a döntéshez: közeledünk azokhoz a rettenetes emlékezetű mezőkhöz, — rajtuk is taposunk már — amelyekre annyi vér ömlött, a amelyeken Galícia elveszett. Ugyanitt fogjuk visszavívni most. Megérezitek-e ti, lakik feküsztek Komarowrtál, Tomasownál, Grodeknél, Lemberg körül, Magierownál; ti, huszárok, akiket Salanownál, Kamionkánál, Slojanownál takar a gyöp,

hogy újra huszárlovak patkói csattognak a kövön; hogy nemcsak fázva futó orosz seregek lába, ugrálva menekülő ágújk és vágató vonalszekerek százezrei alatt döng a föld, de jön a Szurmay, a Hadfy, a Pfianger-Baltin honvédbakáival a magyar szuronyerdő; hogy itt vannak velük a kemény porosz gránátosok, a kedélyes, de veszettül verekedő bajor „Kamerád“-ok; visszajöttek a korhadtt fakesztetekhez s egész erdő vérharmatos piros virágot hoznak a szuronyaik hegyén!

LIV.

Jun. 22. A következő napot (19.) ott töltjük — készülségnek nevezett piknikben — a Rasnia melletti gyönyörű erdőben, amelyet tegnap vettek el a bajorok. —

Egy kis őzike is anyátlanul maradtan őgyeleg ott a csata után és két kis réti sast lelünk az óriás fenyők alatt. Egy shrapnell ki-döntötte a fát, leütötte a fészket és szegény ragadozó madarak pis-láloló, hunyorgató szemmel alig állanak a lábukon, reszketnek, nem esznek, nem isznak, — egész határozottan idegshokjuk van.

Nappal zöldarany a világitás, este őrtüzek gyúlnak a fák közt, fehér reflexek imbolyognak a fatörzseken és pirosra festik a nő-tázó huszárok arcát. Az ágyúszó reggel még bögött, de estére már úgy elhalkul, hogy a szúnyogok halkan zümmögő hegedűszava is kihallik; tért nyert az ütközet. A gárda már elérte Magirowot, áttörte az orosz vonalat és még ma éjjel el akarja érati a Rawa ruska—Lembergi műutat.

Éjfélkor elindulunk Niemierowon át Rawaruska irányában. 20-án meg az a parancs, hogy „üldözni menjünk a támadott ré-sen“. De bár tapogatjuk az orosz vonalat itt is ott is, még csak nem is egészen keztyűs kézzel, de rés nem nyílik. Kétségbeesve tartanak már minden lépést, belekapaszkodnak minden rögbe, minden fába, hogy a visszavonulásukat biztosítsák. De igaz is, hogy ha itt elhagyják magukat és áttörjük a vonalat, akkor ahhoz ami itt lesz, Tabarinbál lenne a Sedáni kapituláció.

21-én át tesznek a 6-ik hadtesthez; reggel azt a parancsot kapja először a Dobrosirmál a vasúti töltésen átkelt hadosztály, hogy a Zolkiew—Magierowi úton törjön előre, de ez a feladat megváltozik, mert szikratávíron, vagy telefonon sikerül lehallgatni a Volca magaslaton álló, s azt védő orosz dandárnak adott pa-

rancsot, hogy okvetlenül tartsa magát addig, amíg a Zolkieven keresztül oda irányított erősítő dandár be nem érkezik. — No, ez az erősítést el fogjuk fogni!

Neki is szaladunk nagy örömmel jobbról is balról is, hogy elálljuk az útját, csakhogy a csúnya Hadfy elrontja a mulatságot: mire odaérünk, a honvédbakák legnagyobb mérgünkre már lefűltek az egész társaságot. — Én nem értem: ennek a Hadfynak mindenütt ott kell lenni!

Hogy ez ne legyen elég bosszúság, elkezd szakadni az eső s

minket kikergetnek a szorongatott 57. sz. gy. ezred rajvonalának meghosszabbítására a balszárnyon, meg azért, hogy a támadásukat elősegítsük. Éder alezredek előre vezeti a carpankai erdőbe a 9-eseket s tőlünk a Schmidt-századot, csatlakozik az 56. és 57-esek rajvonalához s azokkal együtt, erős ágyútűzben támadunk.

A segélyhelykülönítménynek ma olyan nagyszerű fedezéket csináltatott a rajvonalban Maczky Emil, a 9-es huszárok sneidig utászparancsnoka, hogy egész szomorúság, amikor felváltanak bennünket, ott kell hagyni a szép puha homokágyat, az iratos erdőt és visszamenni sötét éjszakában a Kunin hegyre, ahonnan hajnalban indulunk Zolkiew felé.

Gyönyörű vidék: Glinskonál látunk hetek óta előszörombokat, de egy alig néhány holdnyi területen, mezei út kanyarulatánál, két égő ház olyan rettenetes csatamezőre nyit kaput, amelyen több borzalom tanyázik, mint Dumas „Mille et un phantômes“-ja vagy Ewers hypermodern „Grauen“-jában s amelynek emléke még soká fogja kísérteni az álmaimat.

A csatatér az egyetlen mező, amelyen együtt van még az élet virágzó vetése, meg a halál hervadó aratása. Ezen a mezőn dúsan termett mind a kettő; magas garmadákban hever az aratás a vetés közt.

Letepert, letaposott embermagas búzatóblák bizonyítják, hogy milyen rettenetes szuronyharcban törtek itt az orosz, megerősített állásokon keresztül a mi 9., 10. és 11. honvédbakáink. Friss törésű gránátszilánkokat vetett be az ember a vadvirágok közé s az érzéketlen természet egyformán csillogtatja a harmatot, akár a virágon, akár a véres acélon.

Csak nyomról-nyomra, folytonos beásások közt mehettek előre, mert alig 5—10 lépéssel van előbb egyik fedezéksorunk mint a másik. Vérrrel vannak bepermetezve, nemcsak harmattal a buzagalászok, mintha nem volna ilt elég virág! Pedig odébb fénylő sárga vadrepcevirágos táblákon, itt halványviola lóherében, amott meg piros pipacs és halványsárga aranka meg kék búzavirág közt hevernek, nyújtóznak, feküsznek egymáson keresztül-kasul a kévék.

És csak az a furcsa, hogy akár búza, akár árpa vagy lóhere volt a vetés, az aratás csak ember. Csukaszürke meg földszürke, holnapra már egyformán megfeketedő emberkévé.

És az aratás belekapaszkodott a vetésbe; majdnem mind. akt még egy percig élt, virágot tépett ki földet kaparó kínjában; saját sirvirágát tartja görcsösre merevült öklében. És irtózatosságot annál, mint amikor egy ilyen — még élő világot tartó — halottfekete ököl az ég felé mutat, elképzelni nem lehet!

Egy repcetábla sárga szőnyegén volt egy orosz rajvonal, — lehettek vagy 300-an — amelyre; olyan hirtelen rohant le a német 21-es mozsarak gránátzivatarra, hogy ormain nem szabadult senki; mind ott állnak, ülnek még a helyükön, csak éppen hogy meg vannak halva, szét vámnak tépve és egy szegény muszkának a leszakított tetejű koponyája olyan üres mint egy nyitott csésze. Mint egy nagy gyöngyragyló, úgy fénylik a koponyaalapon a kemény agyburok. A gyöngyöt, már mint az agyvelőt csodálatos

módon majdnem egészben vágta ki belőle pár lépésnyire egy gránátdarab.

A hajdina közt fekszik egy szerencsétlen bakánk, aki, úgy látszik, a homlokába kapott egy golyót, amely a nyakszirtjén jött ki s öntudatlan agóniájában úgy belefúrta, belevágta fejét a homokba, hogy alig látszik ki belőle; a karját is könyökig vágta bele s szinte egészen megásta a saját sírját.

És mindenki mellett, akinek a sors még egynéhány percet adott, itt is ott hevernek az emlékek meg a levelezőlapok. Ez szabály; mindenütt tapasztalom. Mindenki ezeken keresztül búcsúzik el azoktól, akiket szeretett. Aki még a fényképeit is elő tudta venni — ezek rendesen jobban el vannak dugva, — az már sokáig élt! Halvány, megfakult arcképek hevernek; sokat fogdosták, talán sokat is csókolták össze őket. Egy fiatal fiú mellett pedig tarkaszínű mezőkövesdi kötény kacag ki a fűből — bizonyosan a jegykendője volt.

Az égő házából füstfátyol terül a mezőre, de az egyikből 2 füstölgő, szénfeketére égett emberváz vigyorog. Még most is világos pirosan csurog belőlük a megalvadni nem tudott vérpatak.

A szél fölkapja a füstöt és a perjét; faharnú, emberhamú együtt repül a levegőben s ahogy a nap ragyogásába ér, mintha táncra kelne s már is kezdené az új életet. Természettudományos alapon van hát bebizonyítva, hogy a római költő versének: „Non omnis moriar“ — igaza van.

Nincsen halál, csak átváltozás.

És mindez a rémség nem akadályozza meg 5 lépéssel odébb a piros virágában égő vadrózsabokrot, hogy a bimbói ki ne csattanjanak, hogy a nap öleléséről ne álmodják tovább kábító illatú, forró álmokat, se a méhet, aki zümmögve keresi a mézet az illatos szirmok között, és hogy egy halott fejére hullanak-e le az elvirágozott levelek vagy egy lapulevéltre, az olyan nagyon mindegy neki?

—Uram Isten, meddig tart még ez az irtózat?

—Amióta üldözünk, találtam magamnak egy új mesteriséget; tarlózok a csatamezőn. Azért is látom meg mindezeket a fantasztikus rémmesébe illő dolgokat, amiknek a kitalálásához egy Felicien Rops vagy egy Aubrey Beardsley fantáziája kellene, s melyeket nehéz elhinni annak, aki nem járta végig ezt a kálváriát. Mintha bizony az élet nem vadabb tragédiákat talált volna ki, mint a költők meséi!

Mindennap tarlózok. Ebben az embermagas vetésben majdnem naponta találok élő, sőt életképes „halottakat“, akik már egy-két napja fekszenek. Nem tudtak se mozdulni, se szólni, de megmenthetők voltak. Ma is két 9-es honvédbakát leltem. Egyiknek tüdőlövése van, de megmaradhat, a másik meg, akinek 2 shrapnell-golyó vágta szét a hátizmait s azért nem tudott mozdulni, egész biztosan felgyógyul.

— Csakhogy kezdek belefáradni már. Mikor egy doktornak kezd már közömbös lenni az, hogy valaki él-e vagy hal, akkor már nagyon beteg.

Az üldözés tovább halad; oldalt marad Zolkiew nagy klastroma és templomával; tegnap óta a mieaik. Valérián kapitányunk bevágtatott a véres emlékü Rawaruskára, de most már örömlükben táncolták körül a lakosok; megtanullak az elmúlt 11 hónapban, hogy az orosz árnyék mit jelent. Közel vagyunk Dzibulkihoz, az ezredem egyik legkellemetlenebb emlékü harcteréhez s előttünk van Carny-Kamien, ahol ugyancsak verekedtek.

Lemberg előerődítése elyegmásután esnek el, éppen úgy, mint akkor, csakhogy most mi vesszük el őket az ellenségétől.

Csak tovább. Elyegmásután szedegetjük össze a maradozó megsebesült oroszokat s gyönyörűen elkészített állások mellett megyünk el, amelyeket már meg se szállottak. Elérünk Turynka faluhoz, amelyben még pár század kozák van. Előremennek a géppuskák, két oldalról „beszórják“ a falut, amelyet elfoglalunk s kényelmesen megtelepszünk éjszakára annál is inkább, mert megjött egy zászlóalj 63-as besztercei baka is, ott állítják a főörségeket, beásták magukat a segélyhely-iskola mellett és végre nyugodtan fogunk aludni, ha nincs is messzebb az ellenség két kilométernél.

Mert megtanultuk már a módját. Háború elején ilyen távol-ságban nem levetkezésről, de még arról se lett volna szó, hogy a pisztolyövet le vesszük.

Ott maradunk másnap is. (23.) Baintner ugyan morog, hogy ő nem szeret „a levegőben lógni“ és estére a falu déli szélére húzza hátra az 5-ik ezredet, de hát a legkevesebb ember szereti, ha gránátokkal lövik a kvártély környékét — az pedig tényleg „nyájtalan“ dolog, ha az embernek nemcsak legyen, de golyók is zümmögnek délben a tányérja körül. Dehát majd csak kitartjuk holnapig. Hajnalban úgyis tovább megyünk. Át vagyunk helyezve a v. Marwitz parancsnoksága alatt álló Beskiden-corpshoz.

amely ezt a nevet ma már csak a múlt dicsőségéért viseli, mert itt van most Lemberg körül.

Vacsoránál ültünk éppen a hadosztálytörzsnél, mikor egy német röplőgép alig 300 m.-nyire röpült el fölöttünk az ellenség irányában. Na, ez mindjárt bekap egy alu-t! Csakugyan: nem megy még 200 métert, mikor ágyúttal rohanják meg az orosz lövegek és erős puskatűz árasztja el. A gép megfordul, aztán majdnem függőlegesen esik lefelé, — már azt hittük, hogy vége van. A szárnyaival szinte súrolja az asztalunk felett a fákat, le száll egész 5—6 méterig, akkor visszafelé kanyarodik s magas, ívben tovább röpül. Ahhoz, hogy felemelkedjék, nem volt már ideje, úgy szabadult meg hát a pilóta, hogy valósággal leejtette a gépet a tűzvonalból. Ez az, amit „erőszakolt felderítésnek“ hívnak a repülők s a legbravúrosabb dolgok közé tartozik azok közt, amiket valaha láttam.

És most megtudjuk, hogy Lemberg tornyaitól is elszállt a megtépázott szárnyú muszka sas. Nehezen röpül; sok vérét, tollát elhullatta már és azt hiszem, neki is idegshokja van, nemcsak az én két kis keselyűmnek. Egy millió orosz sírja fölött lengeti már a kalászt a szél s halálból termett minden „élet“, amit leartunk az idén Galiciában.

LV.

Jun. 23—26. Hanem azért lehel, hogy nem is egészen jó diagnózist csináltam azzal az „idegshok“-kal, mert másnap majdnem megjártuk.

Hajnalban felkelt Ferke. — „Tessék sietni, mert már megy az ezred!“ — Az egyik csizma álmosan felhúzódik. — „De hamar tessék sietni, mert a muszkák is itt gyűnnek már la!“ — A másik feljön egy Támlásra.

Kinézek. Ejnye, hát hova lettek a bakák? talán felszívódtak? Bizonyos csak az, hogy a segélyhelyem melletti lövőárkok üresek, egy lelket nem látni; a szekereim is inkább vágóban, mint ügésben igyekeznek kifelé. Amott kanyarodik az utolsó huszár a faluvégén és erősen pattog a golyó az utcán. Még mindig nem jut eszembe, hogy valami „ucekáj“ (szaladás) készül, pedig már tegnap megállapították, hogy legalább háromszoros túlerő áll itt szemben velünk. De elszoktunk már hála Istennek, ezektől, azt meg tudom, hogy nekünk Kulikowra kellett indulnunk ma reggel.

Csak azt nem értem hát, miért szaladnak olyan nagyon a bakák; miért a sebes ügetés és főképp, miért kanyarodott le a zolkiewi útról az ezredem az erdőbe?

Mire odaérek, már le is szálltak a lóról, tűzharcra vezényeltek az ezredet, viszik már hátra a. vezetéklovakat, cipelik elő a municiók ládákat, sorakoznak a századok s bár mesélni se ideje, se kedve senkinek, megtudom, hogy egy félórával előbb (3.30 i azt jelentette a faluntúli előőrseink parancsnoka (3 század 63-a.s baka örködött az éjjel), hogy meglepték, túlerővel támadták meg a 3. sz. főőrséget, elfogtak egynéhány „golyófogó madarat“ (elő-őrs) és előhúztak ugyan rögtön két század „előőrstarlalékot“, de igen heves a támadás, betörték az első vonalat, benn vannak már a faluban s az egész fronton jönnek; nagy erővel.

Erre a jelentésre vonult ki az amúgy is útrakész dandár a faluból.

— Mindenki dühös. Mégse járja, hogy nem hagytak békében elmenni bennünket — és, hogy mernek egyáltalában támadni? Hiszen meg vannak verve, hát mit okvetetlenkednek? Minden huszár morog, mint a kutya, mielőtt elhatározza magát, hogy harapni fog, de nagyon. —

De azért egyelőre tempósan, csendesesen ballagnak a magyarok a helyükre; meggyújtva a pipa szépen, mint amikor munkába mennek otthon. Az arcok nyugodtak még; egész hétköznapi kis lövöldözés lesz . . .

Úgy látszik, engem éppen idejében költött fel a Ferke. Két perccel később már késő lett volna.

— Szendery, állítsd fel csak ideiglenesen a segélyhelyet, rögtön odajövök magam is, csak egy kicsit tájékozódom, — mondom a főorvosomnak s azzal szaladok oda, ahol Hegedüst látom.

A dandárparancsnokság a zolkiewi út megtörési helyén, a 225 Δ magasságában áll (kereszt jelöli a vázlaton), mikor odaérek. Éppen most adják ki a hadosztály parancsát, hogy „az előőrsök megerősítésére, egy lóról leszállt ezred az úton s attól keletre a falu déli szegélyében menjen előre, a hátul álló Ujfalusy osztály meg ügetésben vonuljon fel a hadosztályhoz“.

Ez annyit jelent, hogy támadunk. No, ez egész szép kis mulatságnak ígérkezik, tekintve, hogy csak egypár száz huszár van itt egyelőre s az ellenség már el is érte azt a „déli faluszegélyt“, ami nincs tőlünk többre, mint 4—500 lépésnyire, mert percről-

perere sűrűbben ropog onnan a fegyver, egymásután buknak fel itt az emberek, úgy hogy annyi dolgom akad egyszerre, hogy nem győzöm s el se mozdulhatok. Egymásután vánszorognak ide, az útszéli árokban keresve a menekülést, azok is, akik már a falu elhagyásakor sérültek meg. Vágtatva hozza ide — ez a legkiemelkedőbb pont az egész, erdőcsokroktól átszótt, búzatáblás sík mezők, Fluck az ezred négy géppuskáját és éppen idején, mert — 4.30 az óra — egyik erős „úrrá, úrrá!“ ordítás a másik után tör elő a faluból; vonításnak is beillik. És nemcsak üres ijesztgetés vagy demonstráció készül, mert a 63. ezred egyes részei — valószínűleg a 2. és 3. számú főőrsök, — most Iwllámanak, a falu északi szegélyétől idáig üldözötve vissza Ruda-Turynicka felé. Olyan semilyen idő van: erőtlen, bágyadtan kék égen bamba bárányfelhők; a nap schol.

— Most már kezd a huszárnyugalomnak is vége lenni; a fegyver gyorsabban, mind gyorsabban táncol a kézben, az emberek kezdenek kipirulni, a pipák kialudtak; zsebre is vágódtak, de sok beszéd nem esik, se káromkodás még. Még a magabizó nyugalom van az arcokon most is, csak a ráncolt homlokok, az élénkebb szemek mutatják, hogy kezdenek nekimelegedni a fiúk. —

Velünk egy magasságban áll az út másik oldalán — de persze, vezetéklovak nélkül! — az egyik ütegünk és itt meg, a nyitott, védtelen útszélen intézkedik nyugodt nonchalance-al az altábornagy; hiába szidja, kéri, hogy menjen hátrább mindkét dandárparancsnoka. Czitó tábornok, Hegedűs ezredes, akik ugyancsak itt vannak az egész vezérkarukkal. Csak Czitónál van kard, ő mindig hordja Kamionka óta. Hegedűs egymásután küldi a parancsokat s közben nyugodtan szívja a cigarettáját kedvenc üvegszipkájából. És nem hajolnának le egy világért. Jankovich Arisztid, a vezérkari főnökünk, a megszokott lekötelező mosolyával adja a parancsokat épjén olyan hangon, mintha ebédre hívná a fiúkat a hadosztályhoz. Zichy Béla is itt lóg, pedig semmi dolga, mert ez bizony nem automobilszolgálat. Weiner most is kritizál, mint mindig, Hersényi meg még flegmatikusabb képeket vág, mint máskor, amikor el-el vágtat Hegedűs egy parancsával. Paduch, a hadosztály menázsimestere pedig mosolyog, mert nagyon megdicsértük a tegnapi vacsorát.

Olyan csomóban állanak a hadosztályparancsnok mellett, hogy idelő minden ellenséges fegyver.

— Kegyelmes uram, menjetek már innen; magatokra von-

játok a tüzet és még egyszer meglövetitek a sebesültjeimet — mondom neki magam is, de nem használ.

Csak itt maradnak továbbra is. Halálos haslövést kap Czitó-generális mellett a tisztí szolgája, itt esik össze a derék Bodnár András huszár, aki a meglepett baka főőrség géppuskáját mentette meg az előbb, a vállán hozta el, úgy szaladt ide vele. Golyótól a fején találva bukik föl mellettem — szerencsére csak a csontig ment — Szabó Iván főhadnagy, egyik, már erősen dolgozó géppuskás szakaszunk parancsnoka és mintha nem volna így is elég kritikus a helyzet, most kanyarodik ki a falu déli szegélyéről egy erős orosz oszlop, amelyik a 63-asokat üldözi s urrát vonítva jön rohamlépésben az úton, meg attól balra ellenünk előre. Mintha vízáradáskor, gátszakadáskor a sáros víz szürke ömlése törne mindenütt elő, s onnan, ahol állunk, ha éppen ráérnénk, nagyszerűen lehelne tanulmányozni most a „triple extrait de Moujik russe“ illatú egész orosz etnográfát. A géppuska kelepel, a huszárok állva tüzelnek, amilyen gyorsan csak bírnak, a magas búza miatt csak így látják az ellenséget. Közbe egy-egy hördülés, egy-egy sikoltás, egy-egy káromkodás, egy-egy zuhanás — a többi már oda se néz. De igen jellemző az az öntudatlan mozdulat, amit jóformán valamennyi huszárnál látok, amikor meglátják a rohamra törő orosz-oszlopot.

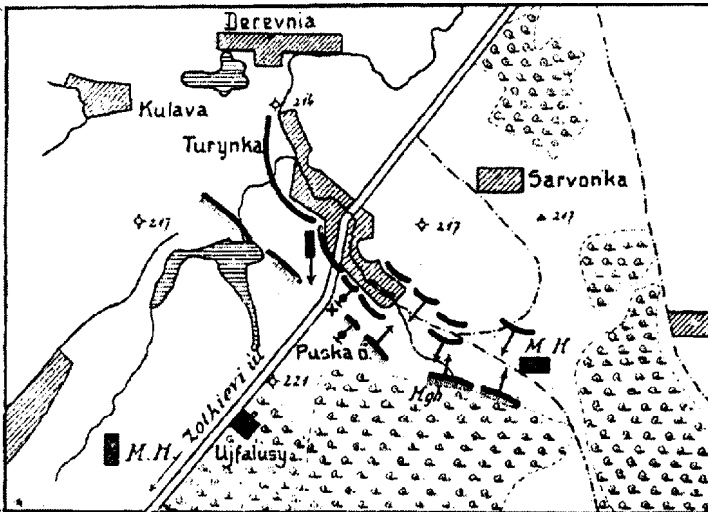
Puha, homokos búzatábla az, ahol állnak. Anélkül, hogy a gyorstüzet ellassítanák, a csizmák mélyebben vágódnak be a földbe, valóságos lyukakat kaparnak maguknak: megvetik a lábukat a legények; helybe várják a rohamot.

— Ha egy-egy ember elesik, most már egy-egy káromkodó szó is hallik és csillognak a szemek. Kezdődik a láz! Most már nem munka az, amit csinálnak; most már neki vannak vadulva, se látnak se hallanak, csak lőnek! Most már megvan a haláldelírium; megvan az a hangulat, amely előre viszi az embert minden poklon keresztül. —

Amíg Ivánt bekötöm — ez már a másik szerencsés lövése ebben a háborúban! — konstataínom kell magamban, hogy mind egyforma a huszár, akár tizedes, akár kegyelmes úr. De meg az is bizonyos, hogy ha gyorsan nem verjük vissza ezt a támadást, úgy öt percen belül elfogják az üteget és az illusztris társaságunk is vagy ugyanígy jár, vagy agyonlövik, mert az előttünk álló búzatáblán úgy hajladoznak a kalászok, mintha szél hajtaná, pedig nem mozdul egy levél . . . Ahol az orosz golyó vág keresztül, ott

olyan sávok nyílnak egy-egy pillanatra, ott mozog úgy a kalásztenger, mint a víz felülete, amelyen lapos kavicsot hajítottak végig a gyerekek, erősen sziszeg is körös-körül és: „No, a nem jó Istenit, túlságosan is potyog errefelé a megymag“ — mormogja mellettem Horváth őrmester.

De a négy géppuska golyó-zuhatagokat bocsát a támadókra, Fluck Laci főhadnagy, aki az osztag parancsnoka most, (amióta „Bőszé“ beteg) kipirult arccal kiáltja a parancsokat, amikor az egyik szakasztól a másikig szalad, csak úgy röptül közben utána

egyetlen kézi fegyvere, a fotografáló masina! Pár perc múlva már dől a vízgőz a hűtőburokból, úgy áttizesedtek a csövek s ilyen ijesztő eredménnyel még nem láttam gépfegyvereket kaszálni. Dőlnek halomra az úton, meg mindkét oldalt az oroszok; idehallik a sikoltozásuk s előrejönni nem mer más, mint a sebesültjeik. A többi lefeküdt a búzában. A támadás egyelőre-megállt itt, a Hurrá egészen elhallgatott, csak a géppuska kalapál tovább.

Egyidejűleg ellentámadásba rendeli Hegedűs ezredes a Puska őrnagy parancsnoksága alá adott lóról leszállt csoportot (1—1 osztály az 5. és 9-ik ezredből.) Ez a 200 karabély is megnyitotta egy földhullám két oldalán, a jobboldalunkon a tüzet, ott is állva

lőnek a rajvonalba álló huszárok és hiába ugatnak erősen a „hurrákutyák“ a támadás egyelőre itt is megtörik, a Kagarer-üteg vezetéklovai is előjöttek, „Rockfeller“ (Reschfelhier) alezredes föllélegzik, az ágyúk meg vannak mentve!

De a helyzet még mindig igen kritikus. Percről-percre erősödik a tűz a falu egész segélyén, az oroszok jól látják, milyen maroknyi csoport állja el az útjukat; ehhez járul még az is, hogy a „63-asok jobb szárnya a 225. Á -nál inogni kezd s a hadosztályunk vezérkari tisztjei pisztollyal kényszerítik arra, hogy a helyükön feltartsanak“. És most a Puska-csoport jobb oldalán zúdul föl a zúrzavaros kiáltozás, a hurrá-bögés, azt támadják. Odarohan Fluck két géppuskával s véres fejvel kergetik vissza a nyomakodó oroszokat. Itt esik el a kiváló Incze őrmester. Hat óra; a szituációt a vázlat mutatja. Ahol állunk egy kis pauza van; bekötöttem, hátraküldtem az utolsó sebesültet is, volt közte sok orosz is, már aki nem messze tőlünk esett össze.

Ekkor jön a hadosztály parancsa: „Skoday ezredes a 63. ezreddel tartsa a 217—225. pontokat; Hegedűs ezredes, akinek alárendeltetik a beérkezett Ujfalusy-csoport, Skodayval összeköttetésben a vonalat Hgh-ig föltétlenül tartozik tartani. Ha az ellenség Tuynkán túl visszamegy, tovább ne üldözze. Saját tüzérségünk Derewnia 217. pontot veszi tűz alá.“

Ami eddig volt, az előjáték volt csupán, ideje visszamenni és gondoskodni komoly segélyhelyről. Egy közeli csűr oldalában erősen dolgozik már Szendery; viagy 500 lépéssel hátrább állnak a 9-esek szekerei; ott meg Sárdy kötöz. Értesítem a hadosztály egészségügyi intézetet, küldje azonnal az összes segélyhely kocsiakat. És — biztos, ami biztos — Schvarcz Viktor, az őrmesterem vágatában indul Zolkiewre: ha kell, akár pisztollyal is rekvirál tíz szerket. Egy másik altiszt fut a 2. és 3. ezred orvosaiért.

Egyesítem az összes kartársakat a magam segélyhelyén, amely ugyan egy kicsit közel van a rajvonalhoz, de ez az egyedüli hely, ahol van víz is, tűzhely is, az országhúthoz is közel van, és a falak mégis adnak annyi, amennyi védelmet, puskagolyó ellen legalább.

Egyiknek csak az a dolga, hogy a sebesültek névsorát vezesse és ez is elég munkát ad a kis Lénártnak. A ház előtt balra azok, akik még nincsenek ellátva s akiknek a pillantása mindaddig kíséri az orvost, amíg rájuk nem kerül a sor, jobbra meg a bekötözött könnyű sebesültek gyűjtőhelye. Van itt egy cigányhuszár, akinek elég csúnya szilánkos kartörése van egy golyótól, de azért

nem panaszkodik; csak az bántja, hogy a tilinkóját elvesztette; odább meg egy marosvásárhelyi oláh siratja — nem az átlőtt vállát, de az öt forintját, amit elvett tőle a kutya muszka. Megteázlak, megcigarettáztattuk őket, nem jajgat itt senki: ezek jól vannak és az ütközetet mesélik egymásnak, ki hogy, mikor kapta az ólmot. A csata lázát, mámorát lehűtötte a seb; itten csak nyugodt arcokat látni. Külön fekszenek az orosz sebesültek. És ezek meg

mind nyöszörögnek. „Boli, boli“, (fáj, fáj) — mondja, jajgatja mind, még olyan sebekre is, amelyek fölött vállvonogatással tér napirendre a huszár.

Az árnyékban, csendesebb helyen fekszenek a súlyosabbak, a zúzott csontúak, az átlőtt tüdejűek, de akikhez van még reményesség; ezek már nem beszélnek, ezek már hazagondolnak és nemcsak a morphin kell nekik, de egy kis biztatás is. De ha jól megvigasztaltuk őket, túrnek, sápadtan, összeszorított fogakkal és — amint a hadisebészetek is megállapítják — *a magyar ember nem jajgat*. A legfájdalmasabb sebek közé tartozik például az, ha

valakinek a tenyerén tör keresztül egy golyó, mert jóformán sohase megy ez nagy roncsolódás nélkül. Két huszár van itt ma ilyen rettenetes sebbel, de amikor odanézek, egy órával a kötés után — azalatt is csak sziszegtek, de egyik se jajgatott — azt találgatják, hogy vajjon mikor lesz a háborúnak vége.

Egy sötét, homályos csűr van valamivel hátrább; ott fekszenek jó nagy szalmakupacokon, szalmaspanyolfalakkal egymástól elválasztva, sok, sok morfintól kábultan a haldoklók, a haslövéses, bélelövéses, fejbeltől, agysérves szerencsétlenek, akikhez nincs már reménység s akik sürgősen vannak előterjesztve a „hadidiszítmányos fakeresztre“.

Kevésbé hangzik ide a csata dörgése, a kümfekvők jajgatása s kevésbé látja itt az egyik, hogy fehérednek el a másiknak az ajkai, hogy lepi el a hideg izzadság a szürke homlokát, hogy dobja le magáról a takarót, a szalmát — és hogy kezd keresni, kalandozni a réveteg tekintete.

A kapa-kaszapengető, sarkantyús csizmájú, rozmaringillatos, félrecsapott kalapú, cigányzenétől, aratonótától hangos múltba néz talán, ahol lóbázva fogta egy, alig fölcseperedett, keményre vasalt fehér, ruhájú leánynak a kezét, akinek hosszan lógott a derekára le a piros pántlikába font barna haja. És a fölszálló porfelhőben himbálózó szentképes zászlókat vittek az éneklő búcsúsok — milyen mekegve is énekelte az öreg Kallói kántor mindig a vers első sorát! — s mentek, mentek, kézfogózva mendegéltek napsütésben a messze ragyogó, sok — megyehires pócsi csodatevő Mária-templom felé ...

És minél jobban törnek meg a szemek, annál jobban látnak a múltba is, a végtelenbe is s már itt a sötétes csűrben hozzászoknak a rájuk váró örök sötétségre.

Azután elkeskenyednek a földuzzadt, hamuszínű ajkak, a két szögletük fölhúzódik; a mindent tudás iróniája siklik ál az arcon és kacag a csupasz fogakon át. A mindent tudás sardonikus nevetése ez és a meg nem bocsátásé. De ez nem tart sokáig. Mire egészen elvész az öntudat, az ajkak kemények, szoborszerűek és közömbösek lesznek, csak a fogak megfagyott mosolya megy át a halálba is. A szederjes arcok hosszúra nyúlnak, elsápadnak: a vérzés megszűnik, eltűnnek a fájdalom ráncai, a nyúlós, tapadós izzadságtól lucskos hideg kezek nem babrálnak már a szalmán. A tétován ide-oda kalandozott szemek is csak egy irányba néznek már, mindig merőbben, mindig áthatóbban, megszűnnek keresni

azokat a szőke, vagy barna fejeket, mert már megtalálták. És akkor megszűkül a szembogár, tágra mered a pillák mozdulatlanra fagyott függőnye és megnedvedednek ezek az örökkévalóságot látni kezdő szemek. Az utolsó könnycseppen át lesz fénytelen, homályos a megtörő szem; a haldokló látása ebbe az utolsó vizcseppbe költözött.

Azután elsimul a szemöldökök közül a mély redő, márványsima és fehér lesz a homlok s a halálverejték cseppjei elpárolognak a levegőbe. A kínosan fújtató, átlótt tüdő egy utolsó sóhajlásban elcsendesült, a kifáradt szív egy-egy utolsó dobban — mint a napesti harangszó végső kongatása — és aztán megáll. A katonák olyan szépen, olyan csendesesen és nyugodtan álmodják át magukat a „hősi halálba“, hogy megirigyli őket az ember, s ahogy nem éltek soha.

Ma is volt olyan, aki nem tudott meghalni, amíg el nem intéztük a komissióját.

Tudta, úgylátszik, hogy el fog esni ma szegény . . . mert beszélni nem tudott ugyan, de csak a noteszére mutogatott folyton. „Kedves bajtársak, ha elesem, húzzatok ki a rajvonalból, ne hagyjatok muszka kézen engemet! A zsebembe még 4 forint 82 krajcárt fogtok találni, azt küldjétek el a feleségemnek“ — ez volt a noteszbe írva s megvolt, hiány nélkül a 4 forint 82 krajcár is; a sebesültvivő, aki hozta, még 18 krajcárt hozzátett, „hogy kerek szám legyen“.

Hetven sebesültet kötözünk be délig — igazán nagyon szépen dolgoztak ma a kollégák — köztük egy tűzérőhadnagyot, meg egy német kadétot. Három tiszt vesztesége van a 63-asoknak is és a csűr mögött már ássák a sírt az utászok. Három huszárt már lefektettek, — egyik, szegény jó Benedek Jancsi itt esett el, közvetetten a segélyhelyem mögött 9 óra tájban — mert itt is elég kellemetlenül, három oldalról kereszteződtek 8—10 közt a golyók, de elhantolni nem engedem még őket, — lesz még több is — majd egyszerre!

Ezalatt pedig erősen folyik a harc elől.

Hat óra után az ellenség még egy szuronyrohamot intéz a Puska őrnagy csoportjának közepe ellen s éppen a legrosszabb időben, „mikor azok, egy más orosz csoport megkerülő mozdulata miatt kissé hátrább vonták a jobb szárnyunkat“. Ezt a rohamot a mi 2. és 3. századunk (Schmidt P., Platthy, Somló, Sándor Gerő) fogják föl és nemcsak visszaverik az ötszörös túlerőt, de

nyomban ellentámadásba mennek át s szuronnyal kergetik a falu széléig az ellenséget. Ordítanak, mint a vadak, most már kipirulva, nekítüzesedve „hiszen nem is olyan nehéz az a bakamesterség!“ Jellemző a huszárokra, hogy az a két küldönc, aki éppen a roham előtt érkezett oda üzenettel, ha már ott vélt, hát végig is verekedte, csak aztán ment vissza. Az egyik Csáki volt, a másiknak nem tudtam meg a nevét. De azért igen jó volt, hogy közéjük tévedt roham előtt néhány 16-os honvédbaka, azokkal mentek, azokat utánozták és legalább „megmutatták nekik, hogy tud a huszár gyalog is, ha muszáj!“

Elfogtak egy csomó oroszot, a többi megszaladt, igen nagy az ellenséges veszteség. Pedig volt egy perc, amikor meginogtak a túlerőtől és a tisztek ragadták őket előre újra.

— Ki tudja különben, mi determinálja a katona lelkében azokat a hangulatváltozásokat, amelyektől az egyik, aki móg előbb halálmegvetéssel ment előre, most megáll és megszalad, a másik meg, aki már meg-megingott, most egyszerre sokszoros túlerővel szemben is előretör? —

Nem is volt ez a „klasszikus“ roham, amelyet a bakák csinálnak, hanem néhány ember nekiveselkedése, aki magával ragadja a többit, aki meg nem akar hátramaradni, és aztán, amikor benne voltak, vágattak előre, mint az örültek.

Odazeng a segélyhelyre az „Előre“ meg a „Rajta-rajta!“ és hihetetlen, hogy mennyire más, mennyire acélcsevegésű most ez a hang! odahallatszík az egész fölszabadult pokol és reszket a kezünk, amíg kötözünk.

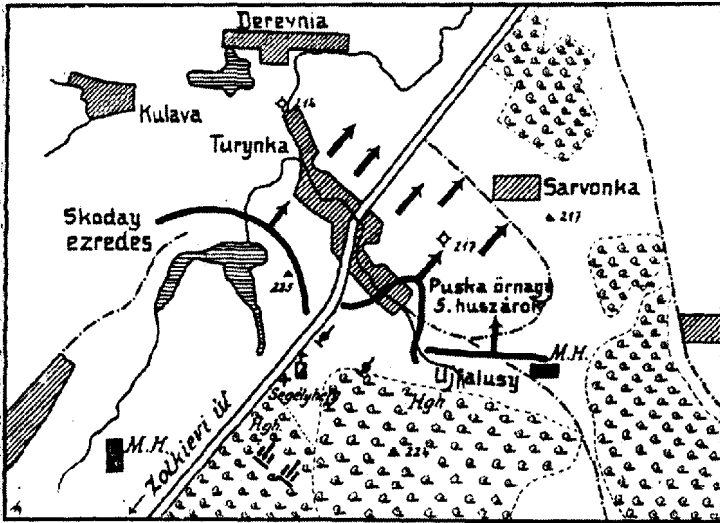
Az oroszok rikoltozó állati hangja, a magyar káromkodás, a sebesültek sikoltozása, nyögése meg a puskaropogás az ordító alaphang, körül-körül pedig vágódik be az acél a húsba, zuhannak a kardok, meg az ásók a széthasadó koponyákra; puskaagy alatt recsegnek a csontok, patkós csizmák taposnak eltorzult arcokra; görcsbeszorult ujjak ragadnak fulladó nyakakba; piros vérrózsák fakadnak a blúzon, ahol a golyó belesuhant a vajpuha testbe és rögtön meg is barnulnak: ezek azok a rózsák, amelyek leghamarabb hervadnak el.

A tusa alatt Lehotzkyt három muszka gyúri le és mindjárt rá is fekösznek mind a hárman, hogy a géppuskánk tüze elől takarják magukat. Egyszerre odakiált nekik valaki valamit, azok arra fölkelnek és elfutnak, Lehotzky pedig tovább rohamozik. De szegény Schmidt Pali főhadnagyunk, akit pedig mindenki szere-

tett az ezredben, eltűnt rejtélyesen. Senki se látta, hova lett, az a szakaszvezető is hiányzik, aki mellette volt.

Nagyon tetszett a fiúknak, hogy roham alatt jött oda hozzánk a német tüzérség egyik megfigyelő tisztje, hogy saját szemével győződjék meg róla, meddig terjed a vonal s hogy hatásos tűz alá vehesse az ellenséget . . .

Ekkorára beérkezik az Ujfalusy-csoport, amelynek parancsot ad Hegedűs, hogy „a vadászház és Puska jobbszárnya közt menjen előre és vesse vissza a jobb szárnyunkat veszélyeztető orosz erő-

ket.“ Ujfalusy 2 század 2-es huszárt rajvonalba állít, ezután jön 'Rózsafly két géppuskával s három század hármás huszár jön még, mint tartalék. Az erdőben egy, magunknál jóval erősebb megkerülő orosz csapatra bukkannak; azt megállítják s az éppen most érkezett három század 10-es honvédbaka segélyével, akiket Hegedűs küldött oda — visszakergetik az ellenséget a faluba.

„Az Ujfalusy-csoport helyes bevetésével a harcba s a báióák beérkeztével a krízis elmúlt; most már ellenállhatatlan erővel megy előre úgy a Puska, mint az Ujfalusy-csoport a faluba, kivetik onnan az ellenséget, további előrenyomulásukat csak a saját nehéz tüzér-

ségünk becsapódásai akadályozzák meg“ — és már jön is a hátuk, mögött egy bajor brigád, amely ütközet alakzatban áttépi délelőtt. 11 óraker a mi csatavonalunkat. — Mondhatom, gyönyörűen jöttek előre. Végtelen óvatosan, — már 3—400 lépéssel a segélyhelyem mögött fejlődtek rajvonalba — de jöttek, mint egy ércfal, amely mindent ledönt maga előtt,

Előretörnek, úgy találják, hogy a helyzet már megért a rohamra, learatják a mi győzelmünk gyümölcsét is és 480 orosz el is fognak rögtön. (A bajor dandár beérkezése *előtti* helyzetet tünteti föl a 2-ik vázlat.)

A dolgukat jól elvégzett huszárok pedig visszamennek a vezetéklovaikhoz és ha 10 órával később is, mint az eredeti parancsolt, mégis Kulikowra érünk éjszaka leszakad tára.

A segélyhelyen 33 muszka fogoly sebesült gyülik össze délig, sebnélkül is vannak, vagy hatan. A legboldogabb az egész társágban az a lengyel zsidó, aki 10 óra tájban az egyik fülétől a másikig elhúzott szájjal jelentette, hogy „Ich bin auch da!“ és nagyon csodálkozott, hogy nem is örülünk meg neki olyan nagyon. Kivallattam őket; a szibériai 2. lövészezred és a 127-ik cserkeszezred katonái; körülbelül 3000-en támadtak bennünket ma reggel: ötszörös túlerőt nyomtunk vissza hát.

Az ütközetnek vége, a segélyhely föloszlik. A sebesültek kórházban vannak már; a foglyokat Lénárt doktor majd bekíséri. Zolkiewre, arra van az útja (akartam egy revolvert adni neki, hogy ne legyen fegyvertelen, de hát nem tud vele bánni). Áttarlóztam Maczky Emillel meg az utász-szakaszával széles rajvonalba a csatateret, hogy összeszedjem az otffeledett sebesülteket; letem is vagy hármat, de akit legjobban, szívszorongva keresünk, Schmidt Pali, nincsen sehol.

Az oroszoknak legalább 100 halottjuk s kétszerannyi sebesültjük van, de nálunk is elég érzékeny a veszteség; 12 halott, 40 sebesült, 8 eltűnt csak az ötösöknél (12 százalék) s azonkívül 13 lovunkba került a mai harc, amely úgy szakadt ránk, mint egy hajnali zivatar s úgy kezdődött, mint az őszi rossz napok, de úgy végződött, mint egy kis Limanowa.

Majdnem minden ház meg csűr mögött mákot termelnek itt, Kelet-Galiciában. Ezt a rejtelmes, titokzatos szagú álomvirágot, amelynek a bimbótakaró levelei barnák, mint a nyári éjszaka, a kelyhük olyan, mint egy pezsgőspohár, a csoda vékony szirmuk úgy rezeg meg minden érintésre, mint a pillangó szárnyai

s egy táblában három szintű virágok is nyílik egymás mellett. A kicsinyek, a szerények, az ártatlanul bambák fehéren és megértés nélkül bámulnak a napba — aztán vannak nagyok, rózsaszínűek, amelyek már mindent tudnak, még azt is, hogy csak néhány napig élnek. Ezeknek a kelyhe a legillatosabb, ezek a gyönyörtől elpirultan ágaskodnak behunyt szemmel a nap felé és szinte viszszerelik annak a ragyogását. De a legtöbb halványkék, vagy hor-

tenziaszínű; egy nagy, tágranyitott, violaszínű szemmel a levelek alján. Ha letörjük a virágot, egyszerre ráncosak lesznek a szirmok és elhalványodik ez a violafolt; mintha becsukta volna a virág a szemét.

De most már ijesztő ez a szem; tökéletesen olyan szederjes, mint az imént, keserves kínok közt meghaltaknak az arca.

Egynéhány nap csak az életük, s akár kék, akár fehér, akár piros volt a virág, elfúj a szél minden szirmot, a virágálmoknak meg az álomvirágoknak vége van; a helyükön a zöld szögletes máktartó maradt; olyan, mint egy sokszögletes halotti urna.

És nem tudom miért van így, de az az egy biztos, hogy elfújta virágszirmot, eltűnt álmat nem lát senki újra — soha.

Egy ilyen, kinyílt virágja szerelmes nyári álmát álmodó mák-táblába fektettem örök álomra, arccal Magyarország felé fordítva, a Turynkán elesett huszárokat.

Sajnálom, hogy le is téptek, ki is tapostak közülük egy csomót, amíg a sirjukat ásták. De hát a halál is sok álmot, meg sok virágot tapos a porba, ha nem is annyit, mint az élet.

LVI.

Két napi mars előre, hátra, — Kulikow-ra, Zaszlavára, ahol oldalbiztosítékul volt ránk szükség — aztán vissza Turynkára, ahol még mindig lelünk 27 eltemetetlen muszkát s már egészen hervadt a huszárok sírkoszorúja. Ilyen időben fenyőgaly, tölgy-falevél is hamar sárgul.

Táncolva jöttek a lovak, énekelve a legénység, még mindenki a tegnapi győzelmes csatáról beszél, az pedig sok, ha ilyenkor két nap alatt nem halaványodnak el az emlékek! Jött egy hadseregparancs, amely a legnagyobb elismerés hangján dicséri a huszárainkat, de a vezérkarunk leginkább a bajor tisztek bámulatára büszke — ezek nagy szakértői a szuronyrohamnak, még inkább a verekedésnek! — és ezek úgy rajongnak ma a huszárainkért, hogy, mi törés, tagadás, jól esik mindenkinek . . .

És az az érdekes, hogy még egyszer sem éreztük úgy a győzelem mámorát, mint ma, pedig elől vagyunk mindig Gorlice óta. Az az oka annak, hogy minket mindig a legkellemetlenebb, legveszélyesebb pontokra tettek mindenütt, úgy hogy ha a parancsokból, meg a térképről nem látjuk, hogy állandóan előre megyünk, sokszor észre se vettük volna, hogy milyen óriási győzelmet arattunk.

De most már érezzük mi is, hogy napról-napra szedületesebb sebességgel forog a harc diadalszekerének vértől fecskerdő kereke.

Mint mindennap május 1. óta, ágyúszó tölti be ma is az egész láthatárt, de ma úgy hangzik, mint a győzelmi harangszó, örömtüzek lángját lobogják az égő faluk és most már a sírok csak a mértföldkövei, az elesettek fölötti fájdalom csak újabb rugója, minden lezuhogó srappell, minden fölrobbanó és folyton gyorsuló, most már lázas delíriummá fokozódott pulzus-ütése a diadalnak, az előretörésnek.

Rettenetes éjjeli harc Sarwonká-n Turynka melletti 27-én.

De előre megyünk a bajorokkal. Mienk, égve, lángba, földbe, vérbe taposva — Seldec, s most indulnak a fontos Mosky-Wielkie ellen a vértől részeg szuronyok. Súlyosan megsebesül ma a bajor 13. gyalogezred parancsnoka, elesik az adjutánsa. Nálunk ma a Czitó-dandár van soron; a 2., meg 3. huszárezred, akik tartalékban voltak Turynkán. Biedl alezredes, Békéssy és az Ujfalussy debreceni, meg varadi híres legényei mennek ma (28.) Kupic-Wolán szuronyrohamra s mert az a mottó, hogy: „vágok olyan rendet, mint te“ — erősen megmarkolásszák a torkát a muszkának. Kohantak előre, mintha kergették volna őket, legázolták az ellenséget, elfogtak sokat, még többnek végleg eloltották a gyertyáját, s mikor, estére kelve elbeszélük a harcot, úgy csendül, úgy csapódik össze a szavuk, mini iá kardcsattogás.

Harcban derít föl minden járőrünk. Somló főhadnagyunknak is lelőtték ma egy huszáriját, kettőt megsebesítettek, egyet el is fogtak — meglőve persze. De hiába ütök, vágják, csak kiabál Sáfár huszár: „huszárok, ne hagyjatok el!“ Leugrik erre a lóról Safranka tizedes, szembefordul az ellenséggel egymaga és belepuskázik, amilyen gyorsan bír . . . Két orosz elesik, a többi megszalad. Sáfár valahogy odabukdácsol utolsó erőfeszítéssel a fiúkhoz, akik, amíg odaér, nagy káromkodás közt állják céltábla módjára a közelről jött tüzet, — két huszár a hóna alá nyúl két oldalt, fölkapják a levegőbe s vágásban, mint a szél „viszi gólya a fiát!“

Ma sebesült meg Czeke kapitány, a Czitó tábornok vezérkari főnöke, mert nálunk, bolondos huszároknál, még a vezérkariak is rajvonalba mennek, akár kell, akár nem . . .

29-én nagy újságok vannak! A Mackensen-seregét rochirozták (eltolták) a hátunk mögött észak felé, Lublin ellen, az ellenség pedig visszavonulóban van a Bug mögé és Mosty-Wielkie a mienk!

A hadosztály újabb föladatot kap. „A Marwitz-féle Beszkid-hadtest jobb oldalán, a 25. német tartalék hadosztállal kell előremennünk a Bug-ig s fölvenni az összeköttetést az északra álló 2. hadsereg jobb szárnyával, amely ma már elérte Nowy-Staw-ot.“

Elindul Hegedűs parancsnoksága alatt a 3., 5. és 9. ezredünk az Obydow—Lapajowka-vonal magaslatainak megszállására, ezek uralják a folyópartot Kamionka—Strumilowa fölött.

Megváltozik errefelé a vidék és szinte fenyegető jellegű. Helyel-közzel sötétzöld fű, de azon nincs virág sehol; másutt szikes, turfás, kopár talaj, amin csak kóró, vadfüvek meg bojtortján te-

rem. Közbe meg mérgesen zöld szinti ingoványok, amelyek behajlanak, alattomosan betörnek a lovaik lába alatt s amelyek, ha egy eső jön, el tudnának nyelni egy hadtestet; még a föld is ellenség már errefelé.

Füstöl a láthatár mindenütt, de nem a kémények -szelíden kékes, a levegőbe lágyan beleolvadó füstje ez sehol, amely tömjén módjára száll; az elitéit, haldokló falvak okádják pusztulásuk féke. tén izzó lehelletét végvonaglásban a megfertőzött égre összedőlések, recsegések és ropogások közt, amelyek káromkodásoknak, meg üvöltéseknek hangzanak.

Parancskiadás Jacóniánál.

Leszállóban a nap, amikor jagóniáról terepszemlére megyünk. Az opálszínű égboltot széles sugárcévkék, közbe meg sötét sávok szelik; kezd besötétedni. Messziről piroslik az égő kamionkai torony, egymásután robbannak a 44. ezredüktől éppen most megszállott városban az orosz gránátok s ki is gyújtották több helyen. A sípoló lángból, felhőkbe porlott sziporkákból vastag, fekete koromlobogó emelkedik. Belekapaszkodik a szél, megnyújtja, viszi nyugat felé s átöleli végre az egész égboltozatot, mintha Niefelheim, vagy a háború sinistre sötét szivárványhídja lenne, amelynek csak a két vége piros: keleten a lángtól, amelyben szü-

letett s nyugaton a lenyugvó naptól, amelybe temetkezni, elenyészni tért.

Átlovagolunk alatta.

Sötét a falvakban minden ház. ellenségünk itt már minden ember s mikor a telehold feljön, az is olyan cinóbervörös, mint egy borvirágosan vigyorgó, cinikus halálfő. Elérkeztünk a Bugvonalba; azon a mezőn vagyunk most, amelyen múlt év augusztus 24-én ágyúk ellen csinálta híres rohamát a Czitó-dandárunk és az az előézetem, hogy itt nagyobb, nehezebb harcok várnak még az eddigieknél is. Hat napig vagyunk itt; folytonos a tüzelés, igen közel vannak egymáshoz a rajvonalak; minden kékesfeketén leszállt éjszakában orosz ellentámadásokat kell visszavernünk; állandóan ágyúzzák az égő Kamionkát, ahonnan elmenekült mindenki és itt találkozom az első kolerával.

Peregi kollégám szenvedélyes fotográfus; megkereste 1-én este (pedig megsrapnellezték közben vagy hatszor) a két rajvonal közti huszársírokat; másnap napszállta előtt én is elvánszorgok nek; betegen odáig, de megleltük, le is fényképeztük a tisztek sírjait, még egy orosz táblát is leltünk az egyiken, hogy „vörös disznók (!) fekszenek itt“.

A „vörös disznók“ egész elmúlt évben elkeseredetten emlegették, hogy milyen áruló módon lövöldözték őket a lakosok a kamionkai csatában minden házból. „Hejh, kerülnénk csak arrafelé, fölperzselünk minden házat, kiirtanánk minden embert!“ No most itt voltunk; de bántódása se embernek, se háznak nem esett tőlünk, mert hát ilyenek a „vörös disznók“.

Július 5-én még tovább rocheiroznak észak felé, Kulickovra; a fölégetett, összelőtt, félig megőrült Bele és Varesen át Oroszországba. Nyomorult falvak, menekülő lakosok, chaos és pusztaság. Rozzant, kitaposott léckerítések, kémények, glédába álló kútágások, perje és korom. Csalitok, szürke burgonyaföldek, stagnáló, mérgesen titokzatos alattomos mocsarak, lápok, bujkáló vizek, ingadozó bürük, fehérvirágos, gizgazos ugar. Kicsi, korhadt fából összetákolt kápolnácskák az úton, meg nagy keresztek, amelyeken a két ág találkozási helyén egy alig látható, arasznyira zsugorodott, rézből öntött Krisztus-kép van kiszegezve, szalmaházak, pajták, s köztük egy-két hagymagombos templom, — ilyen a képe az orosz határnak.

Észak felé tolódik a Bug melletti front mögött titokban az egyik hadtest a másik után. Legeltető lovas csapatok, arató kato-

nák az út két oldalán; előttünk a nyikorgó trénszekerek, döcögő ütegek, lőszeroszlopok, megszokott kísérete, szembe meg nem jön más, mint a sebesültszállító szekerek folyton megújuló csoportjai, mintha egy megvágott ütérből kiszökő vérhullámok fecskendeznének szabályos időközökben visszafelé. Ma még — kivételesen — nem nagyobb ér szerencsére, ami vérzik, s a lük-tetés sem túlságosan szapora, de azért nyilvánvaló, hogy az élet előre megy, a halál hátra.

Végtelen erdők és zabföldek közt érünk a Molczany majjorhoz a Bug partján, átvesszük a németek állásait, amelyek valószínűleg egérfogónak vannak kiépítve s megtelepszünk az erdőben..

Ez az állás megmagyarázza, hogy tudnak még álló harcban is annyi foglyot ejteni. Az oroszok mindig a mélyedésekben támadnak, s a németek meg beeresztik őket a völgybe, de amikor azok azt hiszik, hogy betörték az állásba, csak a csapda ajtaja záródik be mögöttük! Két oldalról kapják a gépfegyvertüzet, ugyanakkor rohamra indul hátulról a tartalék. Visszamenni pedig már nem lehet. Minden oldalról körülkerítve, meg kell magukat adni.

De egy bizonyos: milyen szép ez a terv, de eredményes csak úgy lehet, ha minden oldalon magabizó, halálraszánt kemény legények kezén csörög ott a fegyver.

Ezek olyanok. Simaképű, lányos arcú szép fiúk; német alapossággal magyarázzák meg a fölvaltó csapatoknak, — már mint nekünk — az állás minden pontjának *a már kimért* lövési távolságait; hol állanak az orosz ágyúk, — aztán vállra a puskát és hátra mennek Wolára, a szomszéd faluba pihenni.

És amíg elnyeli masírozó csapatukat az esthomályba burkolt erdő, visszahozza a szél a nótájuk érces szavát:

— „Wo seid ihr, Zur Zeit mir, Ihr Liehen, geblielven? Aeh allé zerstreut!“

Ahál Német bursok nótája ez — nincs, csak húsz kicsi éve annak, mikor a lipcsei Senior „Silentium“ szavára „Steigl das Lied — „Vor Jena“ — én is énekeltem még ezt a gyönyörű nótát:

„Die einen, die weinen,
Die andern, die wandern,
Die dritten inmitten,
Des Stromes der Zeit!“

— Hogy megváltozott a világ! Akkor még csak az egyik vándorolt, a másik sírt. Ma mind vándorolunk, ma mindnyájunkat sodor az idők zúgó folyása s csak azért nem sírunk, mert nincs; már miért.

LVII.

Motto: „Auch viele am Ziele,
Zu den Toten entboten,,
Verdorben, gestorben,
In Lust und in Leid!“

Július 5—10. Golubic; az erdőben.

Csak egy kút van itt messzeföldön és az kolerás. Szuronyos, őrt mellé! Csak forralva szabad használni . . .

Említésre méltó harc nincs; ők is dobálják az erdőnkre a gránátjaikat, mi is visszaküldünk nekik ugyanannyit, de csak egy-két sebesült van naponta. Az is csak azért, mert kidugják a huszárok folytan a fejüket a fedezékből és úgy járkálnak az erdő szélén, mintha az otthoni pápista templom előtti szakállszáritó volna. A gályákból, fenyőlevélből „modern style“-ben épült segélyhelynek, amelynek az a mottója, hogy „jó kis seb nem rossz“, dolga alig van. Nyúltól, őztől, rókától hemzseg az erdő és ha nenvolnék beteg, akár vaddisznót is lőhetnék naponta.

Nagy harcok vannak Krasznik alatt; József Ferdinánd főherceg serege állja ott az oroszok kétségbeesett ellentámadását; most folyik a Mackensen-sereg átcsoportosítása s 17-én kezdődik újra az általános offenzíva.

Az első lökés Gorlice-től a San-ig hozott el bennünket május 1—10. között; 15-én kezdődött a második lökés, a San-vonal áttörése s ez a harccsoport hozta meg] Przemysl fölszabadítását, a Sau-ou túli jaroslai hídfő biztosítását, az orosz ellentámadás visszavetését a San felső folyásától s június 10-ig tartott.

Akkor, június 12. csapott föl az offenzíva harmadik hulláma, amely áttörte a San-t mindenütt, elsöpörte a Dnyester vonalat délen, fölszabadította Lemberget, elhozott bennünket ide a Bugig“ s itt egyelőre elsimult.

De már hőmpölyögve zúg, tornyosodva jön a 4-ik hullám, amelynek Lublint és Iwangorodot kell elsöpörnie, körülfárni Varsót, összezúzni az utolsó ellenállást és kikényszeríteni a döntést. Két millió szurony csillog a taraján, két millió modern fakír

energiája zúg ki belőle, ahogy nekilódul ezeknek a szikláknak. Mert úgy érzem, hogy .itt még szikla lesz s kétségbeesett, véres harcokról álmodom itt az őserdőben, ahol magunk is ősember módjára élünk és várjuk a tüzéségi előkészítés dörögve hívó, csal lógó parancsszavát.

Addig pedig nézem a zöldarany fényfoltok cikázását, reszketését a leveleken. Hellyel-közzel rótszárakra szikkadt hallgatag, füves völgyek vannak itt, amelyekben szinte szivárványszínű a nympheakkal fedett, mozdulatlanul pihenő víz, amelyben a fák bámulják tótágast álló képmásukat.

Vannak itt öreg, kemény és flegmatikus tölgyek, akiknek mindegy, magyar vagy muszka-e itt az úr; szentimentális buta fűzfák, akik valamit siratnak, képmutató nyárfák, amelyek minden ok nélkül az égnek forgatják a leveleiket és karcsú, lányforma nyírfák illegetik magukat; susognak, zizegnek, bölongatnak, hitegetnek, integetnek. Amott meg, a domb tetején még a Heine magányos fenyőfájára is ráismerek; szegény bolond, még most is a pálmáról álmodik. Olyan furcsán álmosak ezek a völgyek, hogy a folytonos fegyverdörej tiszta anachronismus. Ejh, nem is igaz talán, csak a fát vágják, meg a rözse pattog valahol...

Ezt gondolják talán a harkályok is, akik okos képpel kopácsolnak az öreg törzseken; ezt a milliónyi szarvasbogár, szita-kötő meg hőscincér, de főleg a lepkék, akiknek a hazája van itt.

Úgy repülnek itt a völgyben össze-vissza, mint egy lábbeteg chaolikus gondolatai. Koporsófekete színű pillangók ülnek azon a pár eldugott katonasíron, amelyek ide kerültek; konzervás dobozokból van egyiken kirakva a kereszt, a másikon meg kiformalva gyeptéglából. Este, ha föllobognak a tüzek és köröskörül hallik a galypattogás, előjönnek a színes lepkék; a pirosak, a zöldek, a sárgák és eszük nélkül rohannak, zuhannak, halálra égnek az őr-tüzekben. Úgy kell nekik; így jár minden tűzimádó.

— Aztán kialusznak a lángok, elszürkül a parázs s a holdvilágban csak fehér lepkék szállanak. Olyan csipkés szárnyuk van, mint a szemfedélnek a koporsóban. Ráülnek a fejünkre, a takaró pokrócra a harmattal együtt és tömegestől virrasztják az álmainkat.

Aztán kivirrad; gyíkok surrannak át a fű közt; az egyik föl-mászik a sírra és rábámul. El akarja olvasni, hogy miért van föl írva oda, hogy „Unteroffizier Josef Hever“, azután jön nagy csatogva egypár vadgalamb és leszáll egy fára. Azután megpukkad

a völgy fölött egypár shrapnell, — a galambok elrepülnek. Azután hoznak egy sebesültet és füstölve nyikorog elő a konyhakocsi, a reggeli kávéval a legénységnek.

Azután lódobogás: valamelyik parancsnok lovagolja végig a rajvonalat. Azután az éjjel kipányvázott lovakat viszik hátra, itatni. Erre fölszáll a porfelhő és idehív néhány muszka gránátot. Azután jön minden ok nélkül egymásután három sortűz ostobán sziszegő golyó és lepotyog egynehány senkinek sem vétett faág. Azután jön megint egy vadgalamb és újra csend lesz. Leszáll a mocsárhoz reggelizni egy gólya, és rőfögve törtet keresztül egy vaddisznó. Azután jön egy magányos pisztolylövés: Berci barátunk, a „lúkoma“ „meggyógyított“ amott egy lovat ...

A Bugparton, szemben az erdővel, a két rajvonal közt van a kifosztott Golubie község. Nincs benne élő ember. Tönkre pusztult, kiegészzt, kirabolt, kastély romja benne. Odajárnak harácsolni a muszkák is, a huszárok is. Tegnap két huszár, amikor egy tehenet hajtott onnan mi felénk, találkozott is két moskalével; azok meg egy disznót kergettek. Megvetéssel fordítottak egymásnak hátat, mert hát hogy puska egyiknél sem volt.

Ma meg, ahogy arra sétálok, Csáki huszárunkat lelem ott: két libával a hóna-alatt igyekszik „haza“.

—Na Csáki, hát otthon is így fogod megmagyarázni az asszonyoknak a háborút? — kérdem tőle.

—Dehogyan is kérem! — legyint a kezével Csáki, aki se nekünk válasszal, se a muszkának golyóval nem szokott adós maradni soha. — Hanem úgy, hogy először is csinálok egy jó dekkungot, azt is a virágos kert kellős közepébe. Abba belefektetem az asszonyt és nem adok neki enni, csak egyszer naponta, akkor is csak keveset, de hidegen. Ha meg szól, vagy kiemeli a fejét a dekkungból, hát ráverek!

—No le ugyan jól megmagyaráznád! És ha erre azt mondaná az asszony, hogy: ennyi az egész?

—Hát akkor kitördelem a kerítést és meggyújtom a házat, akkor majd megérti!

Én azt hiszem, hogy Csákinak föl fog kelleni gyűjtani a házat, ha azt akarja, hogy az asszony megértse a háborút. Mert csak a pusztulás az, amire érdemesnek tartják az emberek egy darabig a visszaemlékezést, — minden mást olyan könnyű elfelejteni! A mai napsugár nem emlékszik a tegnapi esőre, a ma elfutó hullám

elfelejtette a tegnapi szél süvöltését s ha a mai zivatar nem törődik is a tegnapi szivárvány ígéretével, de az a tölgy, arait a villám ketté vágott, az nem felejt el még akkor sem, mikor hasábfávé fűrészelik; még az elégett hamuja is arról álmodik.

LVIII.

Július 15—22. Elromlott az idő és halálsápadt napok jöttek. Hideg van és esik. Kétségbeejtő egyhangúsággal torlódik egyik felhő a másikra, a felső kiszorítja az alsóból a vizet mint egy szivacsból; az ég összeszorította a fogát és mérgesen, de szó nélkül, minden ok nélkül sír és sír . . . Potyognak, zuhognak a könnyei a fák levelein keresztül már egy hete. Lent pedig olyan köd, hogy nem látni még tíz lépésnyire sem. Nincs az a sátor, nincs az a „dekkung“, amelyik ezt kiállja, beomlik az egyik, sárrá lesz a másik és jeges páncélként szorul meg rajtuk az ólomnehézzé lucskosodott ruha. Lángjuk meleg fényét füstbe fullasztották az őrtüzek, amelyek mellett több most a kacskaringós káromkodás, mint a nóta és hideget kell enni. De egy jó ebben az állapotban is van: automaticæ mosdunk. Szükségünk volt rá. 10-én fölváltanak és hátramegyünk a Molczany-majorba, mint tartalék; most meg a németek jönnek a helyünkbe. Óh, be jó lesz megszáradni! Csak-hogy az orosz házak a raffinalt piszok és a koncentrált szagok birodalmi, amelyeknek azonban köztársaság államformája van, annyiban, hogy minden szag szabadon nyilváníthatja véleményét. Egy év tapasztalatai után szakértők vagyunk e téren, de tisztelettel kell meghajolnom, ilyet még mi sem próbáltunk.

A házakat elhagyták az oroszok, itt is, Wolán is (a szomszéd faluban) elmenekültek előlünk, vagy magával hajtotta őket a se-reg. De azért nem üresek ezek a házak. Tele vannak legyekkel. Nyüzsgő, vastag fekete smyrnaszönyeg borítja élő legyekből a falat és ha közeledünk, megrohanják az embert. Sűrű tőlük a levegő. Enni csak úgy lehet, hogy a legényem közbe kétségbeesetten hadonászik mind a két, újságlegyezőkel tartó karjával, alváskor meg papírszakót húzunk a fejünkre.

14-én az első hadsereg parancsnoksága alá rendelik a hadosztályt, neki fogunk menni a Bug-vonalnak: irány Wladimir-Volinsky. „Előkészítésül a 11-ik bajor hadosztály, azaz a Bug hadsereg jobbszárnya támad a folyó nyugati völgyszögletében;

csoportja, a 9-esek meg 2 század a 2-es huszárokból támadásra megy.

Egész nap ágyúzzák a falut s néha 1—200 méterre tőlünk van már az ellenség, de visszaverjük újra meg újra.

Parancsot kapok gr. B. altábornagy úrtól, aki meglátogat, hogy rögtön menjek haza. Az igaz, hogy forog velem a világ és mozdulni nem tudok.

Este kivonják a hadosztályt, visszamegyünk Tudorkowicére, illetve arra a helyre, ahol a falu állott, mert a minékünk kiutalt hely le van égve a fekete földig.

Másnap szekérre tesznek és elindulok.

Nyirkos, hideg eső, vastagon gomolygó, füsttel átitatott köd, amelyben lehajtott fejű, fázó fantom huszárok mozognak a körök körül dörgő ágyúszóban — ez az utolsó emlékem a csatáról. A szekér minden döccenése belevág a lábamba egy bicskát, de jobban fáj az az érzés, hogy ennek se tudtam a végére járni és abba kell hagynom, mielőtt elvégeztem volna, amiért idejöttem.

Azután kolerás koporsók hosszú sora Bele-en és sikoltó egyformaságig, az örületig percről percre megújuló, halmozódó sírok napokon át az út mellett. — Lembergen át Stryj felé több a sír a vasút mellett, mint a távirdapózna. — Azután Magyarország; gigantikus temetőkké magasztosultak a Kárpátok és van sírhalom itt is bőven. De ezek már a győzelmet őrzik, ezek már a békét vigyázzák, ezeken már a nap ragyog!

— És vannak itthon gyermekek, akik még kacagni tudnak. —

TARTALOM.

Bevezetés.....	3'
<i>Első rész.</i>	
Szakaszvédelem.....	9
<i>Második rész.</i>	
Út az északi harctérre.....	61
<i>Téli hadjárat.</i>	
Mozgó harcok Krakó és a Dunajec közt	83
A gorlicei fronton.....	163
Stojanov.....	171
Az 5. huszárezred története a téli hadjárat előtt.....	225
A Hadfy-hadosztálynál.....	241
A kárpáti csatában.....	251
Az áttörés	272